

249236

Кол

Т. XCVI.

Р. 1910, кн. IV.

Ргі XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬБОЛЬОНІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUSEVŠKYJ.

B. XCVI.

1910, IV B.

XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надком К. Веднарського.

—•—•— Закінчено 12/IX с. с. 1910. —•—

Т. ХСVІ.

Р. 1910, кн. ІV.

Ркї ХІХ.

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. ХСVІ.

1910, ІV В.

XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—♦—♦— Залічено 12/IX с. с. 1910. —♦—♦—

НБ ПНУС

249236

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
№ 249236

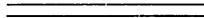
Зміст ХСVІ тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві, подав Володимир Бирчак (докінченне) . . . с. 5—32
3. До історії українського осьмискладового вірша, подав Федір Корш с. 33—40
4. Аріяньський соймик в Киселині на Волини в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні), подав Вячеслав Липинський с. 41—57
5. Матеріяли до історії Коліївщини. VI. Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину, подав Іван Шпитковський с. 58—93
6. Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850, ІХ+мапка, написав Іван Кревецький с. 94—115
7. Miscellanea: а) «Скарби» Хмельницького, пол. І Крип'якевич; б) Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця ХVІІ — поч. ХVІІІ в., под. М. Возняк; в) Борис Грінченко — Василь Доманицький, посмертні згадки, под. В. Дорошенко . . . с. 116—150
8. Наукова хроніка: Памятки Македонії (Македонія — Археологическое путешествие, Н. И. Кондакова), К. Широцького с. 151—161
9. Бібліографія: історія політична і культурна, мова, література, жите суспільне і культурне, некрольоґія (реєстр ширших обговорень дав. с. 237) . . . с. 162—238
10. Оголошення с. 239—244

Inhalt des ХСVІ Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss) . S. 5—32

3. Zur Geschichte des ukrainischen achtsilbigen Verses,
von Theodor Korš S. 33—40
4. Der Arianertag zu Kyselín in Volynien im M. Mai
1638 (Beitrag zur Geschichte der Arianer in der
Ukraina), von Vjačeslav Lypynskýj S. 41—57
5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J.
1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki über
die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj . . S. 58—93
6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850,
IX+Karte, von Ivan Krevečkýj S. 94—115
7. Miscellanea: a) Chmelnyčkyj' „Schätze“, von I. Kry-
pjakevyč; b) Weihnachts- und Ostern-Schuldich-
tungen und versifizierte Reden, aus einer Sammlung
Ende XVII—Anfang des XVIII Jahrh., von M.
Vosnjak; c) Borys Hrinčenko—Vassyl Doma-
nyčkyj, Nekrologe, von V. Dorošenko . . . S. 116—150
8. Wissenschaftliche Chronik: Denkmäler Makedoniens
(N. P. Kondakov, Makedonien, Archäologische Reise)
von Kost' Šyročkýj S. 151—161
9. Bibliographie: Politische und Kulturgeschichte, Spra-
che, Literatur, soziales und kulturelles Leben, Nekro-
loge (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 237) S. 162—238
10. Annoncen S. 239—244

Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві.

Подав Володимир Бирчак.

Докінчене¹⁾.

Четверта пісня.

Приходимо до пісні, про яку звикло говорить ся, що тут много вставок і переставок. Тимчасом коли станемо числити силляби, бачимо, що тут знов усе укладаєть ся в правильні групи по схеми а b a або a a b, а групи в строфи. Отже не зіпсований текст перед нами. Як Боян бажає і автор оспівувати „оба полы сего времени“ — виправу Ігоря і часи Володимира Мономаха. Про давні часи однак у автора мало фактів тай не жив автор серед них — до них заховуєть ся зимно і тут бере форма верх над змістом. Число силляб додержане, строфки розмірені, але зміст дуже нерівномірний (на рівні зі загальними фактами ставить ся й подробиці та много тут перескоків).

1 Строфа.

- 1) Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославя; (16)
- 2) были плѣци Олгови, Ольга Святъславличя. (15)
- 3) Тѣйбо Олегъ мечемъ крамолу коваше, и стрѣлы по земли сѣяше. (21)
- 4) Ступаетъ въ златъ стренень въ градѣ Тьмутороканѣ. (15)
- 5) Тоже звонъ слыша давный великий Ярослав сынъ Всеволожь: (17)
- 6) а Владимиръ по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ; (19)

Схема: 16 — a
15 — b
21 — c
15 — a
17 — b
19 — d

¹⁾ Див. Записки т. ХCV.

Дістаємо отже без жадних поправок тексту правильну розширену терцину $a:b:c:b:a+d$. Ся схема виступає частійше в Слові.

2 Строфа.

- 1) Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе, (16)
- 2) и на канину зелену напоуму постла, (14)
- 3) за обиду Олгову храбра и млада Князя. (14)
- 4) Съ тояже Каялы Святоплъкъ повелѣя отца своего (19)
- 5) между Угорьскими иноходьцы ко Святѣй Софіи къ Киеву. (20)

Схема: 16 — а
 14 — b
 14 — b
 19 — с
 20 — с

3 Строфа.

- 1) Тогда при Олеѣ Гориславличи сѣяшеться и растяшеть усо-
- 2) погибашеть жизнь Дажь-Божа внука, (10) [бицами; (23)
- 3) въ Княжихъ крамолахъ вѣци челоувѣкомъ скратишась. (15)
- 4) Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кизахуть; (16)
- 5) нѣ часто врани граяхуть, труиіа себѣ дѣляче; (16)
- 6) а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедіе. (22)

Припівка і перехід до опису битви над Каялою:

То было въ ты рати, и въ ты плъкы; а сице и рати не слышано:

Схема: 23 — а
 10 — b
 15 — с
 16 — с
 16 — с
 22 — а

припівка: 22 — а

Сі три строфи творять одну пісню.

1 строфка має	6 рядків,	силяб	103	(а)
2 " "	5 " "	" "	83	(b)
3 " "	6 " "	" "	102	(а)
Припівка має	" "	" "	22	

Отже пісня збудована по схемі $a:b:a$.

До сеї пісні треба долучити і опис битви над Каялою, що складається з п'ятих маленьких строфок. Перша і послідна збудована правильно по схемі, яка часто повтаряється в Слові: се розширена терцина $a:b:c:b:a$, середні строфки збудовані по схемі, яка також часто повтаряється: $a:a:a:b$ (квартет).

1 Строфка.

- 1) съ варанія до вечера, (9)
 - 2) съ вечера до свѣта (7)
 - 3—4—5) летять стрѣлы каленныя; гримлють сабли о шеломы,
[трещать коня харалужныя, (8+8+10)
 - 6) въ полѣ незнаемѣ (7)
 - 7) среди земли Половецкыи. (9)
- Схема: 9:7:(8+8+10):7:9.

2 Строфка.

- 1) Чръна земля подѣ копыты, (8)
 - 2) костью была посѣяна, (8)
 - 3) а кровію поляна; (7 або 8 — поляна 4 скл.)
 - 4) туюю въздоша по Руской земли. (11)
- Схема: $a:a:a:b$.

3 Строфка.

- 1) Что ми шумить, что ми звенить (8)
 - 2) давеча рано предѣ зорями? (9)
 - 3) Игорь плъкы заворочаетъ; (9)
 - 4) жаль бо ему мила брата Всеволода. (12)
- Схема: $a:a:a:b$.

4 Строфка.

- 1) Бишася день, бишася другыи: (9)
 - 2) третьяго дни къ полуднию (9)
 - 3) ладоша стаяи Игоревы. (9)
 - 4) Ту ся брата равлучиста на брезѣ быстрой Каялы. (16)
- Схема: $a:a:a:b$.

5 Строфка має ту саму схему що 1.

- 1) Ту кроваваго вина недоста; ту пирь докончаша хрб-
- 2) сваты поюиша, (6) [риі Русичи: (10+12=22)
- 3) а сами полегоша (7)

4) за землю Рускую. (6)

5) Ничить трава жалощами, а древо стугою къ земли
[преклонилось. (8 + 13 = 22)

Схема: 22:6:7:6:22.

Пята пісня.

Пята пісня оспівує нещасні наслідки битви над Каялою і виправу Святослава проти Половців в 1184 р.

А) Нещасні наслідки. Тут є дві строфи змістом собі паралельні. В першій виступає Обида, в другій Карна і Жля (Кончак і Їза?). Обида будить „жирня времени“, Карна і Жля плач руських жінок; в обох дорікається при кінці князям, що самі на себе „крамолу коваху“, а погані тимчасом набігають на руськую землю. Але й формою вони паралельні, обі мають по 7 рядків, обі складаються з одної чвірки (квартет) і одної терцини.

1 Строфа.

Квартет:

1) Уже бо, братіє, не веселая година встала, уже пу-
[стыни силу прикрыла. (27)

2) Встала обида вьсилахъ Дажь-Божа внука. (14)

3) Вступилъ дѣвою на землю Трояню, вьсплескала ле-
[бедиными крылы на синѣмъ море (27)

4) у Дону плещучи, убуди жирня времена. (14)

Терцина:

5) Усобица Княземъ на поганья погыбе, рекоста бо
[братъ брату: се мое, а то моеже; (29)

6) и начяша Князи про малое, се великое мльвити,
[а сами на себѣ крамолу ковати: (30)

7) а поганіи съ всѣхъ странъ прихождаху съ побѣдами
[на землю Рускую. (23)

Схема: Квартет: a:b:a:b

Терцина: a:b:a

2 Строфа.

Квартет:

1) О! далече зайде соколъ, птицъ бя къ корю: а Иго-
[рева храбраго пльку не крѣсити. (27)

- 2) За нимъ кликну Карна и Жля, по скочи по Руской
[земли, снагу мычючи въ пламяиъ розѣ. (27)
- 3) Жена Рускія въсплакашася аркучи: уже намъ своихъ
[милыхъ ладъ ни мыслию смыслити, (27)
- 4) Ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата
[и сребра ни мало того потрепати. (30)

Терцина:

- 5) А вѣстона бо, братіе, Кіевъ тугою, а Черниговъ на-
[пастьми; тоска разліяся по Руской земли; (31)
- 6) печаль жирна тече срезь земли Рускій; а Князи
[сами на себе крамолу коваху; (25)
- 7) а поганіи сами побѣдами нарищуще на Рускую землю,
[емляху дань по бѣлѣ отъ двора. (31)

Схема: Квартет: а:а:а:б

Терцина: а:б:а

Б) Друга частина сеї пісні має досить скомпльковану будову, складається з 1 квартету (а:а:а:б), в 2 строфъ збудованих по схемі розширеної терцини, в яких початкові і кінцеві рядки довгі, середні короткі і закінчення: відверненого квартету (б:а:а:а).

1) Квартет (а:а:а:б):

- 1) Тіи бо два храбрая Святъславлича, (12)
- 2) Игорьъ и Всеволодъ уже лжу убуди, (12)
- 3) которую то баше успилъ отецъ ихъ (12)
- 4) Святъславъ грозный Великий Кіевский. (11)

2) Розширена терцина:

- 1) Грозою башеть; притрепеталъ своими сильными плѣки
[и харалужными мечи; (5+20)
- 2) наступи на землю Половецкую; (11)
- 3) притопта хлѣми и яруги; (9)
- 4) взмути рѣки и озеры; (8)
- 5) иссуши потоки и болота, (10)
- 6) а поганого Кобяка изъ луку моря отъ желѣзныхъ
[великихъ плѣковъ Половецкихъ,¹⁾ (26)

- 3) 1) Яко вихръ выторже: и падеша Кобякъ въ градъ Кі-
[евъ, въ гридницѣ Святъславли, (6+20)

¹⁾ Се речене має ще „яко вихръ выторже“, в вид. М. Пушкина відділене протинкою, яка вказує, що тут кінець рядка.

- 2) Ту Нѣнци и Венедици, (8)
- 3) ту Греци и Морава (7)
- 4) поють славу Святъславлю, (8)
- 5) кають Князя Игоря, (7)
- 6) иже погрузи жиръ во двѣ Каяли рѣкы Половецкія,
[Рускаго влаша насыпаша. (27)]

Порівнаймо обі строфи. Обі по 6 рядків. Оригінальний 1 рядок в обох строфах: в першій ляпідарне „грозою башеть!“, в другій: „яко вихръ выторже!“, в 1-ій 6 рядок імповантне: „а поганого Кобяка изъ луку моря...“ — в другій 6 рядок контраст: „иже погрузи жиръ во двѣ Каяли...“

Схема 1-ої: а: b: c: c: b: a (25: 11: 9: 8: 10: 26)

„ 2-ої: а: b: c: b: c: a (26: 8: 7: 8: 7: 27)

4) Кінцевий кuartет:

- 1) Ту Игорь Князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, (12)
- 2) а въ сѣдло Коціево; (8)
- 3) уныша бо градомъ забрали, (9)
- 4) а веселіе пониче. (8)

Схема: b: a: a: a

Як бачимо, форма сеї частини (виправа Святослава) досить-схематизована. Складаєть ся вона з комбінацій кuartету і розширеної терцини, як і пісня „съ заранія до вечера...“

Шеста пісня.

Складаєть ся з таких строф:

1 Строфа.

- 1) А Святъславъ мутєть сонъ видѣ: въ Кієвѣ на го-
[рахъ си ночь съ вечера (22)]
- 2) одѣвахъте мя, рече, чрѣною паполомоу, на кровати
[тисовѣ. (23)]
- 3) Чрѣпахуть ми синее вино съ трудомъ смѣшено; (15)
- 4) сыпахутьми тѣщими тулы поганыхъ тльковинъ вели-
[кий женчюг на лоно, и иѣгують мя, (28)]
- 5) уже дѣски безъ квѣса вмоешь теремѣ златоврѣсѣмъ. (16)
- 6) Всю ноць съ вечера босуви врани възграяху у Плѣсьн-
[ска на болонѣ (23)]
- 7) бѣша дебрь Кисаню, и не сошлю къ синему морю. (16)

Схема: а:а:б:с:б:а:б розширена терцина, тільки остання замість а має б.

2 Строфа.

- 1) И ркоша бояре Князю: уже Княже туга умь полонила; (19)
- 2) се бо два сокола слѣтѣста съ огня стола злата, (16)
- 3) поискати града Тьмутороканя, а любо испити шелоомь
[Дону. (22)]
- 4) Уже соколома крильца приѣшали поганыхъ саблями, (18)
- 5) а самую опустоша въ путины желѣзны. (15)
- 6) Темно бо бѣ въ ѣ день: два солища помѣркоса, (15)
- 7) оба багряная стлѣпа погасоста, и съ нимъ молодая мѣсяца, (22)
- 8) Олегъ и Святъславъ тьмою ся новолокоста. (15)

Схема: дві терцини, перша розширена: (а:б:с:а:б), друга: (а:б:а)

3 Строфа.

- 1) На рѣцѣ на Каялѣ тьма свѣтъ покрыла: (12)
- 2) по Руской землѣ простроша ся Половци, аки пардуже
[гнѣздо, (19)]
- 3) и въ морѣ погрузиста, и великое буйство подастъ Хинови. (20)
- 4) Уже снесеса худа на хвалу; (10) }
уже тресну нужда на волю; (9) } 28
уже врѣжеса дивь на землю. (9) }
- 5) Се бо Готскія красныя дѣвы въспѣша на брегѣхъ синему
[морю. (21)]
- 6) Звоня Рускымъ златомъ, поють время Бусово, лелѣють
[мечь Шарокаю. (21)]
- 7) А мы уже дружина жадни веселія. (13)

Схема: 12:19:20:28:21:21:13 — розширена терцина, тільки 6 рядок має 21 замість 19.

4 Строфа.

- 1) Тогда Великій Святславъ изрони злато слово слезами смѣ-
[шено, и рече: (23)]
- 2) о моя сыновчя Игорю и Всеволоде! (14)
- 3) рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити, а се-
[бѣ славы искати. (27)]
- 4) Нѣ нечестно одолѣсте: нечестно бо кровь поганую про-
[ліясте. (21)]
- 5) Ваю храбрая сердца въ жестоцемъ харалуѣхъ скована,
[а въ буести закалена. (27)]
- 6) Се ли створисте моей сребреней сѣднѣхъ! (13)

Схема: а|б:с:д:с:б|

Дальші частини золотого слова Святослава розпадають ся на три строфи: кожда має свою спеціальну будову і кожда становить для себе відрубну цілість.

1 строфа (Квартет).

- 1) А уже не вижду власти сильнаго, и богатаго и многово
[брата моего Ярослава (30)
- 2) съ Черниговьскими былями, съ Могуты и съ Татраны (18)
- 3) и съ Шельбиры, и съ Топчаки, и съ Ревугы, и съ Оль-
[беры. (18)
- 4) Ти бо бес щитовъ съ засапожники кликомъ плъки побъ-
[ждають, звонячи въ прадѣдную славу. (30)

Схема: 30:18:18:30. Зверну увагу, як в 3 рядку старано ся додержати рівне число силляб: ись (1 склад) замісь и съ (2 склади), съ Ольберы (3 склади) замісь съ Ольберы (4 склади). Впрочім еліїї уживано рідко в Слові як і в вівант. гимнах.

2 строфа (Квартет).

- 1) Нърекосте му жа итѣся (мужайтѣся) сами, (10)
- 2) преднюю славу сами похитимъ, (10)
- 3) а заднюю ся сами подѣлимъ. (10)
- 4) А чи диво ся братіе стару помолодити? (15)

Схема: 10:10:10:15.

3 строфа найбільше майстерна і вишукана. (Розширена терцина).

- 1) Коли соколь въ мытехъ бываетъ, (10)
- 2) высоко птицъ възбиваетъ; (8)
- 3) не дастъ гнѣзда своего въ обиду. (11)
- 4) Нъ се зло Княже ми не пособіє; (11)
- 5) на ниче ся години обратиша. (11)
- 6) Се Уримъ кричатъ подъ саблями Половецкыми, (14)
- 7) а Володимиръ подъ ранами. (9)
- 8) Туга и тоска сыну Глѣбову. (10)

Схема 1) — 10 — а
 2) — 8 — b
 3) — 11 — c
 4) — 11 — d
 5) — 11 — d
 6) — 14 — e
 7) — 9 — b
 8) — 10 — a

1=8, 2=7, 3=6, 4=5. Ріжниця о 3 між 3 і 6, пригадую однак і те, про що вже у вступі згадував: і в візантійських гимнах не додержувано рівного числа силляб, де приходили славословя, або імена (Половецкими), що автор однак хотів 6 рядок вкоротити вказує нам форма: Уримъ зам. „у Римъ“.

С е м а п і с н я .

1 Строфа.

- 1) Великий Княже Всеволоде! (9)
- 2) не мыслию ти прелетѣти издалеча, отня злата стола по-
[блюсти? (22)
- 3) Ты бо можеша Волгу веслы раскропити, а Донъ шелома
вильяти. (21)
- 4) Аже бы ты былъ, то была бы Чага по ногатѣ, а Кощей
[по резанѣ. (22)
- 5) Ты бо можеша посуху живыми шерешы стрѣляти уда-
[лыми сыны Глѣбовы. (27)

Схема: а: b: b: b: c

2 Строфа.

- 1) Ты буй Рюриче и Давиде, (9)
- 2) не ваю ли влачеными шелома по крови плаваша? (17)
- 3) Не ваю ли храбрая дружина рыкають акы тури, (17)
- 4) ранены саблями калеными, на полѣ незнаемъ? (17)
- 5) Вступита Господина въ злата стремянь за обиду сего вре-
[мени, (21)
- 6) за землю Русскую, за раны Игоревы, буюго Святславича! (20)

Схема: а: b: b: b: c: c

3 Строфа.

- 1) Галичкы Осмомыслѣ Ярославѣ (11)
- 2) высоко сѣдаши на своемъ златокованнѣмъ столѣ. (16)
- 3) Подперъ горы Угорскыи своими желѣзными плѣки, (17)
- 4) заступивъ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, (17)
- 5) меча времени чрезъ облаки, суды ряда до Дуная. (17)
- 6) Гровы твоя по землямъ текутъ; отворяещи Кіеву врата; (19)
- 7) стрѣляещи съ отня злата стола Салтани за землями. (18)
- 8) Стрѣлян Господине Кончака, поганого Кощей (16)
- 9) за землю Рускую, за раны Игоревы (,) буюго Святславича. (20)

Схема: а: b: b: b: b: c: c: b: d

Апострофа до Романа і Мстислава складаєть ся з трьох малих строфок.

1 строфка.

- 1) А ты буй Романе и Мстиславе! (10)
- 2) храбрая мысль носить васъ умъ на дѣло. (11)
- 3) Высоко плаваеши на дѣло въ буести, (14)
- 4) яко соколь на вѣтрехъ ширяся, (11)
- 5) хотя птицю въ буйствѣ одолѣти. (11)

Схема: 10 — а

11 — а

14 — b

11 — а

11 — а (Розширена терцина).

2 строфка.

- 1) Суть бо у ваю желѣзныи папорви подъ шелома латин-
[скими. (20)
- 2) Тѣми тресну земля, и многи страны Хинова. (14)
- 3) Литва, Ятвязи, Деремела, (9)
- 4) и Половци сулиця своя повръгоща, (13)
- 5) а главы своя поклониша подъ тми мечи харалужныи. (19)

Схема: 20 — а

14 — b

9 — с

13 — b

19 — а (Розширена терцина).

3 строфка.

- 1) Нъ уже Княже Игорю, утриѣ солнцю свѣтъ, (13)
- 2) а древо не бологомъ листвіе ерони: (12)
- 3) по Рсїй, но Сули гради подѣлиша; (11)
- 4) а Игорева храбраго плѣку не крѣсити. (14)
- 5) Донъ ти Княже кличетъ, и зоветъ Князи на подѣду. (15)
- 6) Олговичи храбрыи Князи доспѣли на брань. (14)

Схема: 13

12

11

14

15

14 (Дві терцини)

Можемо також злучити 1 з 2, 3 з 4. Дістанемо тоді 25 — а
 25 — а
 15 — b
 14 — b

Апострофа до Унівара і Всеволода.

- 1) Инѣгварь и Всеволодъ, (7)
 - 2) и вси три Мстиславичи, не худа гнѣзда шестокрилци, (16)
 - 3) непобѣдними жребии собѣ власти расхытите? (16)
 - 4) Кое ваши златыи шеломы и сумицы Ляцкии и щиты! (20)
 - 5) Загородите поля ворота своими острыми стрѣлами (19)
 - 6) за землю Русскую, за раны Игоревы буюго Святъславлича. (21)
- Схема: 7:16:16:20:19:21.

Осьма пісня.

Складається з п'яти строф, три останні оспівають Все-слава кн. полоцького. Отся пісня збудована головно з довгих рядів, які розпадають ся на короткі. Короткі рядки герци-нами або квартетами укладають ся в довгі, а довгі укладають ся знов терцинами або квартетами в строфи. (Вже і в поперед-ніх піснях виступила така будова при довгих рядах, тільки не звернули ми на неї приналежної уваги). Отсей спосіб будови довгих рядів перенятий з візантійської церковної пісні. Для приміру возьмемо початкові строфи Романоса „Canticum in do- minica paschae“¹⁾.

1) <i>Εἰ καὶ ἐν τάφῳ</i> (5)	}	12
<i>κατῆλθες, ἀθάνατε,</i> (7)		
2) <i>ἀλλὰ τοῦ ἄδου</i> (5)	}	12
<i>καθεῖλες τὴν δύναμιν</i> (7)		
3) <i>καὶ ἀνέστης, ὡς νικητῆς,</i> (8)	}	13
<i>Χριστὲ ὁ Θεός,</i> (5)		
4) <i>γυναιξὶ μυροφόροις</i> (7)	}	14
<i>φθρυξάμενος· Χαίρετε,</i> (7)		
5) <i>καὶ τοῖς σοῖς ἀποστόλοις</i> (7)	}	14
<i>εἰρήνην δωροῦμενος,</i> (7)		
6) <i>ὁ τοῖς πεσοῦσι</i> (5)	}	12
<i>παρέχων ἀνάστασιν.</i> (7)		

¹⁾ Pitra: Anal. s. p. 124.

Се перша строфа, тут малі рядки, збудовані до себе паралельно, укладають ся в довші, а довші знов укладають ся по певним схемам в строфи (12:12:13 перша терцина, 14:14:12 друга терцина).

Друга частина строфи γ^1):

1) <i>ἄγωμεν</i> , (3)	}	11
<i>σπεύσωμεν</i> (3)		
<i>ὄσπερ οἱ μάγοι</i> , (5)		
2) <i>καὶ προσκυνήσωμεν</i> , (6)	}	12
<i>καὶ προσενέγκωμεν</i> (6)		
3) <i>τὰ μύρα, ὃ δῶρα</i> , (6)	}	12
<i>τῷ μὴ ἐν σπαργάνοις...</i> (6)		

А бо (беру тільки кінцеву терцину)²⁾:

1) <i>ὑμνοῦμεν Πατέρα Υἱὸν</i> (8)	}	16
<i>καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν</i> (8)		
2) <i>ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς</i> (9)	}	17
<i>ὑμνεῖσθαι φωναῖς αἰσiais</i> (8)		
3) <i>Υἱὲ Θεοῦ</i> (4)	}	18
<i>ζωὴν ὃ διδούς</i> (5)		
<i>διὸ</i> (2)		
<i>ὃ κόσμος σε δοξάζει</i> : (7)		

З а с п і в.

1) Уже бо Сула не течеть (8)	}	23
серебреными струями (7)		
къ граду Переяславлю, (8)		
2) и Двина болотомъ течеть (8)	}	24
онимъ грознымъ Полочаномъ (8)		
подъ кликомъ поганыхъ. (6)		

1 Строфа.

1) Единъ же Иязславъ сынъ Васильковъ (10)	}	29
позвони своими острыми мечи (11)		
о шеломы Литовскія; (8)		
2) притрепа славу (5)	}	13
дѣду своему (5)		
Всеславу, (3)		

¹⁾ Pitra: *ibid.* p. 125.

²⁾ Pitra: *ibid.* p. LXXIII.

3) а самъ подъ чрълеными щиты (9)
на кровавѣ травѣ (6)
притрепанъ Литовскыми мечи. (9)	}	24		
4) И схоти ю на кровать, и рѣкъ: (9)
дружину твою, Княже, (7)
птиць крилы приодѣ, (6)
а звѣри кровь полизаша. (8)			}	30
5) Не бысь ту брата Брючяслава, (9)
ни другаго Всеволода; (8)				
6) единъ же нерони жемчужну душу (11)
изъ храбра тѣла, (5)
чресь злато ожереліе. (8)	}	24		

Як бачимо, кождий довгий ряд розпадасть ся на короткі, які, крім 6-ого, збудовані по певним правильним схемам. Крім того однак і довгі ряди, як одиниці, укладають ся по схемам. Отся строфа має схему: а: b: c: a: d: c. Тут дві терцини, перша: 29:13:24, друга є повторенем першої, крім другого рядка: 30:17:24.

2 Строфа.

1) Унылы голоси, (6)
понице веселіе. (7)
Трубы трубятъ Городеньскіи. (9)	}	22
2) Ярославе, и вси внуце Всеслави (11)
уже понизить стязи свои, (9)
вонзять свои мечи вержежи; (10)		
4) уже бо высокочисте изъ дѣдней славѣ. (13—12)		
5) Вы бо своии крамолами (9)
начясте наводити поганья (11)
на землю Рускую, на жизнь Всеславию. (11)	}	31
6) Которое бо бѣше (7)
насиліе (4)
отъ земли Половецкыи! (8)		

Схема: 22:30:13:31:19 (а: b: c: b: d).

Дума про Всеслава кн. половецкого.

1 Строфа (3 строфа VIII пісні).

1) На седьмомъ вѣдѣ Трояни (8)
врже Всеславъ жребій (6)
о дѣвицу себѣ любу. (8)	}	22		

2) Тъй кляками подпрѣся о кони, (10)	}	19
и скочи къ граду Києву, (9)		
3) и дотчєся стружіємъ (7)	}	15
злата стола Кієвскаго. (8)		
4) Скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ (8)	}	24
въ плѣночи, (4)		
изъ Бѣла-града, (5)		
обѣсєся синѣ тыглѣ (7)		
5) утрѣ же возни стрікуєсы (7)	}	25
оттвори врата Нову-граду, (9)		
разшибє славу Ярославу. (9)		
6) скочи влѣкемъ (4)	}	12
до Немиги (4)		
сѣ Дудутокѣ (4).		

Дрібні терцини правильні, терцини довгих рядів слідуєчі:
 1) 22:19:15 (a:b:b?), друга правильна: 24:25:12 (a:a:b).
 По справленю в 4 ряді „тыглѣ“ в „мьглѣ“ дістаємо терцини без жадної ріжниці в числі силєб, — хоч таки ціла строфа непевна (2 і 3 рядок повинні мабуть бути одним ізза змісту, 4 може розділити-6 на два (12+12). Можна уложити і слід. схєму: 22:19:15:12:12:25:12).

2 Строфа (4 ст. VIII п.).

1) На Немизѣ снопи стєлють головами, (12)	}	36
молотять чєпи харалужными, (10)		
на тоцѣ животь кладуть, (7)		
вѣють душу отъ тѣла. (7)		
2) Немизѣ кровави бревѣ (8)	}	28
на бологошѣ бяхуть посѣяни, (10)		
лосыяни костыми Рускихъ сыновѣ. (10)		
3) Всєславъ Князь людемъ судяше, (8)	}	24
Княземъ грады рядашє, (7)		
а самѣ въ ночь влѣкомъ рыскаше; (9)		
5) изъ Києва дорискаше (8)	}	29
до Курѣ Тмуторокаєя; (7)		
великому хрѣсови (7)		
влѣкомъ путь прєрыскаше. (7)		
6) Тому въ Полотскѣ повзониша (10)	}	38
заутреню рано у Святыхъ Софєи въ колоколы: (19)		
а онѣ въ Кієвѣ звонѣ слыша. (9)		

Із сих дрібних терцин і квартєтєв укладаєть ся розширена терцина: 36:28:24:29:38 (a:b:c:b:a).

3 Строфа (5 с. VIII п.).

1) Аще и вѣща душа (7)	}	20
въ друзѣ тѣлѣ, (5)		
нѣ часто бѣди страдаше. (8)		
2) Тому вѣщей Боянѣ (6)	}	18
и прѣвое припѣвку (7)		
смысленый рече: (5)		
3) ни хытру, ни горазду, (7)	}	22
ни птицю горазду, (6)		
суда Божіа не минути. (9)		
4) О стонати Руской земли, (8)	}	23
поминавши прѣвую годину, (10)		
и прѣвыхъ Князей. (5)		
5) Того старого Владимира (9)	}	22
не лязѣ бѣ пригвоздити (7)		
къ горахъ Киевскимъ: (6)		
6) сего бо нынѣ сташа стяви (9)	}	21
Рюриковы, (4)		
а друзіи Давидовы; (8)		
7) нѣ рови нося (розно ся) имѣ хоботы пашуть (10)	}	19
копѣя поють на Дунаи. (9)		

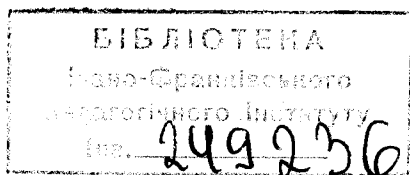
Найменше правильно збудована терцина в 1 і 4 ряді. Усі дрібні терцини укладають ся в довгі ряди, а ті збудовані по схемі розширеної терцини: 20:18:22:23:22:21:19, в якій переставлений послідній ряд в передпосліднім (21:19 замість 19:21).

Девята пісня.

Збудована як осьма в довгих рядів, що розпадають ся на короткі.

1 Строфа.

1) Ярославнынѣ гласѣ слышитѣ; (7)	}	18
вегзицею незнаемъ, (7)		
рано кычетъ: (4)		
2) полечю, рече, вегзицею по Данаеви; (14)	}	27
омочю бобрянѣ рукавъ въ Каляѣ рѣцѣ, (13)		
3) утру Князю (4)	}	20
кровавыя его равы (8)		
на жестоцѣмъ его тѣлѣ. (8)		

Терцина 18:27:20. Певнійша тут однак розширена терцина з дрібних рядків:

- 1) Ярославинъ гласъ слышитъ; (7)
- 2) везицею незнаемъ, рано кычетъ: (11)
- 3) полечю, рече, везицею по Данаеви; (14)
- 4) омочю бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, (13)
- 5) утру Княвю кровавыя его раны (12)
- 6) на жестоцѣмъ его тѣлѣ. (8)

Схема: 7:11:14:13:12:8 (а:б:с:с:б:а).

2 Строфа.

- 1) Ярославна рано плачетъ (8)
во Путилѣ на забралѣ, (8)
аркучи: (3) } 19
- 2) О вѣтрѣ! вѣтрило! (6)
чему Господине (6)
насилно вѣши? (6) } 18
- 3) Чему мычеши Хиновскыя стрѣлки (11)
на своєю не трудною крицю (10)
на моя лады вой? (8) } 29
- 4) Мало ли ти бяшетъ горь (7)
подъ облакы вѣяти, (7)
лелѣючи корабли (7)
на синѣ морѣ? (5) } 26
- 5) Чему Господине (6)
мое веселіе (6)
по ковылію равѣя? (8) } 20

Дрібні терцини і квартет правильні, загальна схема: 19:18:29:26:20 (а:а:б:д:а).

3 Строфа.

- 1) Ярославна рано плачетъ (8)
Путивлю городу (6)
на заборолѣ, аркучи: (8) } 22
- 2) о Днепре словутицю: (7)
ты пробилъ еси каменныя горы (11)
гквовѣ землю Половецкую. (9) } 27
- 3) Ты лелѣялъ еси на себѣ (9)
Святослави носады (7)
до плѣку Кобякова: (7) } 23

4) възвелѣй господине (7)	}	27
мою ладу къ мнѣ, (6)		
а быхъ неслала къ нему (8)		
слезъ на море рано. (6)		

Правильный квартет: а: b: a: b.

4 Стрoфа.

1) Ярославна рано плачетъ (8)	}	19
къ Путивлѣ на забралѣ (8)		
аркучи: (3)		
2) свѣтлое и тресвѣтлое слънце! (10)	}	18
всѣмъ тепло и красно еси: (8)		
3) чему господине (6)	}	21
простре горячюю свою лучю (10)		
на ладѣ вои? (5)		
4) въ полѣ безводнѣ (6)	}	23
жаждею имъ лучи съпряже, (9)		
тугою имъ тули затче. (8)		

Квартет: а: а: b: b.

Отсеі чотири строфки треба мабуть стягнути в дві: 1 + 2, 3 + 4. Дістанемо:

1) має силяб 65, рядків 3
2) " " $\frac{112}{177}$ " $\frac{5}{8}$
3) має силяб 99, рядків 4
4) " " $\frac{81}{180}$ " $\frac{4}{8}$

Отже коли так злучимо, дістанемо дві строфи, кожда на 8 довгих рядків і по 177—180 силяб.

Десята пісня.

Складасть ся з трьох частин: а) утеча, б) розмова Ігоря з Донцем, в) погоня. Кожда частина має по дві строфи, отже усіх строф має десята пісня шість.

А) Утеча.

1 Стрoфа. Вона складасть ся із трьох малих строфок по 4 рядки, з яких 3 є короткі (6—9 силяб), а 1 — передпослідний або послідний — довгий на 22—24 силяб. Строфки мають по 44—47 силяб.

- А) 1) Присну море полунощи; (8)
 2) идуть сморчи мъглами; ¹⁾ (6)
 3) Игореви Князю Богъ путь кажетъ изъ земли Поло-
 [вецкой на землю Рускую, (23)
 4) къ отню влату столу. (7)
- Б) 1) Погасоша вечеру зарі: (9)
 2) Игорь спить, Игорь бдитъ, (6)
 3) Игорь мыслию поля шъритъ отъ великаго Дону до ма-
 4) Комонь въ полуночи. (7) [лаго Донца. (22)
- В) 1) Овлуръ свисну за рѣкою; (8)
 2) велить Князю разумѣти. (8)
 3) Князю Игорю не бытъ: (7)
 4) крикну стукну земля: въшудѣ трава. Вежи ся Поло-
 [вецкіи подвизашася. (24)

Такі три строфки одержуемо идучи за змістом і за інтер-
 пункцією вид. М. Пушкіна.

Схема сих строфок слідуєча:

А) 8	Б) 9	В) 8
6	6	8
23	22	7
7	7	24
<hr style="width: 100%;"/>	<hr style="width: 100%;"/>	<hr style="width: 100%;"/>
44 (а)	44 (а)	47 (b)

Дві перші рівні, третя різниться від 1 і 2, що довгий рядок стоїть не на третім, а четвертим місці і що сума усіх силляб вносить о 3 більше. Схожу будову маємо в тій самій пісні в розмові Ізи з Кончаком.

2 Строфа.

- 1) а Игорь Князь поскочи горностаємъ къ тростію, и бѣ-
 [лимъ гоголемъ на воду; (24)
- 2) въврѣжеса на брѣвъ комонь, и скочи съ него бо-
 [сымъ влъкомъ, (18)
- 3) и потече къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подѣ
 [мъглами (19)
- 4) избивая гуси и лебеди, завтроку, и обѣду и ужинѣ. (21)
- 5) Коли Игорь соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влъкомъ
 [потече, (18)
- 6) труся собою студеную росу; претръгоста бо своя
 [брѣвая комоня. (24)

¹⁾ Може бути і 7, коли мъглами уважати мемо 3 складовим.

Схема: 1 рядок і 6 по 24

2 „ і 5 „ 18

середина 19 + 21. Середні (3 + 4) в'яжуться в одну цілість і змістом, тож можемо їх злучити разом і дістанемо як найправильнішу строфу: 24:18:40:18:24.

Б) Розмова Ігоря в Донцем.

І тут дві строфи. Перша складається з двох терцин (а:а:б) + (а:с:с), друга має: (а:а:б:б:с).

1 Строфа.

1) Донець рече: Княже Ігорю! (9)	}	17
не мало ти величія, (8)		
2) а Кончаку пелюбія, (8)	}	17
а Руской землі веселія. (9)		
3) Ігорь рече, о Донче! (7)	}	24
не мало ти величія (8)		
лелѣявшу Князя на вльнахъ, (9)		
4) стлавшу ему зелѣну траву (9)	}	17
на своїхъ сребреныхъ брезѣхъ, (8)		
5) одѣвавшу его (6)	}	21
теплыми м'яглами (6)		
подъ сѣнію зелену древу; (9)		
6) стрезаше є гоголемъ на водѣ, (10)	}	22
чайцами на струяхъ, (6)		
чрънядьми на ветрѣхъ. (6)		

2 Строфа.

1) Не тако ли, рече, (6)	}	17
рѣка Стугна (4)		
худу струю нѣя, (7)		
2) пожрѣши чужі ручки (8)	}	16
и струги ростре на кусту? (8)		
4) Уношу Князю Ростиславу (9)	}	19
затвори Длѣпръ (длѣ при) темнѣ березѣ. ¹⁾ (10)		
5) Плачется мати Ростислава (9)	}	19
по уноши князи Ростиславѣ. (10)		
6) Уныша цвѣты жалобою, (9)	}	22
и древо стугою (6)		
къ землі прѣклонило, (7)		

Схема: 17:16:19:19:22 (а:а:б:б:с).

¹⁾ Числю „длѣ при“.

В) Погоня.

1 Строфа.

1) а не сорокы втроскоташа. (9)	}	23
На слѣду Игоревѣ (7)		
вѣдять Гзакъ съ Кончакомъ. (7)		
2) Тогда врани не граахуть, (8)	}	15
галици помлькоша, (7)		
3) сорокы не троскоташа, (8)	}	15
половию полвоша (7)		
4) только, (sic. у вид. М. П.) (2)	}	13
дятлове тектомъ (5)		
путь къ рѣцѣ кажуть, (6)		
5) соловіи веселыми пѣсьми (10)	}	15 ¹⁾
свѣтъ повѣдають. (5)		

Схема: 23:15:15:13:15 (a:b:b:b?:b).

2 Строфа.

1) Млѣвить Гзакъ Кончакови: (7)	}	35
аже соколь къ гнѣзду летить, (9)		
соколича рострѣляевѣ (9)		
своими влаченными стрѣлами. (10)	}	32
2) Рече Кончакъ ко Гзѣ (6)		
аже соколь къ гнѣзду летить, (9)		
а всѣ соколца опутаевѣ (10)		
красною дѣвицею. (7)	}	25
3) И рече Гзакъ къ Кончакови: (9)		
аще его опутаевѣ (9)		
красною дѣвицею, (7)	}	32
4) ни нама будетъ сокольца, (8)		
ни нама красны дѣвице, (8)		
то почнуть наю птици бити (9)		
въ полѣ Половецкомъ. (7)		

Схема: 35:32:25:32 (a?:a:b:a).

Сю строфу можна розділити і по такій схемі:

- 1) Млѣвить Гзакъ Кончакови: (7)
- 2) аже соколь къ гнѣзду летить, (9)
- 3) соколича рострѣляевѣ своими влаченными стрѣлами. (19)

¹⁾ Може бути: соловіи (4)
веселыми пѣсьми (6)
свѣтъ повѣдають. (5)

Таку форму дістаємо ідучи за інтерпункцією видання М. Пушкіна. Подібна схема повтарається в слідуєчій реченю.

- 1) Рече Кончакъ ко Гзѣ: (6)
- 2) аже соколъ къ гнѣвду летить, (9)
- 3) а вѣ соколца опутаевѣ красною дивницею. (17)

Маємо отже дві терцини: (а: b: c) + (а: b: c). Дальша частина слідуєча:

- 1) И рече Гзакъ къ Кончакови: (9)
- 2) аще его опутаевѣ красною дѣвицею, (16)
- 3) ни нама будетъ сокольца, ни нама красны дѣвице, (16)
- 4) то почнуть наю проци бити вѣ полѣ Половецкомѣ. (16)

Схема: 9:16:16:16.

Ся форма тим ліпша від попередньої, що тут ліпше віддана гармонія між змістом а формою. Іва говорить: 7:9:19 — подібною формою дістає відповідь. Слідуєчі слова Іви творять кватрет.

К о н е ц ь .

Дві строфи, перша кватрет (а: b: b: a), друга терцет (а: b: a) + княземъ слава, | а дружинѣ | Аминь. Обі строфи складають ся з довгих рядів, які розпадають ся на короткі по терцинам.

1 Строфа.

1) Рекъ Боянъ и ходы на Святъславця (11)	}	32
пѣтворца стараго времени (9)		
Ярославля Ольгова Коганя хоти: (12)		
2) тяжело ти головы, кромѣ плечю; (10)	}	27
вло ти тѣлу, кромѣ головы: (9)		
Руской земли безъ Игоря. (8)		
3) Солнце свѣтится на небесѣ, (9)	}	26
Игорь Князь вѣ Руской земли. (8)		
Дѣвици поють на Дунаи. (9)		
4) Вьются голоси чрезъ море до Кіева. (12)	}	33
Игорь ѣдетъ по Боричеву (9)		
къ Святѣй Богородици Пирогощей. (12)		

Схема: 32:27:26:33.

2 Строфа.

1) Страны ради, гради весели, (9)	}	22
пѣвше пѣснь старымъ Княземъ, (7)		
а по томъ молодымъ. (6)		
2) Пѣти слава Игорю Святъславича. (12)	}	28
Буй туру Всеволодъ, (7)		
Владимиру Игоревичу. (9)		
3) Здрави Князи и дружина, (8)	}	23
побарая за хрѣстьяни (8)		
на поганья плѣки. (7)		

Схема: 22:28:23.—

- 1) Княземъ слава, (4)
- 2) а дружинѣ (4)
- 3) Амнѣ. (2)

Замічу, що візантійський реторичний рим та числене слияб виступає і в уривку дружинної поезії, поміщенім в Волинсько-галицькій літописи під 1201 р. та в Слові о погибелі роускыя земли.

Устремилъ бо ся баше на поганья яко и левъ
 сердитъ же бистъ яко и рысь,
 и губяше яко и коркодилъ,
 и прохожаше землю ихъ яко и орель,
 храборъ бо бѣ яко и туръ,

В отьому уривку є три строфи, схема першої непевна, в другій і третій є по дві терцини.

2 Строфа.

- 1) изгнавшю Отрока во Обезы за желѣзная врата, (17)
- 2) Сърчанови же оставшю у Дону, рыбою ожившю; (17)
- 3) тогда Володимеръ Мономахъ пилъ золотымъ шоломомъ Донъ, (17)
- 4) приѣмши землю ихъ всю и загнавшю оканьныя Агаряны. (19—20)
- 5) По смерти же Володимерѣ, оставшю у Сырчана (17)
- 6) единому гудьцю же, Ореви посла и во Обезы, река: (19—20)

Схема: 1 терцина 17:17:17, друга: (19—20):17:(19—20)

3 Строфа.

1) „Володимеръ умерлъ есть, (7)	}	21
а вороти ся, брате (7)		
пойди въ землю свою; (7)		
2) молви же ему моя словеса (10)	}	21
пой же ему пѣсни Половецкія; (11)		

3) оже ти не восхочеть, (7)	}	21
дай ему поухати зелья, (9)		
именемъ евшанъ“. (5)		
4) Оному же не восхотѣвшю обратитися, (14)	}	25
ни послушати, (5)		
и дастъ ему зелье; (6)		
5) оному же обухавшю (8)	}	14
и восплакавшю, рче: (6)		
6) „да луче есть (4)	}	24 ²⁾
въ своей землѣ костью лечи, (10)		
инели на чюже славу быти ¹⁾ . (10)		

Схема: 1 терцина: 21:21:21, друга 25:14:24.

Бачимо, що будова обох строф однакова, в обох перша терцина є: а:а:а, друга b:c:b.

Пригляньмо ся еще уривкови під наголовком „Слово ѡ погнѣли рѣкъыа зєхли ѡ° смєрти великоѣ князя прєслава“³⁾. Обь його початок — немов 1 строфа:

1) О свѣтло свѣтлая и оукрасно оукрашена земля рѣская! (19)		
2) и многыми красотами оудивлена еси: (14)		
3) озеры многыми оудивлена еси, (12)		
4) рѣками и кладязми мѣстотѣьными, (12)		
5) горами	}	12
хѡлми		
6) доубравами	}	12
польми		
7) звѣрьми	}	14
птицами		
8) города	}	12
сєлы		
9) винограды	}	14
домы		

¹⁾ Др. І. Франко: Слово о Лазаревѣ воскресеніи ст. 15; А. С. Петрушевич: Волынско-галицкая лѣтопись, Львів 1871, ст. 21.

²⁾ Пор. терцину ві Слова о полку Игореві:

братіє и дружино! (7)	}	23
лучежь бы потягу быти, (8)		
неже полонену быти: (8)		

³⁾ Текст передрукований у М. Грушевського: Нововидані пам'ятки давнього письменства руського. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. V. Наукова хроніка с. 2—3.

- 10) и князьми гровными, (6) }
 бояры чѣтными, (6) } 19
 вельможами многими! (7) }
 11) всего еси исполнена земля русская, (13)
 12) о праварѣрная вѣра хрѣтянская! (13)

Цілий отсей початок замітний накопченими реторичними римами, які стрічали ми вже в Слові о полку Ігореві, до того й число силляб творить певну схему, яка — очевидно — не є припадкова, але після якої будовано сю в собі замкнену цілість. З початку маємо терцину: 19:14:12, яка відвернена 12:14:19 повтаряєть ся в вірші 8, 9, 10 — між обома терцинами є кuartет: 12:12:12:14 (вірш 4, 5, 6 і 7). Вірш 11 і 12 стоять осібно — заокруглюють цілість, вони й мають свою осібну фoрму: 13:13.

Впадає в око також велика гармонія між фoрмою і змістом. Перша терцина становить для себе цілість: замкнена терцина і замкнений для себе зміст, кuartет описує чим богата руська земля і вичислює багатство природи, слідоюча терцина продовжує вичислюване багатства, та вже наводить здобутки культури. Кінцева двійка знов має в собі замкнений зміст і замкнену фoрму. Так що ми можемо ось як представити схему сего фoраменту.

$$\begin{array}{r} \text{A) } 19 - a \\ 14 - b \\ 12 - c \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{B) } 12 - c \\ 12 - c \\ 12 - c \\ 14 - b \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{B) } 12 \\ 14 \\ 19 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{r} 12 \\ 14 \\ 19 \end{array}} \right\} = \text{відвернене A.}$$

$$\begin{array}{r} \text{Г) } 13 - d \\ 13 - d \end{array}$$

Дальша частина вже не відзначаєть ся так правильною будовою. Замітні тут два місця: одно реторичним римом, друге збудоване по схемі a:b:c:b:a.

- Ѡселѣ до оугорѣ и до лѣховѣ, до чахоуѣ, (13)
 Ѡчахоуѣ до ятвѣзи и Ѡятвѣзи до литвы, до
 [немецѣ, (18)
 Ѡнѣмецѣ до корѣлы, Ѡкорѣлы до оустьюга, (15)
 гдѣ тамо блѣху тоимици погани и за дышючимъ моремъ, (20)
 Ѡморѣ до болгарѣ, Ѡболгарѣ до боуртасѣ, (12)
 Ѡбоуртасѣ до чермисѣ, Ѡчермисѣ до морѣдвѣ, (12)
 то все покорено было бѣгомъ крѣпяньскому языку поганьскыя страны
 великомъ кнѣзю всеволодѣ, оцѣю его юрѣю кнѣзю кыевьскому, дѣдѣ его
 воло^хмерѣ и мана[ша]гѣ,
 1) которымъ то половоци дѣти своя пошахѣ в колыбѣли, (19)
 2) а литва из болота на свѣтъ не выныкывахѣ, (15)
 3) а оугры твердахѣ каменныя города желѣзными вороты, (20)
 4) абы на нѣ великыя воло^хмерѣ тамо не вѣсѣхалѣ. (16)
 5) а нѣмци ра^хвахоуся, далече боудоуче за синимъ моремъ; (19)
 6) боуртаси, черемиси, вѣда и морѣдва бортьничахоу ^{на}кнѣзя велико
 [володимера, (29)
 7) и журѣ мануилѣ црегоро^хскыи ѡпасѣ имѣя, поне и великыя дары
 [посылаша к нему, (30)
 8) абы под нимъ великыи кнѣзь володимерѣ црѣя города не вѣя^х. (19)

Рядки від 1—5 дають розширену терцину: а:б:с:б:а —
 6, 7 і 8 рядок вложені по схемі: а:а:б.

- 1) А в ты дѣи болѣвнѣ крѣпяно^х Ѡвеликагѣ ярослава (18)
 2) и до володимера, и до ныняшнягѣ ярослава, (17)
 3) и до брата егѣ юрѣя кнѣзя воло^хмерьскагѣ... (17)

„Слово о погибели рускыя земли“ е менш правильно збудоване як Слово о полку Игореві та уривок з гал.-вол. літописі п. р. 1201 — але й воно переповнене реторичними римами та е вложено місцями по схемам, які стрічали ми в Слові о полку Игореві¹⁾.

¹⁾ Слова о Лазаревѣ воскресеніи не беру ся розкладати на терцини: дійшло до нас у трьох ріжних редакціях; найправильнійший видать ся мені текст Пиніна (І. Франко: С. о Л. в., ст. 38—47):

Воспоемъ дружино пѣсми днѣ, (9)

а плач Ѡложим оутѣшим'ся (9)

оудари, реч, Дѣтъ в' гоусли, (9)

вѣзложи персты своа (7)

на живыи строуны, (6)

йный накладай. (7) і т. д.

Пор. далі: Ѡ црѣю великый... де текст Пиніна дає 24:24:25 і т. д.

Староруська дружинна поезія одержала форму від візантійської церковної пісні. Може видати ся дивним, що саме церковна пісня полишила п'ятно на дружинній поезії — але річ стає зрозуміла, коли пригадати, який вплив мала загалом церковна візантійська література на староруську. Побіч форми церковної пісні уживано в Візантії ще й квантитативної системи, але уживали її учені, що наслідували давню класичну поезію; для народу, який затратив вже давно почуте різниці між довгими і короткими самозвуками ($\epsilon - \eta, o - \omega$), була квантитативна поезія мертва. Тим більше мертва була вона для Руси, яка й не переняла з Візантії давньої класичної грецької літератури. Живо піснею була для Руси візантійська пісня релігійна.

Як вже було згадане, з різних форм віз. церковної пісні дві були важніші: форма *контанов-ів*, які складали ся з однаково збудованих строф і форма *канон-ів*, що мали різно збудовані пісні, але кожда пісня складала ся з однакових строф. В Слові о п. І. не тільки що кожда пісня має відмінну будову — але ще й кожда строфа визначаєть ся іншою — собі питомою будовою. В Слові о п. І. можемо говорити хіба про подібно збудовані строфи, як се є пр. в другій пісні, в строфах про Карну і Жлю, в плачі Ярославни і т. д. В подробицях переняла староруська дружинна поезія будову візантійської церковної пісні, як в візант. церк. пісні так і в творах дружинної пісні знаходимо терцини, розширені терцини, квартети та їх комбінації — але в будові цілості різнить ся дружинна поезія від будови церк. візант. пісні. Ще найбільше зближена вона до будови візантійських канонів тим, що має різно збудовані пісні — хоч і різнить ся, що пісні не складають ся з однакових строф. Можна се вяснити тим, що або форма дружинної пісні оперла ся ще на якісь іншим роді форми візант. церк. пісні — або, що більше правдоподібне — що на основі форми візантійської церковної пісні розвинула ся у нас оригінальна, більше свобідна будова, що більше відповідала духови молодій староруської культури. Се останнє і більш правдоподібне.

Терцини, квартети і їх комбінації перейшли в дружинну пісню і вдержали ся в ній, але в їх уживаню вже більша свобода. Вправді і в візант. церк. пісні не додержувано часом відповідного числа силяб, але ще більше не додержувано того числа силяб у нас. Там будовано канони з різних пісень, які (пісні) складали ся з однакових строф — у нас укладано не тільки різно збудовані пісні, а ще й різно збудовані строфи.

Дальшим кроком в розвою отсеї нерівнорядної пісні було повстане форми української думи. Коли в Слові о п. І. і в інших уривках дружинної пісні ще є слідне бажане додержувати відповідне число силляб — то українська дума переняла з дружинної пісні лише нерівнорядність, занежуючи при тім будову терцинами і кuartетами. Слово і дружинна пісня представляє отже одно звено в ланці розвою поетичної форми у нас; з одного боку візантійська церковна пісня — а з другого козацька дума, посередним, що має останки першого і завязки другого — се Слово о полку Ігореві, уривок про зіле евшан та Слово о погібелі руської землі.

В розкладі Слова о п. І., який подано, є дрібні похибки, на які зверну на сьому місці увагу.

1) З початку розкладав я усьо Слово терцинами, при новім перечисленю спостеріг я оригінальну і дуже майстерну будову другої пісні, знов при новім уложив я описи битв. Щойно в часі друку при осьмій пісні спостеріг я, як короткі рядки вяжуть ся терцинами в довгі. Отже і в попередніх піснях треба-б деякі довгі рядки розложити на короткі і терцини. Приміром (І пісня):

1) братіє п дружино! (7)	}	23
луцежъ бы потяту быти, (8)		
неже полонену быти: (8)		
2) а всядемъ, братіє, (6)	}	23
на свои бръвья комони, (9)		
да поврнмъ синего Дону. (8)		

Або возьмім 6 строфу І пісні:

1) а мои ти Куряни (7)	}	13
свѣдоми къ мети, (6)		
2) подъ трубами повити, (7)	}	25
подъ шеломи възделѣяни, (9)		
конецъ копія въскръялени, (9)		
3) пути имъ вѣдоми, (6)	}	13
яругы имъ знаеми, (7)		
4) луци у нихъ напяржені, (8)	}	2 } 20
тули отворени, (6)		
сабли пзъострени, (6)		
5) сами скачють акы сѣрыи влѣци въ полѣ, (14)	}	}
ипучи себѣ чти, (6)		
а Князю славѣ (5)		

2) Тексту М. Пушкіна я не оправляв крім двох дуже дрібних місць: рози нося — рознося, затвори Днѣпръ темнѣ брезѣ — затвори днѣ при темнѣ брезѣ (Вяземський). Інші дрібнички я поминав, хоч і їх треба-б справити, а дістанемо правильніші схеми. Пр. кінець VII пісні:

за землю Русскую, (6)

за раны Игоревы (7)

буге Святъславлича. (8)

— хоч в попередніх двох тих самих припівках в „Свят-славлича“ (4 склади) — отже і тут могло-б бути „буге Святславлича“, через що дістаємо терцину 6:7:7. Не справляв я тих дрібничок, бо псують вони рівність рядків хиба о 1 склад, тай не ходило мені о справлюване тексту, а о вказане форми Слова — без поправок.

3) Кілька похибок вийшло ізза мого числення. Як тепер спостерігаю: я числив „мѣглами“ як моглами (4 склади), а вже „мѣглами“ як мглами (3 склади), — „нѣз“ числив я 1 складом, хоч може бути два і т. д.

Отже ті всі похибки треба-б справити, щоб дістати правильніші схеми.

4) Я не узгляднив ритміки Слова о п. І., хоч її тепер легше означити, скоро ми пізнали форму Слова о п. І. — та се виходить уже поза межі отсеї праці.

До історії українського осьмискладового вірша.

Подав Федір Корш ¹⁾.

Діставши т. XXV „Етнографічного Збірника“ (за котрий, як і за т. XII „Матеріалів до української етнології“, виказую Н. Т. і. Ш. свою найщирішу дяку), напав я сливе від разу на стор. 193, де надруковано новелу „Непослушний син“. Як почав я її читати, швидко запримітив, що вона була первістно скомпонована в вісімискладових віршах, де-неде в римом або хоч в аби-яким ассонанцем, дуже подібним до того, що вживається в мадярських народніх піснях. Попсовано вірши не тільки забуттям, але, здається, й нерозумінням, через що вся новела, може, згубила ту сіль чи той моральний змісл, які ми звикли находити в українських народніх оповіданнях.

Найбільш це належить до початку, де оповідач неначе не стямив умовин положення, що його наслідки дають увесь дальший зміст новели. Ці вмовини мають бути звістні найкраще тім, хто добре знає земські порядки в Венгрії, а все-ж таки й сторонньому читачеві не заборонено спитати хоч би про те, чи той хлоп, що копав ріпу, робив на своїй землі чи на панській. Здається, що на панській, бо сказано, що він загнав жінку й сина „до того пана“, щоб вони йому запомагли при роботі. Але, коли так, чому ж про це немає ні однісінького слова в самому початку, де було праве місце, щоб ізгадати, що він робив не на своїй волі? А робив він „за третьє“ — торіч як? чи за третю частину всієї ріпи, яка була на тому полі? Неначе так;

¹⁾ Статю друкуємо без всяких змін в мові і правописи. *Ред.*

але в такім разі треба було, викопавши ріпу, розділити її на три рівні частини. Місто такого розділу подибуємо якесь „подежлувал“, що його немає в тому словарику, котрий додано в кінці книги, а, може, немає й у самій мові. А справді що ж би воно могло бути? Не можна в ньому постерегти ніякої натики на три, бо — вже не говорячи про руську мову або хоч німецьку — три по-мадярськи három, ділити на три — harmadolni. Коли вже випадає шукати мадярської етимології, так можна згадати слово *dézsma* (з латинського *decima*) „десяток, десятина“, звідкіль могло постати в мові угорської Русі „дежмувати“¹⁾. Тале ж це б було вже „ділити на десять“.

Буває й такий розділ у господарству, тільки не на своїй землі, а на чужій, коли хлоп, аранжуючи свій лан, платить панові десятину всякого збіжжа, що вродиться на тім лану. Чи цѐму так, чи інакше, нехай рішать знавці господарських відносин в Уграх, а я прошу не шукати в тіх віршах, що подаю нижче, нічого більше від прикладу того, що могло бути в цій новелі за тіх часів, коли вона вийшла з уст свого автора або, може, з-під його пера, бо в вісімклавових трохаїчних віршах кохаються сусіди Русі, а саме Поляки, Чехи та Мадяри, а в руську пісню вони ввійшли не без впливу штуки, та й досі не тільки яке небудь „Всі покою щиро прагнуть“, що, як усі знають, написав Мазепа, але й „У сусіди хата біла“, що снівається скрізь, не говорячи про вальсове „Баламуте, вижди з хати“, мають у собі щось менароднього, неруського. Усі ті слова новели, що я їх змінив або перемістив, помічено цифрами та поставлено під текстом, окрім додатків () и викидків [].

Пішов йедеп хлоп (до пана)

ріпу бра́ти на па́са му²⁾.—

Йак ви́брал йей, (так) оха́бил [йей],

(пішов до́мим, шьа забавил).

Жѐпу за́гнал, і(ші) сі́па, 5

же́би ріпу дежмува́ли³⁾.

А парóбок та́к шьа гнѐвал,

же́ му трѐба 'барз'⁴⁾ робіти:

„Ма́мо мо́йа, штó вам рѐчу,

же́ йа рѐпу не розме́чу“.

10

¹⁾ Так і звучить се слово. „Дежлувал“ (л зам. м) се друкарська помилка. *Ред.*

²⁾ за трѐтьє

³⁾ до то́го па́на, же́би йóму подежлу́вал ріпу

⁴⁾ дѐже

„Сіну [мій] льубий, йа то не дзбам,
але отец нас бúde кльал“¹⁾.
„Не бійте шья, мамо (моїа);
йа шья од нього не бóйу“.
„Але, сину, йа шья бóйу, 15
бо йа вваду та не хочьу“.
А син мáтьір не послухал,
лем на своїім справу зрóbил.
Прішлі óни та до дóму,
гварит²⁾ мужові своїóму: 20
„Чуйєш, мўжу, штó шья стáло,
же син мéне³⁾ не послухал“.
А муж жéну так гíрко кльал,
што аж нá ньу зїна прішла.
„Мўжу [мій] льубий, (чїм йа винна?) 25
не послухал мéне твій син“.
А він сїна нїгда не кльал,
лем на жéну шья випéрал:
„Заплать мóйу плану гíрку,
бо, кедь нїт, та (йа) тья забйу“.
А óна шья барє страшїла, 30
йóго рїпу заплатїла:
„Заплáчь ты, лем шья не вадь,
ходь і зўкру пїльа тéбе“.

Вся новела має в собі 34 вірши (коли б тут скрїзь можна говорити про вірши). З них три перероблено з голої прози, у трох замість одного виразу поставлено інший, в шість слово додано або викинуто, в одному доповнено половину, один пригадано цілий зарад того, що такі вірши komponуються по двох. Значиться, в загалї так або інакше перекуто не мало. А все ж таки 21 вірш, себто більшість, востались без усякої одмінї. Окрім того рими та ассонанци на певних місцях непохибно вказують на віршовий стрій цілого оповідання. Що й після всіх тїх ізмін і замін ще в тексті не все гаразд, про те не може бути нїякої суперечки, бо не тільки вірш 20, як було

1) Порівняй такі рими в мадарських піснях, як
Lesz nekem is vig parom még:
boru után derül az ég.

2) та повіла. Але й так, як написано вище, не все до ладу, бо не видко, хто „гварит“, и вірш не має цезури.

3) мóйє слово.

вже помічено в „критичному апараті“, зостався без цезури, але й не менше ніж у трох парах не можна ніяким робом вишукати хоч аби-який слід кінцьового співзвучча. Щоб оцінити та зважити ті обидви вади, треба роздивитись у піснях того самого характеру, як ця новела, торіч народніх по спожиттю, але особним та не зовсім простацьким по вийстю, на що нам указує їх більше чи менше штучна форма. В таких піснях цезура після четвертого складу, хоч рідко, а все ж таки іноді не заховується, на пр.

Ще з чумачевь- ка сміється,

що й чутно зараз у співу. Там-то воно й буває так рідко. Але, хоч рідко, все ж таки трудно рішити, чи в в. 14 варто з-за цезури переставити слова так, щоб було

йа од нього шьа не бойу.

Що належить до співзвучча в кінці кожної пари вірший, воно хоч би в тій самій пісні —

Ходив чумак	по риночку
Та пив собі	горілочку —

ніде не занедбано. Та й у загалі без цього ледві знайдеться яка-небудь українська пісня не з тих, що привязани до певних звичаїв або певних пригід.

Про вісьміскладові українські вірши писав позаторік Б. Д. Гринченко в 1-ому тому „Записок українського наукового товариства у Києві“ з поводу старої пісні про Дорошенка, з якої повстала славетна народня пісня вже не стільки про нього, скільки про того, що й не міг бути з ним укупі, — про Сагайдачного-необачного. Зрозуміла річ, що ця пісня вийшла з двох джерел, з котрих одним були вірши про Дорошенка. А друге? чи то була яка невідома народня пісня, чи теж вірши? Коли народня пісня, чому ж вона так щільне причіпилась до вірший, що й їх переробила по своєму взору? Одповідь на це питання залежить найбільш од другого: який був її зміст, та яка була її форма? Що до змісту, то певно він не міг складатись тільки з того, що Сагайдачний проміняв жінку на тютюн та люльку, бо й не варто про це komponувати особливу пісню й не було б такої причепки, щоб привязати цю кумедну пригоду до оповідання про Дорошенків похід. Але саме имя Сагайдачного, про якого співець, може, знав сливе тільки те, що він був колись воякою, як Дорошенко, хіба не вистачало для злучення

вірший із піснею? Навряд, бо між одним, що „веде своє військо“, і другим, що „проміняв жінку“, лежить така безодня, через яку трудно перехопитись без певного мостика. Коли вже була яка народня пісня про Сагайдачного, так її головним змістом мало бути оповідання про той взірць його невдачності в війні, що й заклеїв його в народньому поданні прізвиськом „необачний“. А коли зміст тієї пісні був такий, то звідтіль визначається й її форма, бо такі пісні складаються коломийковими віршами, як пісні про Сазву Чалого, про Нечая, про Морозенка, або вільними, які привласнюються так званим „думам“. Як у тім, так и в другім разі трудно признати, що народня пісня могла злитись із 8-складовими віршами, згубивши безслідно свою первістну форму. Значиться, треба триматись такої думки, що

А по заду Сагайдачний

и т. д., де 8-складовий вірш чується ще й досі в початку кожної строфи, розгорнулось у співу з таких самих 8-складових вірший, в яких уложена й пісня про Дорошенка. А коли цьому так, можна гадати, що перше, ніж явилась та народня пісня, в якій ці два гетьмани виступають укупі, була така віршова пісня, що зложилась із початку та з кінця двох різних пісень того ж характера, одної — про Дорошенка, другої — про Сагайдачного. Доказом того, що такий прототип народньої пісні справді міг бути на світі, нехай послужить оцей покус, звичайно більш літературний, ніж науковий, а все ж таки, може, не залишній для питання про вийстя тієї пісні.

Ой, на горі	та женьці жнуть,	
під горою	ковачи йдуть :	
По переду	Дорошенко	
веде військо	хорошенько ;	
По середу	пан хорунжий,	5
під ним коник	сильний дуже,	
А по заду	Сагайдачний,	
Сагайдачний	необачний,	
Що проміняв	свою жінку	
на тютюнець	та на люльку.	10
„Ой, вернися,	Сагайдачний!	
ой, вернися,	необачний!	
Візьми собі	свою жінку,	
Віддай мені	тютюн, люльку“.	

„На-що жінка	ще в дорозі?	15
я на коні,	не на возі.	
Тютюн, люлька,	як рушниця,	
козакові	знадобиться“.	
Ой, хто в лісі,	відзовися!	
ой, хто в темнім,	одкликнися!	20
В кого люлька,	набий повну	
та викреши	швидче вогню,	
Пороздмухай,	заягнися,	
кури собі,	не журися.	

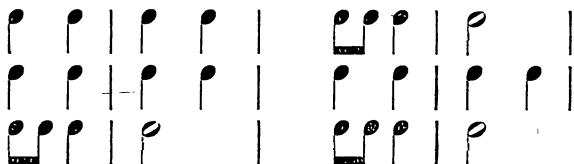
Мабуть, усякий, хто прочитає ці вірши, аж руками розведе: „Та це ж чиста вигадка!“ Эге ж; аби не дурниця. Певне те, що з цієї вигадки добре вияснюється той шлях, яким ішов народній співець, перекладаючи вірши в пісню. Знав він їх не з книги, а з чужих уст и тим памятав найкраще першу частину, торіч до в. 15, де починається відповідь Сагайдачного, а що він чув далі, з того затримались у його пам'яті більше думки, ніж слова. А все ж таки з в. 15 (коли в нім хоч останнє слово не вигадано, а пригодою знайдено) співець неначе запомнив не тільки думку, але й звук, без чого, може, намісто звичного „панькатись“ або „падькатись“ не поставив би „возитись“. А почали вірши перероблятися у пісню, мабуть, таким способом, що половини кожного другого вірша розокромились та постали буцім особливими віршами, про те не коротшими від перших, бо кожна половина співалась по двічі. Але, як співати те ж саме по декілько разів не було гаразд, друга половина вірша почала одмінятись од першої: замість

	під горою,	під горою
співалось		
	під горою	зеленою,
замість		
	веде військо,	веде військо
пригадувалось		
	веде військо	запорізьке

і т. д. Але так діло могло йти тільки доті, покi спів був іще такий простий, що не вимагав більше нот, ніж було складів у віршах. Тале ж народня музика не охоча до кайданів, у які її заковують розмовні склади, и не пройде багато часу, як вона хоч у найштучнійшій пісні декотрі з них протягне та ще іноді розібе в дві ноти, а коли пуститься в викрутаси, то й додасть нових у самому тексті. Так то й у нашій пісні з якого-небудь

зробилось на пр.

а далі вже з деякими однінами в тексті

У такому ритму, тільки з повторенням і першого вірша, співається оця пісня найчастійш, хоч і на різні голоси. З тих її голосів, які мені доводилось чути, трохи відрізняється ритмом той, що в нім немає вже й сліду тієї поважності, яка, відповідно до змісту перших строф, виказується в інших голосах, а блищить веселе жартування, очевидячки, з тієї причини, що для цього співця правим змістом пісні було вже те, що належало до Сагайдачного або, говорячи докладнійш, навіть не до нього, бо його справжню діяльність було віддавна забуто, а до міни жінки на люльку, але Дорошенко з хорунжим здавались якимсь уводом, що його значення не йде далі цілості й жвавості картини. Той голос, що я говорю про нього, є оттакий:

Щоб затримати той самий ритм у дальших трох строфах, у перший вірш кожної вставляється слівце „іде“, а в останніх потрібна довжина віршій досягається повторенням тих слів, що на них випадають дві други вісьмини першого такта. І все співається швидко та жваво. А про те ритм більш не дробився, і слід 8-складових віршій заховався в пісні в супор виразній одміні її колишнього характера, в супор навіть і тому, що перша половина другого вірша — лічучи по віршовій редакції — розгорнулася у цілий вірш краковяковий, чи такий, як

Ой, за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким,

у яким зложено багато пісень без іншого варіанта ніж те дроблення ритму в кінцю першої половини другого вірша, що зустрічається у тій самій пісні, а саме:

Там орала дівчинонька воликом чорненьким,

і не відрізняється від коломийкового вірша.

Кінчаючи це доволі таки відважне метикування, скажу ще раз, що я й сам не можу признати свою аби-яку горожу за справжній будинок. А все ж таки мені здається, що вона споруджена не на голому піску, бо з нього де не-де витинаються й каміння, так або інакше здатні до будівлі. Правда, що їх мало та не сщеплено їх тісно, без перемежків. Тим я би й не подумав не тільки що оголошувати ці... скажу, як перш: вигадки, а й займатись їмн для себе самого, коли б не якась потайна надія, що, може, яка небудь довтіпна та вчена людина, проходячи мимо тієї вбогої будови, зупиниться, всміхнеться, а потім, почухавши потилицю, скаже: „А що, коли й справді...?“ та добере того, чого треба для будування, і на тім місцю поставить заправську каменіцю.

Аріяньський соймик в Киселині на Волини в маю 1638 р.

(Причинок до історії аріяньства на Україні).

Подав Вячеслав Липинський.

Початок 1638 р. приніс важні зміни в становищі аріяньства, як в корінній Польщі, так і в українських землях Річипосполитої. Сойм, розпочатий 10 марця, не віщував нічого доброго всім дісидентам. Католицька реакція встигла стати вже на твердий ґрунт і, прокотившись широкою хвилею по вей польській державі, зуміла в значній мірі відвоювати католицькій церкві утрачені нею під впливом недавнього реформаційного руху впливи. І сойм 1638 р. тільки відбив в своїх нарадах загальний настрій шляхетського народу. Переповнений палкими суперечками між католиками з одного боку, а не-католиками — православними, протестантами, аріянями — з другого, він мав особливо сумні наслідки для сих останніх.

Королівський мандат, що за волею сенату і сойму зносив на віки аріяньський „збор“ і школу в Ракові, звертаючись в першій мірі проти раківського дідича — подільського воеводича Сенінського — і раківських „міністрів“¹⁾, одночасно нападав на саму релігійну доктрину і сим в корінні підтинав правне становище аріянь в Річипосполитій²⁾. З того часу се становище стає чим раз гіршим доти, доки соймова постанова 1658 р., потверджена соймами 1659, 1661 і 1662 рр., зовсім

¹⁾ Се слово будемо вживати й далі, як загально прийняту у аріянь назву для своїх пасторів.

²⁾ Копія сього декрету в Архіві Чарторйських у Кракові, Сдх. 2476, f. 4.

не знесла аріяństwa в Річипосполитій, а членів сеї „безбожної секти“ не засудила на вічне вигнання з вітчизни.

Сі 20 літ, що відділяють собою обидві згадані соймові постанови, переповнені боротьбою аріянів за своє існування, веденою з напруженням всіх сил, аби тільки вдержати себе на поверхні розбурханого релігійним фанатизмом тодішнього суспільства. В сій боротьбі, бажаючи захистити себе від переслідувань підюжуваного проти „нурків“¹⁾ польського католицького народу в корінній Польщі і під примусом правительства, що з незвичайною для нього енергією заходилося проводити в житє постанови 1638 р., аріяне переносять на якийсь час центр своєї діяльности серед безпечнішу, як їм здавало ся, православну стихію, емігрують — можна скавати — на Україну, а в першій мірі на Волинь і Київщину. І власне тридцяті роки XVII століття (збор в Люблині знесено 1685 р., в Ракові 1638) являють ся з сього боку переломовим моментом в життю не тільки польського, але й українського аріяństwa, котре тоді саме набирає більшої, реальної сили та при помочи вигнаних з Польщі своїх одновірців намагаєть ся в далеких „від світа“ і центральної власти українських закутках сотворити нові огнища культу і пропаганди своєї переслідуваної віри²⁾.

¹⁾ Глузливе призвище аріянів від їх звичаю хреститись через „поуранне“ в воді.

²⁾ Розумієть ся, і перед тим були вже в Україні „збори“ і школи, були й горячі сторонники „новаторства“, але центр руху, головні його огнища лежали все поза межами України — в Пінчові, Люблині, Ракові — на Україну заходили лише слабі його відблески, далекі відгомони; нововірці у нас були в ті часи, як каже проф. М. Грушевський, „явищами досить рідкими, одиничними“ (Історія, т. VI, ст. 423). Про сі аріянські „збори“ XVI-го і першої чверти XVII-го вв. ми знаходимо лише коротенькі згадки у аріянських мемуаристів та істориків, одиноких майже джерелах до історії тодішнього аріянського руху в Україні. Весь звисний нам актовий матеріал (майже в цілости, як досі, зібраний д. Ор. Левицьким в VI томі, I части Архива Ю.-З. Росії, К. 1883) відносить ся за малими виїмками до часів по 1638 році і се почасти може служити доказом, що тільки тоді аріяństwo в Україні стає поважнішою „житєвою“ силою. Означити в загальних рисах число аріянських зборів і час їх заложення ми можемо, комбінуючи дані, зібрані в найповнішій праці про українське аріяństwo д. Ореста Левицького (передмова до вище згаданого тому Ар. Ю. З. Р. і в „Київській Стар.“ т. II, 1882), з даними інших праць, як давнішої Лукашевича (Dzieje kościoła wuzn. Helweckiego w Mał. Pol., Poznań 1853) і новіших: Моравского (Arjanie Polscy, Lwów 1906), Тад. Грабовского (Literatura arjańska w Polsce 1560—1660, Kraków 1908), а особливо:

Деяке світло на історію власне цього переломового моменту може кинути лист написаний 28. V. 1638, отже безпосередно по раківській катастрофі, зібраними в Киселині аріянами до Криштофа Радзівила, воєводи виленського і гетьмана великого

Г. М. (H. M[erczyng]. Zbory i Senatorowie protestanczy w dawnej Rptej, Warszawa 1904), котрий, зібравши всі звістки розкидані у аріяньських істориків і мемуаристів, подає список всіх аріяньських зборів у Річипосполитій. Сі дані використав проф. Грушевський для свого (найповнішого досі) каталогу всіх загалом „протестантських громад на Україні“ (Іст. Укр.-Р. VI, 624). Провіривши їх відносно зборів аріяньських ще й доступним для нас джереловим матеріалом і доповнюючи їх подекуди місцевими традиціями (зібраними в „Słownik-у geograficzn-ім“) мати-мемо такий образ поширення аріяньства в Україні. Перед трицятими роками XVII в. були на Волині і Київщині (поминаємо дуже гіпотетичні звістки про аріяньські громади в інших укр. землях, в котрих аріяньство не поширилось ніколи) збори в Черняхіві Немирчів (Житом. пов., крім хронікальних в тих часів ще і документальні дані в 1611 року: запись Пересецького, Левицький ор. cit., 163, і в 1618: запись в „штамбуху“ Любенецького — про се джерело буде нижче — Петра Стоїньського „міністра“, „Melanopoli in palatinatu Kijoviensi“ — а не „Cesaropoli“, як хибно відчитав д. Г. М., ор. cit. р. 120. Про дані по 1638 р. тут і далі в сій першій категорії зборів ми не згадуєм), Киселині Чапличів (Володимир вол. пов., докум. дані в 1618 р.: запись М. Твердохліба „киселиньського міністра“ в „штамбуху“ Любенецького), Гошці — Гойських (острожськ. пов., докум. дані в 1618 р.: запись Криштофа Стоїньського „pastor pro nunc Ecclesiae Hoscensis in Wolhynia“, в „штамбуху“ Любенецького), Ляховцях Сенютів (Остр. пов. Докум. дані в 1627 р.: Арх. Ю. З. Р. I⁶, № 234), може дуже недовго в Одердах (Луцьк. пов., документ в 1599 р. в I⁶ Арх. Ю. З. Р. каже тільки про спустошення церкви і захват маєтку Станіславом Кандибою, аріянином), правдоподібно в Острові і Староконстантинові (візитації Шмальца в 1617 і 1618 pp., vide Г. М. ор. cit. р. 113 і 117), може ще в Шпанові Чапличів (лише хронікальні згадки в історії Любенецького і у Вок'а, аріяньського історика кінця XVIII в., vide Г. М. ор. cit. р. 118) і Хмельнику на Поділю, котрий, якби вдалось перевірити звістку Ролле (Оров. Hist. s. III, t. II, р. 214, джерел не вказано, пор. „Słown. Geogr.“, т. XV, ст. 308: Балінський і Липинський „Stargoz. Polska“, т. III, ст. 202), був би одиноким подільським аріяньським збором.

В трицятих роках і пізніше повстали ще збори в Бабині (Острож. пов. Докум. 1633 р. у Левицького, ор. cit. 145), Береску (Володимирвол. пов. недалеко Киселина, док., починаючи в 1640 р. Арх. Ю. З. Р. I⁶, № 307 і інші), Іваничах (Володимирвол. пов., докум. 1648 р. Арх. Ю. З. Р. I⁶, № 326), Рафалівці (Луцьк. пов., докум. починаючи в 1646 р. Арх. Ю. З. Р. I⁶, № 322 і інші), Собіщині (Луцьк. пов. коло Рафалівки, док. з 1646 р. А. Ю. З. Р. I. с.) і в отсих місцевостях, про котрі хоч не маємо актового матеріалу, але маємо певні

литовського. Лист сей найшли ми в архіві кн. Чарторийських у Кракові, де він зберігається в оригіналі в кодексі, що обіймає папери і листи Радзивилів¹⁾. Подаємо його тут в цілості, як цікаву взагалі характеристику до історії нашого аріанства.

Jasnie Oswiecone Xiąże Mcwy Panie Wojewodo Wilenski
Nasz wielce Mcwy Panie.

Jakos W. X. M. pote wszystkie czasy trudne Rzeptej przy Oyczy-
stych swobodach zostawować się raczył, nikomu w Oyczyźnie tajno
byc nie moze, nam zaiste żywem świadkom y spectatorom, y zarliwa
chęc y usilne conatus y nie ustawiające prace, y odwagi W. X. M. tak
są wiadome ze y sera posteritas ktora kazdemu sine labe invidia suum
repandat decus wptomnych wiekach o tem nie będzie milczała. Lecz
z osobna coś W. X. M. nam y nostrae Communitati toties niewinnie
dla summienia ucisnionem we wszystkich raziech złych okazowac publi-
ce et privatim raczył tak iest głęboko na sercach naszych napisano ze
iako przed Panem Bogiem o ktorego się to opiera tego zapomniec nie
mozemy: tak y W. X. M. za kazdą okkazią to chętnie przyznawac
y za to uizenie dziękować nie omieszkiwamy. Co y teraz praesenti-
bus uczyniwszy, izesmy znowu świeżą ranę y niezwyčajną w Naro-
dzie naszym oppressią, na przeszłem seymie odniesli a to w sprawie

(розуміємо під сим подані у кількох сучасних аріянських істориків та
мемуаристів і взаємно доповнюючі себе) хронікальні дані: Берестечку
(Дубенськ. пов., згадки, починаючи від 1643 р. Г. М. ор. cit. р. 106,
Степський „Wołyń“, t. I, р. 151), Дажві (Вол-вол. пов., недалеко Ки-
селіна, згадки в 1646 р. Г. М. ор. cit. р. 107), Галичанах (Вол-
вол. пов., згадки в 1643 р. Г. М. ор. cit. 107, пор. „Słownik geogra-
ficzny“ sub voce і Левицький, ор. cit. ст. 144), Тихомлі (Остр. пов.
Згадки в 1641 р. Г. М. ор. cit. р. 113, Левицький ор. cit. 146, пор.
Степський ор. cit. t. II, р. 17), Ушоширі (Житом. пов. Згадки в 1643 р.
Г. М. ор. cit. р. 119), Шершнях (Радомисль. пов. Згадки в 1639 р.
Г. М. ор. cit. р. 118, Левицький ор. cit. ст. 166) і може в Сокулі,
alias Бурчицях (Новоградвол. пов., одинока згадка в „Historja Re-
form. Polonicae“ Любенецького р. 277: „Socolja seu Curcicia“, пор.
„Słown. Geogr.“ sub „Kurczyse“). Школи перед 1630-ми рр. були
в Гоші (Левицький ор. cit. ст. 144) і Киселині (про се низше). В 1638 р.
в Киселині місце школи займає академія, а крім того в ті часи повста-
ють школи при зборах в Бабині (Lubienieski ор. cit. 277), Береску
(Левицький ор. cit. 144, Г. М. ор. cit. 106), Ушоширі (Г. М. ор. cit.
119) і Черняхові (Г. М. ор. cit. 107). Як бачимо, за останні кілька-
надцять літ свого існування в Україні (до повстання Хмельницького
1648 р.) аріанство поширилось у нас більше, як за весь попередній
шестидесятилітній (1570—1630) період.

¹⁾ Cdx. 2573, № 47.

I. M. P. Sienińskiego Wojewodzica Podols. s ktorem y sam Decret y do niego wszystkie proceder y summarius processus iako iest y prawu pospolitemu y zosobna Dissidentium wolności szkodliwy y pełen praeiudicy rozumiemy ze W. X. M. sam wysokiem baczeniem swem uznawac raczysz; dla tego hac gravi et subita tempestate srodze afflicti choc z łaski Panskiej animo non deieclt do W. X. M. z unizoną prośbą o radę y pomoc uciekamy się uzywszy iednego s posrodka siebie I. M. P. Samuela Przypkowskiego sługi W. X. M. aby dostateczną o tey sprawie relatią W. X. M. uczyniwszy czegobysmy sobie w niey zyczli dostateczniey wyłożył y wzajem od W. X. M. coby nam w niey extremae oppressioni zabiegaiąc czynic expediret wyczerpnął. Widziemyc my to ze per latus nostrum inszy I. M. P. P. Dissid: petuntur y kiedy się to antemurale w nas padac pocznie tem szkodliwym y niepohamowanem malevolorum zapędom o same mury inszych I. M. P. P. Dissid: oprzec się przydzie iednak y my chcąc się iakokolwiek ratowac do W. X. M. uciekamy się mocno temu wierząc ze Pan Bog W. X. M. in tanto dignitatis Rzeptey Naszey fastigio tak wysoko posadziwszy na te złe czasy iey zachowac raczył, abys W. X. M. y Oyczyznę wysoką radą y powagą dzwigac, y nam dla sumnienia afflictis spem ferre chciał y przes to obfitą Pana Naywyższego w niebie nagrodę sobie uskarbił. A my za zdrowie, szczęście W. X. M. y wszystkiego zacnego domu y wysokiey familiey Xiążcecy wszystkie ornamenta Pana Boga prosząc z unizonemi posługami naszemi w łasce W. X. M. oddawamy się. *Dan w Kisielinie 28 Majj Roku 1638.*

Waszey Xiążcecy Mci Nam wielce Mcwgo

Pana zyczliwi przyiaciele y powolni sładzy

Jerzy Niemirycz mp. na Czerniahowie. Andrzej Czaplic Szp. Dep.: Woy Wołynskie o. Adam Hulewicz Woitutynski mp. Stefan Liniewski Sędzia Grodz. Włodz. mp. Krzysztofh Wiszowaty mp. Tobiasz Iwanicki z Jwanicz mp. Krzysztof Lubieniecki z Lubienca mr. mp. Jonasz Szlichtynk z Bukowca Mr. Joachim Rupnowski z Rupnowa Minister. Christoff Stoinski Minister mp. Krzysztof Rudnicki Minister. Andzel (?) Rogala Zwareszyna (sic!). Mikołaj z Rostkow Rostek mp. Piotr Krolewski mp. Stefan z Rostkow Rostek mp. Piotr Lubieniecki z Lubienca mp. Jerzy Czaplic Szpanowski mp. Alexand. Czaplic Szpanowski mp. Paweł Lubieniecki z Lubienca mp. Jakub Lubieniecki z Lubienca mp.

Як бачимо, декрет проти раківського збору і школи, виданий 19 цвітня, вже в маї був фактично виконаний. Протестація внесена 30 цвітня, котра іварантувала при тім шляхецькі права засуджених і котру крім аріян: Немирича, Гулевича, Чаплича, Шліхтинга, Кохлевського — кальвінів: Радзівила, Горайського —

підписали ще православні, як наприклад кн. Григорій Святополк Четвертинський, і деякі католицькі послі (Тишкевич, Абрамович)¹⁾, не мала ніякого реального значіння і в результаті, ледве пройшов місяць від часу видання сеї постанови, як ми вже бачимо більшу частину тодішніх визначніших аріан в Киселині під захистом болот, лісів та пісків, що оточують зі всіх сторін маленьке сумне волинське містечко.

Сеї перший по раківській катастрофі аріанський соймик в Киселині, один з тих, в котрих „становленню“ обвинувачувано Чапличів два роки пізнійше²⁾, представляв ся як числом, так і добром своїх учасників дуже поважно. Між ними бачимо голову і провідника тодішнього аріанства в Річипосполитій Іону Шліхтинґа з Буковця, широко звісного вже тоді не тільки в Польщі але і в Європі автора багатьох теологічних і полемічних праць, а славного пізнійше своїм, написаним і зараз же того самого 1646 року на кілька мов перекладеним, „визнанням віри“, котре прийняли одногослосно всі аріанські збори в Річипосполитій³⁾. Вплив творів сього довголітнього і невтомного борця за аріанство був такий великий, що їх наказано було 2. V. 1647 р. в Варшаві публично спалити, а сього їх автора після конфіскації маєтку засуджено на вигнання⁴⁾, де він і помер 1661 р., повернувши ще перед тим на короткий час до Кракова тоді, коли се місто зайняли були Шведи. За Шліхтинґом ідуть інші міністри, отже Криштоф Любенецкий з Любнця, батько історика аріанства Станіслава, людина з широкою європейською освітою, здобутою в Бельгії, Англії, Франції і Німеччині⁵⁾, прославлений вже тоді своїм діпютом, зведеним на жадання Юрія Немирича з єзуїтом Дружбіцким; на соймик приїхав він з Селищ, з під Люблина, де він тоді

¹⁾ Т. Грабовский: „Liter. ar. w Polsce“, Кр. 1908, р. 462, Ор. Левицький ор. cit. 152, пор. Г. М. ор. cit. р. 116.

²⁾ А. Ю. З. Р. I⁶, ст. 759. ³⁾ Грабовский ор. cit. р. 443.

⁴⁾ Моравский: „Arjanie Polsey“, Лв. 1906, р. 171.

⁵⁾ Ркп. Арх. Чарторийских № 1403 п. заг. „Pamiętnik przysięgi Andrzeja Lubienieckiego“. Се невеличка книжка, в котру вписували свої прізвища з відповідними „сентенціями“ приятелі сього визначного аріанина в часі переважно 1618 і 1619 рр. При деяких є цікаві біографічні дані, напр. при цитованім підписі Криштофа Любенецкого дописано: „feliciter ex Belgia, Anglia, Gallia, Germania redux 11 Augusti 1619“ (f. 209). Се незвичайно важне для історії аріанства джерело (на жаль багато місць в ньому замазано навмисне фарбою, м. б. в остраху перед переслідуваннями) зведено в скороченню „штамбух“ Любенецкого.

саме був міністром і де помер 10 літ пізніше в 1648 р.¹⁾ Йоахим Рупновський з Рупнова, міністер в сусідньому Береску²⁾, а по знесенню в 1644 р. береського збору — в Галичанах³⁾. Криштоф Стоїньський, ще в 1618 р. міністер в Гоці⁴⁾, пізніше в Черняхові у Юрія Немирича⁵⁾ і врешті в 1648 р. у Юрієвого брата Степана⁶⁾; людина з великою освітою і енергією, один з визначніших апостолів аріанства в Україні, з котрим навіть православний Адам Кисіль охоче „раду мав“⁷⁾, а Юрій Немирич нагороджував щедро за діяльну поміч в його заходах коло поширювання науки Социна на ріднім київським Полісі⁸⁾. Врешті Криштоф Рудницький, міністер в Суражі на Підляшю⁹⁾.

Поруч міністрів, отсих представників аріанського „духовенства“, бачимо на соймі і можних світських протекторів „социніанської науки“, котрими фактично держалось в шляхетській Річиносполитій переслідуване аріанство. На чолі їх стоїть Юрій Немирич, горячий оборонець своїх одновірців не тільки на соймах, соймиках, в іродах і трибуналах, взагалі в публично-державному життю, але й в палкій тодішній релігійній полеміці, автор полемічних листків, „якихось скриптів“, написаних „in contemptum“ пануючої віри, про котрі доносив католицькому духовенству Януш Тишкевич¹⁰⁾ і котрі мусіли кружляти між ласою на таку літературу тодішньою читаючою суспільністю. Крім того написав він ще кілька теологічних праць, як „Periphrasis et paraphrasis Panopliae christianorum“¹¹⁾, „Komentarz na listy do Efezów“ і врешті „Modlitwy i hymny“ аріанські, видані тільки в 1653 році¹²⁾. Сам протектор черняхівського збору в київським воеводстві, zaloженого ще його батьком Степаном, і фундатор школи при сьому зборі, на соймику в Киселіні опинив ся сей голова українського аріанства по дорозі до свого Черняхова, вертаючи зі сойму з Варшави, де перед виїздом вніс він до актів протест проти антиаріанської соймової

¹⁾ Morawski, op. cit. p. 136 i 138.

²⁾ Левицький op. cit. 153 i док. № 308 i 319.

³⁾ Моравський op. cit. 165. ⁴⁾ „Штамб.“ Любен. f. 111.

⁵⁾ А. Ю. З. Р. № 314 i 315. ⁶⁾ Левицький op. cit. 173.

⁷⁾ Кн. гр. Луд. 1644 р., № 2483, цит. у Левицького op. cit. 159.

⁸⁾ Ib. 166. ⁹⁾ Г. М. op. cit. 118. ¹⁰⁾ А. Ю. З. Р., I⁶, ст. 782.

¹¹⁾ Левицький op. cit. p. 167.

¹²⁾ Лукашевич „J. Niemirycz“, Bib. Warsz. 1860, t. II, 370.

постанови¹⁾. За смілість своїх переконань зненавиджений ультракатолицькою шляхтою він незабаром, почавши з доносу в богохульстві, зробленого на нього Янушем Тишкевичем, воеводою київським і старостою житомирським, стає предметом переслідувань²⁾. І так цього ж самого таки 1643 р. його обвинувачують в переховуванні у Черняхіві трьох Стоїньських, аріяньських жіністрів, і ширенню аріяньської секти³⁾. Дякуючи заступництву Лещинського, референдаря коронного⁴⁾, йому на разі вдалось збути ся біди, але вже в 1646 р. його засуджують таки на 10.000 черв. зол. кари і наказують йому закрити збор і школу в Черняхіві⁵⁾. Бажаючи м. б. захистити себе від чим раз острійших переслідувань, Немирич їде за границю, де ми вже його бачимо того самого 1646 р.⁶⁾, але незабаром вертає і бере участь в варшавському соймі 1648 р., на котрому доводить ся йому обороняти себе як аріянина від всяких нападів. Виданим пізнійше звісним маніфестом Немирича до всіх дессидентів, в котрому він кличе їх до злуки з „восточною церквою“, кінчить ся його участь в аріяньському руху, а починаєть ся натомисть нова фаза непосредної боротьби за політичні і національні права українського народу, веденої як не в рядах, то в близькому порозумінню з тодішнім найвидатнішим оборонцем сих прав — козаччиною.

За Юрієм Немиричем, тільки гостем на Волини, ідуть місцеві волинські пани-шляхта, як сам властитель Киселина Юрій Чаплич Шпановський, судія каптуровий волинський, син Федора Чаплича, судії вежського Луцького⁷⁾, горячий аріянин, частий гість в Ракові⁸⁾ і учасник важійших аріяньських синодів, наприклад звісного Люблиньського з 1612 р., де разом зі своїм братом Мартином з Береска виступав він як депутат від аріянь, делегований для порозуміння з кальвінами⁹⁾; недавно, бо в 1635 р., покараний вежою присудом люблинського трибуналу в справі внесення люблинського збору, незабаром в р. 1644 він мав бути знов засуджений тим самим трибуналом на

1) Левицький *op. cit.* 165. 2) А. Ю. З. Р. № 312.

3) *Ibid.* № 314 і 315. 4) *Ibid.* № 316.

5) Левицький, *op. cit.* 173.

6) Арх. Чарторийських Сdx. 1372 „Dziennik Hieronima Moskorzewskiego“ f. 87 і 196.

7) Бонцкий, „Herbarz“, t. III, f. 270.

8) „Штамб.“ Любенецького f. 107.

9) Лукашевич, „Dzieje kosc. wuzn. helw.“ p. 269.

інфамію і 10.000 чер. зол. кари за поширюванне аріяньства на Волини і фундацію нововірської академії в Киселині¹⁾. З ним разом підписуєть ся на листі до Радзівила його син Олександр Чаплич Шпановський, пізнійше після смерти батька в 1648 р. властитель Киселина²⁾. Перекоаний аріянин і людина з сильним характером, він не послухав ся присуду Люблинського трибуналу, котрий під страхом кари боронив йому далі ширити свою віру; за се сконфіковано йому Киселин в р. 1660³⁾, не вважаючи на заступництво і петицію подану за ним на соймі 1659 р. гетьманом Виговським і представниками Великого князівства Руського, з котрими у Олександра Чаплича, як і у Юрія Немирича, мусіли бути якісь, на жаль що до Чаплича докладно незвісні нам досі, близші зносини⁴⁾. Третій Чаплич, Андрій — депутат волинського воеводства — як він підписуєть ся, син Мартина Юрієвого брата, тодішній властитель Береска і протектор тамошнього збору і школи, пізнійший староста городенський, був обвинувачений в 1640 р. разом з Юрієм і Олександром в ширенню аріяньства і виправданий в 1644 р. під умовою виректись всяких зносин з аріянами⁵⁾.

Далі між волинською українською шляхтою бачимо Адама Гулевича Воютинського, представника одного з найчисленніших волинських шляхецьких родів, котрий дав аріяньству багато прихильників, з хорунжим чернигівським (також як Чаплич і Немирич сторонником козаччини) Гавриїлом Гулевичом на чолі⁶⁾; Степана Линевського, судію іродського володимирського і Товію Іваницького з Іванич, обвинуваченого пізнійше в 1648 р. разом з Яковом Любенецьким в ширенню аріяньства і заложенню з иншими аріянами „публичного згромадження або збору“ в тих же самих Іваничах⁷⁾. До зааклішатованої вже тоді на Волини польської шляхти треба зачислити двох Ростків, Миколу і Степана, з котрих Степан підписує пізнійше разом з волинським воеводством елекцію Яна Казиміра⁸⁾, а Микола, звістний нам вже в 1618 р. зі „штамбуху“ Любенецького⁹⁾ був ж. б. сиж з імени невідомим Ростком, що брав

1) А. Ю. З. Р. I⁶, № 319. 2) Vol. Legum, t. IV, p. 106.

3) Бонецкий „Herbarz“ t. III, p. 271.

4) Памятники Киев. Ком. т. III³, ст. 328, Левецкий, op. cit. 177.

5) А. Ю. З. Р. № 319.

6) Vol. Leg. t. IV, p. 97: підпис Гов. Гулевича на Елекції „salva pace dissidentium de religione christiana sine omni disquisitione“: Памятники I. с.

7) А. Ю. З. Р. № 326. 8) Vol. Leg. t. IV, p. 106. 9) f. 133.

1605 року участь в аріанським посольстві до Димитрія Самозванця разом з киселинським міністром Матвієм Твердохлібом¹⁾. Далі, трьох представників численної аріанської родини Любенецьких, найстаршого Павла²⁾ і двох його небожів — Петра, діякона киселинського та береського збору³⁾ і Якова, звісного вже нам помічника Товії Іваницького⁴⁾; врешті Роґалю з Варешина, м. б. сина Яна, ожененого з багатою волинською дідичкою Мариною Гулевичівною⁵⁾, а через те вже волинського землянина. Між ними опинився і втікач з Польщі Петро Крелевський, один з давніх приятелів Андрія Любенецького⁶⁾, що даремне старався втихомирити роззвірених жовнів, руйнуючих раківський збор підчас свіжої катастрофи⁷⁾ і розуміється, муїв втікати з Ракова разом з іншими недобитками славних „Сарматських Аріан“. Між учасниками сеймику бачимо врешті звісного пізніше зі своєї полеміки з єзуїтом Цяховским⁸⁾ — Криштофа Вишоватого, автора праці „Obroga wiary i obfary“ (Раків 1625), що згодом в 1655 р. разом зі Стефаном Немиричем, пізнішим генералом артилерії Бел. кн. Руського, приймає шведське підданство, а потім йде на безповоротне вигнання⁹⁾, і самого посла до Радзівила Самуїла Принковського, постать між тодішніми аріанами незвичайно видатну і цікаву. Сей „світовець і гуманіст“, як влучно характеризує його д. Грабовський¹⁰⁾, вславився численними творами, в котрих попри релігійний все виступає дуже виразно момент політичний і суспільний. Так приміром, борсячи від напастей Януша Радзівила, сина Криштофа, по тому як той перейшов на сторону Шведів, він з великою силою підкреслює те зло, котре сіє релігійна нетолеранція, що „обурила — каже він — православних, наплодила католиків з примусу, завела переслідування навіть родичів аріан“¹¹⁾. Або знов, відповідаючи на згаданий висше зазив Юрія Немирича до всіх дісидентів, він робить се в незвичайнім для тих часів тоні спокійнім і повнім толеранції, бо релігія — на його погляд — се вільне єднання з Богом, се толеранція для всяких ріжниць догматичних¹²⁾. „Та й що-ж буде шляхтичеви вільно — питає він — коли йому сеї дороги

¹⁾ Про се нижше. ²⁾ „Штамбух“ f. 104. ³⁾ Пор. ib. f. 65 і Грабовський op. cit. p. 329. ⁴⁾ Пор. „Штамбух“ f. 186. ⁵⁾ Венецький: „Herbarz“, t. VII, p. 401. ⁶⁾ „Штамбух“ f. 196. ⁷⁾ Моравський op. cit. 138. ⁸⁾ Ibid. 213. ⁹⁾ Ibid. p. 509. ¹⁰⁾ Op. cit. 457.

¹¹⁾ Ibid. 458. Пор.: „Oblata odstąpienia kilku osób na Litwie od Aryanizmu“. Ркп. Ар. Чарторийских Cdx. 155, № 68. ¹²⁾ Ibid. 460.

до неба, котра йому найблизшою здасть ся, вибрати не вільно? Хто може неволю таку на вільних людей накладати?“¹⁾). Не диво, що людина з такими поглядами не могла вдержатись в затроєній релігійним фанатизмом сучасній Річипосполитій польській. Доля йому як і иншим аріяням судилась невесела, його все переслідують²⁾ і вкінці таки примушують піти на вигнання, де він і помирає в Голяндії 1670 року.

Посилаючи Принковського до Радзівила, зібрані в Киселині аріяне заздалегідь могли рахувати на добре прийняте посла на дворі литовського маіната, де родина Принковских мала кількох представників, до котрих старий князь, голова литовських кальвінів, ставив ся дуже прихильно³⁾). Инша річ, чи се посольство могло принести які-небудь реальні корисні наслідки для визнавців соцініяньської доіми. Бо, не вважаючи на все значінне і вплив, котрими користував ся при королівським дворі та в Річипосполитій великий гетьман литовський і воєвода виленський, його становище як головного і найвидатнішого протектора кальвінізму було занадто важне, щоб він міг ризикувати своїми впливами ще й в обороні особливо переслідуваного аріяньства, сього „antemurale“, передмуря всіх диссидентів — як кажуть автори листа — на котре справді перш за все накинуплись чим раз сильніші і сміливіші противники всякого іновірства. Ангажувати себе в сю справу не дозволяли воєводі виленському ще й його попередні політичні „гріхи“ на дуже дразливій точці литовського сепаратизму, котрого виразником нераз в хвилинах подразнення заявляв себе гордий гетьман литовський⁴⁾), а котрий пізнійше його сина Януша завів у шведський табор. Сі „гріхи“, що безперечно мусіли мати велике спочуте і знаходити прихильний відгук у таких українських сепаратистів як Юрій Немирич або Олександр Чаплич, тепер саме цілим своїм тягаром лягали на старого Радзівила в його відносинах з польською Річипосполитою першої половини XVII в. І в результаті сей литовський маінат два роки пізнійше сам падає в нерівній боротьбі, діждавшись перед самою смертю знищення кальвіньського збору у Вильні і всяких обмежень для визнаваної ним віри⁵⁾).

1) Ibid. 462.

2) Напр. донос Тишкевича, що Принковский, маршалок реляційного соймнику, не хотів прийняти скарги на свого одновірця Немирича. А. Ю. З. Р., I⁶. № 312.

3) Котлубай: *Życie Janusza Radziwiłła*, Вильно 1859, ст. 23 і 65.

4) Ibid. p. 48—49. 5) Ibid. p. 67.

Тож не диво, що аріанське посольство, вислане з України в 1638 р. до старого заступника Литви, не могло дати аріанству ніяких реальних, позитивних наслідків і не факт цього посольства важний для нас в киселинському соймику, а важні наслідки, котрі той еоймик мав безперечно для дальшого розвитку аріанства в Україні, завдяки заложенню аріанської академії в Киселині в першій мірі.

Перед тим були, як знаємо, в Киселині збор і при ньому школа. Про школу з перед 1638 р. маємо коротенькі звістки у аріанських істориків; знаємо, що вчив в ній Евстахій Кисіль (Гісель), людина дуже освічена, автор кількох теологічних праць, між ними звісної відповіді на „Апольоію“ Мелетія Смотрицького — т. зв. „Антипольоіій“, виданої 1631 р. і присвяченої Петру Могилі¹⁾; пізнійше був він одним із ректорів киселинської академії. З міністрів-же киселинського збору цього часу найбільше видатним є безперечно Матвій Твердохліб, учитель Дмитрія Самозванця підчас його пробування в Україні, а пізнійше в 1605 році член аріанської депутації до свого бувшого ученика, а тепер вже новоявленого східнього потентата, на котрого аріане мусіли напевне покладати великі надії. В Киселині м. б. Твердохліб впорядковував з доручення раківського синоду 1630 р. загублений тепер, на превеликий жаль, дневник своєї подорожи (звісний нам тільки з заголовку „Itinerarium Moscovitum“), бо як знаємо, лишив ся він в Киселині і при новозаснованій академії²⁾.

¹⁾ Левицький ор. cit. p. 143 і Г. М. ор. cit. p. 109.

²⁾ „Штамб.“ Любен. f. 116 і цікава розвідка цитованого вже нами нераз д. Г. М., в котрій ми переважно беремо сї дані про Твердохліба, під заголовком: „Arganie polscy i Dumitr Samozwaniec“ (Przeгляд historyczny 1907 р., т. IV). Автор опираєть ся на двох дуже важних джерелах до історії аріанства: дневнику Шмальца і синодальних актах аріанських, тепер вже загублених, а поданих в виїмках у ар. історика кінця XVIII ст. Восс'а. На прикінці своєї розвідки д. Г. М. ставить цікаву гіпотезу, „не оперту зрештою — як він сам каже — на жадних джерелах“, що Твердохліб міг бути якимсь московським монахом Артемієм. За сею гіпотезою мають на гадку автора промовляти: 1) те, що Тв., будучи учителем Дмитрія (автор, опираючись на аріанських джерелах, вважає Самозванця Росіянином), мусів знати московську мову, 2) тодішній звичай перекладати прізвиза (Arthos — хліб); приміром, варшавський пастор часів Баторого, Krzesichleb звав ся Артемієм, і 3) звістки про часті утечі московських ченців до аріанських зборів в Ритій. Як знаємо, при дворі Кадяна Чаплича, Юрієвого діда, був справді один московський чернець, товариш Теодосія Кривого, але звав ся він не Артемій, а Ігнатій (Лев. ор. cit. 133).

Отже, звичайна досі при аріяньських зборах, киселиньська школа стає академією, висшим училищем на взір „Сарматських Афин“ в Ракові, тільки в 1638 році, і на соймаку 28 мая, що відбув ся зараз по розігнанню раківських аріянь, безумовно було кинуте перше гасло до її заложення, зроблено було її початок. Про се свідчить й історик аріяньства Станіслав Любенецький, кажучи, що киселиньська академія повстала „з руїн раківської школи“¹⁾, значить по катастрофі 1638 року, в чому можна йому вповні вірити, бо він сам, як знаємо, був учеником сеї академії до 18 літ свого життя, тоб-то до 1641 р.²⁾ Свідчить про се і актовий матеріал, як наприклад акт обвинувачення в 1640 року Юрія, Андрія і Олександра Чапличів в тому, що вони „мимо позволення станів коронних і овшем над заказ права посполитого і декретів сеймових, на взгарду Божую і на знищенне юрисдикції пастирської поведів (Андрея Гембіцького, біскупа луцького і Станіслава Урбановича, плебана володимирського), также ку взрушеню покою посполитого, важились секту якуюсь новую, през костел і все християнство потушленую, але теж декретами так трибунальськими, яко теж сеймовими забороненою, а правом посполитим єдностайним голосом за чортовську декларованую, на заразу вірних божих і на вкоренене так блюзнірської і чортовської професії, в містечках своїх названих, Киселині і Береску, в деканаті Володимирском лежачих, проводити; якуюсь академію в Киселині, без позволення Речипосполитої, приватне, на заражене людей молодих і християнській діти, также фундавати; якихсь предикантів своїх і міністрів блюзнірських, звабивши з ріжних місць і противко декретови сеймовому в Ракова проскрибованих блюзнірців під протекцію свою взявши, там їх в тій своїй блюзнірській академії старшими міністрами починивши, уфундували; оним школи якіїсь отворити і науки блюзнірські розсвати, на взгарду божую і маестату его допустили і допущають, і сеймики якіїсь або згромадження, праву божому і духовному, так і конституції і декретом коронним спротивляючись, а тим блюзнірцям поблажаючи і помочи додаючи, становлять“³⁾. В тому

1) „Historia Reformationis Polonicae. Freistadii 1685. Cap. XVI: de Ecclesiis in Provinciis Polinae et Kioviae, p. 277.

2) Ibid. p. 2.

3) А. Ю. З. Р. № 307, ст. 759. Наводимо сей акт дословно, модернізуючи тільки правопись.

самому обвинувачувано не тільки Чапличів „проmotorів і обoronців“ аріанської секти, але „міністрів та бакаларів“ — Матвія Твердохліба і Якуба Гриневича-Гіжановського киселинських, Лукаша Рупневського береського і „инших всіх“, котрих обвинувачені „в імени і призвищ“ мають добре знати ¹⁾.

Сими „иншими“ були м. б. перечислені у Любенецького „ректори“ Киселинської Академії: згаданий вже Евстахій Гізель (Кисіль), Людвик Hollaisen, Петро Stegman (брат звісного математика Йоакима), Теодор Simonis ²⁾, може ще звістні нам з других джерел Станіслав ³⁾ і Ян Гейжановські ⁴⁾ й інші, котрих призвища до нас не дійшли. А що вони мусіли бути, що число киселинських „міністрів, бакаларів, предикантів“ мусіло бути досить значне, можемо судити по значінню Киселина для тодішнього аріанського руху, котрого живим осередком стає на якийсь час се глухе тепер і маленьке містечко. Адже — як знаємо з трибунальського декрету 1644 р. — киселинська академія своєю „наукою блудною заражала і гіршила молодих людей різного стану“ ⁵⁾, в Киселині відбувались з'їзди „не тільки обивателів панств коронних, але і з чужих країв тою-ж сектою аріанською заражених“, а ті з'їзди „яко scrutinia свідчать, часом по три тисячі людей виносили“; ⁶⁾ відбувались там врешті „якісь концілябуля (sic!) і таємні ради аріанські“ ⁷⁾. Одно слово аріанство на Волини, та й взагалі в ті часи в Україні, ширилось дуже швидко; навіть „попи релігії грецької і піддані“, котрим Юрій Чаплич наприклад при тому „вільність од всяких робіт“ даровував, переходили „на ту секту блюзнірську“ ⁸⁾. І тільки декрет люблинського трибуналу, виданий 18 мая 1644 р., зносячи „до ґрунту“ збор і академію в Киселині відповідно до „декрету варшавського anni 1638 в справі рівній на раковських міністрів і їх промотора ферованого“ ⁹⁾, положив de iure кінець сьому енергічному поширюванню аріанства в Україні. De facto продержалось воно у нас до 1648 р., до часу, коли народне повстання, ведене з релігійного боку під гаслом православія, не знищило в корінню сих слабих ще наростків українського нововіртства.

Аріанська академія в Киселині, zaloжена в часі нашого соймаку в маю 1638 р., проістнувала як бачимо недовго, всього

1) Ibid. № 308. 2) Op. cit. p. 277.

3) Г. М. „Zbory i Senatorowie“, p. 119.

4) Грабовский, op. cit. p. 329. 5) А. Ю. З. Р., I⁶, ст. 795.

6) l. c. 7) l. c. 8) l. c. 9) l. c.

6 літ. На місці киселиньського збору вже в 40 несповна літ пізнійше бачимо затверджений соймовою постановою 1685 р., а ще перед тим, бо коло 1678 р., „збудований через Станіслава Ковалевського, ловчого кївського, зі збору аріяньського костел“¹⁾. Аріяньство в Україні засохло, не розцвівши, не мало воно часу піти в глиб тодішнього українського суспільства, не змогло навіть захопити ширших його верхніх кругів, а проте вплив сеї релігійно-культурної течії на сучасне жите сього суспільства мусів бути живий і великий²⁾.

Бо поминаючи вже дуже гіпотетичні звістки про численність аріяньських руських друків³⁾, а тим самим про безпосередній вплив аріяньства на тодішню українську культуру, воно, яко дужий фермент, мусіло мати і мало великий вплив перш за все на процес національної диференціяції, що так сильно зачепив тодішні верхи українського суспільства. Даючи польській культурі, з формами котрої аріяньство звичайно приходило до нас, новий європейський і поступовий як на ті часи зміст, воно — можна думати — зміцняло процес денационалізації української шляхти і потрохи міщанства; але не забуваймо, що одночасно сї нові ідеї і ся звязана з аріяньством новочасна європейська культура доходила через аріянь і до православної більшости тодішнього українського суспільства і давала сій біль-

¹⁾ Volumina Legum, t. V, konst. seymu wal. ord. 1685, sub. 51.

²⁾ В Річпосполитій взагалі аріяньство держалось ще 10 літ до соймової постанови 1658 р., котра всіх аріянь засуджувала на вигнання і давала їм 3 року часу на спродання маєтків. Пізнійше 1659 р. сей час було зменшено до 2 літ і обидві сї постанови затверджено соймом 1661 р., що бажав сям „упросити і на далі милость божу“ для Річпосполитої. Врешті постанови сойму 1662 р., звертаючись проти „жінок аріянок, хочби їх чоловіки були й католиками“ і всіх тих, хто допомагає аріянь, до краю винищили аріяньство, вдоволяючи тим численних „добре для Річпосполитої заслужених жовнірів, що упросили собі по аріянях jus caducum“ і в соймовій інструкції просили, щоб се „право“ відносно аріянь затвердити (Ркп. Арх. Чарггорийских, Сдх. 438, f. 56). Т. зв. „аріяньський регестр“, що продержав ся аж до 1768 р., був вже тільки пустою формою, котра лише давала привід до всяких зловжитків (пор. Vol. Leg. V, 1685, 59).

³⁾ Проф. Грушевський в „Історії України-Руси“ т. VI, ст. 431—434 перечисляє всі дуже нечисленні, досі відомі нам спроби аріяньської пропаганди в руській мові. Цікаво було-б провирити звістку якогось анонімного автора історичної замітки в 1837 р. („Lwowianin“ t. II, p. 25) про руські раківські видання, взяту ним в актів „O spalonych dzielach we Lwowie. Znajdują się one — як він каже — na Zamku w archiwum kapitulnym“ ???

шости нове оружє для боротьби з католицтвом¹⁾, котре як віра державна було тоді могутнім чинником денационалізації²⁾. Крім того аріанство, як знаємо — в Річипосполитій переслідуване, наближало своїх адептів до також переслідуваного православя, і задержуючи через те українських аріян в близькості і стичности з більшістю української національної стихії, процес денационалізації української шляхти у всякому разі не зміцняло, а почасти навіть на якійсь час принаймні спиняло. Врешті зі всіх протестантських течій аріанство з суспільного боку було найбільше демократичним, найбільше радикальним в рішенню суспільних питань. Крайній раціоналізм не дозволяв аріанам закривати очей на тодішні суспільні болячки і в результаті вони, як каже один з новіших дослідників сього руху, виступали проти неволі селян на триста літ перед знесеннем панщини; не дозволяли війни, противились карі на смерть, учили, що зло треба поборювати добром, боронили свободи віри і досліду³⁾. Аріанський міністер Павел, котрий за гріх вважав мати підданих і на диспуті 1568 р. яскраво малював їх тяжке становище в Річипосполитій⁴⁾, мав за собою багато своїх одновірців. Деякі з них проводили свою науку в житє: в Ракові і Люблінї були аріане, що покинули свої уряди і маєтки⁵⁾, Ян Пришковский ще 1572 р. увільнив своїх підданих⁶⁾. Звідси пішли сї всі обвинувачення аріян в тому, що вони — як доносив Гербест — „ведуть до зрівнання станів і до погорди для уряду“⁷⁾, або — як казав Скарґа — „короля не знають, тільки терном коронованого і без меча та людий озброєних прикази даючого“⁸⁾. І тому сміялись з них, що вони „шевців та кравців поперед себе сажають“⁹⁾, звали їх в погордою: „хлопи, токарі, веретельники... і інші дріжжі роду людського“¹⁰⁾.

І хоч в Україні аріанство почало ширитись вже пізнійше, тоді, коли воно почасти стратило свій початковий суспільний радикалізм, проте ми в особі Юрія Чаплича бачили приклад

1) Мотовило і Бронський у кн. Острожського etc. vide Левицький op. cit. 134—137.

2) Пізнійше, в відносинах російсько-українських таким самим чинником стало почасти православє тоді, коли воно зробилось теж державною вірою.

3) Брікнер „Różnowiercy polscy“. Варш. 1905, с. I, ст. 135.

4) Ibid. 165—166. 5) Грабовский, op. cit. p. 58. 6) Ibid. 67.

7) Брікнер, op. cit. p. 185. 8) Грабовский, op. cit. p. 280.

9) Брікнер, op. cit. p. 232. 10) Ibid. p. 201.

увільнення підданих; в аріяньстві киселинських¹⁾, ляховецьких, гощинських міщан²⁾, на прикладі рафаловецького збору з міщанином Бальцеровичем і шляхтичем Беневским на чолі³⁾, ми маємо доказ, що аріяньство у нас не було лише „панською вірою“, що в зборах сходились і стикались з собою люди „різного стану і кондиції“ подібно тому як і в демократичних також православних братствах.

А коли підчас повстання українського народу частина найвидатніших українських аріянь, як звисні нам досі Немирич, Чанлич, Гулевич, не перейшла без вагання, подібно як ціла маса католицької і щиро-православної української шляхти, на сторону ворогів свого народу і вкінці опинилась в більше або менше тісній спілці з козаччиною, то тут — поруч висше наведених причин натури загальної і причин натури політичної, що польських приміром аріянь пхали до Ракоція⁴⁾ і під шведську протекцію⁵⁾ — треба безумовно взяти під увагу і їх більшу європейську політичну освіту, котра дала себе знати в інспірованій Немиричем Гадяцькій умові, і сі аріяньські „новинки“ — гуманітарні кличі та демократичні ідеї — котрі прищиплювала своїм визнацям „нова віра“⁶⁾.

І хочби тільки через се історія аріяньства в Україні мусить цікавити українського історика, мусить притягати його увагу навіть в таких дрібних епізодах, як що-йно описаний нами аріяньський соймик в Киселині.

1) Справа про вбійство киселинськими міщанами-аріянями кравця в сусідніх Затурець (Левицький, ор. cit. p. 147—148).

2) Ibid. 148. 3) А. Ю. З. Р. I⁶, № 322.

4) Грабовський, ор. cit. p. 349, Брікнер, ор. cit. p. 198.

5) Моравський, ор. cit. p. 219, нор. ст. 137: обвинувачення Криштофа і Павла Любвянських, що вони „молились“ за шведського короля Густава Адольфа.

6) Пор.: толерантне і прихильне відношення аріяньських письменників до „православних“ підчас повстання Хмельницького (Левицький, ор. cit. p. 174—175).

Матеріали до історії Коліївщини.

VI. Мемуар Домініка Завроцкого про Коліївщину¹⁾.

Подав Іван Шпитковський.

В рукописнім відділі бібліотеки Віктора графа Баворовського, що належить до більших та інтересніших бібліотек у Львові, особливо з огляду на багатий, цінний і маловикористаний рукописний матеріал — (самих лише скатальованих до тепер рукописий єсть понад 1100)²⁾ знаходить ся між нескатальованими ще рукописами, в відділі т. зв. „акти“ й наш мемуар Домініка Завроцкого, без докладнійшої сігнатури. Рукопись ся неоправлена, складаєть ся з чотирнайцяти сторін жовтілого паперу in folio. Картки вільно зшиті разом темно-

¹⁾ На сім місци уважаю за свій обовязок зложити Вп. Проф. Дру М. Грушевському щирю подяку за цінні його уваги до сеї статі. Тут дякую також дру Р. Котулі, уряди. бібліотеки Баворовских, за всякі полекші, яких я дізнав при користаню зі сеї бібліотеки.

²⁾ Вчасну, ледви чи не першу вістку про цінний збір рукописий і друків сеї бібліотеки подав проф. Ом. Огоновський вже в р. 1876 в своїй критичній розвідці: „Слово о Пьлку Игоревъ“ ст. XXXV. Близше про стан сеї графської бібліотеки довідуємо ся зі справозданя тодішнього бібліотекаря дра Йосифа Корженьовского в „Adressbuch der Bibliotheken der oester.-ungarischen Monarchie“, von Dr. Johann Bohatta u. Dr. Michael Holzmann. Відень 1900, ст. 123—124. По його словам, Gräfliche W. v. Baworowski'sche Fundationsbibliothek в 1900 р. мала коло 1000 рукописий, 18 тисяч томів книг і др. В пропамятній книзі міста Львова, виданій в нагоди візду польських лікарів і природників у Львові 1906 р. (Lwów, jego rozwój i stan kultury... редактор видавництва prof. dr. Józef Wiczkowski, Lwów, 1907 r.) умістив др. Р. Котула, функціонар сеї бібліотеки, короткі звістки про її стан

бронзовою філюфлосною ниткою, з виїмком другої та відповідаючої їй послідної картки, що не держать ся зшитка. З послідньої-ж до того картки остала ся лише горішна записана половина, долішня-ж незаписана, нерівно віддерта. Рукопись написана дрібненьким, хоч зовсім виразним письмом, гарним і вправним „писарським“ почерком пера та полинялим уже чорнилом.

На першій стороні першої картки, на горі зазначив, здасть ся, архивар червоним олівцем, р. „1768“. На середині сеї картки написано більшими буквами, як у середині рукописи: „Opisanie awantury, rzezaniny przez Haydamaków y domowników, Polaków y Żydów wyniszczających w województwach Kijowskim y Bracławskim w r. 1768“. Число року заляте чорнилом і замазане, що можна його ледви відчитати; дату р. 1769 первісно написану справлено потім на 1768. Сторона друга чиста. Доперва на третій стороні (pag. 3) зачинаеть ся мемуарик, писаний одною рукою, з частими відступами а *capite*, відповідно до зміни матерії в оповіданю. На послідній, 13 ст. написано тою самою рукою: „Też wyż wyrażoną awanturę ręko moją własną podpisuję. Datt w Piatyhorcach (без дати). На середині дальшої стрічки а *capite* иншим почерком пера, або уданим незугарним письмом тої самої руки, що писала цілий мемуар, написано: „Dominix Zawrocki“. Під сподом першою рукою: „m. pp.“

Судячи по формі, письмі, скорочених, мові, правописи, стилю і композиції — рукопись носить прикмету XVIII в., і уважаючи підпис автора за автентичний та узгляднивши й те, що не знана до тепер ніяка копія сеї рукописи, можемо прийняти її за оригінальну, з тим, що лише підпис автора ним самим положений, ціла-ж рукопись написана кимсь другим під диктат самого автора. Коли-ж вважати підпис не за автентичний, а наслідуваний лише копістом, та як що зважимо на се, що в цілїм мемуарі нема більш очевидних пропусків або льоґічних суперечностей, які звичайно повстають із-за пізнійших інтерпо-

(ст. 528—9). Докладнійше познайомив нас зі змістом сеї бібліотеки, вчисляючи інтереснійші рукописи, та перший вказав на наш мемуар — Dr. Wojciech Kętrzyński в пер. „TeKa konserwatorska, Rocznik koła s. k. konserwatorów staroż. pomników Galicyi wschodniej“ за р. 1892, ст. 40—48. Статя ся вийшла й осібною відбиткою п. з. Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego, we Lwowie 1892, ст. 11, 4°. Опис сього мемуара містить ся на ст. 7, під ч. 85.

ляций або скорочень тексту оригінальної рукописі — то можемо уважати сю рукопись за вірну копію з оригіналу, зроблену при кінці XVIII в. або з початком XIX в. ¹⁾

Оригінал мемуара писаний, як слідно з підпису, в Пятигорах. Та крім підпису, ствердження його автентичности та подання місця, в якому написаний мемуар, а що найменше ствердження місця, в якому кладеть ся підпис на написаний рукописи — призабув автор положити дату написаня сього мемуара, тому будемо старати ся виручити в тім автора та хоч би приблизно дійти до того, коли написаний мемуар.

Вже судячи по тім, що автор описує уманську подію, напад коліїв на Тетіїв, покаране уманських коліїв та що й інші „*hultaié wykorzeniéni u robici zostali*“ (ст. 49), а Поляки й Жиди назад вернули до своїх мешкань — селищ, розуміємо, що автор написав мемуар вже по довершених подіях. Дальше стрічаємо в мемуарі слівця „*pod ten czas, pod ów czas*“ (ст. 35, 41 і др.), та деякі інші, що противуствалюють себе взаїмно: „*pod ten czas a teraz*“ (ст. 40, 41 і др.). Коли перші зазначують вже ріжницю між часом, в котрім події мали місце, і між часом, в яким написав автор свій мемуар, то ті другі слівця ще більше підчеркують сю ріжницю та позвалюють нам близше вже означити час повстаня мемуара.

І так на стор. 40 читаємо: „*w Stawiszczach, w dobrach pod ten czas I. O. X. Mniszki, kasztelana krakowskiego, a teraz I. W. P. Branickiego hetmana...*“ Ставище, місточко тепер кївської губернії, тарашанського повіту над р. Тикичом, належало до білоцерківського староства, яке одержав Браніцький на власність від короля Станіслава Августа разом зі стокільканайцятьма селами дня 13 грудня 1774 р. ²⁾ (акт наданя в цілости в Київ. Старині). А що в мемуарі Браніцький, властитель Ставищ, названий ще гетьманом, розуміеть ся — польним коронним, яким був від р. 1773, чи 1774 (1773 дістає булаву меншу, а 1774 більшу коронну) ³⁾ аж до р. 1793, до зложеня гетьманської булави по торговицькій конфедерації ⁴⁾, з того слідно, що

¹⁾ Dr. Woj. Kętrzyński вважає її за рукопись XIX в., не могнучи нічим близше своєї гадки та ставить в заголовку мемуара чомусь р. 1769, місто р. 1768. (Biblioteka Wikt. hr. Waworowskiego we Lwowie 1892, ст. 7, № 85).

²⁾ Żychliński T.: *Złota księga szlachty polskiej*, річ. 21, ст. 17—18, і Boniecki: *Herbarz*, т. II, ст. 108.

³⁾ Żychliński, *op. cit.*, річник 21, ст. 7. ⁴⁾ *ibid.* ст. 12.

автор писав свій мемуар між 1774 і 1793 р. Дальше на ст. 3 названий Станіслав Любомірський київським воєводою. Князь Ст. Любомірський¹⁾, величезний богач свого часу, який дістає уділ з острожської ординації, знаний дивак, що потім попадає в умову хоробу та стає посередно одною із причин до коліївського повстання (через звісну грозьбу „комісарів“ Волинецького і Бобровського селянам в добрах Любомірського, що, мовляв, барська конфедерація витне всіх селян у пень²⁾), та через свою жінку Людвіку Гонорату з дому Поціївну, велику прихильницю барської конфедерації). Він і претендент до польського кор. стола зі Ст. Августом Понятовским, від якого вже, як короля, висує аж по смерті Ф. С. Потоцького брацлавське воєводство³⁾ дня 29 жовтня 1772, а ревігнє зі сеї гідности аж в 1785 р.⁴⁾ А що автор зове Любомірського київським воєводою, знак, що автор писав мемуар перед 1785 р., а по р. 1772, або як знаємо з попереднього доказу, між 1774 і 1785 р.

На ст. 41 сказано: „Humań, własność wojewody kijowskiego (Ф. С. Потоцького), а teraz I. W. Chorażego koronnego“. Хорунжим надв. кор. був тоді Adam Poraj Mniszek, який займав згаданий уряд від 2 лютого 1757 аж до своєї смерті р. 1784⁵⁾. Отже автор найпізнійше міг написати свій мемуар в році 1784.

Глядїм тепер, чи не вдало би ся нам означити ближше другого терміну. І так на ст. 28 з жалем оповідає автор, що на його просьбу *śp. Jabłonowski*, обоźny polny не дає йому ніякої помочи. Ближше одначе не подає нам імени сього Яблоновського. А що в середині і при кінці XVIII в. обозними польними було аж трьох Яблоновских: Йосиф, Феліціян і Станіслав Кароль, тож мусимо застановити ся, котрого автор має на думці. Перший з них Станіслав Кароль, наймолодший син Кароля Яна, каштеляна краківського, вмер 1702 р., проживши 68 літ (отже уродж. в р. 1634)⁶⁾. Про сього Станіслава

1) *Żychliński: Złota księga szl. pol.,* річник I, ст. 58, нотка 7; річник V, ст. 120—1.

2) *Pamiętniki z XVIII wieku, t. IX. Pamiętnik do historyi polskiej Moszczeńskiego,* ст. 133.

3) Франц С. Потоцький умер 22/10 ст. ст. 1772 р. в Крестинополи. Гл.: о. Вас. Чарнецкій, Лѣтопись монастыря оо. Василіанъ въ Крестинополи (Діло 1890, № 54).

4) *Złota księga szlachty polskiej, ibid.*

5) *Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник XVIII, ст. 102 (Część II: Biskupi, senat, dygnitarze polscy).*

6) *Niesiecki: Herbarz polski, t. IV, ст. 418.*

Кароля каже Несецкий (ibid. ст. 420), що він ледви що „wszedł w kontrakty małżeńskie z Maryanną Potocką, hetmanówną koronną i kasztelanówną krak., bezpotomnie wkrótce świat pożegnał“. Отже Стан. Кароль в огляду на його стан здоровля ледви чи дожив й 50 років XVIII в.; остають ся нам лише Феліціян і Йосиф. Йосиф Яблоновский іменованій коронним обозним польним далеко пізнійше, бо аж в р. 1789¹⁾, отже він стоїть нова нашим часом 1774—1784. Остаєть ся ще третій Яблоновский, якого лише одиноко міг мати автор на гадці, себто Феліціян, батько згаданого що йно Йосифа²⁾. Сей Феліціян Яблоновский був іменованій обозним польним 1772 р. та умер 1778 р.³⁾ А що автор згадує про нього як помершого, отже писав вже мемуар по 1778 р.

На ст. 16 і 17 згадує автор, що його жінка знайшла під кінець своєї утечі пристановище у хорого свого вуй, „śr. Kazimierza Choieckiego“, київського хорунжого, в його добрах під Константиновом⁴⁾. Та хоч сей Казимир Хоецкий займав много урядів і дожив в ріжних почестях півного віку, не находимо його в ніякім гербарі, анї в так, здавало би ся, спеціальнім покажчику урядників даного часу, як: „Imienne spisy“⁵⁾. Більше виразну, хоч все таки приблизну лише дату його смерти маємо в т. зв. „Kalendarzach politycznych“ або „Kolędach“, де подавано в реєстрах спис всіх властей, урядників ріжних дикастерій почавши від кожної провінції аж до кожного повіту. Сі календарики нотують іще в 1779 р. Каз. Хоецкого між живими⁶⁾,

¹⁾ Uruski Sewer. hr.: Rodzina, Herbarz szlachty polskiej, т. V, ст. 229.

²⁾ Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник IV, ст. 124.

³⁾ Boniecki: Herbarz polski, т. VIII, ст. 116.

⁴⁾ Належить його відрізнити від Каз. Хоецкого, що записаний Е. А. Куропатаїцким в „Wiadomościach o kleyn. szlach.“, ч. IV, ст. 20, в „Extractus apud tabulas r. Galiciae et Lodomeriae immatriculorum magnatum et equitum cum et sine voce... a die 6 septembr. 1782“, та ще від другого Каз. Хоецкого, що був іменованій 1787 р. коронним галицьким віцедмаршалом (Landesuntermarschall), гл. „Poczet szl. galic. i hukow.“ ст. VIII, і 35, та Herbarz Polski Bonieckiego, т. III, ст. 43.

⁵⁾ „Imienne spisy osób, które w pierwszych ośmiu latach St. Augusta Poniatowskiego, w rządzie lub przy administracyi Rzecz. Pol. udział brali“, Краків, 1866. Про деякі лише його уряди гл. табл. V, ст. 23, ч. п. 1062, або ст. 25, ч. п. 751; ст. 22 і др.

⁶⁾ Kolęda warszawska na r. 1779, w drukarni I. K. M. u Rzplitey u XX. Scholarum Piarum (непагінов.).

доперва аж в календаріку з 1780 р. читаємо, що уряди, які він держав, переходять, як можна судити доперва по його смерті — на якогось „Michała Trzeciaka“ та сина небіщика Ілярія Хоєцького¹⁾, що стає вже в тім часі самостійно розпоряджати батьковим майном²⁾.

Тота обставина, що смерть Каз. Хоєцького занотована в календаріку на 1780 р., каже знов догадувати ся, що смерть його мусіла наступити вже в другій половині 1779 р., так що згадані зміни в урядах могли бути узгляднені в календари вправді на 1780 р., але зредатованим хіба найпізнійше при кінці 1779 р. А що автор — як було сказано — згадує про Хоєцького як помершого, тож автор писав сей мемуар найвчаснійше по 1779 р. або инакше, що друга половина чи кінець р. 1779 був би *terminus post quem*, а 1784 — як висше було доведено — *terminus ante quem* написаня мемуаря.

Зменшити сю часову прогалину та можливо ближше означити час написаня мемуара позволяє нам ще одно місце в нім. І так на ст. 3 читаємо, що Залізняк віставав ся у Холодному Ярі „od wiosny aż do dnia 29 maja w tymże roku (1768) do Zielonych świąt ruskich“. Се повтарає автор ще раз низше. Коли поглянемо до якого небудь археографічного календаря, не находимо в тім дни руських зелених свят ані в 1768 р. ані в усіх дальших рр. аж по 1784 р. Доперва в 1784 р. зелена субота припадає на 29 мая, а перший день свят на 30 мая. З сього можна вносити, що автор, привабувши якого дня припадали зелені свята в 1768 р., ставить в то місце дату зелених свят найліпше йому знану, себто дату того року, в якому він пише свій мемуар, а саме р. 1784. Або инакше: час написаня мемуаря можна-б в приближеню поставити на р. 1784.

Що до автора мемуара, то се звичайний собі „*humilis servus Dei*“. Історія не записала його на своїх сторінках тріvkими буквами. Він був одним із так численної тоді т. зв. „шарачкової шляхти“, що жила на українських лятифундіях польських короліків, або може й шляхотський „*homo novus*“. Про рід Завроцьких маємо дуже скупо відомостей по польських гербарях, як теж взагалі досить нечисленні находимо натяки про сей рід в документальних матеріялах, а членів сього роду можемо полічити на пальцях одної руки.

¹⁾ *Kalendarz warszawski na rok przystępny u przybyszowy 1780*, druk. J. K. M. u Rzp. u XX. Pij. Sch. (непар.).

²⁾ *Niesiecki: Herbarz*, т. III, ст. 68.

Крім двох Завроцких, що являють ся в ролі обляторів різних актів до книг земських і гродських брацлавського повіта ¹⁾ занотував Завроцких у своїм гербарі ще й Куропатницький ²⁾, а за ним повторив Piotr Nałęcz Małachowski в своїм першій і другій виданю ³⁾ — одначе оба вони не зазначають їх родового гербу. Ся обставина каже нам догадувати ся причини, задля якої пізнійші геральдики не вписують сього роду в свої „золоті книги“ польської шляхти. Вже в близьких нам часах (1766) виступає ще один „wrodzony“ Antoni Zawrocki, як губернатор Лясанки, але се був, здаєть ся, лише рідний брат автора, „komendant Zawrocki“, про якого згадує копія одного з маршалів барської конфедерації (з дня 26 червня н. ст. 1768 р.) ⁴⁾ та рівно-ж і наш автор. Тож остаєть ся нам — як згадано — сам мемуар одиноким жерелом, із якого можемо щось про автора сказати.

Імєня автора нам знане: „Dominix Zawrocki“. Так підписаний автор на останній картці свого мемуара, так називають його також — вірючи словам автора — й знайомі його селяни, яких стрічає в дорозі підчас своєї утечі ⁵⁾. Що автор Поляк по народности та католик по віроісповіданю, не улягає сумнівови.

Що до першої справи, то бачимо, що автор так симпатіями як інтересами своїми стоїть по польській стороні. Подібно як відрізняє Жидів від Поляків, так само всюди зазначає Русинів, Москалів і др. як людей чужих, різних від людей своєї народности. Описує свій страх, щоби Москалі не взяли його за конфедерата (9). Подібно зазначає сю свою національну різницю, коли йде мова про Українців. І так на ст. 34 оповідає, що коїї убили всю шляхту в Галайках і Ставищу, з виїмком одного „Rusina Michałowskiego“. Українську мову зове „terminem

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Россії, ч. VI, т. I, Приложение, акт LXV, ст. 225; *ibid.* т. II, акт LX, ст. 124; акт XL, ст. 184—5, та *ibid.*, т. II, акт CXXX, ст. 223.

²⁾ E. A. hr. Kuropatnicki: Wiadomości o kleyn. szlach. pol., ч. II, ст. 124, Варш. 1789.

³⁾ Piotr Nałęcz Małachowski: Zbiór nazwisk szlachty polskiej, т. II, ст. 128, Луцк, 1790; II. вид. в 1805 р., ст. 539.

⁴⁾ Słown. geogr., т. V, ст. 305 і слід.

⁵⁾ Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник VIII, ст. 249.

⁶⁾ Під с. Сорокотягами здибав автор двох парубчаків, один з них пізнавши автора, porwał drugiego za ramię, mówiąc głośno: „(w)stań, to Zawrocki iedzie“ ст. 29—30.

ruskim“ (17), „terminem prostem“ (29), а одіж укр. селянки: „odzieńie kobiece proste“ (10). Сам перебраний в селянську ношу (17)¹⁾, здибавши ся в дорозі з двома православними ченцями, удає лише, що він Русин, иншим разом, боячи ся, щоби колії і в його селянськїм строю не пізнали в нїм не-Українця вже зі самої постави тіла і по його рухах (z kompleksiy)²⁾ — ховаєть ся, куди попало, то поза плоти, то в коноплі (ст. 19, 29). Зрештою на ст. 29 називає себе автор просто Поляком. Оповідуючи, що підчас його скитаня два селяни повідїмали перед ним шапки зі страху, автор із утіхою підчеркує сю ознаку страху українських селян перед ним, як Поляком (30). Його рідний брат офіцером в барській конфедерації (39), а жінка автора, сестрінка кївського хорунжого (17), перебрана в „proste kobiece odzieńie“ (10) ховаєть ся між селянами, які не знаючи з початку „iakiego stanu iest kobieta“ (10) дають їй в себе захист; з хвилиною, коли пізнають, хто вона, починають „z niey szydzić“ (10) та викидати з хати. Від смерті вибавляють її руські молитви, які вона випадком уміла. Як по віроісповіданю католичка сповідаєть ся в уніятського священника (12). З кількох характеристичних висказів про католиків³⁾, не улягає сумнівови, що й автор був католиком.

По званю автор був приватним офіціялїстом, „губернатором“ — завідателем Тетїєва: тетїєвського ключа, що в тім часі аж до 1775 р. належить до кн. Сангушка Януша⁴⁾ і в своїм мемуарі виступає типом найбільше вірно-відданого службиста. Се знати по тім, що він знає усіх своїх „по чину“ сусїдів, державців-посесорів⁵⁾. Що він завідатель в Тетїїві, слїдно з його оповіданя, що зібрав він тетїївську старшину громадську, від якої жадає виясненя, о скілько в тих неспокійних часах може „mieć pewność rządów swoich“ (ст. 7), приймає під свою опіку Жидів

1) udając, że szynkarz piatyhorski, Demian.

2) Linde: Słownik języka polskiego, т. II, ст. 420.

3) Залізник оставав в Холодному Яру „do Zielonych świąt, do zesłania ducha św. na katolików, a wstąpienia złego ducha na rzeźniów“ (3); палкає над „wylaniem krwi katolickiej“ (12), krwawą prasą kat.“ (21), православних в протиставленю до католиків zove людьми „stanu starozakonnego“ (11).

4) Słownik geograf., т. XII, ст. 323.

5) Автор знає „niejakiego Suchodolskiego, dzierżawcę pod ten czas korsuńskiego“ (6); Korressondowicza, rządęcę hałaieckiego, dyspozytora Kasperówki (7) і ин.

із Тетіївщини, в їх маєтку (ст. 9). „Провентового“ писаря Сущевича, якого колії скололи в очах автора, зове „moim pisarzem“ (17), описує спостережену собою зміну в вірності своїх двірських слуг і взагалі селян, жалується перед читачем на своє „upośledzenie“, що перед находом коліїв сам своєю особою мусів „zawiadywać od najmniejszego do największego“ згадує про „dwa saletrzane piecse“ і інші господарські дрібниці, які в тім часі були у нього „на голові“. В часі своєї утечі продає купцям горівку, що належить до тетіївського скарбу, орудує сам скарбовими грішми, та оповідає, як велика була сума скарбових грошей. Два селяни пізнавши автора в часі його утечі, вдіймають з пошани чи зі страху шапки, кажучи то їде „пан Завроцкий“. Тетіївські мешканці, маючи його на думці, питають за „своїм паном“. Автор прибувши потайки в перебраню в Тетіїв та бачучи руїну в замку, рад би був дати деяким своїм вірним людям певні прикази для поправи замку, уживає одначе всіх сил, щоби не виявити себе завідателем Тетієва¹⁾ (31). Коли-ж уже уцухнула коліївська буря в Тетіївщині, автор не може всидіти в Санчиках, щоби не перебрати ся до Тетіївського замку та не оглянути хочби його руїни. А в цілім його мемуарику тільки й мови що про „obowiązki o całości skarbu pańskiego“, підчас цілої блуканини по тетіївським погроми одним одна в нього журба, що стратив надію powrotu do rządów klucza tet., клопіт про spustoszenie i tak znaczny w skarbie pańskim decess“ (20), пацьканє, що не зможе „rosprzestrzenić się w rządach y zarobiegać całości skarbu“ (32), одна думка, около котрої все инше у нього обертаєть ся, се „interesowania ekonomiczne“. Тої „całości skarbu pańskiego“ стереже автор мов ока в голові та висказує виразний жаль навіть тоді, коли приходить ся йому віддати дещо зі скарбу в користь барської конфедерації (8).

Се останне відкриває почасти політичні горизонти автора та його світогляд.

Вже в сього, що автор ставить добро свого пана висше, як справу барської конфедерації, що носила так патріотичний характер — особливо в понятю польської шляхти на Україні — та з иншого місця в мемуарі, де він просто боїть ся, щоби його не взяло російське військо за сконфедерованого, видно,

¹⁾ Patrząc na tak wielką pustynię (spustoszone w miast i zamku), chcąc uczynić iakoweś rozporządzenie, wstrzymałem się, abym się nie okazywał być rządzą tamtejszem, bo też mnie nikt y nie poznał“ (31).

що автор не належав до барської конфедерації, не співчував їй, та не знав, чи не розумів її значіння. Подібно не розумів коліївського руху, кажучи, що колії хотіли „z gruntu (!) wyniszczyc Polaka u Żyda“ (ст. 2).

Бачимо отже, що він ані не належав до ніякої із існуючих тоді в Польщі політичної партії, ані що не розумів духа чи значіння сих двох могутніх вокруги нього рухів: шляхотського в барській конфедерації та народнього коліївського руху. Про ступень свого образования нічого ніде не каже автор та трудно з сього мемуара щось певного про се виміркувати. Мова, якою пише мемуар, не єсть взірцева польська мова, а перемішана латинізмами (як тоді XVIII в. бувало звичайно) та рутенізмами. Крім кількох порівнань і фраз зі св. письма, не зраджує вона в автора -висшої освіти чи більшого начитаня. Він собі менш як пересічний шляхтич, офіціаліст-канчуковець на українських лятифундіях.

Він навіть не резонуючий шляхтич-бувалець, ані обутий на маїнатських дворах — як тоді водило ся в Польщі. Поза Тетієвом, Пятигорами, Винницею та кількома меншими місточками і селами не знає більш світа; поза кількома-ж. родинами польських маїнатів, яких знав може ліпше з видження або зі слуху, та поза кількома знайомими, може приятелями зі свого стану, кінчить ся цілий його круг знаня і відомостей. Він підходить краще до коршмаря за якого так себе сам знаменито характеризує, що навіть вправне око монаха не могло сего пізнати, або до середно заможного селянина, до котрого теж симпатіями і приятельськими зносинами ближше навіть хилить ся, чим в сторону польської шляхти.

Про вік автора, в якому він пише мемуар, теж нічого не можна сказати певного, але на підставі деяких даних можна зробити деякий висновок вперед що до віку, в яким його застає 1768 р. З його оповіданя довідуємо ся, що він в 1768 р. був уже самостійним завідателем тетіївського ключа та що мав тоді жінку і троє дітей. Автор оповідає, що його жінка віставивши у Ів. Грабовенка в Пятигорах двоє молодших дітей, бере зі собою найстаршу доньку — як здаєть ся тому, що ся могла красше додержати кроку в утечі своїй матері, могла зносити трудно й не-вигоди утечі, а що більше, що будучи дорослою або доростаючою панянкою, могла б була з поміж дітей найбільше потерпіти. Батько, що був самостійним завідателем та мав в такім віці найстаршу доньку (числім її 15—18 літ), та що женячи ся, мав

припустім 25—30 літ — міг мати в 1768 році від 40—48 літ. А що, як знаємо, автор написав свій мемуар в 16 літ по сих страшних оповіджених ним сценах, то в році 1784, в яким він пише свій мемуар, стало мешкаючи в Пятигорцях — як можна судити із дати підпису, міг мати від 56—64 літ з роду.

З інших обставин його життя, нпр. родинних, знаємо лише про його брата, що був барським конфедератом, та про вітця його жінки, згадуваного висше київського хорунжого, Каз. Хоецького.

Словом, в його мемуара пізналиємо автора, як чоловіка, що виступає дуже релефно зі всіми своїми бажаннями, мріями, колотнечами, неспокоями, зі своєю до смішности наивною щирістю, зі слабим орієнтованем ся в великих історичних подіях, що круги його таки коють ся. Се „rozgawędzony“ шляхотський bon homme,— який одначе при усіх знає добро штуку принаровляти ся до найтяжших обставин та чудово розумієть ся на психології товпи, спеціально-ж на психології українського народу, як се побачимо.

Що до безпосередности спостереження і вірної передачі автора насуваєть ся зараз питанє, чи автор сам видів і чув ним оповіджене, чи може довідав ся від якого другого і якого то співчасного свідка; друге питанє, чи автор те, чого сам був очевидцем або від других довідав ся, чи хотів і справді вірно передав ту спостережену подію.

Що дотичить першої умовини, що автор був безпосередним свідком, се легко можна пізнати із сього, що автор сам се всюди зазначає. Вже на самому вступі каже: „teyże (awantury) będąc po części przytomnym, umyśliłem wyrazić, com mógł widzieć, albo słyszeć, nadto й се, że (місто „co“) na sobie nie małe strapienie ponosiłem“ (1). На 18 ст.: убито тільки людей „w moich oczach“, których pamięć moja (ледво) znieść może“; або (йому) „patrzącemu się potrzeba było umierać“ коли бачив те і те (18), „spozstrzegam, że w moich oczach hajdamaka szlachcica skłół“ (17), „ia będąc strachem zdjęty, aby nie patrzeć na to“ (17) і т. д. słysząc wszędzie płacz, a widząc iednych pobitych, автор робить се а се (ст. 2).

Крім сих численних місць, де він сам зазначає виразними словами своє безпосередне спостереженє, знаходимо ще багато описів його власних вражінь із подій, в яких виступає сильна підметовість автора, що носить ярку прикмету свідка-очевидця. Чи се описані пересправи з Тетіївцями, чи його економічні по-

двиги, чи опис страху автора перед коліями, чи утіха, що два селяни його уклінно попитали, чи представлене картини зруйнованя тетіївського двора, чи радість з приходу команд в Тетіїв, чи знов опис суму, що налягає на нього ізза приходу Татар — все те має сильну характеристику свідка-очевидця.

Одначе крім переважаючого автопсійного елемента в мемуарі маємо ще другий елемент, взятий автором від других, здається, також від очевидців. Але де автор користується відомостями з другої руки — се рівнож всюди зазначає. І так у вступі каже, що описує й те, що „mógł słyszeć o okrucieństwie“ або також підчеркує ці другі відомости словами на стор. 7: „o czym dowiedziałyszy się“, „wiadomości, co przysłyły“ (37) і т. и.

Маючи на увазі ці зазначування одних і других жерел, можемо вже заздалегідь означити демаркаційну лінію між одними і другими. І так від слів „początek do buntów u rzezaniny“ аж до 7 ст. се відомости взяті з другої руки, як зазначає сам автор (o czym ia dowiedziałyszy się ст. 7). Про подвиги Шила і сполуку його з Залізняком аж до події в Уманю передає автор на підставі візнань „Macieia Troianowsk'ogo“, який став бранцем Шила і через се примусовим очевидцем сих подій (від ст. 9—10).

На ст. 10 і др. опис утечі жінки оповідає автор за жінкою, переплітаючи знов автопсійними епізодами (на ст. 12) про смерть Камінського, Ішовського і ин. та про Корросендовичів (ст. 13). Про поділ чати в Галайках (ст. 14) се вже відомість, здається, з дальшої руки, подібно як епізод про напад тетіївського козака Фургулця на Пятигори (16). Від ст. 16 опис утечі оповіджений ним самим, лише епізоди (про перебуване коліїв в Тетіїві, в тет. замку, про поділ на дві часті коліївської чати, похід на Багву), походять знов від інших очевидців, сим разом, здається, від тетіївських таки мешканців. Пригоди дитий та історія-діда „з будкою“ (25) переповіджені ним самим або нянькою, що була при дітях автора. Сам як очевидець за те оповідає нам про свою подорож до Яблоновського (28), про стрічу з Загаленком, православними ченцями аж до 33 ст., з виїмком деяких епізодів (як згадка про напад на Зрайки), що йому не належать.

Про події, які склали ся в Тетіїві, або близько нього, в часі, коли автор дальше блукав далеко від тет. замку — довідався знов хиба від тетіївських жителів (нахід і „рейтерада“ ключівської і стадницької шляхти); про те, як покарав тетіївських

селян Маліцький, польський командант, ще заки автор вернув в Тетіїв, довідав ся автор, здасть ся, від самого Маліцького (32). Описи подій в Тетіївщині, що мали місце по його повороті в Тетіїв, аж до його повісти про уманську подію (40—41) описує знов автор на підставі особистих спостережень, отже: кінець подвигів Маліцького, начальника команди Яблоновського, про прибуте Хичевського, прихід Москалів в Тетіївщину і ин., з виїмком хіба епівода про арештоване і смерть громадської старшини тетіївської та п'ятигорської (35). Знищене сили Хичевського коліями, відгомін приходу татарської орди, згадка про коліївський напад на Хвастів та Ставище і інші місцевости, се — кажучи словами автора — „wiadomości, co przyszły“ (37) — відомости подані ким иншим. Кінцевий уступ мемуара про події в Умані аж до слів „aby się wstrzymali od tey niegodziwości“ (48) подані за другими особами, та лише деякі ближші поясненя що до деяких осіб, місць і т. и. доповнені подробицями або здогадами самого автора. Кінцевий уступ мемуара, що зачинаєть ся від слів „I odtąd już Moskałe, chodząc...“ аж до кінця — се вже оригінальне чи автосийне оповідане автора.

Бачимо отже, що перша умова, якої вимагаємо для достовірности і допускаемости жерела, — умови безпосередного спостереження автора — має сей мемуар. Автор, як ми бачили, був або сам свідком, або зараз таки кілька місяців по події приїхавши на місце, зацікавлений нею, збпрає відомости від живих ще свідків, яким преці так поважні події — можна припустити — вриди ся гаразд в пам'ять. Сі вісти хоч взяті з другої або третьої руки. Одначе з огляду, що вони переповіджені теж переважно очевидцями-свідками в не дуже далекім часі по факті — можемо прийняти їх за свідоцтва безпосередних свідків в першій руки.

Тепер переходимо до другої справи — вірности в передачі своїх власних спостережень та других осіб. Се пізнати по способі, як він оповідає свої і своїх спів-племінників і віроісповідників приємні і менш приємні пригоди, а як відносить ся в своїм оповіданю до противної „партії“. Чи не представляє у пернім випадку їх добрі сторони в більшім степені, як вони були в дійсности, або наводить їх, хоч їх зовсім не було, чи не укриває злих сторін або їх не зменшує, та чи в другім випадку не робить сього навідворіть?

Пригляньмо ся вперед, як він описує те, що йому було немиле та чи не підносить приміром своїх чеснот.

Автор, описуючи сцени нападів, коліївських кривавих подій, не укриває нічого — ні свого несупокою ні страху, але всюди се виразно зазначає. Так на ст. 8 каже: „mospo powatpiewalem“, кажучи про непевність що до цілості своєї особи; не таїть про намірену „ucieczkę i schronienie się przed nieprzyjacielem“, не затаює, що в жусу йде на конфедерацьку збірку та приневолений присягою приготував їм „барвних“ їздців і піхурів. Не стидаєть ся оповідати про те, як ховав ся то поза плоти то в коноплі¹⁾, не уважає за щось понижаюче для себе признати ся, що від „хлопа“ Зогаленка „doznawał wiele dowodów przychilności (20) i łaski“ (28), який навіть матеріально його спмагає. Не криєть ся зі сям, що нераз опинив ся в прикрім становищу, мов між молотом а кувалом, між страхом перед коліями і Москалями (2), що рос. війська „nie mały ucisk przynieśli“ підчас рекруччини охочих в Тетіївщині.

Подібно не укриває нічого злого анї його зменшає, коли каже про лихі сторони своїх соплеменників.

Так пр. підносить і в буквальному розуміню підчеркує те місце, в яким оповідає, що Яблоновский, обозний польний, хоч міг, не уділив йому ніякої помочи ні навіть поради (28). Не без болючої іронії оповідає про кляківську і стадницьку шляхту, що доперва кілька тижнів по нападі на Тетіїв прибуває з помічю та сподієть ся застати ще там автора та иншу шляхту. Не укриває того, що тота сама шляхта розгромлена „хлопством“ утікає перед ним (33). Згадує, що Маліцький, командант польський, силоміць „przez nas“ вибирає у мешканців на 30 кілька возів добычу, загарбану від Поляків і Жидів та забирає її зі собою (35). Автор каже просто, що друга польська команда під Матушевским і Жмієвским, приходить не в якій иншій ціли до Тетієва, як лиш „dla zisku iakowegoś dla siebie u zdobyczu“ та в розчарованю що до своєї ціли запроторює двох вїтїв і присяжного з громади тетіївської та пятигирської „nie innym końcem (в ціли), як лиш щоби „trzymając ich w detencji u grożąc onym śmiercią, mogli wuznać zdobycz iakową“ (роз. для себе), та підчеркує, що громадська старшина невинно гине в вязниці. Не укриває, що цілюю польських команд було „wstrzymać buntу

¹⁾ uląłem się niepomału u uchyliwszy głowę, aby mnie, jeżeli nie z odzienia, to z komplexyi nie poznali (10), strachem będąc zdjęty, nie wiedząc, co czynić, przestąpiłem płot (17), upatruię skrycie, gdziebym mógł przenocować, u przenocowawszy w ogrodzie pomiędzy wyrosłemi konopiami... (32).

у podbicie pod pierwsze posłuszeństwo ludzi y dla uczynienia rządów, iakie tylko mogły być przed czasy“ (36—37). Переповідаючи події уманської різні виразно каже, що Обух на просьбу Младановича, щоби прибув зборонити місто, відповідає гордовито: „ia co czynię, to wiem dlaczego, to iest, aby było z waszym y całego miasta zabezpieczeniem“ (41); зазначає виразно також, що Младанович хилить ся до Гонтині пропозиції: оцілити себе і всіх з виїмком Жидів, коштом сих останніх (43), що Уманці самі отворили брами міста (ibid.). Бачимо отже, що автор нікого зі своїх не боронить, лише так, як знав, як умів, оповідає чисту правду.

Пригляньмо ся тепер, як висловляєть ся автор про людей противної собі сторони. Кажучи прим. про укр. духовенство, не додає їм ніяких епітетів, як се звичайно роблять деякі мемуаристи того часу, лише каже по простому, що „(жінка) dostała się do księdza unita“ (12), київських черців називає лише „kijowskie czerce“ (30), а укр. селян зове „chłopi“ (16), „chłopi domowi“. Що до коліїв, то справді, зазнавши зі своєю родиною і крайнами від них тільки страху і нещастя, не може здержати ся, щоби їх не титулувати „hajdamaki (17), rzezuni (3), morderce, na niewinną krew rozjątrzeni (1), ludzie niezbożni (16), niezbożnicy (13), zbóycy“ (13, 16), а вже найчастійше „hultaie (12, 15, 27, 49), wiktorya hultayska (21), moc hultayska“ (12) — то все таки находить між ними й „bogoboynych“, а навіть одного з ватажків зове „rowolniejszym“ для вислухання деяких просьб. І між селянами находить богато „bogoboynych domowników“ та в загалі представляє деяких селян навіть в дуже прихильнім світлі і то прихильнійшим, ніж як се би можна було по шляхтичу-Поляку в тім часі сподівати ся. Крім частих епітетів для тих селян: „bogoboyni i snotliwi“ (15) або „ze wszzech miar snotliwi“ (20) називає їх „swoimi przyiaciółmi“, тішить ся їх приїздом до нього, раз навіть зове двох селян, що відвідують його в нещастю „своїми ангелами“ (28—29), за „ласку“, яку йому селянами зробили.

Коли автор так без тіни якоїсь тенденційности поводить ся супроти одної і другої сторони в своїх автопсійних спостереженнях, що становлять gros його оповіданя, то можна припустити, що і в інших відомостях, які одержав від інших осіб, він теж

¹⁾ w utrapieniu moim stali się (Стефан Зогаленко і Маке. Щербак) w moich oczach aniołami (29).

так вірно передає лиш чисту правду. Вправді не видно якоїсь великої енергії, якої уживав би автор, щоби видобути правду від свідків, сказано тільки, що автор уживає, так сказати, лише першого ступіня найпримітивнішого способу критичного аналізу, себто не вірить цілком в правдивість подій, подаваних йому свідками, тому подає їх в скороченю і загально.

Вже на перший погляд, на перше зрівняне сих двох груп відомостей, автопсійних та поданих із дальшої руки, видимо велику різницю в способі представлення сих подій в їх формальній та річевій стороні. І так по правилу, яке собі висловив вже на початку¹⁾, що відомости „про які чув“ буде оповідати коротко, справді всі відомости взяті з другої руки, оповідає автор коротко, загально, непевно, немов із резервою, застерігаючи ся дуже часто, що пише лише „tyle, ile pamięć moja zaciągnęła“ (1), (про) tylo osób, których pamięć moja znieść może (18), „wiele osób, które nie są w mojej pamięci“ (12), мотивуючи се неначе короткими парентетичними реченнями: „że to wieść, co przyszła, o czem dowiedziałem się, com mógł słyszeć“. Тимчасом події, які автор подає на підставі автопсійних спостережень, оповідає певно, основно, з ярким зображенем картин, зі субтельною ніжністю вражінь та з такою переконуючою певністю, з якою справді лише автор-очевидець може описати.

Дальше возьмім під увагу й ціль, для якої пише автор. Він кажуци, що „powziął chęć nieodmienną“, „przedstawić widokowi ludzkiemu nieszczęśliwą awanturę“, тим хоче неначе, сказати, що має на ціли: „przedstawić wiernie y prawdziwie“ так, що сей мемуар його як правдиво написаний „służyć będzie wiekopomney pamięci“ (1).

Перше ніж додамо кілька слів пояснення чи освітлення, застановимо ся над переглядом або поділом мемуара та переповімо його короткий зміст.

Вступ до мемуара займає ст. 1—3; в нім каже автор про свою постанову (nieodmienną ochotę), ціль та мотив до написання мемуара. Згадавши коротко, що подібна „тиранія“ okazywała się różnych czasów, заявляє охоту описати лише „нещасливу авантуру“ з 1768 р. Загально каже про місце, в яким відбувала ся і як довго вона тревала, та діячів події, коліїв, яких ділить на 2 части, на „hultaiów y rozbóyników postron-

¹⁾ „Umyśliłem w krótkich wyrazić słowach początek y koniec, nie tylko com mógł widzieć i słyszeć o tak wielkim okrucieństwie“ (1).

nych u na domowników“ (2). Загально оповівши про предмет і вислід коліївського діланя та про средства, яких уживає противна сторона (утеча, хоронене ся, куди подало, оружна реакція), потіщає автор вже завдалегідь свого читача, що коліям одначе не удало ся „z gruntu wyniszczyc Polaka u Żyda“, та що колії незабавки самі „robici u wykorzeniени zostali“ (3). В другій частині (ст. 3—7) оповідає автор про ієнезу коліївського повстаня 1768 р., по слухам та чужим — як знаємо — вістям. В III частині, що займає ст. 7—33, описуєть ся утеча рідні автора по нападі коліїв в Тетіїв, і так вперед описані пригоди жінки автора підчас утечі (ст. 10—16) та його самого (ст. 16—33) в головним епізодом про місце перебуваня його дитий (ст. 25—27) підчас утечі.

В IV частині (ст. 33—40 і 48) переповіджені події в Тетіїві, в переважній части підчас повороту автора до Тетіева. Про похід клякірсько-стадницької шляхти на Тетіїв її розгромлене Тетіївцями і знищене двома коліївськими чатами (33—34), про прихід і езекуцію в Тетіїві Маліцького, капітана ретіменту królowey Jadwigi (34—36), про прихід команди Яблоновского під Матушевским і Жмієвским і заарештоване ними громадських старшин (36), про прихід в Тетіїв Хичевского, начальника команди познанського воеводи й його розгромлене коліями (36—39), про несупокійну вість про нахід коліїв (39—40), вкінці про прихід в Тетіївщину російської армії та приставане до неї коліїв та селян (40 і 48). Між вісти про рос. армію в Тетіїві втручає автор опис уманської події, яку можемо уважати за V частину (41—48), а яка під ніяким чином не вяже ся з дотеперішньою ниткою оповіданя, і єсть не так епізодом, як радше, так сказати-б, великою і незручною інтерполяцією, що зовсім не пристає до цілости оповіданя та псує її гармонію.

Вкінці VI част. (48—49) становить закінчене від слів: „Co widzас...“ аж до кінця (49). В сій частині оповідає автор про некорисний вислід коліївських подій для коліїв та про поворот до первісного стану, до цансько-польського правління на Україні.

І так коли I, II і VI (вступ, початок-ієнеза і кінець оповіданя) переповіджене коротко і загально, з грубого, як відомости із другої, третьої руки, не великої стійности, то частина III і IV (V носить зовсім осібний характер, як буде сказано-мизше), про утечу автора та поворот його в Тетіїв, або красне-

назвати її дві часті акцією коліїв і реакцією проти них: переповіджені основно, широко, илястично, з певністю автора, носять на собі прикмету переважно безпосередного свідоцтва самого автора і служать для нас жерелом першорядної вартости.

Так в головних начерках представляєть ся річевий поділ і зміст мемуара. При спеціальнішим обговореню не маємо на цілі переводити над кожною переповідженою подією доказу її „дійности або правдоподібности“, чого не можемо зробити задля недостачі жерел до сього, а обмежимо ся лише на загальнішим поясненю деяких жерел та підчеркнемо цікавіші, більше характеристичні ріжницї між представлєнем деяких подій в сїм, та тих самих подій в інших знаних мемуарах.

У вступі подані — як було сказано — лише загальні відомости про ієнезу, роввій і наслідки коліївського руху. Тут між потерпівшими від коліїв вичисляє автор крім „godnych kapłanów unitów, urodzoney szlachty“ теж і „панів“, в розуміню „дигнітарів“—маїнатів, але не вичисляє ані одного з них. Тут на се повторити хіба за др. Ів. Франком¹⁾, що жертвою народнього повстаня впали лише в першій мірі Жиди, а дальше дрібна, шарачкова шляхта в ролі приватних посесорів-офіціалістів, та не згинув ні один пан маїнат ні дигнітар.

В II частині описує автор коротко початок народнього повстаня, називає його авторів, описує золоту грамоту, її вплив на населєне, перші „romyślne“ подвиги коліїв (4—5), поділ коліївської ватаги на 14 відділів та приготованє до загального повстаня. На його погляд фізичним автором сеї „авантури“ та ініціатором всього був Залізняк. Він прийшов вчасною весною 1768 р. в 14 Запорозжцями та „oblokował się“ в Холодному Яру, що лежав в добрах київського воєводи, кн. Стан. Любомірского, „о пів чверти“ милї від Мотриненського монастиря. Тут зістаєть ся він аж до Зелених свят, будучи в безпереривній стичности в мотр. монастирем, „w którym mieli korespondencją (3). „Тут (коліям) wszystkim sposób podał Melchisedek, przełożony monasteru, do rzezaniny, do buntu zmyśliwszy ukaz...“

Вже в першім речєню свої часті заходить малє непорозуміне і неясність висказу автора. Він називає в початку ініціатором Залізняка, але каже рівночасно, що все таки „tym (Залізняку і 14 Запорозжцям) wszystkim sposób podał Melchisedek“,

¹⁾ Рецензія дра Ів. Франка на М. Лозинського: „Гайдамаччину“, Записки Н. Т. ім. Шевченка LXXI, ст. 208—10.

виходить отже, що ініціатором не був Залізняк, а Мелхиседек Зн. Яворський. Дальше сього останнього називає автор „przełożonym tego monasteru“ (роз. мотриненського), яким мав бути в р. 1768 від вчасної весни до Зелених свят. Коли тимчасом Мелхиседека в тім часі нема зовсім в тім монастири; він стало перебував вже від 6 падолиста 1766 р. до часу коліївщини в Переяславі, в єпископській консисторії призначений „для представлення вѣдомостей о благочестивихъ монастиряхъ“¹⁾. Не розуміємо теж докладніше, що то була за кореспонденція в мотриненським монастирі та з ким.

Дальше автор каже, що тоді (1768) Холодний Яр лежав в добрах „I. O. X. St. Lubomirskiego, woiewody kijowskiego“ — коли тим часом тоді київським воеводою був Франц Салезій Потоцький аж до своєї смерти (22 жовтня 1772)²⁾, а доперва 29 жовтня того року став на його місце Станіслав Любомірський³⁾. Дальше — як вже згадувалисьмо — Зелені свята 1768 року не припадають на 29 мая а на 22 мая, а дату 29 ставляє автор аж ex post.

Дальше оповідає автор, що коли монахи мотр. монастиря розбрели ся з численними копіями сього „указу“ по селах київського та брацлавського воеводства, та коли по селах лагодило ся до загального повстання, виходить Залізняк із Холодного Яру, починаючи находом на с. Куликівці жабот. ключа, що належить до згаданого кн. Любомірского, де потерпіли головню Жиди та йде в сам Жаботин, де убиває губернатора Стемпковского та деяких Жидів і Поляків. По сих двох удачах, коли до нього пристало багато селян, іменує себе полковником, а 14 Запорозців, ватажків 14 відділів — сотниками, з яких названий лише Шило. Він іде над ріку Дніпер, на півстровець порослий густими корчами („на керу“) ⁴⁾, убиває там усіх з виїмком Мацея Трояновского, якого забирає зі собою, займає Черкаси, по повороті Шила до Залізнякової ватаги, йдуть оба походом до Смілої, Корсуня, де лише пана Суходольского „рабують на кількадесять тисячів“, звідси подали ся уманським шляхом на Лисянку, Ризину, де внесли надворну хоругов Стан. Потоцкого, хорунжого коронного, під проводом

¹⁾ О. Лебединцевъ: „Архимандритъ Мелх. Зн. Яворскій“. Арх. Юг. Зап. Россіи, ч. I, т. 2, ст. ССVIII, та т. 3, № докум. СLX, ст. 837.

²⁾ о. В. Чарнецькій: Лѣтопись монастиря оо. Василіянь въ Кристинополі (Діло 1890, ч. 54).

³⁾ Zychliński T.: Złota księga szlachty pol., річник 5, ст. 120—121.

⁴⁾ Linde: Słownik języka polskiego, т. II, ст. 325.

ротмістра Янковського Йосифа ¹⁾ — йдуть на Умань. Тут увільнено доперва Мацея Трояновського, який, як примусовий очевидець, описує нам без сумніву вірно головний шлях, яким відбув похід Залізник зі Шилом аж під сам Умань та представляє нам його дещо відмінно, ніж як се описано в деяких до тепер знаних мемуарах. Так пр. по словам мемуарика п. загол. „Описаніє б'їдствія постигшаго Умань и всю Укр. в' 1768 г.“, оголошеного в „Київській Старині“ ²⁾, народна рухавка почала ся в Ризиній ³⁾, дальше перейшла в с. Буки, де Василіяни мали тоді духовну місію. По словам Ліпомана ⁴⁾ Залізник з під жотриненського монастиря, в місця, де приготавляв ся до повстаня, йде вперед на Жаботин, Смілу та маючи вже тоді около триста люда при собі, йде на Звенигородку і Лисянку та Умань. По словам Павлуся Младановича початок повстаня був в Лисянці в Смілянщині. А по словам нашого мемуариста початок коліївського повстаня став ся в селі Куликівцях, жаботинського ключа та в самім Жаботині. Сими двома доперва удачами захочений Залізник йде дальше. Тут би не від річи було пояснити, чому як раз в Жаботинщині почало ся народне повстанє — вірячи словам автора.

Досить яркій образ сих прикрих відносин, особливо в Жаботинщині і Смілянщині, де саме почав ся сей рух, подає нам маніфест ⁵⁾ облятований канівським міщанином Ізидором Івановичем (маніфест в виривках з облят винницького іроду) „ex speciali commissu J. M. P. P. Obywatelów ww. Kijowskiego i Braclawskiego tak panów szlacheckiego, iakoteż u mieyskiego stanu nie mniej i poddaństwa“. В маніфесті заносить ся жалобу на деяких (названі) полковників надвornoї міліції в ріжних містах і їх війська, від якого, подібно теж як і „od duchowieństwa greko-unickiego u innego przełożenstwa — wiele osób świeckich y duchownych o zachowanie religii greko-nieunickiej

¹⁾ Під Янковських сильно розроджений (гл. hr. Uruski: Rodzina, т. 5, ст. 355—364). В „Imiennych spisach osób“ находимо теж Янковських (ротмістрів, ч. порядк. 251), одначе без імени. Щось близьше про сього Янковського сказати не умію.

²⁾ Київская Старина, р. 1882, т. I, ст. 522—3.

³⁾ Ризина названа декуди „Ruzanowka ad Lysiankam“, Oss. ркп. № 1768, ч. док. 9, ст. 20—21.

⁴⁾ „Bunt hajdam. na Ukrainie w r. 1768, opisany przez Lippomana etc.“ вид. р. 1854, § 3, ст. 8, 9, 17, 21.

⁵⁾ Ркп. в Осс. бібл. № 3213 in folio, карта 9 і 10 in verso; в скороченю містить ся сей маніфест в т. с. бібліотечі під ч. ркп. 329, К. 190—191 та в Нац. Музею у Львові, ч. ркп. LXXXII.

otrzymało więzienia, sekwestrowania, udręczenia, bicia“ часто масового, в тій цілі, щоби змусити їх на унію. Рівночасно потягано православних до „iuramentu (на унію) у haniebną śmiercią grozili“. Перелякани люди утікали із сїд, „przez wielkie pogroźki o niebezpieczeństwo zdrowia у życia“, хоронили ся по лісах etc., одначе і там на них нападали жовніри: „bili, kaleczyli, zabiiali у zamieszanie po całej Ukrainie uczynili у Haydamakom przez takowy nieprzyzwoity postępek do irrupcyi w kraj przyczynę dali“.

Як великий взагалі був сей страх у горожан польської держави перед королівським військом, що сягав аж в Заліщицьке, дав найліпший доказ лист самого короля до Браніцького ¹⁾, в яким просить його не zostawляти в Заліщиках ані гарнізону „polnego autoramentu, ani R. P.“ ані його полків, бо „kurcy, rzemieślnicy zaleszczyccy, cudzoziemcy у nawet chłopstwo tak są przestraszeni kontuszowym żołnierzem, а mianowicie memi pułkami (тут видно певного рода задоволене короля), że zapowiadają swoją ucieczkę, gdyby takowy garnizon u siebie zobaczyli“. Коли пригадаємо надто Бобровського і Волинецького, псевдокомісарів Любомірекого які грозили в його добрах, в Смілянщині „wycięciem w pień“ „хлонства“ ²⁾ і козаків та згадаємо хочби польську сучасну віршу видану др. І. Франком ³⁾ — то бачимо, що такі погрози висїли неначе в повітрі над Смілянщиною, й не трудно зрозуміти, що як раз тут почала ся й реакція. Залізник ударив в перше на Куликівці, де знайшов лише Жидів, або инакше вибрав ся туди, знаючи, що нема там шляхти, лише самі Жиди, елемент в народній опинії боязький, нездатний до оружного опору. Дальше пішов Залізник в сам Жаботин, де лучила ся для воліїв найбільша нагода. Тут губернатор Стемпковський, здасть ся далекий свояк, а може й іменник — кажучи словами Dr. I. A. Rolle — Straszneho Józefa ⁴⁾ — бо менш воевничо

¹⁾ L. Gumplowicz: Korrespondencya Stanisława Augusta z Branickim, ст. 99.

²⁾ Мемуар Мощенського, ст. 135, видане Жупаньского, Познань, 1867 р.

³⁾ Записки Н. Т. ім. Ш. т. VII, Miscel. ст. 3—11, п. з. „Вірша про Барську конфедерацію“.

⁴⁾ У Несецкого (т. VIII, стор. 516) молодший брат Йосифа Ст. женить ся в надворною ловчанкою кор. Другий брат Йосифа, каштелян, стоїть по стороні барської конф.; при зайнятю Бердичова взятий в неволю (Złota ks. szlach., VIII, ст. 247). Сей Станіслав то хіба який з'убожілий свояк.

настроний, чим Йосиф, по розв'язаню надвornoї команди уланів на весну 1768 р., передає їх оруже жаботинським селянам на переховок ¹⁾. Залізник знаючи про се, йде зараз на Жаботин, де приступають до Залізняка уоружені селяни в зброю — яку як казали — сам Бог їм дав.

Дальше варта-б сказати, як по словам автора виглядала „золота грамота“, або як він її зове „ukaz imperatorowey“. Отже сей указ був на вигляд „pod podobieństwem“ правдивого указу цариці та мав в додатку „przyłożoną pieczęć wielką“ (3—4) в значіну, долучена, додана, здавало-б ся всяча печать, тимчасом в иншім місци каже лише про „przyciśnienie pieczęci“ (5). Називає сю „грамоту“ „ukazem niegodziwym pod podobieństwem osudaryni to iest imperatorowey ross.“ (3) та „ukazem niegodziwym i niesprawiedliwym“ (ib.). Кажучи про зміст тої грамоти, при згадці на її оригінал, каже автор лише про грізбу кари на тих, що не виповнять змісту її приказу; при згадці про копії з сього оригіналу переповідає автор лише дуже невизначно зміст сього „указу“, в яким наказувало ся, аби укр. селяни і колії „Polaków y Żydów bili, kłuli y rznąli y w całej Ukrainie wygubili“ (5). До сього був обов'язаний кожний „kto, będąc zdolny do tych czynności a zadosyć nie uczynił y sprzeciwił się temu ukazowi, takowy sam będzie karany publiczną y srogą śmiercią“.

Судячи по змісту того „указу“, був він в дечім ріжний від знаних до тепер двох чи властиво одної „золотої грамоти“. Знана в копія, видана „par le Comte Augenberg“ в „Bibliothèque de Archives diplomatiques“, розаналізована критично та перекопівана по французьки і в славянськiм переводі Щєбальським в його „Народныя движенія въ Подоліи и на Волини“ ²⁾. Щєбальський подає між иншими такі докази contra, яких нема у инших критиків сеї „грамоти“, (ibid. ст. 338—340). Дальше відкопійовує її з сього самого жерела й Рева при обговореню та при розборі достовірности мемуара п. В. Кребсової ³⁾. Обговорює сю грамоту також Фр. Равіта-Гавронський ⁴⁾ та подає її копію (ст.

¹⁾ „Relacye o buntach ukraińskich“ о. Романа Вігури („Przyjacieli ludu“ Leszno, 1844, т. II, № 45, ст. 358—359).

²⁾ Русскій Вѣстникъ, 1863, май, т. XLV, ст. 322—361; про „в. грам.“ від 338 ст.

³⁾ И. М. Рева, „Уманская рѣзня (Записки Вероники Кребсъ). Переводъ съ предисловіемъ“. Кієвъ 1879, ст. 10—14.

⁴⁾ Fr. Rawita-Gawroński: „Historya ruchów hajdam.“, т. II, ст. 123—134 і и. копія манифесту: 128—129.

128—129) в своїй „Historyi“. Друга per extensum наведена копія „золотої грамоти“ в строго історичній повісти Михайла Чайковського п. з. „Вернигора“ на ст. 113¹⁾). На перший погляд вона різна від сеї в Angenberg'a, так змістом, датою видання і т. п. Тимчасом на ст. 259 (op. cit.) в нотці до особи Залізняка читаємо: „Katarzyna (II) w swoich notach dyplom., których kopje znajdują się w minister. spraw zagranicznych Francji pazywa go „Mon Colonel des bas Zaporogues...“, та пояснює, що Залізняк, курінний атаман, був висланий рос. царцею та Кальнишевським для пособлення повстаню укр. селян. Бачимо вперед згоду що до місця, де найшов Чайковський копію „золотої грамоти“ (у Чайковського „kopje znajdują się w ministerstwie spraw zagr. Francji — comte Augenberg видає її також в „Bibliothèque de Archives diplomatiques“ як Recueil des traites et conventions concernant la Pologne“ в Парижі). Дальше наведені слова у Чайковського: „Mon Colonel des bas Zaporogues“, находимо майже ідентичні в французській вище згаданій копії, та наведені слова М. Чайковського являють ся лише парафразованим цитатом із тої самої копії, в якій появилася копія в Augenberga. Там читаємо: „Nous (Катерина II) donnons cet ordre et nous enjoignons à Maximilien Zeleniak de la terre de Tymoszew, colonel et commandant (dans) nos terres du Bas-Zaporogue d'entrer dans les terres des Pologne pour extirper et abattre tous les Polonais et les Juifs, blasphemateurs de notre sainte religion“. М. Чайковський згадує також про те, що Залізняка між иншим післав і Кальниш. Сю вість знов бере без розбору з другого підпису на згаданій грамоті, що звучить: „Pour ampliation: L'attaman korszowy Pierre Kalnyszeffskoï avec les témoins“ (ibid.). З сього видно, що копія „золотої грамоти“ в Чайковського Вернигорі (стор. 113) се лише парафразоване спільної, основної копії, з поправкою дати 20 червня (le 20 juin 1768 а.) на 15 мая 1768 р.

На koniecь обговореня тої частини скажу лише, що місце в мемуарі, де описаний здвиг вібраного на відпусті в монастирі народа і т. д. пригадує нам в „Святі в Чигрині“ у Шевченка сцену свячення „залізної тарані, щедрого гостинця пані“, читане указу пригадує сцену проповіді благочинного.

Додати-б належало вкінці ще й се, що коли інші богато

¹⁾ Czaykowskiego M.: Pisma, т. I, ст. 113, Lipsk 1868.

говорять про „свято свячення ножів“ та гублять ся в ріжних здогадах, приписуючи відправу сього незвичайного священодійства ріжним духовникам, а за місце відбутя тої чинности вважають ріжні місця і місцевости — наш автор нічого про се й словечком не згадує.

Згадаю лише про деякі з сих версій. Так прим. С. Іваницький приймає за Мордовцевом, що свячене ножів відбуло ся в день св. Юрія 23. IV. (1768) ст. ст. в Лебединськiм монастирі¹⁾. В „Dawniejszym rzezi ukr. opisaniu“²⁾ Залізник і товариші йдуть до Переяслава по благословенство. З инших згадаю ще одну незнану до тепер версію, що ходила в своїм часі між уніятськими попами. Окрім Гервасія Лінцевського та Мелхиседека Яворського святити мав іще „spiesy dla kolejów, rznąć, błogosławić etc. Zielnicki, szwagier Gonty, protopopa (!) nieunicki, który od misii odstąpił, zaś podczas bytności wojska ross. za poduszczeniem y staraniem się swoim cały dekanat Umański w niewolę poddał y innych zdzierał y grasował“³⁾. Тут лише коротко скажу, що Зільницький являєть ся характеристичною постатю того часу, справді „гайдамацької“ породи. Гине кілька літ по 1768 р. в своїй хаті під нагаями уніятських попів та двірських козаків.

В частині третій описує автор, як з хвилею, коли зближали ся колії до Тетіївщини, арендарі-жиди напивають зі своїми маєтками під його покров, багатші шляхтичі втікають (пр. родина Липинських дн. 14. VII. н. ст.), а неспокій самого автора степенуєть ся. Аж 19 липня нападає вісьмох коліїв на Тетіїв⁴⁾ від сторони сіл Жидовчика і Домбровлі, на вість про се жінка автора, автор й діти утікають щасливо з міста. Ся частина, де описана утеча Завроцких, становить головну часть мемуара. У ній оповідає автор, як його жінка в замку фірткою утікає на пяти-

1) С. Іваницький: „Переяславській Гервасій Лінцевській...“ Труды подол. ист. археогр. Общества, выпускъ X. Кам. Под. 1904, ст. 174.

2) Бібл. Чарт. в Кракові, ркп. 739, ст. 699—706. Пор. „Документы Западно-русского Края“ Кояловича, № XXVII, ст. 458.

3) Нац. Музей у Львові, рукоп. ч. СLIII, к. 55 оборот.

4) Місто Тетіїв лежить при бердичівськiм шляху, тепер в тарашанськiм повіті, київськiй губернії над р. Роською, що вливаєть ся до Росі. В 1768—1775 рр. належало воно до Януша Сангушка. (Słownik geogr. т. VII, ст. 323); Bolesław z nad Dniepru (I. Liwski) поміщує в варш. „Tygodniku ilustrowanym“ з 20 грудня 1884 в ч. 103, ст. 399—400, деякі історичні звістки про Тетіїв з двома ілюстраціями Тетієва, з котрих одна представляє тетіївськiй замок.

гірське передмістя, що було найбільш наповнене трупом, до тамошньої війтихи. Тут не прийнято її, тому побігла селом Черепинками в напрямі до Пятигор. Пізнана в Черепинках, вратована дідом-жебракком, дістаєть ся до уніятського священника до Галайок, о. Стефана Буйницького¹⁾, скриваєть ся у селянина Івана Святенка. Звідси беруть її колії в арест, а на просьбу представителів громади галавської, випускають її. Вкінці удаєть ся до Пятигор, звідси задля небезпеки утрати життя за порадю і помічю Теодора Юревича, пятигорського уніятського пароха „ecclesia assumptionis Beatae V. Mariae in caelum“²⁾ тікає під Бердичів з найстаршою донькою до свого вуй, К. Хоєцкого — як висше згадували ми, zostawivши двоє молодших дітей у пятигірського селянина Ів. Грабовенка.

В другій половині тої частини оповіджена блуканина самого автора та двоїх молодших дітей. В чверть години по утечі своєї жінки утікає автор на Животівське передмістя й серед великої небезпеки утрати життя, де в його очах гине багато знайомих й незнаних йому людей, йде дальше попри гайдамацький табор, на вманці, попід ліс в сторону с. Касперівки. В лісі перестерігає автора лісовий Максим, приводить до нього Стефана Зогаленка із Касперівки, у якого автор перебуває кілька днів. Звідси виїздить під Бердичів до Кречетнікова, що звідси рушив уже був під Бар. За ним удаєть ся автор через Кривошиїнці до Хмельника. Тут одначе на прошенє³⁾ автора помочи у Кречетнікова сей збуває його нічим.⁴⁾ Потім їде автор до Чуднова і звідси висилає на звіді жєбручого діда „з будкою“⁵⁾ на звіді, де-б могли обертати ся його жінка й діти. Дід, довідавши ся від Ст. Зога-ленка про місце побуту дітей, забирає від Івана Грабовенка, инакше названого Грабового (ст. 26), двоє молодших дітей зі служанкою

¹⁾ Akta ziemskie i grodzkie I ст. 175.

²⁾ Так називаєть ся сей парох в латинським актї, облятованім 22/12 1768 до книг ґродських Іваном Рохом Косцюшком, уніятським дек. радомським, де списані всі нещастя і жалі уп. священства на коліїв. (Осс. рукоп. № 1768, ст. 1—11).

³⁾ Про що просив Кр—ова, видно зі слів К—ова до автора: Waspanu potrzebna komenda dla uskromienia hultajów... y dla ubezpieczenia samego...

⁴⁾ На се Кр—ов: „Ja zaś poradzić temu nie mogę, ale wy, panowie, (вагал пол. панів-офіціалістів) iak możecie, tak sobie radźcie y szukajcie sposobów do uskromienia swych hultajów“.

⁵⁾ У Шульгина теж стрічають ся „дїди, що возками по селах їздять“, Р. Іст. Бібл. т. 20, ст. 120.

та через Борщаївку, де застає коліївську чату, в п'яному стані, ледви довозить їх до Чуднова (27). Звідси виїздить автор з дітьми до с. Самчиків, де перебувала — по словам діда „з будкою“ — жінка авторова, одначе не довіряючи тамошнім селянам та сподіюючи ся і тут застати коліїв, змінє часто місце свого побуту. Не діставши ніякої помочи від польного обозного Яблоновского, їде в Тетіїв з двома селянами Макс. Щербаком і Ст. Зогаленком, що прибувають до нього на його прошенє. В дорозі стрічають його два селяни, що пізнають та вшановують його. По сім наступає стріча з двома ченцями та їх політичні енуяціяції і побут автора в Тетіїві, звідки по продажі скарбової горівки повертає до Самчиків.

Крім відомостей приватної натури про сімю автора, маємо ще розсіяні відомости про инші справи по усіх сторінках сеї часті (ст. 7—33), які можна поділити на дві ірупп: політично-воєнні та суспільно-побутові. З сеї першої іруппи вибивають ся на перше місце дві справи: відносини польських маїнатів та російського правительства до пошкодованих Поляків підчас першого вибуху Коліївщини та до коліївського руху взагалі. І так, як бачимо, не вважаючи на прошеня автора, кн. Яблоновский, обозний польний, не дає йому ніякої помочи, ані навіть поради і відправляє його з нічим. Дальше в с. Гопчиці (ст. 30) здибає автор двох київських православних ченців, а представивши їм себе за п'ятигорського шинкаря Деяна, великого їх прихильника, випитуєть ся про дальшу долю Поляків на Україні. Монахи — як каже автор — відкривають перед ним „wszystkie tajemnice rządów ukraińskich“, в сути річи російських, які можна зібрати в отсі три точки: 1) З України має бути виметений католицизм і унія, а привернене православіє; на те розіслано в Росії сотки антими́нсів по укр. церквах. 2) Польський елемент і польську політичну власть належить в Україні усунути, а 3) Піддати київське й брацлавське вєводство Росії.¹⁾

Ціль й інтенції Російської імперії того часу: загорнути тоті два вєвідства, що незабавки (1793) і стало ся, а способи аж надто ясні: підбурити укр. нарід висланими ченцями проти польського правління на Україні.

¹⁾ „Polacy nigdy nie mogą się mieścić w Ukrainie, ani też mieć rządów w niej y iuz kilkaset antymissów wysłano z Rossiey po całym województwie kiiowskim y braclawskim, po cerkwiach na błahoczest' t. i. szymę y na wszelkie rzady y posłuszeństwo ros-yiskie“ (30—31).

З інших відомостей сеї групи — в виїмком нападу коліїв на Тетіїв — маємо ще згадку про напад тетіївського козака Фуріулця на Пятигори (16), про коліїв в Галайках (13), про розділ тетіївської чати, що збільшила ся пришелцями-селянами і поділила ся на два відділи, з яких один постійно стоїть в Галайках, другий в Житниках; зі Житник виходять колії до Багви, Жашкова, Касперівки і інших сіл. Довідуємо про побут коліїв в Борщаївці (26), про те, як ще раз навідують ся колії до Тетіїва (32), але вже лише по горівку, яку ще там воставили, та вкінці про напад одної коліївської чати на с. Зрайки (32).

З другої групи відомостей — суспільно-побутових — довідуємо ся про відносини тетіївських мешканців до панського офіціаліста; відносини жінок укр. заможніших селян до жінок приватних офіціалістів на Україні. Прикметами, по яких розрізнявано укр. селянку від жінки иншої нації були: ноша, обряд, знане руських молитов та різні поведінки. В межуарі пересувають ся перед нашими очима люди різних верств суспільности, різні типи людей, що надавали тоді Україні характеричну ціху, від жєбручого діда, що їздить „budko za elemozuno“ (25), який звідуеть ся за дітьми і жінкою автора, аж до руського шляхтича (Михаловського); бачимо київських православних ченців, що шпіонують в користь Росії та уніяцьких священників, що переходують та причиняють ся до утечі Поляків.

Побіч розгоряченої молодіжи, що підбадьорена „золотою грамотою“ не хоче перепустити ні жінці ні дітям, бачимо цілий ряд типів селян, від тих, що дарують навіть дещо зі свого маєтку в користь добрих панів, аж до тих, що шпіонують своїх односельчан в користь пана (20). Побіч селян-коліїв, що купують ся на переїмну то в крови то в горівці, маємо і таких, що поводять ся в резервою та й таких, що їх ся бурлива хвиля народнього повстаня не вєпіла вивести в рівноваги: один з них їде „на фірманку“, инші — як би й нічого не лучило ся — ловлять рибу та везуть її на продаж. Побіч двірського козака, що стає на чолі коліївського руху, видимо повну благородности стать „powolniejszego uczciwego“ коліївського ва-

¹⁾ Сі (колії, не довіряючи перебраній по сільськи жінці автора) „kazali pacierz mówić ruski, probując, czemby się mogła zdradzić..., jeszcze nie dowierzając, ubior prosty z głowy opatrywali, a kiedy żadnego znaku nie opatrzyli, puścili“ (11). Жінка автора приходить до одної вдови, у якої в початку мала „niezłe przywitanie“, коли ж пізнала її по поводженю, по різниці товариських форм etc., „zaczęła sztydzić, łaiąc, z domu wypędząć“... (str. 11).

тажка, що ухилиєть та підпорядковує свою волю прошеню-бажаню громади і пускає на волю жінку, яку друга жінка перед кількома днями ще сама видавала коліям на певну смерть.

Деє в віддали, в далекій перспективі, неначе для ріжнородности видимо конфедерата, що силою вибирає оплату від „диму“, утікаючих жидів-арендарів „ze swoją rucnomą у nie-rucnomą chudobą“ та московських, здаєть ся, купців, що немов упевнені „зелізним листом безпеченства“, скуповують горівку. Де-не-де мелькне для відміни який польський маїнат, або мстивий польський командант, або холоднокровний російський генерал.

Крім сих загальних кількох гадок зоставало ся б подати лише деякі поясненя що-до самої події находу коліїв на Тетіїв та на деякі інші місцевости та ватажків сих коліївських чат. І так ватажка, що впав „з вісімкою“ коліїв до Тетієва, зове Рудіковський Серединенком.¹⁾ Той сам ватажок крім Тетієва, мав іще зайняти Животів²⁾ (тут замку одначе не вспів добути), Монастирище, Пятигори (по словам нашого автора на Пятигори напав іще тетієвський козак Фуртулець, ст. 16) та сусідні місцевости. Уходячи перед польським військом мав завернути ще раз до Тетієва, і там в лобачівських лісах, сусідних Тетієву, мав закопати загарбану добичу і скарби. Сам Серединенко мав утікти за Дон і оповісти про се чумакам з України, що тоді тут перебували. Стільки оповідає Bolesław z nad Dniepru (I. Liwski)³⁾ в варшавськім „Tygodniku illustr.“⁴⁾, в згаданих вже нами історичних відомостях про Тетіїв.

Маємо одначе ще деякі вістки, що й перед Серединенком, т. є перед 17/X 1768, бували ватажки, коли не в Тетіїві то в Тетіївщині. І так в згадуваній нами вже рукописі бібл. Чарторийських п. з. „Dawnieysze rzezi ukr. opisanie“, сказано, що колії „ruszyli partyami: Żeleźniak do Humania, Nieżywy do Kaniowa, Szwaczka do Chwastowa, a Chwast przez Tetyow na Pobereże“.⁵⁾ Можливо, що Хваст лише тому, що се було

¹⁾ Słownik geogr., т. XII, ст. 323 sub voce (Тетіїв).

²⁾ ibid. т. XIV, ст. 923.

³⁾ Pseudonimy i kryptonimy pisarzy pol., zebrała I. Z., ст. 15.

⁴⁾ Tygodnik illustrowany (варш.) в 20. XII., р. 1884, Nr. 103, ст. 399—400.

⁵⁾ Ркпс. бібл. Чартор. у Кракові № 789. Miscellanea eccles., ст. 699—706, пор. Кояловича: „Документы Западно-русска. Края“, № XXVII, ст. 458 (по пол. і франц.).

в переході через Тетіїв (може Т—щину), не робить ся тут якогось більшого спустошеня — принаймній автор не згадує про те. В однім знов листі¹⁾, незнаного автора з Волини до невідомого адресата, з дня 28 червня 1768 (жст.) довідуємо ся, що „ta bezbożność (колії) już w Tytowie (зд. місто w Tytuowie i T—щині) grassuie у ku Pikowu się zbliża“.²⁾

Які шкоди зробили та кілька людей убили в Тетіїві, напевно не знати. Автор вичислює по часті поіменно, по часті загально, убитих в Тетіїві, одначе до якогось приблизного числа годі дійти. Можливо, що убито лише около двох-трьох десятків християн, судячи з мемуара Завроцького; про жертви в поміж Жидів майже не згадує автор. За те жидівські жерела вміють дещо більше сказати. І так невідомий автор пише з города Старого Константинова лист до кенісберґського духовного рабіна, раббі Арос-Лейби, в неділі 17 місяця Аба (рівняєть ся серпневи нов. стилю) 1768, що в громаді Тетіїві, Погребищи і др. згинули тисячі жидів.³⁾ Другий жид, по словам Пардеса, „чоловік вартий повного довіря“ мав по різні в Жаботині донести про се мешканцям (роз. жидівським) Тетіїва, молячи їх, щоби вони, лишивши мастки, утікали з Тетіїва. Не всі послухали сього голосу та умерли тут (в Т—і) страшною смертю, „многих повішено, декотрих спалено (?), а інші були вкаменовані (sic!)“.⁴⁾ В иншій жидівській жерелі, в мемуарі, писанім жаріоном п. з. „Лекерот Гагзерот Безраїль“ (виданім Гурляндом) кажесть ся, що один „гайдамака“ із Тетіїва прийшов в город (Умань) і убив тисячі⁵⁾ (про Залізняка). Відомо, що річ стала ся противно — що то Серединенко приходив із чати Залізняка з під Уманя в Тетіїв. Тут призабув і відвернув невідомий автор мемуару хід подій, але не забув про Тетіїв, як місце, де мало полягти велике число жидів, хоч може не так велике, як се кажуть наведені жидівські жерела.

Не багато можна сказати про розміри шкід в Тетіївщині,

¹⁾ Про сей лист, властиво два листи, згадує вже др. Ів. Франко в своїй статі п. з. „Польська поема про Ум. рівню“, Зап. Н. Т. ім. Ш., т. 62 (відбитки ст. 3—4). Сі листи находять ся в знаній збірці гр. Любомірського, зробленій зі збірки шамб. Штейна. Вони вже опубліковані, хоч лише в рос. перекладі, в „Основі“ в 1862, март, ст. 24—28).

²⁾ Ркп. Осс. № 266, карта 45(verso)—46.

³⁾ И. Галанть: Къ истории ум. рѣни 1768 г. Матеріали и изслѣдованія по истории Евреевъ въ Польшѣ и Юго-Зап. Россіи, Выпускъ І. Кіевъ 1908. (доповнена почасті статья, яка друкувала ся найперш у К. Ст. 1905) ст. 38. ⁴⁾ *ibid.*, ст. 39. ⁵⁾ *ibid.*, ст. 15.

зроблених коліями; можемо тільки вчислити села, в яких господарили колії. Се друге в певній мірі можна зробити на підставі згадуваного вже маніфесту уніятських священників з дня 22. XII. 1768. В ній є згадка про кількох уніятських духовників тетіївського деканату, що так або инакше потерпіли від коліїв. Хоч виправді тетіївський деканат, як мож припускати, не зовсім покривав ся в округом Тетіївщини, то все таки маємо приблизне понятє про сильнійше загрожені коліями села в тім деканаті. Крім того вчислені ще тут села, про які в інших жерелах не згадуєть ся.

В тім маніфесті¹⁾ вчислені такі уніятські духовники, тетіївського деканату покривджені коліями: парох „skewirski“ (цитую в A. Z. i Gr. ст. 196); галаєцький (175), священники зі села Пархомівки, Студницї, Лобачова, Зрайок, Торчиків, дальше духовники: логанинський, пустоваровський, дзвінківський (ст. 176); рубчинський парох, „kommendarz“ с. Татарин, стрижавецький; парох василинський, антоновський, висоцький парох (ст. 177) і мн. и.

Як сказано було — дід „з будкою“, везе діти автора через Борщаївку і тут застає коліївську чату (26). По словам Рудіковського²⁾ на Борщаївку, що була тоді власністю Захара Ганьского, мали напасти колії під Дяченком (Дяченком?) й Пташником (Ptaśnik) (вони оба зайняли теж Погребище)³⁾ тамошними підданими та мали убити матір Ганьского, що востала ся була на місци, коли тимчасом сам Ганьский з жінкою утік на Волощину, боячись переслідуваня зі сторони рос. війська, за те, що віддав усіх своїх козаків на услуги барської конфедерації. Від Шульгина знаємо, що один чернець борщаївського монастиря

¹⁾ Сей маніфест опублікований в меншій або більшій його часті кілька разів і так: у Бродовича: „Widok przemocy na słabą niewinność...“ Ч. II, ст. 3—22; в Aktach Ziemskich i Grodzkich, т. I, ст. 163—179; дальше в Morawsk'oro: „Materiały do konfederacyi barskiej“, т. I, ст. 326—346, та вкінці вчасти у видав. „Dzieje porozbiogowe...“ Всі друковані копії писави польською мовою. Оригінал — як мож судити був латинський і копія рукописна латинська є в Оссол. Ч. ркп. 1768, ст. 1—11. Дуже интересна відповідь уніятским попом, здаєть ся лат. духовенства (де закидуєть ся їм боязкість, брак пожертвованя для ідеї унії, а навіть просте накликанє коліїв в деякі села і т. д.), п. заг. „Uwagi na manifest presbiterów ukr. obrządku ruskiego, imieniem tylko, a nie rzeczą uniatskiego...“ — в бібл. Чарт. у Кракові № 852, ст. 249.

²⁾ Słownik geogr., т. III, ст. 326.

³⁾ ibid., т. VIII, ст. 522, sub voce.

намовив селян до різні в селі Ігнатівці.¹⁾ Наконець пригадаємо, що в надвірній міліції згадуваного обовного польного Яблоновського находив ся шл. Квасневський, якому колії давали провід в повстаню²⁾, а який в деяких мемуарах уходить на рівні з Залізнякам за вожда нар. повстаня.

Четверту частину, в якій оповідає автор про свій поворот і побут в Тетіїві, можна назвати реакцією на коліївську акцію. Коли рознесла ся чутка про нахід коліїв на Тетіїв, приходить з помічю zagrożеній шляхті в Тетіїві шляхта зі села Клюків під проводом Манєвского та шляхта зі Стадницї під Кендзельским. Остали мешканці Тетіїва і сусідніх сіл відперли одначе шляхту і змусили її до утечі, а дві коліївські чати, що лежали табором в Галайках і Ставищи, злучившись разом, нападають на Клюків і Стадницю, вигублюють майже всіх мешканців, оставляють лише одного шляхтича-Русина іменем Михаловського та надають йому письменну повновласть володіти сими двома селами.

Характеристичною являєть ся й та остання подробиця, що колії оставляють при житю та обдаровують руського шляхтича (може й уніята), коли прим. колії в с. Соколівці убивають шл. Ліновського, хоч він Русин, лише тому, що був уніятю.³⁾

Дальше інтересне нам і те, що не тільки Неживий бавить ся в різні письменні посвідчення і підписи, що не тільки Залізняка, як вожд, видає різні розпорядження на папері, — які мали писати Залізникау сини п. Роґашевського, його „секретарі“, яких пізнійше мав адоптувати⁴⁾, але що й инші поменші чати мають крім свого ватажка, свого писаря, який списує важнійші прикази, чи постанови, менша, чи вони писані „ucieszonym a bardzo dziwnym terminem у stylem“, чи ні. Інтересне ще й тим, що серед коліїв, як і серед инших селян штука писаня і читаня була звісна. Пригадую лише місю діда „з будкою“, у котрого були білетики писані автором до селян. Місія діда і зміст листа був на той горячий час занадто секретний, щоби дані селяни могли з тим звірювати ся перед якою небудь третою

¹⁾ Я. Шульгин: Начерк Коліївщини, Руська Іст. бібл., т. XX, ст. 62—63.

²⁾ Bunt haydamaków na Ukrainie. Obraz Polaków i Polski XVIII w., t. XV, Мем. Ліпомана, ст. 3—6.

³⁾ Київ. Старина, 1882, т. I, ст. 522—5 („Описаніє бѣдствія“...).

⁴⁾ Pamiętnik Moszczeńskiego, вид. Жуванського, ст. 151.

особою.¹⁾ Що до тих двох коліївських чат, що лежать в Галайках і Ставищам та мстять ся за тетіївських селян на Клюках і Стадници, не маємо ніяких відомостей, ані що до назви ватажка, ні числа коліївської ватаги, ані ніяких інших даних. Зі ст. 22 оповідання автора знаємо лише, що коліївська чата, що під Серединенком впала була до Тетієва, потім, коли пристало до неї більше селян, поділила ся на дві часті, з яких одна частина перейшла в Житники, а друга стала табором в Галайках. Про чату в Житниках знаємо до тепер дуже мало, маємо лише що до неї потверджене у Шульгина²⁾, що вона справді була загонном Залізнякавої чати. Понадто знана хиба характеристична стать житницького селянина Дубенного (ibid., ст. 100—102). Про галаєцьку чату, крім того, що вона відділила ся від тетіївської чати, не знаю нічого більш сказати. Чата-ж зі Ставищ являєть ся зовсім окремою. Про Ставищі (Таращанск. повіту) звісно лише, що колії впали до стависького замку, убили тамошнього губернатора, його доньку Тересу перехрестили і віддали за винокура з Ставища таки. Тимчасом напав ненадійно польський відділ з Білої Церкви на коліївську чату, побив її, панну молоду увільнив, а молодого стратив в Б. Церкві. Про сю незвичайну подію мали співати ще донедавна Ставищани:

„В Білоцерківськiм повіті, а (у?) Стависькiм замку,
Вихрестили колії Тересю коханку...“ і т. д.³⁾

Незнані теж ближше імена ватажків, що напали на Клюків та Стадницю. Урочище стадницького поля, що граничить з с. Рєсушками і Голодськом носить назву: „Бабині Лози“, як каже народний переказ — від колія Баби, що укривав ся тут із своїм відділом тоді, як коліїв полонено під Уманем. Близько стадницької церкви мають бути надто три камінні хрести, з польськими написями, поставлені на гробах убитих Бабою економічних офіціалістів Новицького і Горишевського, за те що „гнобили“ людей. Сам Баба мав згинути в двобою з руки громад-

¹⁾ „napisawszy bileciki dla uwierzenia ludzi tych, którzyby wiedzieli (25). Stefan Zohalenko nie wyznaie się dotąd, dopóki nie pokazał bileciku; dopiero uwierzywszy dziadowi, mówi (ibid.). Подібна теж справа була з Ів. Грабовенком (26). Або на иншим місці (28). „Piszę (автор) do pomienionego Stefana Zohalenka у Махума Szczerbaka, ci iak tylko moy bilecik odebrali, zaraz w podróż do mnie się wybrali“.

²⁾ Як. Шульгин: Начерк Коліївщини, Р. Іст. бібл. т. XX (ст. 81)

³⁾ Słownik geogr., т. XI. ст. 299.

ського пастуха Гайдая, скривши перед тим свої скарби в землі при дорозі зі Стадниці до Високого.¹⁾

Першою командою, що „не на жарти“ поводить ся з тетіївським населенем, се команда з Маліцким²⁾ на чолі, капітаном „od regimentu królowey Jadwigi“. Сей жорстокою езекуцією починає нарід „wstrzymuwać od swawoli“ через 2 тижні з накладом та забирає на трийцять кількох возах добичу загарбану коліями у Поляків і Жидів. На чутку про побут польської команди в Тетіїві автор вертає в Тетіїв. Незабавки по виході ком. Маліцкого із Тетіїва, приходять сюди команда, сим разом непрошена, згадуваного Яблоновського, польного обозного під проводом Жмієвського і Магусьовського.³⁾ Ті „podobne szupności okazując kapitana Malick'ogo“ зіставали ся також зі два тижні (36). Третою з черги командою, що приходять до Тетіїва гасити тамошнє „повстане“ була команда познанського воєводи Антона кн. Яблоновського⁴⁾, яку веде сюди його приятель Хичевський, що йшов на Лисянку. Він зістає ся в Тетіїві лише коротко, утврджуючи автора в його „gzađach“ (36—37). Скоро одначе приходять вість, що колії знищили його „tak wielką liczbę ludu zbrojnego“ (38), та крім того по словам автора убито тамки кількадесять шляхти, а ся нещаслива халепа впала на ціле київське і брацлавське воєвідство (37—38). Та відомість подана автором вимагає деякого поясненя і спростованя. Того самого року (1768) в падолисті по „адвенті“ вибухло знов велике повстане в околиці Лисянки під ватажком Бугасм. Коли-ж згаданий Хичевський, як комісар дїбр кн. Антона Яблоновського, приходять з великою міліцією надворною сього князя, щоби злюстровати спустошені добра в Лисянці та щоб їх оборонити перед новим повстанем, нападає несподівано

1) Л. Похилевичъ: Сказаніе о населенныхъ мѣстностяхъ Киев. губерні. Киевъ 1864, ст. 464, та Słownik geogr. т. 11, стор. 173 sub voce.

2) Щось близше про сього Маліцкого годі сказати. В „Imiennych spisach“ (табл. III, ст. 16, під ч. пор. 135) маємо в Сяноці якогось „поручника“ Йосифа Маліцкого. Ibid., на ст. 11 п. ч. пор. 716 є полковник Маліцкий, член суддів диссидент. iudicium mixtum.

3) Близших відомостей про сих двох вождів Яблоновського не удало ся мені знайти.

4) Антін кн. Яблоновський іменований познанським воев. 25. X. 1760 і був ним аж до 1779 р. (Żychliński, Zł. księga, річн. 17, ст. 231 [„Biskupi senatorowie i dygnitarze polscy“] та Herbarz Niesieckiego I, ст. 134).

Бугай з коліями на знищений вже в першій нападі і позбавлений засобів до оборони лисянецький замок та зносить цілу майже залогоу Хичевського.¹⁾ По словам Ліппомана (що кн. Яблоновського зове новгородським воеводою, а Хичевського — Кучевським)²⁾ — слід крови убитої шляхти видний був ще в 1779—1780 рр.³⁾ Чи се одначе треба відносити до першого, чи до другого нападу коліїв, невідомо, бо Ліппоман знає лише про один напад коліїв на Лисянку. Підчас Бугаєвого нападу лишилися при життю лише Вежіцький і Свентоаянський, які й мусіли переповісти сесю подію.⁴⁾

Але тої самої ночі, коли Бугай під с. Папужинцями зовсім спокійно розтаборився, уважаючи себе вже за зовсім певного побідника, вправ несподівано на нього Маїнушевський з уманськими надворними козаками і розбив його цілком⁵⁾. Надто Йосиф Стемпковський перевишує коло 600 селян в Лисянці⁶⁾, що стояли в порозуміню з коліями (по словам Ліппомана страчено лише 60 коліїв). Тим то новий коліївський рух й не розширився — з винятком знищення Лисянки, на київське і брацлавське вогнідство — як каже автор. І інтересне, що як Лисянка була ціллю частих коліївських нападів — на ню, нападали ще ватажки Богун і Джуржа⁷⁾, то Папужинці являють ся місцем погрому для коліїв; тут під Папужинцями розбили ті самі уманські козаки (нема близької дати) й ватажка Ремеу з його ватагою.⁸⁾

Хто був сей Бугай, як йому було на імя та з якої місцевости родом, трудно щось ближше сказати; можемо лише вказати, що між мешканцями села Кирилівки (Звенигородського уїзду, сьмілянської волости), що підписали просьбу внесену в р. 1767 до переяславського еп. Гервасія Лінцевського, щоби приділив до їх церкви одного священника, — находимо підпис Марка Бугая.⁹⁾

В сїм ще автором оповідженім епізоді про Бугая інтересна

1) Słownik geogr., т. V, ст. 307.

2) Bunt hajdamaków na Ukr., мем. Ліппомана § 4, ст. 11.

3) Мем. Ліппомана (ст. 22—3).

4) Słownik geogr. t. V, ст. 305 і др.

5) Słownik geogr., т. VII, ст. 854 під сл. Папужинці.

6) Семеновъ: Геогр.-статист. словарь, т. III, ст. 114.

7) Начерк Коліївщини Я. Шудьгина (укр. перекл. в Руськ. Іст. бібл. XX, ст. 85).

8) *ibid.*, 84—85

9) Архив Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. III, дкт. XLIX.

згадка автора про „tak wielką liczbę ludu zbroynego“, яку видів автор у Хичевського в Тетіїві; з цього можемо вносити про велику силу Бугаєвої ватаги. Але вернім знов до Тетієва. По відході Хичевського з Тетієва, розійшла ся чутка, що надходить турецька орда. Селяни почали утікати та ховати ся куди попало. Не багато помогли їй представлення автора (автор раз каже, що радив сам, щоби ховали ся, лише щоби не втікали в дібр (ст. 39), другий раз каже, що нарід за його радою таки стримав ся від утечі (ст. 40). Се була справді 70 тисячна армія кримського хана Крим-Гірея, що під кінець 1768, в початку 1769 входить до Ново Сербії¹⁾, аби нести поміч барським конфедератам. При нїм був тоді також литовський підचाший Яким Потоцький²⁾, один з головних вождів конфедерації барської, а в його команді оставав брат автора, офіцером (ст. 39). Чи автор порозумів ся зі своїм братом, як се обіцяв селянам (39), чи може орді не слід було сюди йти, нам не до того, досить, що орди, як каже автор, в Тетіїві тоді не було. За те прийшла не менш страшна орда особливо для автора, в виді російського відділу, що вербував селян і віставав ся тут два місяці (40).

Рівночасно з сими подіями, або трохи після них (судячи по місци в мемуарі, в якому вкладає автор сей епізод) — находить одна коліївська чата з Грудою на чолі на Хвастів; разом з ним мали потерпіти Ставище і багато інших місцевостей, яких автор не наводить.³⁾ Хвастів був знов одним із місць частого нападу коліїв, він лежав при головнім коліївським шляху та потерпів від коліїв численні халепи ще ранійше в рр. 1749 і 50 XVІІІ ст.⁴⁾, а вже дуже часто в 1768 р. І так Ліпоман згадує загально про численні „zgraје buntowników“, що бущували в околиці Хвастова.⁵⁾ Ватажки Швачка і Бондаренко „страсли Хвастовом неначе буря деревом“, каже один з співчасних свідків⁶⁾; убиту шляхту числом до 600 душ поховати

¹⁾ С. Іваничій: Переяслав. єпископъ Г. Линцевскій (ст. 237—8). Труды под. ист.-археогр. Общ., вып. X, та Słownik geogr., т. XIV, ст. 924, під сл. Животів.

²⁾ „Złota ks. szl. p.“, річник VІІІ, ст. 238.

³⁾ Стало ся се (w wielu y wielu miastach, których ja, nie chcąc czytelnika zatrudnić, nie wywodzę. Owo zgoła po całym województwie Kijowskim y Braclawskim...“ (40).

⁴⁾ Вол. Антонович про гайдамачину, в укр. перекл. Руськ. іст. т. XIX, ст. 92, 31, 37.

⁵⁾ Ліпомана мем. в вид 1854 р. „Obraz Polski“... т. XV, § 3, ст. 10.

⁶⁾ Słownik geogr., т. I, ст. 661.

мали колії в могилі, що стоїть тепер коло воскресенської церкви.¹⁾ Сі напади, особливо-ж Швачки на Хвастів сильно вбили ся в пам'ять народови, що в відомій народній пісні „Да не буде краще, да не буде ліпше та як на Україні жити“ виспівав нам постать невблаганного ватажка.²⁾ Надто приходив сюди по словам Завроцкого Груда.

По сім короткім епізоді про нахід Груди на Хвастів, втручає автор ще повість про нахід Залізняка на Умань. Одначе опис сеї кульмінаційної точки події зіставимо для обговорення на сам кінець мемуара, а тепер, щоби не розбивати одности опису знаходу команд на Тетіїв, вертаємо назад до них.

(Кінець буде).

¹⁾ Семеновъ, Геогр.-статист. словарь під сл. Фастовъ, т. V, ст. 415—416.

²⁾ М. Максимовичъ, Сочиненія, т. I, ст. 613.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—50.

Написав *Іван Кривецький*.

ІХ.

Поділ Галичини на три округи в 1850 р.

Галичина: а) в проєкті конституції станового Центрального Виділу; б) в першій австрійській конституції в дн. 25 цвітня 1848 р.; в) в кроєрижськїм проєкті конституції. — Окртройована конституція в дн. 4 марта 1849 р.: територіяльно-політичний поділ держави. — Меморіал Ради міністрів до цісаря проти поділу Галичини на дві провінції (з дн. 4 ІХ, 1850.). — Її проєкт поділу Галичини на 3 округи: краківський, львівський і стапиславівський. — Цісарська санкція сього проєкту (дн. 29 ІХ, 1850 р.). — Постанови міністерства вн. спр. в дн. 15 X, 1850 р. — Території поодинових округів. — Окрема конституція для Галичини в дн. 29 вересня 1850 р.: — 3 Сойми (соймові курії): у Кракові, Львові й Станиславові. — Центральний Виділ. — Краєвий Виділ. — Компетенція краєвої репрезентації. — Виборча ординація для Галичини в дн. 29 вересня 1850 р. — Знесення октройованої конституції дн. 31 грудня 1851 р.

Ще перед оголошенням першої австрійської конституції президія долішньо-австрійських станів скликала до Відня на дн. 10—17 цвітня 1848 р. станових репрезентантів 9 австрійських провінцій, які уконституовали ся в т. зв. становий Центральний Виділ. Сей збір, в яким одначе не вняли участи ні репрезентанти Чехії, ні Галичини, поставив собі головним завданням наклонити центральний уряд оголосити чим скорше заповіджену конституцію з власної ініціятиви (т. зн. октройовати), так щоби перша вибірна репрезентація держави зібрала ся вже не як конституанта, але як інституція, що існує на підставі основного державного устрою. Одна секція згаданого Центр.

Виділу брала навіть участь у нарадах в міністерстві над справою конституції.

Проект конституції, виготовлений з раменн Центр. Виділу референтом Кляйле (Kleyle), ділив австрійську державу на чотири великі політично-територіяльні групи. Ядро австрійської монархії мали становити наслідні краї, що належали до німецького союзу¹⁾; вони мали мати один спільний парламент. Окрему групу становила Угорщина зі Семигородом і прилежними краями, що вже давніше мала свою конституцію. Таке саме становище признано також Льомбардо-Венеції. Що тикається Галичини, то вона (з виїмком князівств Освенціму й Затора) мала бути також виключена зі загального зв'язку австрійських провінцій й уконституована як окреме королівство на взір Угорщини; з іншими частинами Австрії мала взяти її тільки особа спільного монарха.²⁾

Наведений проект станового Центр. Виділу не дістав цісарської санкції. Не зважаючи однак на те, міністер Пілерсдорф опер ся на нім (у деяких точках) при укладанню своєї конституції, яка була оголошена як перша австрійська конституція дн. 25 цвітня 1848 р. Маємо тут на думці принцип загального вибору до державного парламенту, чого домагав ся від уряду становий Центр. Виділ, і виділення Угорщини й Льомбардо-Венеції в окремі державно-правні одиниці з окремими конституціями. Натомість Галичині Пілерсдорф не признав окремого становища, але зв'язав її разом з іншими австрійськими провінціями узлом спільної конституції й парламентарної репрезентації. Покинув також без зміни її дотеперішню територіяльно-політичну одність, а також її злуку з Буковиною.

Як ділив австрійську монархію кромержьський проект конституції в 1849 р., про се говорили ми вже в однім із попередніх розділів. Пригадаємо тут тільки § 3 згаданого проекту, який територію Галичини й Володимирії разом із Краковом розбивав на 10 національних округів з окружними соймами, які

¹⁾ До німецького союзу (на підставі ціс. патенту в дн. 2 марта 1820 р.) належав між ин. австрійський Шлезк разом з кн. Освенцімом і Затором (Polit. Gesetze und Verordnungen, Bd. XLVIII, ст. 59, № 29).

²⁾ Сей проект референта, що тикається Угорщини й Льомбардо-Венеції, не зустрів серед plenum Виділу ніякої опозиції; тільки дотично Галичини, яку треба було що-йно відокремлювати, не знайшов згоди й питання се полишено in suspenso (Dr. K. Hugelmann, Studien zum österreichischen Verfassungsrechte. I. Wien, 1886. Ст. 9—12).

займали посереднє місце між краєвим соймом і нинішніми повітовими радами. Ріжнили ся одначе від нинішніх і значнішою величиною обшару (на один такий округ припадало пересічно 7 нинішніх повітів) і ширшою й більш незалежною законодавчою компетенцією. Границь одначе поодиноких округів конст. комісія не визначила; сей поділ мав перевести спеціальним законом центральний парламент.¹⁾ „Розділ про округи, — каже А. Шпрінгер²⁾, — їх управу й заступництво, встановлений аж після довгих бурливих дебат, се взагалі найяснійша точка проєкту кромержеської конституції... Було (в комісії) між противниками централізації чимало таких, котрі воювали тільки проти централізації держави, аби ту централізацію ще в більше скріпленім степені перенести на провінції та сойми. Сі плани нівечило з гори заведенне округів у більших провінціях і вивінованне окружного заряду й окружної репрезентації важними правами“. Додамо, що окружні сойми зачислені у згаданім проєкті до т. зв. правлячих властей (Regierungsgewalten) й мали такий широкий округ діяльності й самостійности, що округи були майже зовсім забезпечені перед центральними краєвими властями та краєвим соймом, не вважаючи на те, що центральні краєві власти й краєвий сойм мали також дуже широкий круг діяльності й самостійности супроти центральних віденських властей і державної ради.³⁾

Одначе кромержеський проєкт конституції не увійшов у жите. Події, які зайшли в Австрії в марті 1849 р., зломали молодий австрійський парламент, а разом з ним уложений його конст. комісією проєкт і всі надії, які прикладали до нього в першій мірі самі його автори.

Октройована або т. зв. оломунецька конституція з дн. 4 марта 1849 р. заводила, що тикаєть ся територіяльного поділу австрійської половини монархії, не-багато змін в порівнанню з конституцією з 25 цвітня 1848 р. Бачимо тут одноцільність обох австрійських архикнязівств (гор. й дол. Австрії), бачимо також велике ілрійське королівство, що обіймало декілька нинішніх полудневих провінцій. Одну тільки більшу ріжницю по-

¹⁾ A. Springer, Protocolle des Verfassungs-Ausschusses im Oester. Reichstage 1848—1849. Ст. 383. (III, 1).

²⁾ *ibid.*, ст. VIII.

³⁾ Ориґнал §§ 102—131 кромержеського проєкту (краєві правлячі власти — Landesregierungsgewalt) див. A. Springer, *op. cit.* ст. 374—378; український переклад див. Додатки ч. 7.

дibuємо між обома згаданими поділами: признанне провінціальної самостійности Буковині. Галичина лишилася в границях, визначених їй конституцією з 25 цвітня 1848 р. Про поділ угорської половини держави й про втягнення до конігльомерату австрійських провінцій Льомбардії й Венеції, що сталося наслідком побід австрійсько-російських військ на Угорщині й австрійських у північній Італії, — не згадуємо.

Інша річ — внутрішній устрій поодиноких провінцій.

Конституція з дн. 4 марта 1849 р. взорувала ся на деяких точках кромержьського проєкту. Се видко не тільки з порівняння розділів про т. зв. красві конституції (отже: округи, окружні сойми й ин.), але також з порівняння деяких постанов загально-державного характеру (пр. політично-територіальний поділ держави). О скільки одначе згадана октройована або т. зв. оломунецька конституція сходила ся з поодинокими постановами кромержьської конституції, о стільки власне розходила ся вона з такими-ж постановами до тепер обовязуючого конституційного акту з дн. 25 цвітня 1848 р.

Пригляньмо ся одначе сій новій, реальній — з правного боку, конституції дещо докладнійше, а передовсім становищу, яке заняла в її рамках наша Галичина.

Австрійське цісарство, говорить § 1 цісарського патенту з дн. 4 марта 1849 р., складається з таких коронних країв: з архикнязівства Австрії повисше й понизше Анізи, з князівства Сольногорода, з князівства Стирії, з королівства Ілїрії, яке складається з: з князівства Каринтії, князівства Країни, укняженого графства Гориції й Градиски, марграфства Істрії й міста Трієсту з його округом; з укняженого графства Тиролю й Передарулянії, з королівства Чехії, марграфства Моравії, князівства Гор. й Дол. Шлезку, з королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенціму — Затора й великим Князівством Краківським, з князівства Буковини, з королівств Дальматії, Кroatії й Славонії з Кroatським Побережем, містом Фіюме й приналежним до нього округом, з королівства Угорщини, великого князівства Семигороду разом із Саським краєм і ревіндикованими жупанствами Красна, Середній Сольнок і Заранд (Zarand), дальше з округа Кевар (Kövar) і міста Ціля (Zilah = Zillenmarkt), з пограничних військових округів і з королівства Льомбардо-Венеції.¹⁾

¹⁾ В. з. д. 1849 № 150.

Коли порівняємо політичні границі Галичини, які признав був їй кромержський конституційний проєкт з такими-ж границями, визначеними для неї октройованою конституцією, то мусимо сконстатувати їх повну ідентичність. Ні кромержський проєкт, ні октройована конституція не перевели в діло головної точки політичної програми галицьких Українців — поділу Галичини на дві окремі політично-адміністраційні провінції, і кромержський проєкт і октройована конституція признавали Буковині політично-адміністраційну самостійність. Се важне для пізнання, о скільки центральний уряд вже тоді респектував бажання й вказівки тогочасних польських парламентарних політиків дотично Галичини, о скільки взагалі пішов за голосом розв'язаного ним парламенту.

Конституційно-правне становище поодиноких австрійських країв, вчислених у § 1-шим згаданої конституції, нормував загально розділ IX того-ж конституційного акту п. з. Про краєві конституції й краєві сойми. §§ 71—75 потверджували й гарантували дотеперішні краєві конституції в королівстві угорським, воеводстві сербським, королівствах Кرواتії й Славонії, вел. князівстві семигородським і т. вв. Військовим Пограничу; § 76 обіцяв окрему конституцію для Льомбардо-Венеції; § 77 заповідав спеціальні краєві конституції для всіх інших коронних країв Австрії („всі інші коронні краї дістануть власні краєві конституції. Станові конституції втрачають обов'язуючу силу“).

До тих власне „всіх інших коронних країв“ належала також Галичина.

Цісарський патент, який оголошував для Галичини нову конституцію й нову соймову виборчу ординацію, вийшов дн. 29 вересня 1850 р.¹⁾ — Формально затримував він і на дальше територіяльну одність „королівств-Галичини й Володимирії з кн. Освенцімом і Затором і з Вел. Кн. Краківським“ (§ 1), яких границі могли бути змінені тільки дорогою закона (§ 5), а для нагляднішого зазначення сеї одности до дотеперішнього спільного краєвого гербу додавав ще новий додаток — герб Вел. кн. краківського (§ 6); однак фактично, у нутрі краю впроваджував він далеко йдучі адміністраційно-політичні реформи й новаторства, які мали заступити формальний поділ Галичини на дві окремі провінції. Маємо на думці — поділ краю на три адміністраційно-політичні округи: краківський,

¹⁾ В. в. д. № 386.

длівський і станиславівський й установленне трьох окружних Соймів т. зв. краєвих курій (Landescurien) з місцями збору й нарад у Львові, Кракові й Станиславі.

Перед тим одначе, заки Міністерська Рада предложила проєкт такого поділу Галичини до найвисшої санкції, відбула вона в сій справі спільну нараду, на якій передискутовала докладно аргументи про і contra поділу краю на дві провінції. В результаті заявила ся з висших політичних і стратегічних зглядів проти такого поділу й замість нього запропонувала від себе поділ — на згадані висше три адміністраційно-політичні округи з трьома окружними соймами.

Дня 4 вересня 1850 р. предложила згадана Рада міністрів в сій справі цісареві Франц-Йосифові I такий меморіал:

„Наймилостивійший Пане!

„Край, який лежить на північ від Карпат, а яким управляли аж по 1849 рік, а також і нині, губернія у Львові, відтак губерніяльна комісія у Кракові й провізорична краєва власть в Чернівцях, складаєть ся на підставі § 1 державних законів в Королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і з вел. кн. Краковом, а також з князівства Буковини.

„Щоби й до тих країв примінити § 77 державних законів дотично надання краєвої конституції й найвисші розпорядки з дн. 14 і 26 липня 1849 р. дотично політичного й судового устрою, треба найперше порішити питання про поділення їх в один або кілька коронних країв.

„Буковина, відосібнена від Галичини й Володимирії історією, а по части також віроісповіданнем і народністю, була до тепер з тими королівствами, так як князівства Каринтія, Шлезк і Зальцбург з Країною, Моравією й Австрією повисше Анізн, злучена головно тільки адміністраційним підпорядкованнем одній і тій самій краєвій власті й має тепер на підставі § 1 державних законів творити один коронний край монархії й як такий дістати окрему ординацію й окрему краєву Управу.

„Становище Буковини ріжнить ся в тім згляді так мало від інших менших коронних країв, що санкціоновані найвисшим рішеннем головні зариси краєвих конституцій для тих країв, устрій судівництва й адміністраційних властей дадуть ся тут застосувати й будуть тільки потрібні модифікації, вказані спеціальними відносинами згаданого князівства.

„Вірна й послужна Міністерська Рада сміє вироблений на підставі тих засад нарис краюї конституції для князівства Буковини предложити Вашій Великості до найвисшої санкції.

„Що тикаєть ся королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і з великим князівством Краковом, то з дуже поважної сторони було висказане вількаразове бажанне, щоби, уважаючи на переваги у національнім складі західньої й східньої части того краю, утворити з тої провінції два коронні краї.

„Вага наслідків, злучена з порішенням сього питання в один або другий бік, вложила на правительство Вашої ціс. Великості обовязок — розібрати справу докладно; отже по огляднім розваженню причин, які промовляють за і проти, вірна й послужна Міністерська Рада вважає своїм обовязком з огляду на постанови державного закона, на інтерес одноцільної монархії й на добро дотичних частин краю, а також народів, які там живуть, заявити ся проти згаданого наміру утворити два коронні краї.

„Передовсім §§ 1 і 6 державних законів не подають достаточної підстави для поділу на західний і східний коронний край.

„Між королівствами Галичини й Володимирії неможливо установити иншу границю, як тільки довільну тому, що принята в мин. століттю збірна назва для тих королівств, означала все таки неподільний — хоч у своїм обшарі пізнійше знов змінений — край.

„Коли-б одначе, задержуючи згадані в §. 1 державних законів окремі части краю, загадали утворити з того адміністраційного округа два коронні краї тим способом, щоби один коронний край складав ся з королівств Галичини й Володимирії, а другий з вел. князівства Кракова і з князівств Освенціму й Затора, які мали би відлучити ся від давнійшого галицького губерніяльного округа, то тому, що під вел. князівством Краківським, не зменшуючи дотеперішнього обему королівств Галичини й Володимирії, можна розуміти тільки округ бувшої республіки, — таке уконституування обох країв не відповідало би ні адміністраційним потребам, ні зглядом, що викликали змаганне до поділу.

„При особливім положенню Галичини й напрямку внутрішніх її відносин, висші політичні згляди наказують в інтересі добра й цілости держави, щоби виконну

власть краю сконцентрувати загально-корисним способом, який запевнив би одноцільну управу, а не обезсилювати роздроблюванням сили, на якій при доказаній вірності більшости мешканців опираєть ся супроти стремління ворожих елементів.

„За постійною злукою вгаданих країв промовляють крім того переважним голосом: однакий стан їх культури, продукції і торговельного обороту, географічні й історичні відносини, а також і згода, яка виробила ся наслідком однакової участі в неодній інституції, наслідком спільности дотеперішніх законів й устроїв і так багатьох матеріальних інтересів.

„Роздумавши ті причини й роздумавши над тою обставиною, що тривке заспокоєння правдивих інтересів поодиноких племен того краю можна далеко певніше досягнути через ті реформи, які вірна й послужна Міністерська Рада осмілюєть ся предложити Вашій Великості дотично краєвої конституції й устрою політично-адміністраційних і судових властей, чим би то було можливим в разі поділу на два коронні краї. Вірна й послужна Міністерська Рада думала, що при виготовленню краєвої конституції треба їй тримати ся тої засади, щоби королівства Галичини й Володимирії разом із князівствами Освенціму і Затора і вел. князівством Краківським уважати в дусі § 1 державних законів за один коронний край.

„Вірна й послужна Міністерська Рада предкладає передовсім головний нарис тої краєвої конституції:

„З цілого коронного краю, якого намісник буде резидувати у Львові, утворять ся потягненням граничних ліній від полудня на північ три великі адміністраційні округи, а на їх столиці й осідки відповідних урядових властей пропонують ся міста: Краків, Львів і Станиславів.

„Президенти тих адміністраційних областей, що мають стояти на чолі управи в своїм окрузі, повинні би з огляду на свій круг діланья й приділений їм більший обшар дістати ширше уповажнення, як окружні президенти в інших коронних краях і в тім згляді треба видати спеціальну інструкцію.

„Той областний поділ на три великі адміністраційні округи буде служити підставою для устрою адміністраційних і судових властей, а разом з тим мати вплив на склад й обсяг діяльности краєвої репрезентації.

„При тім належало би тримати ся тої засади, що краєвий сойм має складати ся з трьох курій, що відповідали би тим трьом адміністраційним округам й були-б з них вибрані, які-б

осібно збирали ся, радили й ухваляли, — звичайно в столиці адміністраційного округу.

„Кожда курія складала би ся з тих самих елементів, на які вірна й послушна Міністерська Рада вказала в своїм найнижшійм предложенню з дн. 29 грудня 1849 р. дотично краєвих конституцій; одначе справедливе узглядненне стану людности й оподатковання краю вимагає, щоби послам сільських громад, як то вже стало ся в Тиролю, надати значну перевагу супроти послів найвисше оподаткованих і послів міст.

„Отже львівська курія складала би ся з 11 послів найвисше оподаткованих, з 11 послів найбільше до вибору управнених міст і з 28 послів сільських громад, — разом з 50 членів; краківська курія з 14 послів найвисше оподаткованих, 9 послів міст і 35 послів сільських громад, — разом отже з 58 членів; станиславівська курія з 10 послів найвисше оподаткованих, з 8 мійських послів і 24 послів сільських громад, — разом із 42 членів.

„Згадані три курії становили би в справах, що на підставі закона належать до круга діяльности краєвої репрезентації, орган дотичного адміністраційного округу, а для справ, що дотикають цілого краю, зглядом яких не запала би в поодиноких куріях одноголосна ухвада — і для укладу проєктів законів, що обіймали би цілий край, мали би утворити з поміж себе центральний виділ, одначе в такий спосіб, щоби вібранне всіх трьох курій ніколи не наступило разом.

„Крім того для полагоди біжучих справ існував би, так як краєві виділи по інших коронних краях, неустаючий краєвий виділ у Львові, утворений з трьох куріяльних відділів, до яких кожда курія вислала би рівне число по 5 членів.

„Справи, приділені на підставі закона краєвому виділови, о скільки дотикають цілого коронного краю полагоджував би цілий краєвий виділ, о скільки одначе дотикають одного адміністраційного округу, — відділ виділу, вибраний з поміж дотичної курії.

„Центральний виділ складав би ся тому з 33 членів, а то з 15 членів неустаючого краєвого виділу, відтак по 6 членів з кожної поодинокі курії, вибраних з поміж них абсолютною більшістю голосів.

„Курії збирали би ся що року, центральний виділ тільки часами для полагоди певних предложень.

„Дійсний уділ у краєвім законодавстві виконував би ся таким способом:

„У всіх докладно означених справах, які дотикають цілого коронного краю й тому не можуть бути лишені рішенню одної курії, був би виданий проект краєвого закона, який мав би бути предложений найвисшій санкції двоюким способом: або з нарад курій вийдуть одноголосні ухвали, або, коли-б такі одноступні ухвали не дали ся досягнути, радить над тим центральний виділ і переводить ухвалу; се має наступити тоді, коли найменш дві курії запропонують, аби нарада відбула ся в центральнім виділі.

„В першім випадку одноголосна ухвала поодиноких курій, в другім ухвала центрального виділу дістала би через монаршу санкцію обовязуючу силу краєвого закона для цілого коронного краю.

„Поодиноким куріям прислугувала би законодатна власть, яку на підставі державних законів мають краєві сойми, а то у всіх тих справах, які не застережені виразно для нарад всіх соймових курій разом, — таким способом, що їх ухвали в наслідок санкції монарха дістали би обовязуючу силу краєвого закона для дотичного краєвого округа.

„Крім того дістала би соймова курія у всіх тих справах, які закон признає справами округів, для цілого адміністраційного округа значінне окружної репрезентації й виконувала би відповідні уповажнення.

„При докладнім означенню й відграниченню предметів і справ, що належали би до законодатного обсягу ділання цілої краєвої репрезентації або поодиноких курій, має служити загальним правилом та ціль, щоби вирівнати й погодити противні стремління ріжних племен і частий краю й дати мешканцям поодиноких адміністраційних округів для нарад над всіми справами, які обходять їх самих, такий орґан, в якого складі й постановах лежало би те заспокоєнне, що їх спеціальний інтерес знайде під кождим зглядом корисну оборону й не буде підлягати більшості інших, для тої части краю чужих впливів.

„Вірна і послушна Міністерська Рада, просячи найвисшої апробати для розвинених висше засад й відкликуючи ся покірно до найнижшого предложення в дн. 29 грудня 1849 р., сміє предложити Вашій Великості проект патентів краєвої конституції й виборчої ординації для королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і вел. князів-

ством Краковом до наймилостивішого потвердження з тою найпокірнішою увагою, що в заведенню тих засад знайдуть ся способи трівалого усталення відносин згаданого краю до держави відповідно до загального добра й інтересів тих частин краю.

Відень, 4 вересня 1850.

Наведений проєкт підписали: Шварценбері, Краус, Бах, Брук, Тінфельд, Шмерліні, Тун, Чоріч і Кульмер.¹⁾

У відповідь на те наступила така найвисша постанова:

„Розвинені тут засади і внесення дотично обох коронних країв, а то королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і вел. князівством Краковом, а також князівства Буковини дістають Мою санкцію. Патенти про краєву конституцію й виборчу ординацію для тих коронних країв відсилаю, поклавши Мій підпис.

Відень, 29 вересня 1850.

Франц Йосиф в. р.¹⁾

У виконанню наведеної висше цісарської санкції появил ся дн. 16 жовтня т. р. у „Вістнику державних законів“ (в. СХХХVI) такий розпорядок Міністерства вн. справ з дн. 15 жовтня с. р.²⁾ (подаємо тільки у виїмках):

„В наслідок найвисшого рішення з дн. 29 вересня 1850 р. видають ся такі постанови в справі упорядкування політичної адміністрації королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і Вел. кн. Краківським:

I. На чолі адміністрації стоїть намісник, який живе у Львові.

II. В адміністративнім відношенню ділиться ся коронний край — Галичина на три адміністраційні округи, які будуть мати назви від своїх головних міст: Львова, Кракова і Станиславова.

Адміністраційний краківський округ обіймає край від Карпат аж по Вислу й поріче Сяну, або округ вел. кн. Кракова й давніші округи: вадовицький, бохенський, сяндоцький, ясельський, тарнівський, ряшівський з деякими частями сянницького й перемиського округів.

Адміністраційний львівський округ обіймає дотеперішні округи: перемиський, жовківський, львівський, сянницький

¹⁾ В. в. д. з дн. 20 жовтня 1850. ²⁾ *ibid.* ³⁾ В. в. д. № 383.

і самбірський з частиною стрийського, золочівського й бережанського округа.

Решта трьох останніх округів, відтак округи: тернопільський, чортківський, станиславівський і коломиїський становлять адміністраційний станиславівський округ.

Ш. На чолі адміністрації округа стоїть адміністраційний президент, якому будуть додані: як заступник один радник намісництва; відтак відповідне число окружних радників, концептів і маніпуляційних урядників.

Адміністраційні президенти, що тикаєть ся їх службового становища, є підчинені намісникови.

IV. Адміністраційні округи ділять ся на окружні староства (Bezirkshautmannschaften).

V. Окружним староством управляє окружний староста, який підлягає безпосередно адміністраційному президентови. Окружне староство становить звичайно першу інстанцію у всіх політичних справах свого адміністраційного округа.

До наведеного міністерського розпорядку додано ще 3 окремі додатки, в яких вчислені подрібно всі окружні староства й судові округи, що належать до кожного з трьох згаданих адміністраційних округів.¹⁾ Додатки сї такі:

Львівський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	Дубецко	Дубецко, Динів, Бірча.
2	Ярослав	Ярослав, Радимно, Сїнява.
3	Перемишль	Перемишль, Ніжанковичі, Мостиска, Судова Вишня.
4	Яворів	Яворів, Краковець, Немирів.
5	Любачів	Любачів, Плавів.
6	Самбір	Самбір, сек. I.; Самбір, сек. II.: Брониця, Старасіль.
7	Сянік	Сянік, Щавне, Ліско, Балигород.
8	Добромль	Добромль, Устрики, Лютовиско.
9	Старе місто	Старе місто, Турка, Бориня.
10	Дрогобич	Дрогобич, сек. I.; Дрогобич, сек. II.: Мединичі, Підбуж.
11	Стрий	Стрий, Жидачів, Сколе, Синевідско вижне.

¹⁾ Для поділу поодиноких округів на староства (повіти) була установлена окрема організаційна комісія у Львові під проводом гр. А. Голуховського (Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski, ст. 111).

Ч.	Окружне старство	Судові округи
12	Рава	Рава, Угнів.
13	Жовква	Жовква, Великі мости, Струмилова Камінка.
14	Сокаль	Сокаль, Бель, Радеків.
15	Броди	Броди, Соколівка, Леснів.
16	Львів	Львів, околиця: Куликів, Винники, Щирець.
17	Ходорів	Ходорів, Бібрка, Миколаїв.
18	Городок	Городок, Комарно, Янів.
19	Золочів	Золочів, Буск, Глиняни, Перемшляни.

Краківський округ.

Ч.	Окружне старство	Судові округи
1	Краків	Краків, сек. I.; Краків, сек. II.: Могила, Лішки.
2	Хшанів	Хшанів, Тшебіна, Кшешовіце.
3	Подгуже	Подгуже або Краків, сек. III., Величка, Неполомице, Скавіна.
4	Кенти	Кенти, Бяла, Освенцім, Андрихив.
5	Живец	Живец, Міловане, Єлєсна.
6	Вадовиці	Вадовиці, Затор, Мислениці, Лянцкорона.
7	Йорданів	Йорданів, Маків, Мшана дол.
8	Новий Торг	Новий Торг, Чорний Дунаєць.
9	Добчиці	Добчиці, Лананів.
10	Бохня	Бохня, Бжеско, Усте сільне, Вішніч.
11	Старий Сянч	Старий Сянч, Ляцко, Кростенко.
12	Новий Сянч	Новий Сянч, Лімапів, Збімице, Криниця.
13	Грибів	Грибів, Венжковіце, Снетніца.
14	Горлиці	Горлиці, Маляслів, Бєч.
15	Ясло	Ясло, Змигородок, Кремпла.
16	Тарнів	Тарнів, сек. I.; Тарнів, сек. II.: Войніч, Заклучин.
17	Домброва	Домброва, Жабно.
18	Сендзішів	Сендзішів, Рончиці, Кольбулів.
19	Пільзно	Пільзно, Брожек, Радомисль.
20	Мелец	Мелец, Тарнобжег.
21	Дукля	Дукля, Римаів.
22	Кросно	Кросно, Бжозів, Домарадж.
23	Ряшів	Ряшів, Тичин, Глогів, Стрижів.
24	Ланцут	Ланцут, Соколів.
25	Розвадів	Розвадів, Ніско.
26	Шеворск	Шеворск, Прухнік, Лежайск, Гродзіско.

Станиславівський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	Залізці	Залізці, Підкамінь, Зборів.
2	Тернопіль	Тернопіль, сек. I.; Тернопіль, сек. II.; Збараж.
3	Скалат	Скалат, Грималів, Токи.
4	Бурштин	Бурштин, Рогатин, Маряшпіль.
5	Бережани	Бережани, Козова.
6	Підгайці	Підгайці, Монастирська.
7	Теребовля	Теребовля, Микулинці, Золотники, Хоростків.
8	Чортків	Чортків, Гусятин, Ягольниця.
9	Борщів	Борщів, Ов'ряни, Мільниця, Заліщики.
10	Бучач	Бучач, Язловець, Устечко.
11	Калуш	Калуш, Войнилів, Журавно.
12	Долина	Долина, Болехів, Рожнятів.
13	Станиславів	Станиславів, Галич, Богородчани.
14	Тисьмениця	Тисьмениця, Товмач, Отинія.
15	Надвірна	Надвірна, Делятин, Солотвина.
16	Городенка	Городенка, Гвіздець, Обертин, Снятин.
17	Коломия	Коломия, Заболотів, Печеніжин.
18	Кути	Кути, Косів.

* * *

Пригляньмо ся краєвій конституції для Галичини з дн. 29 вересня 1850 р. дещо ближше.¹⁾

Ми вже згадували вище, що октройована державна конституція з дн. 4 III, 1849 р. признала галицький конігьоме-рат одним коронним краєм, вилучаючи в окрему провінцію тільки одну Буковину. На тім самім становищі мусіла стати також краєва конституція з дн. 29 IX, 1850 р., яка була тільки виконанням §§ 73—83 конституції державної. Се становище означене у згаданій вр. конституції зовсім ясно в § 1-шій, якого текст такий: „Королівства Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і в. кн. Краківським становлять невідлучну складову частину австрійської наслідної монархії й один коронний край сього цісарства“.

§ 6-тий долучав до дотеперішнього краєвого гербу королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенціму й Затора ще герб в. кн. Краківського.

¹⁾ Повний текст сеї конституції див. Додатки ч. 8.

Не зважаючи одначе на так виразне заакцентованне одности краю на вні в § 1-ім, дальші §§ [10—82] розбивали його у нутрі на 3 великі національні території, зі спеціальними політичними адміністраціями й окремими автономними інституціями, — зависимими вправді безпосередно не від центрального уряду у Відні, а від загально-краєвого (державного й автономного) у Львові, одначе в широкою компетенцією в границях своїх територій.

Головні основи галицької конституції з 1850 р. були вложені згально вже висше в поданім нами меморіялі Ради міністрів до цісаря з дн. 4 вересня 1850 р. На підставі сього власне меморіялу конституція ся одержала найвисшу цісарську санкцію дн. 29 вересня т. р. й стала таким чином обовязуючим наш край правно-політичним актом. Тепер приглянемо ся йому дещо близше.

Цілу Галичину поділено, як знаємо, на 3 великі національні території т. зв. округи з 3-ма окремими Соймами т. зв. куріями:

- 1) львівський округ (польсько-український) зі столицею і Соймом у Львові,
- 2) краківський округ (польський) зі столицею і Соймом у Кракові,
- 3) станиславівський округ (український) зі столицею і Соймом у Станиславові.¹⁾

При поділі сім уряд взяв під увагу етнографічні відносини в краю, опираючись на статистичнім матеріалі, зібранім управителем Дирекції адміністраційної статистики — К. Чернітом, який пізнійше оголосив його в своїй відомій праці п. з. „Етнографія австрійської монархії“ й використав у своїй цінній „Етнографічній карті австрійської монархії“ з 1855 р., яка ще й доси не стратила свого наукового значіння.²⁾

¹⁾ Пор. карту: Die Königreiche Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz u. Zator und dem Grossherzogthume Krakau, dann das Kronland Bukowina nach der neuesten politischen und gerichtlichen Eintheilung (вид. Й. Бермана). Wien, 1851 (в карті є похибка); див. також карту при кінці нашої статі: Галичина в 1850 р. (тільки політичний поділ).

²⁾ К. Fr. v. Czoernig, Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. Wien, 1857. Bd. I, Ab. 1, ст. VII—VIII; також його: Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie (вид. Дирекцією адм. статистики). Wien, 1855. Карта ся є ще й нині найліпшою етнографічною картою Австро-Угорщини.

Сеймові курії.

Кожда соймова курія складала ся з трьох груп послів: 1) з послів з категорії найвише оподаткованих, 2) з послів з більших міст і 3) з послів з решти громад.

Соймова курія львівського округу складала ся з 50 послів, а то:

з 11 послів з категорії найвише оподаткованих;

з 11 послів з більших міст (Львів — 3, Броди, Перемишль, Дрогобич, Ярослав-Любачів, Яворів-Городок, Самбір-Стара Сіль, Стрий-Сянік, Золочів-Буск-Жовква по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: перемиський, самбірський, сянницький, дрогобицький, стрийський, сокальський, львівський, ходорівський і золочівський — по 2 послів, десять інших — по 1).

Соймова курія краківського округу складала ся з 58 послів:

з 14 послів з категорії найвише оподаткованих;

з 9 послів з міст (Краків — 2, Тарнів-Пільзно, Кенти-Живець-Бяла, Вадовиці-Затор-Освенцім-Мислениці, Ряшів-Лешайск, Підгірє-Бохня-Величка, Ясло-Горлиці-Беч-Коросно, Новий Сянч-Старий Сянч-Новий Торг по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: кентський, вадовицький, бохенський, ново-сянницький, тарнівський, пільзненський, коросненський, ряшівський і переворський — по 2 послів, сімнадцять інших — по 1).

Соймова курія станиславівського округу складала ся з 42 послів, а то:

з 10 послів з категорії найвише оподаткованих;

з 8 послів з міст (Станиславів, Тернопіль, Коломия, Бучач-Теребовля, Городенка-Збараж, Бережани-Рогатин, Снятин-Кути, Калуш-Галич-Долина по 1);

з 24 послів з решти громад (повіти: скалатський, теребовельський, борщівський, коломиїський, городенський і тисьменицький — по 2 послів, дванадцять інших — по 1).

Послів вибрано на 6 літ; з кінцем одначе 3-тього року половина Сейму мала уступити (перший раз мала бути виловована), а на її місце мав відбувати ся новий вибір. По слідуєчих 3-ох роках мала уступати половина, яка мала за собою 6 літ.

Соймові курії скликавав цісар кожного року, звичайно

в падолистї на протяг 4 тижнів; можна було скликувати їх також на надзвичайні сесії. Засідання соймових курій не могли відбувати ся рівночасно з засіданнями Державної Ради. Кожда соймова курія вибирала собі абсолютною більшістю голосів президента й віцепрезидента — на протяг 3-ох років.

Ухвали западали абсолютною більшістю голосів.

На засіданнях мав право й обовязок являти ся й забирати голос намісник краю, президент округу, а також вислані ними комісарі.

Центральний Виділ.

Висшою від поодиноких соймових курій парламентарною інституцією, що своєю компетенцією обіймала цілий край, був т. зв. Центральний Виділ.

Він складав ся з 33-ох членів — по 11 з кожної курії (в тім уже по 5 членів Кр. Виділу).

Центр. Виділ скликував цісар — звичайно до Львова. Патент, який огошував скликанне, мав означувати предложення, над якими мала вести ся нарада, а також час тревання сесії.

Члени Центр. Виділу вибирали з поміж себе абсолютною більшістю голосів президента на протяг 3-ох літ.

Для важности ухвал конечною була присутність принайменш $\frac{2}{3}$ його членів, між якими мусіло бути принайменш шістьох з одинадцяти членів кожної курії.

Все инше — анальоґічне як у соймових куріях.

Краєвий Виділ.

Автономною езекутивною властю був т. зв. Краєвий Виділ — один для цілого краю.

Він складав ся з 15 членів — по 5 з кожної курії, вибраних абсолютною більшістю голосів і з тількиж заступників. Вибір у поодиноких куріях відбував ся таким способом, що 1 члена вибирала група послів з категорії найвисше оподаткованих, 1 — послы міст, 2 — селянські послы, а 1 — повна курія. Члени Кр. Виділу були обовязані мешкати у Львові.

Кр. Виділ ділив ся на три відділя, з яких кождий обіймав членів Виділу тої соймової курії, з котрої вони вийшли.

Кр. Виділ вибирав з поміж себе председателя на цілий протяг свого мандату. Крім того кождий відділ вибирав іще

з поміж себе предсідателя для тих нарад, які відбував окремо в справах, які дотикали тільки його округу.

Для важности ухвал конечною була присутність найменш 10-тьох членів, а між ними найменш по 2-ох з кожного округу. Ухвали западали абсолютною більшістю голосів.

Усі 15 членів Кр. Виділу входили в склад Центр. Виділу.

Компетенція.

А) Поодиноких Соймових курій. Кожда Соймова курія була репрезентаційним і законодавчим органом свого округу в обов'язі всіх справ, не переказаних законом державній властї, або місцевій чи повітовій громаді.

Ухвали Соймової курії діставали цісарською санкцією силу кравского закона.

Справи, які належали до обсягу ділання поодиноких Соймових курій, були такі:

а) проносованне нових кравских законів;

б) всі т. зв. кравські справи (в границях своїх округів):

1) кравва культура (комасація, меліорація, дороги й ин.);

2) публичні будівлі, удержувані з кравских фондів;

3) добродійні заклади краю;

4) бюджетові прелімінарі й складанне кравских рахунків;

5) кравві доходи й заряд краввим маєтком;

6) звичайні й надзвичайні кравві видатки.

в) близьші зарядження (в границях державних законів) в справах:

1) громадських,

2) церковних і шкільних,

3) доставки підводів, а також заосмотрення й заквартировання війська.

Крім того Соймові курії мали право на візванне езекутивної державної власти радити також в т. зв. справах державних, які дотикали даного округу, висказувати його потреби й жадання в сих справах і предкладати свої пропозиції Намісникови.

Б) Усіх Соймових курій разом. Справи, що належали під наради всіх Соймових курій разом, були такі:

а) адміністрація маєтку, який належить до цілого коронного краю;

б) в'ужиткованне жерел доходу й кредиту цілого коронного краю;

в) підприємства, заклади й будівлі, впроваджені, уряджені або удержувані для цілей і з фондів цілого коронного краю;

г) припинанне й виконуванне з'обовязань, які дотикають цілого коронного краю;

д) остаточні наради над регуляціями Сеймових курій і Центрального Виділу, який має установити ся в формі краєвого закону;

е) наради над зміною краєвої конституції під умовами, які містять ся в теперішній конституції.

Існуючий у Львові Кредитовий заклад, заложений під гарантією галицьких станів, признано інституцією цілого коронного краю.

Прелімінар доходів і видатків, що дотикають цілого коронного краю, укладав Намісник у порозумінню з Кр. Виділом; — преліміноване запотребованне, о скільки не покриваєть ся доходами з адміністрованого Кр. Виділом маєтку коронного краю, розкладало ся відповідно до квоти безпосередніх податків на всі три краєві округи, а припадаючий на кожний округ уділ подавав ся до відома дотичного урядового президента, який вставляв його до прелімінаря свого округу.

Коли якась справа, що на підставі конституції належала під наради всіх Сеймових курій, перейшла згідну ухвалу всіх їх трьох, тоді предклядало ся її до найвисшої апробати. По одержанню цісарської санкції ставала вона законом, який обов'язував цілий коронний край.

Коли-ж над якоюсь справою вели ся вправді наради у всіх трьох куріях, одначе не прийшло до згідної ухвали, тоді мала вона предклядати ся Центр. Виділови, — коли принайменш дві курії вносили згідно, щоби над нею відбули ся наради в Центр. Виділі.

В) Центрального Виділу. Обсяг ділання Центр. Виділу обмежував ся тільки до нарад й ухвал в тих справах, які йому переказали Сеймові курії. Сам він не мав права пропонувати законів у краєвих справах.

Ухвали Центр. Виділу ставали, по одержанню цісарської санкції, краєвими законами, які обов'язували цілий коронний край.

Г) Краєвого Виділу. Обсяг ділання Кр. Виділу обіймав взагалі отсі справи:

а) приготування до засідань Соймових курій і Центр. Виділу, а також вишукання, урядження й удержання льокалів, призначених для краєвої репрезентації і для підвластних їй безпосередно урядів й органів;

б) збирання й предкладання Соймовим куріям жаданих вказів й інформацій в краєвих справах;

в) предкладання, коли Соймові курії не зібрані, справоздань і внесень у краєвих справах намісникови, або через нього Міністерству;

г) видавання опінії у важних справах, які дотикають краєвої адміністрації, або в випадках видання тимчасових краєвих законів, коли до того візве його намісник;

д) удержання, заряд і рахунки краєвого маєтку й краєвих доходів;

е) надзір над урядниками й слугами, які підлягають безпосередно краєвій репрезентації, їх припинання, суспендовання, переносення в стан спочинку і т. д.

Які інші ще справи мали належати до обсягу ділання Кр. Виділу, про се мало рішити краєве законодавство. Кр. Виділ одначе не мав права співучасти в краєвім законодавстві.

Справи, переказані Кр. Виділови, о скільки вони дотикали цілого коронного краю, полагоджував повний Кр. Виділ; — о скільки одначе дотикали поодиноких округів, полагоджували їх відділи Кр. Виділу, вибрані зі Соймової курії дотичного округа.

Виборча ординація.

Рівночасно з конституцією одержала цісарську санкцію також спеціальна виборча ординація для Галичини, яка обовязувала цілий коронний край. Пригляньмо ся сій ординації ближше.

Про загальне число послів у поодиноких Соймових куріях, а також про їх число в поодиноких виборчих категоріях, говорили ми вже висше, при огляді краєвої конституції в 1850 р. Там зазначили ми також поодинокі виборчі округи — мійські й сільські, в кождій із трьох частин краю з окрема.

Тут звернемо увагу тільки на найважнійшу частину сеї ординації, на її 2-гий розділ п. з. Виборчі права.

Виборче право мав взагалі кождей, хто:

а) був австрійським горожанином;
 б) був повнолітнин;
 в) користав вповні з горожанських і політичних прав — і
 г) або оплачував в данім окрузі певну річну квоту безпосереднього податку від домових чи ґрунтових посідостей, від ведення промислу, від духовного чи світського доходу; квоту сю означувало ся для членів мійських громад Львова і Кракова на принайменш 15 зл. к. м., для членів мійських громад тих міст, які вибирали своїх окремих послів і числили над 10.000 людности, на принайменш 10 зл. к. м., а для членів інших громад на принайменш 5 зл. к. м., — або мав в якійсь громадї даного округу на підставі постанов громадського закона або спеціальних громадських статутів активне виборче право без оплачування безпосередніх податків, а тільки з огляду на свої особисті прикмети.

Зваживши одначе на тогочасні податкові відносини, § 16 обговорюваної виборчої ординації постановляв виїмково, для перших тільки виборів, які мали відбутися на підставі сеї ординації, з застереженнею півнійшого сталого урегулювання — що, коли в якійсь громадї, що належала до сільських виборчих округів, число членів громади, які мали виложені висше вимоги виборчого управління, не дорівнювала четвертій части тих ґрунтових властителів, які оплачували громадї принайменш 1 зл. 2 кр. к. м. ґрунтового податку, тоді належало доповнити число управнених до виборів через чергове дочислення тих властителів ґрунту, які оплачували податки в квотах, найбільш зближених до 5 зл. к. м., — аж поки не одержано зазначеного висше числа виборців. Ті одначе властители ґрунтів, які платили менше як 1 зл. 20 кр. к. м. ґрунтового податку, не були в ніякім випадку допущені до виборчого права.

Коли хто платив інші безпосередні податки, то їх счислювано разом.

До важности вибору в категорії найвисше оподаткованих і в категорії міст треба було абсолютної більшости відданих голосів; в категорії одначе сільських громад вистарчала релятивна більшість голосів, яка мусіла виносити принайменш $\frac{1}{3}$ частину голосуючих.

Інші, детальнійші постанови, як обговорені висше краввої конституції, так і звязаної з нею виборчої ординації — може

ГАЛИЧИНА

В 1850 Р.

БУКОВИНА

пізнати кожний з їх повних текстів, поданих у перекладі при кінці статі.¹⁾

Такий вигляд мала би була Галичина, коли-б краєва конституція з 1850 р. увійшла була дійсно в жите.

Одначе так не стало ся. Державний абсолютизм, приголомшений хвилево революційними рухами 1848 р., став, починаючи з 1849 р., приходити знов чим раз більше до себе. В протязі рр. 1849—50 набрав він уже на стільки сили, що відважив ся виконати вдалий замах на фундамент основного державного устрою — на загально-державну конституцію, на якій власне операли ся конституції поодиноких країв.

Цісарський патент з дн. 31 грудня 1851 р. зніс откровоану конституцію з дн. 4 марта 1849 р., а другий патент з того самого дня зніс також усі краєві конституції, між ними — й галицьку з дн. 29 вересня 1850 р.

Новий краєвий статут одержала Галичина тільки в 1861 р., який (з деякими пізнійшими змінами) обов'язує по нинішній день.

(Докінчення слїдує.)

¹⁾ Додатки чч. 8—9; пор. також Н. Friedjung, Österreich von 1848 bis 1860. Stuttgart u. Berlin, 1908. Bd. I, ст. 257—264; O. Balzer, Historia ustroju Austrii w zarysie. Lwów, 1908, ст. 426—428.

Miscellanea.

„Скарби“ Хмельницького.

В ХСІ книжці „Записок“ опублікував д. Марко Грушевський інтересні перекази про Суботів, зібрані ним на місці між селянами. Майже всі ті оповідання в'яжуться з особою Богдана Хмельницького; старий гетьман нераз проживав в Суботіві, тут був його двір і церква ним побудована, тут його й похорено, — та й пам'ять про Богдана лишилася дотепер в народніх устах. Між тими переказами на перше місце виступають оповідання про „скарби“ Хмельницького.

„Кажуть було старі люде, що козаки та гетьмани знали, що на Україні люде подоживають ся до такого, що вже далі ніяк гірше жити, та й понаховували скрізь у землі багато усякого скарбу: грошей, золота, намистів і всякої кладі, — щоб, мовляють, як прийде той час, то щоб у землі собі шукати добра усякого... кажуть, що в його (Хмельницького) церкві — у мурованій — є кладь нечислима, саме золото попід підвалинами. Навмисне через те й затоплена у землю глибоко. А в якійсь каломні, либонь шкатулка є, а в ній ключі од льохів, плана та описи усякої кладі, яка де є на всій Україні“... „А що кладі Хмельницького є багато у землі, то є. Богатиня не теперішньої була. На шляху, де само перерізаний льох великий, що весни, що дощу великого, було виносить водою гроші, дукачі, намиста, пряжки, шаблі, стремона, кудві, каблучки якісь, та й не тіко тут, а й на других проваллях знаходять було усячину і все виробчає таке, що ніякі ковалі тепера не викують“...¹⁾

¹⁾ Марко Грушевський, Гетьманське гніздо, ст. 6—7.

Ся легенда про скарб Хмельницького заховала ся дуже живо між народом; нераз пробували шукати за скарбами в підземних льохах в Суботові: місцевий піп, Орловський все перешукував підземеля, — з дяконом „молебніправили, в корогвами йшли до льохів“.¹⁾ Легенда в кождому разі цікава й небезітересно було б прослідити, коли вона з'явила ся і чи мала в собі яку фактичну основу. На сім місці хочу подати деякі причинки, що можуть єю справу розяснити.

Від початку козацької війни ходять звістки про се, що Богдан Хмельницький здобув від Поляків велику здобичу; в половині вересня 1648 р. маємо чутку, що гетьман відіслав на Запороже „диру згогіє“.²⁾ По битві під Пилявцями ті звістки знов повторяють ся: „на Запороже післав Хмель зі здобутими достатками кількадесят тисяч“.³⁾ В Києві було без числа канаків, рядів, дорогих уборів.⁴⁾ „Ціла Україна“ повна пилявецької здобичі, срібні тарілки йдуть по талюру. Сам Хмельницький мав 130 турецьких коней, 24 скрині дорогих уборів, в Чигирині заховав кільканайцять бочок срібла.⁵⁾ Богатства гетьманські згадують ся ще нераз в різних формах. В анекдоті про невірного годинникаря чи скарбничого, що мав врадзувати Хмельницького з його жінкою, говорить ся про „грошові скарби“, — а спеціально згадуєть ся „барилка одна повна червоних золотих“.⁶⁾ В таборі під Берестечком мав Хмельницький дві скрині грошей, 30 тисяч таларів.⁷⁾ По берестецькій кампанії прийшла чутка до польського табору, що хан „Хмеля окованого відіслав до Чигирина по скарби“.⁸⁾

По смерті Богдана Хмельницького його майно перейшло очевидно на сина Юрка. Єрлич в своїй Літенисці потує звістку, що в вересні 1657 р. цар зажадав від Виговського і всієї козащини, щоби „сина Хмельницького, що лишив ся, з батьківською здобичю і збором, зі скарбами до столиці відіслали“.⁹⁾

В лютім 1658 р. Станіслав Бенюевский писав королеви, що Виговський „недавно поїхав до Гадяча з кількома тисячами (війська) викопувати скарби Хмельницького“¹⁰⁾; поль-

¹⁾ op. cit., ст. 15.

²⁾ Michałowski, Księga pamiętnicza, ст. 193.

³⁾ ibid., ст. 325. ⁴⁾ ibid., ст. 365. ⁵⁾ ibid., ст. 385.

⁶⁾ Stanisława Oświęcima Dyaryusz, wyd. Czermak, ст. 298.

⁷⁾ ibid., ст. 355. ⁸⁾ ibid., ст. 346.

⁹⁾ Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza, т. II, ст. 5.

¹⁰⁾ Памятники изд. врем. комисією, т. III 3, ст. 224.

ський дипломат висловлював надію, що з сеї причини Виговський „заробить собі ворожнечу“ у Юрка Хмельницького, — з сього видно, що сі скарби вважали ся власністю Юрка.

Чутки про се, що Виговський має в своїх руках частки помершого гетьмана, дійшли й до Москви; 15 січня 1659 р. гетьманський драгун Мартинко Лисовский говорив в Переяславі московським послам таке: „як почує гетьман (Виговський), що великого государя многі війська підступлять..., він гетьман хоче козаків посікти всіх, побрати всі скарби Хмельницького та відіхати в Польщу“.¹⁾

Але хоч Виговський може й взяв які „скарби“ Хмельницького, то в кожному разі не забрав усього майна; чуємо пізнійше, що Юрко має далі в своїх руках скарби — й се скарби батьківські. Московський посол Протасієв в початком липня 1661 р. доносив, що Юрась Хмельницький в Чигирині, „а що у Юрася скарбу було, маємо відомість, що сей скарб з Чигирина висланий увесь до Дубна“²⁾; про се говорив послу воевода кн. Шаховский, а се потвердив і полковник Василь Золотаренко.³⁾ Взагалі скарб Хмельницького числили на великі суми; самим Татарам Юрко мав дати протягом свого гетьманства мільон золотих.⁴⁾ В недовгім часі Юрась мусів зложити булаву; його сумна доля розбудила загальне спочування, а пригїм і цікавість, що стало ся з гетьманським майном; Яким Сомко робив докори Тетері і його товаришам, що вони „гетьмана постригли і скарб його весь пограбили“.⁵⁾

Але й по всіх тих заверюхах в руках Юрася лишило ся ще багато майна, передовсім скарб, що перейшов на нього в спадщині по батьку. Про се довідуємо ся з найбільш авторитетних уст — від самого гетьмана-черця. В січни 1668 р. польський виходець Ян Сіножацкий подав воеводі Шереметеву докладні звістки про раду в Дорошенковім таборі: „а Юрасько Хмельницький на тій же раді говорив, що він всі батьківські скарби відкопає і дасть плату Татарам, щоби тільки не бути під рукою великого государя і королівського величства“.⁶⁾

Се й всі звістки, що можна було віднайти про „скарби“

1) Акты Южной и Западной России, т. VII, ст. 273.

2) Акты Ю.-З. России, т. V, ст. 82. 3) *ibid.*, ст. 83.

4) Памятники врем. комисіи, т. IV 3, ст. 216.

5) Акты Ю.-З. России, т. VII, ст. 368, 365.

6) Акты Ю.-З. России, т. VII, ст. 31.

Хмельницького. Все те тільки уривочно, багато лишається ся неясного. Передовсім не всюди можна знати, чи мова йде про військовий скарб, чи про приватне майно гетьмана. Спадщина Богдана дістається в руки Юрія, як „батьківські скарби“, але інші гетьмани (Виговський, Тетеря) хочуть дістати скарб в свої руки, як майно приналежне до гетьманської булави. Так само недокладні дані про се, в яким місці переховують ся скарби. Перші звістки вказують на Запороже, — звідти вийшло повстання і туди відсилав Хмельницький свою здобичу. Одно жерело говорить про Гадяч; ходить також чутка про Дубно. Але найбільше число звісток вказують на Чигирин: там мав заховати Богдан кільканадцять бочок срібла, туди відсилав хан гетьмана „по скарби“, там переховує свій скарб й Юрась. Уперто удержується чутка, що скарби були закопані в землі: чуємо про старого гетьмана, що він закопує срібло в Чигирині, Виговський іде до Галича викопувати скарб Богдана, Юрась обіцяє відкопати батьківські скарби.

З усього бачимо, що легенди про „скарби“ Хмельницького появила ся дуже рано, вже з початком діяльності гетьмана; дуже можливо, що мала якийсь реальний підклад, що дійсно були скарби, що переховували ся в тайні. Але ніякі близькі і певні подробиці про се не дійшли до ширшого загалу; чутки про скарби були все неясні і недокладні. Про суботівські скарби в сучасних жерелах не знаходимо ніяких звісток; так отже не можна ствердити, коли повстали тутешні перекази, а тим більше не можна сказати, чи вони оснувались на якій фактичній підставі. Оповідання про скарби в Суботові для нас вістають ся тільки одним звеном широких легенд про Хмельницького.

Подав *Іван Крип'якевич*.

Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кін. XVII — поч. XVIII в.

Майже рівночасно, бо проф. Перетц в 1907 р. а др. Франко в 1908 опублікували інтересні причинки до старої української драми в тої самої рукописи, а саме проф. Перетц в „Ізв'єстіях отд'єлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук“ в 4 кн. XII т. п. з. „Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра“ (стор. 63—86), а др. Франко в XVIII т. Збірника Харківського Історично-філологічного То-

варієтна, виданого для пошани проф. М. Сумцова, п. з. „Інтермедія Єврея в Русиню“. На сей збірник міг звернути увагу обох дослідників українського письменства др. І. Свенціцький в своїм описі рукописей п. з. „Церковно- и русско-славянскія рукописи публичной библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ“ (Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. 1904, кн. 3), де під ч. 172 описав інтересний збірник кінця 17 в. або самого початку 18 в., який зберігаєть ся у бібліотеці „Народнаго Дому“ у Львові під ч. 164. Відповідно до задуманого плану дав др. Свенціцький тільки вступний опис цього збірника. Одначе задля свого літературного та культурного інтересу заслугує сей збірник вповні на детальнійший опис.

Збірник, про який мова, зберіг ся в дуже знищеном стані, без початку та кінця. Береги та роги збутвіли або стерті від частого уживання його, чорнило вицвікло, письмо не читке, а на берегах сторінок дуже часто потребує текст здогадних вставок. Писаний скорописею. Тут і там у середині недостає карток.

У теперішнім стані і збито рівночасно збірник: Ціна папіра алко исх^дденне папос, на 13½ сторонах, надруковане проф. Перетцом у вище згаданій праці. Неможність мати збірника при коректі, здаєть ся, була причиною кількох неточностей. З уваги на вагу своєї публікації, здаєть ся, не будуть зайвими жоді поправки та доповнення.

Стор. 65. 12 стрічка з гори — треба доповнити: с т^кло^к гр^кшника.

13 стр.: зам. (неказан)ний має бути шпак^кни^к.

15 стр. зам. гд^к — гдє; дальше: и знашла.

18 стр. не конечно: дх^ъ, певнійше: из^ъ.

19 стр. зам. гдє си — гдє^ссиа.

21 стр. зам. справедлики — справедливи^к.

26 стр. Вірний здогад проф. Перетца, що треба читати: спомогъчи.

стор. 66. 2 стр. зам. же — же^с.

6 стр. зам. в т^ск т^к — в с^кт^к.

11 стр. зам. допомагалъ — вспомагалъ.

21 стр. зам. ѓс — ѓ^к.

22 стр. з^пак^к — з^пак^к.

По стрічці: Ко н^кх^то на^с не пекла вивати не може — випущено: Т^ут^к м^лосердне в^озкоє в^иходитъ до т^кла и до д^ши.

стор. 67. 2 стр. Вірний здогад, що треба читати — т^ут^к.

9 стр. зам. прѣк^кнаго — прѣк^кнаго.

стор. 68. 2 стр. Вірний здогад, що треба читати: Заливымъ.

- 8 стр. не: Бижъ аді: Кдижъ, тільки: гдижъ.
 20 стр. не: шѣцѣю, а шѣцѣю.
- стор. 69. 13 стр. Вірний здогад: што.
 16 стр. треба читати: на^х вє^с ро^х тву^х.
 17 стр. Вірний здогад: ю^х.
 19 стр. не: гдижъ, а гдижъ, не была, а было.
- По стрічці: Не^ха^х ми^нѣ ста^нѣса вє^лбгъ слова твоего —
 и Ѡходнѣ.
- стор. 70. 6 стр. по ви^дѣ опущено: то.
 19 стр. на місце точок вставити: же, а не: Не^ха^х бы.
 21 стр. зам. Тако^х — Я тако^х.
- стор. 71. 13 стр. зам. Д^адо^сого — Д^аво^сого.
 17 стр. зам. при^нѣши — при^нѣши.
 26 стр. Виточковане місце звучить: всти^дѣ, не: вєго.
 27 стр. зам. вѣни — вѣни.
- стор. 72. 4 стр. вівсім ясно: то^с.
 21 стр. зам. ца^лни^ка^х — ца^лни^ка^с.
 25 стр. зам. кѣ^тѣ — а кѣ^тѣ.
- стор. 73. 4 стр. зам. мю — мю.
 9 стр. зам. ю^х — ю^х.
- стор. 74. 6 стр. зам. прѣ^кч^ного — прѣ^кч^ного.
- Не узгляднюю тут цілком таких випадків, як робити слова до своєи (до своєи см.) [декуди опущення в таких словах, як потомство, в деяких випадках внесення надстрічних букв в рядки (го^сже, реме^никъ в Рук., го^сже, реме^никъ в Пер.), хоч загалом надстрічні букви не внесені в рядки.
- И^нте^меднѣмъ жи^х на рѣсномъ випадкує дальшу частину 14 стор. та 5 дальших. Надрукували її проф. Перетц і др. Франко.
- 2 стор. 21 стр. (Цитую відбитку). Фр. тхорика — тхорики.
 25 стр. зам. тѣт — Г^с.
 27 стр. зам. торговалъ — торговалъ.
- Пер. 80 стор. 4 стр. зам. цже — цже^с.
 6 стр. зам. ѱ [Фр. 29 стр.] — ѱ^с.
- Фр. 33 стр. зам. паче — и дѣ.
- Пер. 15 стр. зам. комѣ — комѣ.
 16 стр. зам. а цозъ — а^сцозъ.
- Фр. 3 стор. 6 стр. зам. Я цозъ то ти не може, гою (постійно)
 — Я^сцозъ то ти мо^си^с, гою.
- Пер. 19 стр. зам. згола не — згола не.
 22 стр. зам. к со^кѣ — шсо^кѣ.

- Фр. 16 стр. зам. живаго — зиваго.
19 стр. зам. предъ — презъ.
22 стр. зам. Ѡдали — ѡдали.
- Пер. 81 стор. 7 стр. зам. то^ж — то^ж.
14 стр. зам. тотъ — томъ.
- Фр. 24 стр. зам. говориш, гою — говори^о, гою.
27 стр. зам. непонати — непонати^ж.
- 4 стор. 4 стр. зам. аж — ю^ж.
- Пер. 25 стр. зам. с цого — сцо то.
82 стор. 3 стр. зам. каменилъ — сѧ м^книлъ; зам. ро^опадали — ро^опадало.
4 стр. зам. позни^ж — бозки^ж.
- Фр. 11 стр. зам. предивне — предивненне.
- Пер. 7 стр. зам. та^ж — та^ж.
- 13 стр. зам. кородък — кородн.
- Фр. 23 стр. зам. и — н^ж.
26 стр. зам. на — ѧ.
- Пер. 16 стр. зам. та^ж де^ж де^ж — та де^ж де^ж.
18 стр. виточковане: Г^дизъ; зам. мене, р^осненне, та^жла^ж — а ти мене, р^осненне, ма^жла^ж.
19 стр. зам. жидовъ — зидовъ.
21 стр. зам. з Ямана — гамана.
- Фр. 28 стр. зам. а жидъ пошагай — Г^дизъ помагай.
- 5 стор. 29 стр. зам. не шахрай — ма^жла^ж.
1 стр. зам. Росхевднне — ро^охевди^о.
3 стр. зам. а ще — а^оцо.
9 стр. зам. и — а; зам. розказъ — ро^оказъ.
11 стр. зам. Ѡ — ѡ.
13 стр. зам. шенцайне, доверъ го^ж на тебе — шенца^жне^ж, доверъ го^ж на тебе.
- Пер. 83 стор. 10 стр. шенца^жно — шенца^жне^ж.
12 стр. зам. што^ж — што^ж то.
13 стр. зам. по^трасе^т — потрасе^т.
15 стр. зам. Касилиа — Касилѧ.
17 стр. зам. та^жже — та^жже.
- Фр. 16 стр. зам. кождим разом — кородъ жнда.
18 стр. зам. Великого — великаго.
21 стр. зам. та — то.
22 стр. зам. Илѧ — Илѧ.
23 стр. зам. Амьросіа — амъбросіа.
25 стр. зам. а закладати сѧ — сѧ закладати.

29 стр. зам. вивалъ — вивеѣ.

Пер. 84 стор. 6 стр. зам. дѣти^к — дѣти^ж.

На 19 сторінці находить ся іще заголовок: Єпѣліогъ и конецъ, але сам текст містить ся на 20 стор. (надрукований проф. Перетцом) й має заголовок: Єпѣліогъ на рожѣство Хѣо.

84 стор. 15 стр. Вірний здогад: Не ко^жста.

16 стр. зам. на^ж — ста.

25 стр. зам. яко^ж — яко^о; зам. що то — що^о мо.

85 стор. 1 стр. зам. ты за своє — мы за твоє; зам. слѣ-
хачъ — слѣхачѣ.

3 стр. зам. злоцѣк тне — злоцѣ^отне.

По 10 к. недостає що найменше двох карток.

11 к. Кінець польської орації на Різдво. Oratio Pro resurrectione Christy Domini.

11 к. обор. Oratio s(ecun)da Pro Resurrectione Chrys. Domini.

12 к. Oratia (pro) nativitate Chrysty Domini.

13 к. Oratia s(ecun)da (pro) nativitate Chrysty Domini.

13 к. обор. Oratia roznoszac wieczerze. Орація на рѣство Хѣо.

14 к. Орація вѣншовати нови^ж Рокомъ.

Орація на сѣтій вечор.

14 к. втята на долині, тому нема заголовка орації на різдво, що містить ся на оборотній стороні 14 к.

15 к. Казаня на зспенне престѣ^ж Бѣи Дѣн Мрїи.

19 к. Каза(ня) на стѣа Хѣа Николая.

23 к. Казаня на пренесенне моци^ж стѣа Николая.

27 к. Казаня перво^ж неделѣ по^ота.

35 к. Цілкою затерта орація мішаною латинсько-польською мовою.

35 к. обор. Казаня на стѣа Хѣа Николая.

41 к. Казаня на Вѣкресенне Хѣо.

47 к. Казаня на Вѣнесенне Хѣа Гіисителя нашѣ.

51 к. Казаня на сошѣтвене стѣого и животворяща Дѣа.

55 к. Казаня на стѣ^ж Тро^жцн.

59 к. Казаня на Крѣтопокло^жнню неделю.

63 к. Казаня на во^ждвенженне чѣтнаго и животворящого Крѣта Гѣна.

65 к. Орации розмантне {нале}житне сѣннико^ж {мѣтн на про}цѣ-
сна^ж, яко на и^жшнне зрочи^жтне стѣа вѣншовати лю{ди^ж}.

Орація на погребѣ^ж хри^жстни^жскѣ чаѣка.

66 к. обор. Орація на ро^ждѣтво престѣ^ж Бѣи, коли процѣснѣа зи^ж-
дѣ^жста с процѣснєю.

67 к. Орація втора на тоє^ж стѣо подякованя чинначн з{а шѣдѣ^ж}.

- 67 к. обор. Єрація на четрнаго Кр҃та днѣ спотикаючися с процѣсною.
- 68 к. Єрація на четрнаго Кр҃та подыкована за хлѣбъ чиначи.
(оборот) Єрація на Покровѣ Пр Дѣм спотикаючися з процѣсною.
- 69 к. Єрація на Покро^в п. д. подыкована чиначи за хлѣбъ.
- 69 к. обор. Єрація кѣ дни септеврна ма ѣ. Бгослова на процѣсни.
- 70 к. Єрація на ст҃го Архистратига Хѣа Анхана на процѣсни.
- 71 к. Єрація на ст҃го Архистратига Анхана по шкѣдѣ.
оборот. Єрація на Боведение Прѣто^в Дѣм на процѣсни.
- 72 к. обор. Єрація на Боведение п. Дѣм за шкѣ^в дяковати.
- 73 к. Єрація Дека^в ѣ на ст҃лѣ Хѣа Николаи ма процѣсни.
- оборот. Єрація на ст҃лѣ Хѣа Николаи дяковати за шкѣдѣ.
- 74 к. Єрація на Зачатие престо^в Бѣи в днѣ ст҃о^в Янни дема^в-
вриа д, гди виси трафила процѣсна.
- оборот. Єрація на ро^вдѣство Хѣо ѣ церквѣ вѣ^вшовати.
- 75 к. обор. Єрація в церквѣ мовимъ вѣ^вшовати роко^в.
- 76 к. Єрація на Бгославение Хѣо вѣ^вшовати в церквѣ.
- 77 к. Єрація февбарна второго на стрѣтении Гдѣ в церквѣ
любо ежели трафиса на процѣсни^в спотикаючися мовити.
- 78 к. Єрація на Блговѣщение вѣ^вшовати в церквѣ люди^в.
- оборот. Єрація на Блговѣ^в вѣ^вшовати процѣсною.
- 79 к. Єрація на Воскресение в церквѣ люди^в вѣ^вшовати.
- оборот. Єрація на Вознесение Хѣа Гйсителя вѣ^вшовати люди^в
в церквѣ на храмѣ, гдиси трафи^в.
- 80 к. Єрація на соше^в ст҃о Дхѣа в церквѣ.
- 81 к. Єрація на ст҃го Беликомчѣника Гевргия спотикаючися с процѣсною.
- 82 к. Єрація на ст҃го пророка Или спотикаючися с процѣсною.
- 83 к. Єрація на Превражение Гдѣ на процѣсни вѣ^вшовати
люди^в. На кінці замѣтка: Тѣе виборъме и за казани може^в
повѣдати гдикоавекѣ в церквѣ при згромаженю люди^в.
- 86 к. Казани на ст҃ыхъ Аптловѣ Петра и Павла.
- 90 к. Прѣмова пре^в шлюбомѣ и по шлювѣ.
- 92 к. Повѣ^вшовани по шлювѣ до молодихъ.
- 93 к. Повѣ^вшовани по шлювѣ до молодихъ.
Єрація на процѣсни^в в де^в ст҃о^в Тро^вци.
- 94 к. Єрація на ешевщии на^в больниамѣ.
- 95 к. Єрація в домѣ по шлювѣ молодихъ вѣ^вшовати.
- 96 к. Єрація дхѣовноамѣ вѣ^вшовати по крещении кѣмо^в.
оборот. Єрація в домѣ витати крѣтацимѣса.

- Служби во примати на стѣѣшого сакраментѣ вѣнѣшовати в церквѣ люди сѣѣнникови.
- 97 к. обор. Служба дѣловомѣ вѣнѣшовати и споминати шѣломѣ всѣхъ, абыси уважиши таковиѣ вѣсакѣ приѣшовати, коториѣ бы прѣ спокѣдѣ ширѣю не шчитали сѣмлена своего и коториѣ бы гнѣвѣ лѣжи мѣжи собою, абыси уважиши и тин приѣшовати до на стѣѣшого сакраментѣ, абы кождѣмъ уважила страшнѣю тѣю тѣмѣнницѣ собѣ.
- 98 к. (друга)¹⁾ Слово на палаѣ стѣѣго пророка Илий
- 107 к. Служба на стѣѣ Хѣѣ Николаи.
- 108 к. обор. Служба на стѣѣ пророка Илии Оеземѣтанина.
- 110 к. Бѣрши ницѣскиѣ, стѣѣшнѣ.
- 111 к. Бѣрши ницѣскиѣ.
- 112 к. Бѣрши дѣвѣниѣ ницѣскиѣ.
- обор. Дрѣвнички в латинскѣй, польскѣй і украинскѣй мовѣ.
- 113 к. Бѣрши ницѣскиѣ хѣрѣшиѣ и смѣшнѣ.
- 114 к. Бѣрши ницѣскиѣ.
- 115 к. Шѣлѣогъ на Рождество Хѣѣ. (надр. проф. Перетцом)
- 117 к. Звукова шарада.

Пісня : Е(ѣ)же, Саму(ѣ)ло,
Вше(н) козѣ на сту(ѣ)ло.

(Надр. проф. Перетцом у Записках, т. 86, ст. 142.)²⁾

- обор. Бѣрши на вѣкресеннѣ Хѣѣ.
- 126 к. Шѣлѣогъ.
- 127 к. Бѣрши ницѣскиѣ а смѣшнѣ.
- (по 127 к. недостаѣ 1 картки).
- 128—129 к. Бѣрши третнѣ.
- Цікавійші записки в сѣм збірнику такі: на обор. 13 к. Ludvik Breciuk prezyde(nt) z kolegami.

На обор. 92 к. *Istas orationes offero Reuerentiae Vestrae. Tantum da mihi aureum totum cremato, quia careo Pecuniis et modo sum Pauper valde inops. Miserere mei, Reuerende Pater, et acomoda Pecunias.*

На 110 к. Дѣвнички шѣ, чѣхъ змашѣла, даѣѣ потупила, два нѣтѣшла. Пѣдѣ перѣлазоѣ чѣтѣри разоѣ. Шѣ всѣхъ стѣмѣ.

На 114 к. Шѣши чѣто, не лѣнѣси, а на пѣвѣрѣ ниѣко нахилиси. Позираѣ на каждѣю лѣтерѣ, а не помазѣѣ.

¹⁾ Нумерация помялена; двѣ картки означенѣ ч. 98.

²⁾ Відмінно від проф. Перетца читаю: керезька, керезьцѣ, Генѣ — не керезька, керезьцѣ, Шѣ(мѣ)нѣ.

На 120 к. Єна книзка Раба Божого Пєра Поповича Г'ученського. Подписався сею р'ською вла'ною м'єсяца дня патинастого (нечитко) крє'нна.

На обор. 123 к. Пролог'ъ на вѣкреснені Х'во.

Посл'хд' т'у' дивних' справ'ъ козких'ъ, Явдитор'у,

И (д)до дивнаго нѣа поглади позор'ѣ.

Дальший рядок перечерквений: Обачиш'ъ гасное сло'це, которое в темности вродило.

Маючи надію вернути ще до сього цікавого збірника, хочби задля його мови й побутових подробиць, подаю отут із нього гумористичні різдвяні і великодні вірші-орації. При друкуванню їх текстів вношу надстрічні букви в рядки й означую їх круглими скобками () та розвязую титли, що віддаю гранчастими скобками []. Власні вставки й здогадані місця, які годі відчитати, беру в кручені скобки { }. Інтерпункція моя, аби текст став краще зрозумілим, бо в рукописи протинки подавані в ритмічних зглядів, прим. Злotosк'тна форт'уна, витає' нас н'їк. З технічних причин не розрізняю подвійного З, на початку та в середині слів, а віддаю їх одним знаком.

В'рши нище(н)ские, ст'шние.

- (110) Завшем'ъ я в школ'ѣ того по ва(с) потребоваль,
 Абым'ъ ва(с) вѣх'ъ споле(ч)не з це(р)кв'ѣ угладаль.
 Тепер'ъ ва(с) роковое св'ято дне(с) зобрало
 И мн'ѣ тут'ъ ща(с)ливѣ ш(г)ладати дало.
 ѿ тепер'ъ же и в вами б'уд'ъ розмовляти
 И с[ва]гом'ъ тим'ъ хвалебним'ъ вѣх'ъ поздоровляти.
 Але впер'ше шко(л)ную скаж'ъ вам'ъ пригод'ъ.
 Волю ком'ъ носити хо(ч) решетом'ъ вод'ъ,
 Н'ѣжли в школ'ѣ клепати таков'ю б'ѣд'ъ,
 Бом'ъ и в[ы]н'ѣ сл'ушного не илем'ъ шоб'ѣд'ъ.
 А так'жем'ъся готоваль, як'ъ и(н)шие люде,
 И мовилем'ъ до себе, гара(з)д'ъ зже б'уде.
 Зготовалем'ъ был'ъ соб'ѣ в ющ'ѣ по бл'ош'чиц'ѣ
 И по(с)тавилем'ъ страву тую на полиц'ѣ.
 Где(с)си вош'ъ ѿ як'ъ ку(р)ка великага в'яла
 И л'ѣз'чи лапами, юшк'ъ мн'ѣ пролила.
 (оборот.) И мясо все з см'ѣт'ѣ ба(р)зо повалила,
 А сама ѿ як'ъ зала(ц) на дво(р) поскакала.
 И'ѣ за нею, а ѿна на порог'ѣ стала
 И на мене з'б'ами як'ъ вовк'ъ закла(н)цала.

- И до киа, ѡва та(м) чѣдо зчинила,
 Бо воронѣ на смѣтѣю заразѣ зхватила
 И почала лабами с пѣры ѡ(с)кубати,
 А мене страхъ велики(й) почаль взнимати.
 Витну ей кии(с)комѣ, хтѣлемѣ, щобѣ за(с)тила,
 А вошѣ заразѣ воронѣ из(ъ) зѣбовѣ пу(с)тила.
 А минѣ такѣ до ѡчи(й) скочила поту(ж)не,
 Жемѣса мусѣлѣ противѣ не(й) по(с)тавити мѣ(ж)не.
 Алемѣ плацѣ то(й) воши щире не дотрима(л),
 Бо мене такѣ вдарила, ажемѣ из(ъ) но(г) зпа(л).
 Такѣ на гвалтѣѣ закричалѣ, ажѣ нищи нашѣ
 Прѣ(д)ко в школи вибѣгши и го(р)щи(с)ко квашѣ
 Вине(с)ши та квашею ѡчи е(й) заллжали,
 А дрѣгие ви(ж)ками прѣ(д)ко вошѣ звизали
 И почали до школи вошѣ тую тя(г)нути.
 Ше(с)тѣ на(с) тя(г)ло, не мо(г)ли воши то(й) дви(г)нѣти.
 А нашѣ Самѣсу(н) Товаришѣ, зхвативши вила,
 Прити(с)не(т) вошѣ ва шию, ѡкѣ и змо(г)ла сила.
 (111) А вошѣ спо(д)вилѣ такѣ прѣ(д)ко ба(р)зо вискочила,
 А Самѣсона нашего ва но(с) зхватила.
 И такѣ его вѣзсила своимѣ зѣбамѣ,
 Же лѣка(р)ства не зна(й)демѣ и межи бабамѣ.
 (обор.) Тепе(р) нилно питаемѣ премѣдрихъ докторо(в)
 И доцѣпниихъ шѣкаемѣ зсюди лѣкаровѣ.
 Бы нашѣ Самѣсо(н) Товаришѣ до здоровѣ пришо(в),
 Такѣ на емѣ лѣка(р)ство здоровое на(й)шовѣ.
 Кажѣтъ люде ѡкие(с) в ма(с)ломѣ паленицѣ
 Горячие приклада(т) що д[е]нѣ к потилицѣ.
 И ковѣбаси до зѣбовѣ кажѣтъ прикладати,
 Солониною рада(т) такѣже но(с) вкладати.
 Ещѣ(ж) мнѣ е(д)ни кажѣтъ : ѡкое(с) пороса
 Печеноѣ к лѣка(р)ству ба(р)зо би вдалосѣ.
 Колибѣ тил(ъ)ко а латво где его достати,
 Сѣбачите, ѡкѣ его бѣдѣ стипати.
 Да(й)те минѣ, дла Б[о]га, из шма(т) солонини,
 Бо ми не мѣли тако(й) з школѣ звѣрени.
 А че(й) бы(с)мо Самѣсона своего влѣчили
 И здоровимѣ пре(д) вами всѣми по(с)тавили.
 Да(й)те вто(ж) и ковѣбаси, бо чому(с) вмлѣваетѣ
 И невесело в ѡ(г)ню чому(с) все спѣваетѣ.
 Колибѣ тое(й) ковѣбаси доволѣ скоштовавѣ,
 Тобѣ вамѣ Х[ристо]с вродивѣсѣ весело за(с)пѣвавѣ.

(к. 111)

Вършъ нище(н)ски(й).

А шо, панове, либо(й) есте ма познали дворака,
 Вѣдоми(й) залевне, бо вмѣю добре стрѣлѣти с пѣзака.
 Шо в де(нѣ) ѡбачу, то в ноци застрѣлю.
 По(й)шовши на козинѣ, то мѣжикъ кричитьъ ѡлю.
 Има(й) которого сина,
 Бо не ѡде(р)житса еиѣ на головѣ чѣприна.
 То ма в сирокѣ ногами закидаю,
 А на това(р)яство голосно волаю:
 Втѣка(й)те коло бе(р)ковой хати,
 Бо ю(ж) мѣжи(кѣ) хоче ва(с) забѣгати.
 А нѣси нѣ заставляю ѣкѣ кобилѣ зацацъ,
 Тилко(м), панове, вимовиль, а ѡ[н] мене киа(с)ко(м) по гребтѣ пацъ.
 Взавъ¹⁾ мене киако(м) ѡкривати,
 Аже(м) мѣсѣлѣ гвалтѣ волати.
 Гва(л)тѣ, панове, рату(й)те, хто чуе,
 Бо южъ ми на гвалтѣ д[ѣ]ху не стае.
 Не треба вам, панове, сколнои роскоши повѣдати,
 Бо могли есте коликолве(кѣ) ѡ нѣ давно чувати.
 Волимо ва(с), панове, свѣти вѣ(н)шовати,
 Бо в се(й) д[е]нѣ пре(д)празде(н)ствени(й) люде прѣциѣю(т)
 И всѣ собѣ зае(к)не свѣти вѣ(н)шую(т).
 Е ѡсобливе ти люде пѣницѣ роковиѣ,
 Поглядаю(т) на мене ѣкѣ вовки лѣсовѣи.
 Погля(н)те но, панове, казди(й) пѣницю познае,
 Бо в пѣницѣ су(к)нѣ латами пошита,
 Ыкѣ мосева хата ри(д)но(м) побита,
 В пѣницѣ чоботи ис того ременю,
 Шо в лѣтѣ дерѣтъ по деревю.

(112)

Вършъ други(й) нище(н)ски(й).

О ю(ж) н ма в далеко(й) земли прѣва(н)дровавъ,
 Сто мыль еси в чѣчма(н)скихъ краевѣ мишѣрова(в).
 И видѣлешъ тамъ ба(р)ѡ великие дѣва.
 Скажѣ вамъ всѣмъ, если хто кунитѣ миѣ дѣва.
 Тамъ гори ма(с)ляние, книшѣми поро(с)ли,
 Двѣ стоить високие, до кѣписѣ аро(с)ли.
 На ти(х) гора(х) двѣ бабѣ, шо пероги плещѣтъ,
 Два зацацѣ лапами ѡсе ѣ пѣчѣ мешѣтъ.

¹⁾ В рук. взав.

Такъ та перо(г) ѡти(л)ни(й) было(м) тамъ схвати(в)
 И вкѣсилемъ вѣбамъ, ажъ ѡнъ зара(в) за(с)тивъ
 И вѣбы мнѣ закленивъ, щомъ бы(л) ѡнѣмѣвъ
 И говорити слова е(д)ногомъ не смѣвъ.
 Але теперъ Г[оспо]дъ Б[о]гъ ѡворилъ мнѣ мову.
 Повѣмъ же вамъ, панове. По(й)мав та бувъ совѣ.
 Такъ тама сова ѡчи мнѣ ви(д)рала
 И самаѣ в рѣкъ мои(х) фо(р)тельне вирвала.
 Да(й)те мнѣ, панове, горячого книша
 А потѣшъте в неща(с)тю бѣдного гѣлиша.

(113)

Вѣршъ нище(н)ски(й), хороши(й) и смѣшни(й).

А чи чули(с)те, панове, ѡ нашо(й) пригодѣ,
 С(с) коли то та повѣмъ . . . ¹⁾ мое(й) в родѣ.
 Що(ж), колиси неща(с)ти(т), мѣсимо те(р)пѣти,
 А при е(д)номъ сухарѣ в це(р)квѣ б[о]жо(й) пѣти.
 И тамъси былъ на тие сѣва}та приготовалъ,
 Ле(ч) хто(с) из ненави(с)ти мене ѡчаровалъ.
 Вчинилемъ былъ в велико(й) и та ко(н)вѣ квашѣ,
 На котрѣю просити мѣлешъ м[и]л[ос]ть вашѣ.
 Ажъ яка(с) невѣста такъ ма счаровала,
 Же в(ъ)ве(с)е пожитокъ с квашѣ мое(й) ѡдобрала.
 Коли стала квашице по печи играти,
 Мѣсѣли всѣ нищие в запѣ(ч)ка втѣкати.
 А Гапонъ, нашъ товаришъ, схвативъ лопату,
 Почалъ квашѣ ти(с)нѣти, ввидѣчи істратѣ.
 А кваша якъ живаѣ по школѣ скакала,
 Мѣвѣши гнѣвъ на Гапона, по кѣстахъ шѣкала.
 Коли кваша Гапоно(м) ѡ землю вдарила,
 Ажъ головою его дверѣ ѡворила.

(обор.)

Здѣмѣ(й)теса, панове, що ва мо(ц) с квашѣ,
 Не могли е(й) вгамовати всѣ нищие нашѣ.
 С(д)е(н) кричить: панове, по човенъ ходѣмо,
 А по нию в то(й) квашѣ сже не бродѣмо.
 А кваша вало(м) стала презъ порогѣси д(ъ)лати.
 В(д)на свиня прибѣгъши, почала хлѣпѣтати.
 Кваша тама и свиню такъ прѣ(д)ко промѣкнѣла,
 Же квикнѣла, якъ еи ѡ землю кинѣла.
 А сама такъ почала якъ море шѣмѣти.
 Мѣсѣли(с)мося сѣ то(й) речи здѣмѣти.

¹⁾ бсгу (нечитко або помилѣно).

Тако(й) бѣди квашице намъ всѣмъ наробила,
 Же шипомъся до гори якъ живага збыла.
 А ѡди(н) намъ порадавъ сѣлю присолити,
 То(г)ди(ж) ѡже не мо(г)ли(с)мо изъ запѣчка ви(й)ти.
 Коли почала на(с) та(й) кваша ѡбливати,
 Не мо(г)лисмо ю(ж) жаде(н) ѡ запѣчкѣ спати.
 Не позналажъ сина тамъ и ро(д)нага ма(т)ка,
 Бо ко(ж)доиѡ ѡ(л) квашѣ при(с)хла и рѣба(т)ка.
 Просиможъ ва(с), панове, ѡ на(с) памѣта(й)те,
 А до школи намъ страви и хлѣба дава(й)те.
 Бо носите колачѣ ѡ(л) кума до кума,
 А до школи прине(с)ти не машѣ ѡ ва(с) ѡма.
 Не принесете до школи жаде(н) солони(н)ки
 И минетъ ва(с), мовите, кучати дѣръ ниньки.

- (114) Забѣли(с)те, панове, ѡ на(с) и ѡ Б[о]гѣ,
 По(й)деможъ и мы ѡ(л) ва(с) в п(н)шю дорогу.
 А чимъ це(р)ковъ б[о]жана себе ѡкрашаеъ,
 Чимъся, чл[о]вече, твоѣ д[ѣ]ша по(д)ношае(т).
 Це(р)ковъ б[о]жана в гумно(в) читани(х) сиаеъ,
 А читана в спѣванамъ за кле(й)ноти мае(т).
 А мы то в це(р)квѣ б[о]жо(й) щоде[н]не спѣваеъ,
 А за ваше здоровѣ Г[оспо]да благаеъ,
 Абы вамъ ту(т) Б[о]гѣ далъ вѣкъ в фортунa(х) пр{ожив}ати,
 Потомъ в Хри(с)томе ро(ж)де(н)ни(м) в н[е]бѣ ца(р)ствовати.

(114) **Вѣршъ нище(н)ски(й).**

С[в]я(с) и га с Кобивола(к) три(с)та ми(л) ва свѣта
 Прива(н)дровале(м) до ва(с) зарана на свѣта.
 С[в]ѣдлалемъ собѣ ки(й), ки(й) мощни(й), дѣбови(й),
 А прилетѣлемъ до ва(с) ѡ ту(т) на свѣтъ нови(й).
 Взалемъ собѣ у то(р)бѣ кабаки и хлеба,
 Бо слѣжаломъ того завше тилко треба.
 Тилкомъ бѣгъчи през лѣсъ, за хашѣ вачапа(л)ся,
 С[в]ѣ(р)нуса в за(д), ажъ миѣ ба(н)долетъ ѡрвалъся.
 Ихалемъ черевъ лѣси, такъ те(ж) и болота,
 Не боалемъся вбо(й)цовъ нѣ мита голота.

- (обор.) Правда, былешъ ге(т)мано(м), рыдиле(ш) ѡбовомъ,
 Спотикалемъся с кѣрми, лежачи по(д) вомомъ.
 А якъ почала га гѣсъ за ноги кусати,
 Мѣслемъ п(с)по(л) вога дале ѡтѣкати.
 Правда, питатиками нера(л)ся га бавлю,

Где вижѣ повенѣ куфелѣ, то тамъся я ставлю.
 То ю(ж) ми тамъ витають за лобѣ и чѣприпѣ,
 Неравъ мою и тую дерѣтъ сукъманнѣ,
 А все мене волають, ти мо(с)цѣви(й) пане,
 Не ко(ж)домѣ твоем чѣприни намъ стане.
 Радѣте мене, панове, що маю чинити,
 Чи ещеся мнѣ вчити, чися ѡженити.
 По(й)дѣ собѣ до кого(с) па(н)ни ѡбзирати,
 Бо мене тамъ всѣ хотѣ(т) во(й)томъ ѡбебрати.
 И вамъ всѣмъ на мешканица тамъже ити ражѣ,
 Пошлюблю же, на добри(х) грѣнта(х) ва(с) ѡсажѣ.
 Тамъ то, панове, небо низко ба(р)во лежи(т),
 Тилкося на дво(х) кишѣкахъ, ю(ж) печени(х), де(р)жи(т).
 Тамъ жо(н)ки, коли собѣ в морю хѣ(с)та перѣ(т),
 То на н[е]бо пра(н)ники якъ на камѣнь кладѣтъ.

Ѓ тамъ то ѣ коморѣ мѣсяць наставае(т),
 (115 обор.) А в де(н) м(с)ни(й) на печи сло(н)це спочивае(т).
 А звѣзды тамъ якъ динѣ всюдися валкають,
 Свицѣ в золотихъ коритахъ мигдали ѣдають.
 Рѣка горѣльчанага черезъ рынокъ течеть,
 Пи(й) тамъ ко(ж)ди(й) хо(ч) га(р)цемъ, нѣхто слова не рече(т).
 А воробѣцѣ ѣ срѣбнихъ таиъ ла(н)чоха(х) ходять
 И ковбаси живии по ве(р)бахъся родять.
 Свицѣ в лѣтѣ и зимѣ в дѣба(х)ся пороса(т),
 Пчоли медѣ до чве(р)цѣ в ко(ж)ди(й) д[е]нѣ приноса(т).
 Мѣсто тое ба(р)во е(ст) ѡбварова(н)ное,
 Кропивкою, лободою ѡбмурова(н)ное.
 Тамъ моя и ѡчизна стоить над водою,
 Ѣкритата пра(н)никомъ, пошита бѣдою.

(116) Идѣтъ тамъ на мешканица, їди бѣдѣ вмерати,
 Могѣ тую ѡчизнѣ я вамъ ѡказати.
 Завчасу и дороги мене испита(й)те,
 А за працѣ хо(ч) по три грошѣ минѣ да(й)те.
 Идѣтежъ всѣ а право в Инова до Крилова,
 С Крилова до Зборова, {з} Зборова до Иворова,
 З Иворова до Бѣванова, в Бѣванова до Кремнѣнца,
 С Кремнѣнца до Камнѣнца,
 З Камнѣнца до Лвова, ан Лвова до Кракова,
 З Кракова до Ѣчакова, в Ѣчакова до Пио(т)ркова,
 З Пио(т)ркова до Чигирина,
 З Чигирина до Ѣринина,

З Ъринина до Карапчѣва,
 С Карапчѣва до Ълѣва,
 З Ълѣва до Ку(д)ринецъ,
 А с Кѡдринецъ до Фе(н)кове(п),
 С Фе(д)кове(п) до Ъжеговецъ на ѡжвини,
 Бо тамъ чве(р)тъ за шелю(г) свѣжини.
 З Ъжегове(ц) до Горо(д)ка,
 А(ж) тамъ рѣпа соло(д)ка.
 З Горо(д)ка до Бѡчача,
 Ажъ тамъ по шелюгъ клѡча.
 З Бѡчача идѣтъ про(с)то в землю чѡчма(н)скую,
 А бѡдете тамъ мѣли повагъ па(н)скую.
 Тамъ е(с)тъ старо(с)та, котри(й) ѡ макъ ку(т) мо(р)чить,
 Мовъ до него, що хоче(ш), а ѡ(н) все мовчить,
 (обор.) Бо е(ст) ба(р)во богати(й), ѡ ска(р)бахъ ѡбфити(й).
 Мовлю то вамъ, панове, панѣ тамъ знаменити(й).
 Тамъ вола печеного за грошъ тилко кѡпшищъ,
 Коли того не бѡде(т), змовите мнѣ мѣтищъ.
 А ѡ вола спо(д) хвоста чо(с)никъ тече(т) в ѡ(ц)то(м),
 Зелена салата, коли схочешъ с постомъ.
 Тамъ земля богата, ѡ то(м) все зна(й)те,
 За вѣдомо(ст) певную колѡдѡ мнѣ да(й)те.
 Йи бѡвъ ге(т)маномъ славни(м), а тене(р) капланомъ,
 Лѣпше ми тое здоби(т), нѣжъ що е(с)темъ паномъ.
 И вамъ до домовъ свои(х) бл[а]го(с)ловлю по(й)ти.
 Можете(с) в сватами и (с) кѡмами зи(й)ти.
 Идѣтежъ а це(р)ковни(х) двери(й) не вопсу(й)те,
 Поеди(н)цемъ идѣте, все(с)и разомъ не су(н)те.

(117 об.) **Вѣрши на во(с)кресение Х[ристо]во.**

Прологъ.

Злотосвѣтна фо(р)туна вита(ет) на(с) н[ы]нѣ.
 Тризмѣф(й)можъ, чл[о]вече, ѡ то(й) то новинѣ,
 Ижъ стала предвѣчная Б[о]га Творца рада,
 Абы вѣтѡжо(н)наи сила была Ада.
 Ътожъ Х[ристо]с Мона(р)ха того дже(с) доказааль,
 Котри(й) пекъло разориль, сме(р)тъ вѣчную выгвааль.
 Троглавнаго це(р)бера скрѡшилъ божствомъ главы,
 А вѣрни(х) до в[е]б[ес]но(й) понеслъ н[ы]нѣ слави.
 Смерть лежи(т) забитаи, пекло ламентуе(т)
 И самъ ѡно(н)же темъно(с)ти в жало(с)ти сѣтуе(т).

Всѣ дѣволи стекли в глѣбокіе гѣахи,
 Бо видѣли на собѣ незмѣрніе страхи.
 Гди б[о]ж[ес]тво Х[р]исто[во] темьно(ст) ѡ(с)вѣтило,
 В то(т) ча(с) всѣхъ бѣсовъ в пеклѣ ба(р)зо засмѣтило.
 Всѣсы в пра(х) росипали о(д) бозко(й) свѣтлости,
 Всѣ згѣбили прокляти(х) силъ свои(х) смѣлости.
 Всѣ волали до Ада: брате нашъ, крѣпися,
 (118) А ти жѣ(н)же темьности, просимъ, не смѣтися.
 Ле(ч) гди в се(р)дцѣ копѣе его ѡбачили,
 Жсѣсы до Та(р)тарѣ росипа(т) рачили.
 И ю(ж) ѡ(д)толь не ви(й)дѣтъ, поки вѣчно(ст) стои(т),
 Неха(й)жеся и ч[л]овекъ грѣшни(й) того боить,
 За котрого Х[р]исто[с] панъ на кр[ес]тѣ змераль,
 Абы на(с) до живота вѣчнаго всѣхъ вобраль.
 С[т]о(ж) то дне(с) из гроба в свѣтлости повстаетъ,
 Тебе вѣчнимъ животоми, слѣхачѣ, витаетъ.
 Витаетъ и тризмѣфомъ, абы(с) тризмѣфоваль,
 С[д]кушениимъ бздѣчи ѡ(д) сме(р)ти, ликоваль,
 Виносачи весело славѣ Х[р]ист[а] Пана,
 Котори(й) кр[ес]то(м) забилъ вѣчнаго тирана,
 А вѣрни(х) впривадилъ з пекельно(й) темьности
 И впривадилъ до вѣчно(й) н[е]б[ес]но(й) свѣтлости,
 Где хори агг[е]льскне завше тризмѣфуютъ
 И намъ то(т) сво(й) н[е]б[ес]ны(й) тризмѣфъ ви(с)тавуютъ,
 Бы(с)мося веселили з во(с)кре(с)шаго Х[р]ист[а],
 Котри(й) якъ Б[о]гъ чдовне в[ы]нѣ з не(р)тви(х) воста
 (обор.) И на(с) яко во(с)кре(с)ши(й) Мона(р)ха провадитъ
 И в н[е]бѣ Емѣире(й)скомъ з Агг[е]ламъ сади(т).
 Спѣшио(ж)сы и мы н[ы]нѣ, вѣрни(й) Авдиторѣ,
 А во(с)кре(с)шому Х[р]ист[ѣ] ѡкримѣ покорѣ.
 Спѣва(й)мо емѣ згодне звѣтазѣкъ славу,
 А по(д)не(с)ши до н[е]ба сме(р)тельную главу,
 Викрика(й)мо весело: Х[р]исто[с] з мер(т)вих во(с)та(л),
 А на(с) вѣчнимъ животоми яко Б[о]гъ привита(л).
 Вита(й)мо(ж) и мы его яко Тво(р)ца н[е]ба,
 Которого на вѣки хвалити потреба. Ами(н).

С[т]рокъ не(р)ви(й).

С[т] Х[р]ист[е] во(с)кре(с)ши(й), нашъ С[т]р[е] злотопа(р)ни(й),
 С[т] Дню незаходими(й), вѣчни(й) и зара(н)ни(й).

Глѣхо(ѣ) ноши и те(м)но(ѣ) ти(с) е(ст) Просвѣтитель,
 Сло(н)ца, лѣни, дробнихъ звѣздъ правдиви(ѣ) Створитель.
 Свѣте незаходими(ѣ), емъпѣре(ѣ)ски(ѣ) Пане
 И влотопржени(с)ти(ѣ) и(с)ти(н)ни(ѣ) Титане,
 Ѡ(с)вѣтиле(с) темъние нашѣ н[ы]нѣ грѣхи,
 А провадишь на(с) сму(т)ни(х) до вѣчно(ѣ) потѣхи.
 (119) Свѣте незаходими(ѣ), Х[рист]е, Свѣте вѣчни(ѣ),
 С[ы]не единородни(ѣ), б[о]жв(ѣ), ба(р)во слѣчни(ѣ),
 Вилетѣле(с) из гроба крили золотими
 Э пророче(с)кими лица и всѣми с[ви]тymi,
 Которие в пекельни^т темно(с)ти(х) сидѣли
 И тамъ презъ по(л) ше(ст)тисащъ свѣта не видѣли,
 А тепе(р) презъ сме(р)ть твою ликуютъ в радости,
 Напившися в Ребрь твои(х) вѣчной сладости.

Ѡрокъ втори(ѣ).

Дне(с) в гробово(ѣ) темъности виростаеъ Квѣтокъ,
 Котори(ѣ) то на(с) ба(р)во тѣшитъ мали(х) дѣтокъ.
 Квѣтокъ Х[ристо]с во(с)кре(с)ши(ѣ), че(р)вонофа(р)бисти(ѣ),
 Кровию искропле(н)ни(ѣ), яко кле(ѣ)нотъ чисти(ѣ).
 Того Квѣта правица Б[о]га Ѡца носить
 И всѣмъ вѣрѣнимъ збавлена презъ него голоси(т).
 Двигни на того Квѣта, чл[о]вече, зреници,
 То повбѣдешъ вѣчной д[у]шевно(ѣ) те(с)кници.
 Бо тотъ Квѣтъ яко рожа зкравле(н)ни(ѣ) повстае(т),
 Тебе вѣчнимъ животомъ и ща(с)тиамъ витаеъ.

(обор.)

Ѡрокъ трети(ѣ).

Ю(ж) темъно(с)ти хмѣрние зступили в н[е]ба,
 А золотимъ променемъ засвѣтила феба.
 Южъ и жалѣ смѣтние насъ вѣрнимъ минаютъ,
 А радо(ст) в тризмѣфами чл[о]века витаютъ,
 Котри(ѣ) грѣхомъ пре(с)тупльства ра(ѣ) пие(н)кни(ѣ) затворилъ.
 Ѡто кр[ес]томъ воскре(с)ши(ѣ) намъ зновъ Ѡворилъ
 И всѣ в ѡномъ бога(т)ства вѣрнимъ ѡфѣруеъ ;
 Злото, серебро, кле(ѣ)ноти якъ Творецъ дарѣтъ.
 Дарѣтъ животь вѣчни(ѣ) и славу дарѣтъ,
 А ѡ(д) сме(р)ти всеро(д)но(ѣ) на вѣки варѣтъ.
 И тижъ себе ѡбварѣ(ѣ), чл[о]вече, ѡ(д) грѣха,
 Абы ти привитала з н[е]бѣ потѣха.

Г҃рокъ четве(р)ти(й).

Ћступу(й)те, лѣме(н)ти, и жалѣ, вступѣ(й)те,
 А радости в веселѣмъ, ю(ж) дне(с) наступѣ(й)те.
 Г҃то радости давца Х[ристе] повсталъ в гробѣ
 И свѣту затме(н)номъ приве(р)нѣлъ ѡ(в)добѣ.

- (120) Виражаетъ на сло(н)цѣ свѣтъ б[о]ж[ес]тва своего,
 Д[е]нь г(с)нв(й) ѡ(д)новлѣе(т) для фрас(н)кѣ твоего.
 Человѣче мѣзе(р)ни(й), зважъ собѣ тое
 Во(с)кре(с)шаго Мона(р)хи дѣло прес[в]ѣтѣе,
 Ижъ за тебе, мѣзе(р)ни(й), змерати рачи(л),
 Абы(с) ти якъ сме(р)тельни(й) свѣтъ вѣчни(й) ѡбачилъ
 И коронѣ вѣчную Фрималъ ѡ(д) Х[рист]а,
 З втро(й) плинеть якъ сло(н)це радо(с)т вѣку(с)та.

Г҃рокъ пяти(й).

Цинозро де(н)наѣ, точи в себе млеко,
 Котраѣ свѣтъ сво(й) стелешъ з н[е]бѣ високо.
 Бо что Преч[ис]таѣ С[ы]на ѡглядаетъ
 Из ме(р)твихъ повсталого и намъ тогожъ даетъ,
 Абы(с)мо ѡ(г)лѣдали яко Створителя,
 Ла(с)кавого Мона(р)хѣ и ѡ(д)купителя,
 Котори(й) за животъ нашъ рачилъ змерати,
 Абы на(с) мо(г)лъ до н[е]ба якъ синовъ обрати.
 Г҃то(ж) тепе(р) яко В[о]гъ славно в не(р)тви(х) воскресъ
 И на(с) такъже до н[е]ба високого по(д)неслъ.

- (оборот.) Хвалижъ его, чл[о]вече, якъ своего Пана,
 Котри(й) кр[ес]томъ поравилъ вѣчнаго тирана.
 Хвалижъ того, котри(й) ты ѡ(д)купити рачилъ,
 Абы(с) его з н[е]бѣ в радости ѡбачилъ,
 Бо то(т) для на(с) мѣзе(р)нихъ якъ В[о]гъ з н[е]ба встѣпилъ,
 А н[ы]нѣ на(с) кровию своею ѡ(д)купилъ.

Г҃рокъ ше(с)ти(й).

Бара(н)кѣ, свѣта полъни(й), взяле(с) нашѣ грѣхи.
 На(с) смут(н)нихъ впровадиле(с) до вѣчно(й) потѣхи.
 Ти(с) рѣно золотое изъ себе зложилѣ(с),
 Ти(с) по тридневно(й) сме(р)ти предивне ѡжиле(с).
 Г҃ Бара(н)кѣ шляхе(т)ни(й), Х[рист]е Сп[а]сителю,
 Незлобиви(й) и тихи(й) свѣта Створителю,

Твое имя во сло(н)цѣ положѣ(н)но вѣчне,
 Ти(с) то рачиль и сл[о]нце выразити слѣчне.
 Твоя рѣка свѣтъ де(в)ни(й) в в[е]божѣ излѣчила,
 Абысы д[у]ша наша во тмѣ не мѣчила
 Але свѣтъ тво(й) видячи, весело волала
 И в тобою, во(с)кре(с)ши(й), в в[е]бѣ королевала.

(21)

Грѣхъ семи(й).

Амѣфѣоне лютиѣ(с)то, на лютиѣ золото(й)
 Видава(й) мелодию ѿ то(й) славы с[в]ято(й)
 Дне(с) Х[рист]а Сп[а]сителя, котри[й] сме(р)ть звѣтажилъ
 И всю силу дьяволовъ подѣ ноги положилъ.
 Гра(й) на тризмѣфъ весели(й), бо Б[о]гъ в ме(р)тви(х) повсталъ
 И сло(н)це затме(н)ное свѣтлостю привиталъ.
 Гра(й), бы лѣси и скали весело скакали,
 Котрие вчора смѣтне по панѣ плакали.
 Гра(й) весело, лютиѣ(с)то, на тризмѣфъ Х[ристо]ви,
 А мы тризмѣфовати, вѣрние, готови.
 Гра(й) радо(с)тно, абысы князь темъности смѣтилъ,
 Бо Х[ристо]с крѡвь всѣхъ вѣрни(х) ѿ(д)кѣшилъ.
 Бы(й) лаго(д)но, граючи, в золотие строни,
 Бо южъ в пеклѣ ѣпали темъние магони.

Грѣхъ ѿ(с)ми(й).

Ю(ж) и изво(н) премѣрилъ циа(н)ские води,
 Ю(ж) и[ы]нѣ прижегліовалъ до портѣ погоди.
 Ю(ж) ѿминулъ строіе и страшние смоки,
 (оборот.) Ю(ж) лвожъ тве(р)димъ затвори(л) сножъ стра(ш)ние взроки
 И високогоръние, скалистие гори
 Преминѣлъ для вѣчнои Х[ристо]во(й) покори,
 Котори(й) для чл[о]века ѿкрѣтние мѣки
 Утерпѣлъ добровольне ѿ(д) тира(н)ско(й) рѣки.
 Ю(ж) зближилъся до Колховѣ, до рѣна влатого,
 Ю(ж) и в рѣки выгаль его; хто видѣлъ такого
 Г(д)важняго жолтънѣра ѿ(д) створена свѣта?
 Г(то)ж) намъ показали ѿ(с)та(т)ние лѣта
 Пре(с)лавного И[и]зона, Х[рист]а Сп[а]сителя,
 Воскре(с)шаго Мона(р)хѣ, свѣта Створителя,
 Котори(й) превѣ ѿциа(н) крви свое(й) приплинѣлъ
 До норѣту ца(с)ливости и всѣхъ سموковъ минѣ(л)

И зсѣиъ лвошъ страшливиъ ѿ(г)ни(с)тне ѿчи
 Заслѣпилъ сномъ, в котрого шѣка(й)ю помочи.
 То(т) бовѣмъ бовѣствомъ своимъ всѣхъ вѣрни(х) вре[ни]цѣ
 С(с)вѣтилъ и впровадилъ до ѿ(с)но(й) свѣтницѣ.
 Того хвалѣмъ, вѣрние, поки стане(т) сло(н)ца,
 Ижъ вѣчнаго Мона(р)хѣ, не вѣюча ко(н)ца.

(122)

Сѣрокъ девяти(й).

Сѣ Іер[сца]лиме, просвѣща(й)си новв(й),
 На споткаши Х[ристо]во ставьси ту(т) готови(й).
 Да(й) дари богатие, котри(й) ты вбѣдовалъ
 И ѿ(д) всѣхъ неприятеле(й) мощно ѿбваровалъ.
 Свѣтиса и ти, нови(й) Сѣуне, дна того,
 Хвалачи Хр[ист]а Пана, Бара(н)ка с[в]ят[о]го,
 Котри(й) н[е]бо рѣкою своею ви(с)тавилъ
 И сло(н)це ѿ(г)нистое на ѿномъ поставилъ,
 Абы тобѣ, чловече, весело свѣтило.
 Сѣто(ж)си то дна сего все skutko(м) ви(с)тило,
 Бо сло(н)це пре(д)вѣчное восило з гроба,
 (обор.) Н[е]б[е]снаго Мона(р)хи вѣчнаго ѿ(з)доба,
 Агнець на(й)покорнѣ(й)ши(й), С[в]ят[о]га и Сѣца;
 Тому не машъ поча(т)ку, не бѣдетъ и ко(н)ца,
 Котри(й) за ни(р) закла(н) бы(ст), а н[ы]нѣ з гробѣ всталъ
 И свѣтомъ бовтва своего свѣтъ хмѣ(р)ни(й) привита(л).

Сѣрокъ ѿдина(д)цати(й).

Здѣиъ(й)си, ѿ чл[о]вече, то(й) бовко(й) м[н]л[ос]ти,
 А вида(й) го(р)ливие из сердца литости.
 Котори(й) ты литуетъ такъ ѿко своего сына,
 Сѣто на нѣнъ виражона зси твои вина.
 Же на кр[ес]тѣ змераль, грѣшникѣ, за тебе,
 Не злотомъ ты ѿ(д)купилъ, але видаль себе
 На ѿкрѣтние мѣки, зважъ тое собѣ,
 Ижъ за тебе Творецъ тво(й) три (д)ни лежалъ в гробѣ.
 А н[ы]нѣ славно во(с)кре(с) в гробово(й) темъности,
 А тебе запровадилъ до вѣчно(й) свѣтло(с)ти.
 Хвалижъ его, чл[о]вече, ѿкъ свое(г)о Пана,
 Котри(й) ты вивель с пекла, а забилъ тирана.

(123)

Сѣрокъ двана(д)цати(й).

Квѣтне(т) радо(ст) на свѣтѣ ѿко пре(с)ли(ч)ни(й) Квѣтъ.
 Нехай(ж)еси веселв(т) зве(с) то(т) хмѣрни(й) свѣтъ.

Бо свѣтъ вѣчни(й), Х[ристо]с Панъ, из гроба повстаетъ,
 А славою вѣчною чл[о]века витаетъ,
 Котораи всѣхъ вѣрни(х) чекаетъ ѿ в[е]бѣ.
 То все Х[ристо]с о(д)новиль ѿ каме(н)номъ гробѣ,
 Поне(с)ши страшливиѣ и больниѣ рани,
 Котори(х) намножили, а(х), злиѣ тиранѣ.
 А тепе(р) такъ Квѣтъ квѣтне(т) в гробово(й) темьности
 И на(с) вѣрѣни(х) провади(т) до вѣчно(й) свѣтлости.

Сѣрокъ трина(д)цати(й).

Не бо(й)моса ю(ж) смерти, бо сме(р)ть изъяза(н)на
 И до некла темьнаго ю(ж) Хр[ис]тоу(с) сказа(н)на.
 Игра(й)моса цюцника, мале(н)киѣ дѣти,
 Бо бѣдемо ѿ раи ро(с)квѣтломъ сидѣти.
 А на сме(р)ть наготу(й)мо кии дѣбовниѣ
 И вегерѣ ѿ рѣкахъ мѣ(й)мо грабовниѣ.
 Икъ сме(р)тъ до на(с) нове(р)нетъ, мѣ(й)моса в запасѣ,
 А по кулакови разомъ зложѣмо ю(й) ѿсѣ.
 (обор.) Ти за ко(с)ти бери сме(р)тъ, товаришѣ, смѣло,
 Берѣмоса, бо на мнѣ чому(с) трижи(т) тѣло,
 Бо сме(р)тъ хи(т)ра, щобѣса в рѣкъ наши(х) не ви(р)вала,
 А котрого змежи на(с) заразѣ не по(р)вала.

Сѣрокъ чоти(р)на(д)цати(й).

Не бо(й)моса, дрѣже мо(й) и за(п)ни(й) комъпане,
 Авали на(с) на хи(т)ро(ст) сме(р)ти тое(й) стане.
 Маю га мѣхъ полови в мѣски гречаной,
 Зажнемо на(д) нею штуки звича(й)нои.
 Сѣбваливши на землю, ѿ ро(т) е(й) напха(й)мо,
 А саии ѿ дорогу чимъ прѣ(д)ше наха(й)мо.
 То она бѣде(т) лу(с)кѣ в рота виберати,
 А мы ю(ж) не бѣдемо сме(р)тю змерати.
 Слѣшмоса во(с)кре(с)шаго Х[рист]а привитати
 И в нимѣ вѣчне бѣдемо в н[е]бѣ царствовати.

(124) **Сѣтрокъ пѣ(т)на(д)цати(й).**

Зле радишѣ, товаришѣ, не такъ зчинѣмо,
 Мога рада, иначе(й) тое ѿ(д)мѣнѣмо.
 Сѣ мы сме(р)ти спечѣмо що ва(й)больши(й) кола(ч),
 Тое мнѣ похвали(т) на(й)по(д)лѣ(й)ши(й) ѿрачѣ.

Та по(й)дѣмо до сме(р)ти съѣ ис поклономъ,
 То она дале(й) по(й)де(т) и своиѣ закономъ,
 А намъ все перебачи(т), що(с)моса хвалили,
 Хоча(й) ей ещесмо и трохи не били.
 Бо слово вражливое чл[о]векъ памятае(т),
 Такъ перехвалъки нашѣ, вѣмъ, же ю(ж) сме(р)ть знае(т).
 По(й)дѣмъ мы покороу, якъ Х[ристо]с по(с)тушилъ,
 Котори(й) на(с) ѡ(д) сме(р)ти вѣчнои ѡ(д)купилъ.

Сѣрокъ ше(с)на(д)цати(й).

Рада то здороваѣ, ка(ж)ди(й) то похвалитъ,
 За вра(д)ливие слова Х[рист]а се(р)дце болитъ,
 Котори(й) на то пришолъ в и[е]ба високого,
 Абы чл[о]века вирвалъ з пекла глѣбокого.
 Уважъ, в яко(й) покорѣ ходилъ Творецъ свѣта,
 (обор.) Ийкъ Баранокъ неви(н)ни(й) не давалъ ѡвѣта.
 Хоча(й) его ѡкрѣтне и страшливе бито,
 Же кровь его с[ви]ятаѣ пливѣла ѡбѣито,
 Сѣ(н) якъ неви(н)ни(й) мо(л)чалъ и поко(р)не зносилъ.
 Хочъ былъ Тво(р)цемъ в[е]б[ес]нымъ, того не голоси(л).
 А ми хочемъ штуками животъ заховати,
 Бѣдѣчи сме(р)тельными на сме(р)ть воевати.
 Хочъ бы(с)ии воевали, але в побо(ж)ности,
 Хочемъли кролевати в в[е]б[ес]но(й) вѣчности.

Сѣрокъ сѣмъна(д)цати(й).

Сѣтожъ править теренѣ, якъ не воевати,
 Коли намъ сме(р)ть не хочеть в свѣтѣ фо(л)говати.
 Ба би(й)моса из нею, поки на(с) ту(т) стане,
 Хиба животъ шацѣшъ, пане брате, тале,
 Же сме(р)ти похлѣбѣшъ, котраѣ не знаеть
 Нѣ похлѣбства нѣ правди, всѣхъ заровно нае(т).
 Давнаѣ то приповѣсть, не грѣ(й) ти гадини,
 Щобъ тебе не вкусила любъ твоє(й) дитини.
 А ти з сме(р)ткю брате(р)ство хочешъ собѣ нѣти,
 Що тебе зомъкне(т) з свѣта, ба и твои дѣти.
 Сѣ дѣрнину говоришъ, чого самъ не знаешъ,
 (125) Що сме(р)ть за приател(ь)къ собѣ, вижъ, маешъ,
 Же е(й) колачъ велики(й) санъ ту(т) ѡбецѣшъ,
 А сво(й) животъ в сме(р)тельных(й) южъ порохъ ницѣшъ.

Ѓрокъ ѡ(с)мна(д)цати(й).

Милишься, товаришъ, на то(й) свое(й) радѣ.
 Хоча(й) сие(р)ть вяза(н)на е(ст) и лежи(т) во Адѣ,
 Таки ѡна справитьсѣ на не(в)дѣни(й) нашъ живо(т),
 Э сме(р)тю во(й)мы ме точѣшь, але важи(й)мо цю(т);
 И в цютами побожно(ст) ѣк ба(н)ке(т) готу(й)мо,
 Тишься ѡ(л) сме(р)ти вѣчно(й), ѣкъ мога, рату(й)мо.
 А во(й)ною нѣчого в сме(р)тю не вранимо,
 Тилко хибѣ животь нашъ в гробахъ ѡсадимо.
 Лѣпше бѣде(т), гди бѣдемъ жити з покорѣ,
 То бѣдемо в н[е]б[ес]номъ жити {с} Хр[ис]томъ дворѣ,
 Котори(й) за животь нашъ змерати рачиль,
 Абы кожди(й) чоловѣкъ свѣтъ вѣчни(й) ѡбачиль.

Ѓрокъ деви(т)на(д)цати(й).

Да(й)же, Х[рист]е во(с)кре(с)ши(й), щобъ ро(с)ла кропива,
 Ѓ то то бѣдетъ моя година ща(с)лива.
 Ѓкри(й)же, Панае мо(ж)ни(й), и лѣси ли(с)тами,
 Щобы ми в нихъ гѣляли собѣ з телл(т)ками,
 Бо вжеса минѣ школа ба(р)зо набридила,
 (обор.) А ѣкъ з ту(р)мѣ темъно(й) мене посадила.
 А еще дякъ на покѣтѣ Ѡ ѣкъ ве(д)мѣдѣ сиди(т),
 Що мы тилко робимо, всеса на на(с) глѣди(т).
 Нѣѣкъ наиъ попо(й)грѣти, зара(з) хло(с)гу дае(т),
 Хо(ч) мама борщъ пришле(т), на тое не дбае(т).
 А колибъ то кропива, тобѣса ѣ и (с)ховавъ,
 И хо(ч) бы мы шѣкавъ дякъ, в кропивѣбѣ ѣ не дѣбавъ.
 А колиби шѣкали, хибѣи из псаи,
 Нездорови{м} ѣа зна(й)дуть з кропивѣ сами,

Ѓрокъ два(д)цати(й).

Х[ристо]с во(с)кре(с) из ме(р)тви(х), миѣса се(р)дце крае,
 Жеса на злицѣ дѣти(й) ба(р)зо няого грае,
 А минѣ то невольно и за школѣ ви(й)ти,
 Бо заразъ дякъ розѣами буде(т) мене бити.
 И мышлю ѣ, що маю дале(й) зчинити,
 Тилко бы лѣсъ розвивѣса, гадаюса скрити.
 Неха(й)же ѣа шѣкае(т) зо всею школою,
 И накриюса в лѣсѣ п(д) дѣбкомъ полою.

То ѡ(н) скаже(т), пень лежи(т), не бѣде(т) мы знати,
 А ѡ дале(й) Ѡ него бѣдѣ стѣкати.
 Неха(й)же лелекае(т) тепе(р) самъ ѡ школъ,
 Иѡсы награю в лѣсѣ в хлопцами до волѣ.

Сѣрокъ два(д)ца(т) пе(р)ви(й).

(126)

Недостае одної картки.

Але колибъ мнѣ Б[о]гъ далъ вымѣкнутиса в школи,
 Волю ѡ па(с)ти в полю корови и воли.
 Иѡкъ же мы бѣде(т) тато зновѣ послати,
 Не по(й)дѣ, але бѣдѣ южъ гвалѣту волати.

Сѣрокъ два(д)ца(т) че(т)ве(р)ти(й).

Квѣтну(т) лѣси и поля розними квѣтами,
 Коронуе(т) и на(с) Б[о]гъ вѣчными лѣтами.
 Тризмѣфѣ(й)можъ, вѣрние, же Па(н) в ме(р)твихъ во(с)кре(с),
 Намъ весела и радо(ст) невѣ(р)нѣю прине(с)
 И животь намъ даровалъ ѡко Творе(ц) свѣта.
 Сѣ ща(с)ливиежъ то к намъ наступили лѣта.
 Веселѣмъся, вѣрѣние, в во(с)кре(с)шаго Х[рист]а,
 З котрого ѡкъ здо(й)плине(т) радо(ст) вѣкуи(с)та.
 Мнѣнѣ за(с) мале(н)комъ писа(н)ки дарѣ(й)те,
 Сами(х) себе Х[ристови] вѣчне ѡфѣрѣ(й)те.

Епѣлогъ.

Х[ристе] во(с)кре(с) из ме(р)тви(х), сме(р)ть вѣ(ч)не згольдова(л),
 А намъ всѣмъ вѣрни(м) сво(и)мъ ю(ж) живо(т) даровалъ.
 Радѣ(й)мо(ж)ся, слѣхачѣ, ѡ поко(р)номъ д[ѣ]лѣ,
 А Х[рист]ѣ во(с)кре(с)шому покажѣмо скрѣ(с),
 (обор.) Котори(й) за на(с) рачилъ ѡкъ Б[о]гъ змерати,
 Абы на(с) мо(г)лъ ѡкъ Творецъ до н[е]ба вобрати.
 Сѣ(д)да(й)можъ и мы емѣ поклонъ ѡко Панѣ,
 Котори(й)ся за нами заставилъ тиранѣ.
 А поклонѣмъся ему в се(р)дца глѣбокости,
 Бо тотъ на(с) вирвалъ зсѣхъ в пекельно(й) темъно(с)ти
 И до свѣта вѣчнаго рачилъ впровадити,
 З Агг[е]льскими хорами ѡ в[е]бѣ посадити.
 Хвалѣможъ, Авдиторѣ, во(с)кре(с)шаго Х[рист]а,
 Котори(й) за на(с) змералъ и из ме(р)твихъ воста.

А хвалачи, триґмѣфґ(й) на многіе лѣта,
 Доколь бѣдѣтъ вдѣлѣти сло(н)це своґо свѣта.
 Того мы вамъ вѣчномакѣ вѣрѣнне слѣги,
 Абы(с)те южъ не мѣли в се(р)дцѣхъ свои(х) туги.
 Але неха(й) витаецъ в н[е]б[ес]наґо тронґ
 Радо(ст), в котромъ ѡмѣте такъже и коронґ
 Э рѣки Мона(р)хи того, котори(й) сме(р)гъ попра(в),
 А тобѣ ра(й) пре(с)ли(ч)ни(й), богати(й) даровавъ.
 Жи(й)те(ж) в с(в)ѣтѣ ща(с)ливѣ, поки того воля
 Бѣде(т) тутъ вамъ ща(с)тити н[е]б[ес]наґо Кроля,
 Котори(й) ва(с) кровию с[в]ѣтоу ѡдѣлѣшилъ
 (127) И зъ н[е]ба високаґо дѣла ва(с) цѣло встѣшилъ.
 Жи(й)тежъ в ща(с)тѣ сполечѣне, а хвалѣте того,
 Котори(й) вамъ вѣдѣлилъ живота вѣчнаґо,
 А намъ дѣтежъ преба(ч)те, в чомъсы поблѣдѣло,
 Гдѣ(ж)сы на приготованю нашо(м) такъ згодило,
 Икѣсы большъ наѣчимо, большъ бѣдемъ мовити,
 Во(с)кре(с)шаґо Мона(р)хґ вѣршами хвалити.
 Тепе(р) ѡ(д) на(с) при(й)мѣте, що ѡфѣруемо,
 Живо(т) вѣчни(й) и радо(ст) вамъ всѣмъ дарѣемо,
 Аби Х[ристо]с во(с)кре(с)ши(й) ва(с) тутъ бл[а]ґослови(л),
 А здорова, побожно(ст) в се(р)дѣца(х) ваши(х) зывилъ.
 Бо побожно(ст) Хр[ис]то(с) кро(л) такъ собѣ шацѣ(т)
 И н[е]бо за побожно(ст) вѣрнимъ ѡбецѣ(т). Ами(н).

(127) Вѣрши нище(н)ские, а смѣшние.

Грицю, брате но(й) мыли(й), ча(с) и на(м) на влови,
 Сѣзмишъ сѣти¹⁾ и з мѣшокъ житной полови.
 Видѣлемъ, же летѣло з н[е]ба пасокъ много,
 И тилко не вловишемъ мѣае(р)ни(й) нѣчого.
 Прѣ(д)ко ба(р)во летѣли и на цми(н)та(р) впали.
 Люде зара(в) коло ни(х) громадами стали.
 Коли(ж) стали всѣ разомъ ѡнне ловити,
 (обор.) И засѣпсы, бѣгѣчи, не мо(г)лемъ мовити.
 Ажъ при бѣгѣ жа(д)ной зже не засталиемъ.
 Ходѣчи по цми(н)тарѣ, тилко засви(с)галемъ.
 Гдѣсы тоѣ подѣло, помы(с)лилиемъ собѣ,
 И зотхнѣвши, по(д)не(с)лемъ рѣки в н[е]бо ѡбѣ.
 С Б[о]же, да(й)же и мѣ х(ч) ѡ(д)ну по(й)мати

¹⁾ нечитко.

Па(с)хѸ с пере(л)пѣчкою, неха(й) бѸдѸ знати,
 Що то н[ы]нѣ за ма(н)на из н[е]ба асѣлила,
 Але мене, якъ бачу, едного ѡкнила,
 Щомъ жа(д)нои не по(й)малъ, якъ кѸпою впали
 И шерегомъ в цми(н)тарѸ поважне стоѸли.
 Ажъ глянѸ на ѡлицю до е(д)нои хати,
 Пие(н)кни(й) мы запа(х) за(й)шовъ, почавъ ѡ во(н)хати.
 Помишлю, чи не пасхѸ тамъ то тепе(р) идѸ(т),
 ПрикрадѸся, а(ж) сѸвъ поза (с)толомъ сидѸтъ.
 А едина дитина на припѣ(ч)кѸ сидитъ
 Та еще не(с)кубенѸ пере(л)пѣчкѸ де(р)житъ.
 Йї тихе(н)ко скравшися, мы(с)лилежъ, жѸ вѸвачу,
 А ѡхвативши хижѸ полеге(н)ку втечѸ.
 Скоро ѡ Ѹ дити(ни) вхзативъ пере(л)пѣчку¹⁾

(128) (Недостае одной або й больше карток).

Вита(й)те, що ва(м) хѸ(с)тка тютюномъ зробле(н)на,
 Ё якъ едвобомъ рѸдимъ хороше ѡпstre(н)на.
 Вита(й)те, що шапъки вамъ ѡбшити соболемъ
 Таковимъ, що бѸгае(т), заде(р)ши хву(ст), полемъ.
 Вита(й)те, що наете чоботи в ременя
 Такового, що дерѸтъ мамъ из деренѸ.
 Вита(й)те, що чѸприни на вѣте(р) вамъ встали,
 А чому(с)те Ѹ ко(р)шигъ мене не витали?
 Витаю ва(с), паницѣ, всѣхъ споле(ч)не разонъ,
 Бо ва(с) дѣдъко забере(т) до пекла заразомъ.
 Ви на мене, прошѸ ва(с), за то не диву(й)те,
 А якъ при(й)ду до ко(р)шми, таки мы ча(с)ту(й)те.
 А ѡ вамъ комъшавии гара(з)дъ домогѸ,
 Хо(ч) з вами до пекла по(й)дѸ в единѸ дорогу.
 ТакожѸ и волочѸбъви(ш) мене подарѸ(й)те,
 Сами в ко(р)шигъ и в дома(х) весело лику(й)те.

Вѣршъ трети(й).

ПовѣлѸ ѡ вамъ, панове, кра(с)нѸю приповѣсть,
 Кто собѣ варивъ и(с)ти, знаю добре, же то(й) и(с)тъ.

¹⁾ Сей уривок надрукував уже проф. Перетц в 12 кн. Київських „Университетскихъ Извѣстій“ в „Отчет-ї о занятіяхъ но время заграничной командировки въ лѣтнее вакаціонное время 1907 г.“ на стор. 20—21. Пор. також йогож „Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра“ в „Изв. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н.“, 1909, кн. I, стор. 143—144. Друкую тут сей вірш для повноти, тимъ бильше, що й тут дешо читаю инакше.

А ѿ на тое единѣ тилко не зобравѣся.
 Жаль ми того великий(ѣ), для тогоѣ ѡзвалѣся.
 А що(ж), хо(ч) быѣ и радѣ бѣѣ заложити кухню,
 Мѣсѣль быѣ заставити ѡ(с)га(т)ную сѣкѣю.
 (обор.) Бо в котри(ѣ) ку(т) поглянѣ, не зна(ѣ)дѣ нѣчого,
 А в запѣчку таборомѣ воши(ѣ) лазитѣ много.
 Скажѣтъ минѣ, где воши дорого продаютѣ.
 Минѣ за сто шелѣга жадного не даютѣ.
 А ми то небожата много бѣдѣ зажили,
 Нѣмѣ тихѣ воши(ѣ) ѡ школѣ собѣ намножили.
 А е(ст) такне люде, що нѣзачо маотѣ,
 А ѡсобливе тие, що бѣды не знаотѣ.
 Та(ж) и вошѣ мѣзе(р)наѣ тилко, где стрѣпѣ чуе(т),
 Тамѣ звикла и мешкати, не тилко ночуетѣ.
 А мы то в давни(х) часовѣ, ѡчачисѣ в школѣ,
 Нѣчого не маемо, а не(в)дзи доволѣ
 Мѣсимо заживати для с[вѣ]го(ѣ) наѣки,
 Бы(с)мо кле(ѣ)но(т) дороги(ѣ) дали це(р)квѣ в рѣки.
 Неха(ѣ)си просвѣщае(т) в нашего ѡбоztва
 И намѣ тежѣ ѡдѣлае(т) ще(д)ротѣ бозки(х) мно(в)тѣ.
 Мусимо и вошами в свѣтѣ торговати,
 Коли влота не ма{е}мѣ людемѣ даровати.
 Че(ѣ) ми що за сво(ѣ) това(р) в Х[рист]а виторгуетѣ,
 А чого намѣ не стане(т), мыси забо(р)гуетѣ.
 Азали [Христо]с Г[оспо]дѣ и не(в)дѣѣ познаетѣ,
 (129) Котри(ѣ) и до(с)га(т)ки всѣмѣ вѣрнимѣ в свѣтѣ даеѣ,
 А на(с) нищи(х) до(с)га(т)комѣ и[е]б[е]с[н]ымѣ абогатитѣ.
 И пока(р)момѣ Агг[е]льскимѣ в вѣчности насити(т).
 Бо(с)мо ту(т) богатие в ѡбоztво и скорѣби,
 Же намѣ повиро(с)тали ю(ж) на хребѣта(х) горби.
 Маеѣмѣ твари ви(с)хлие кажѣди(ѣ) из голодѣ,
 А натерпѣли(с)мосѣ зимна и холодѣ,
 Кождого дни встаючи до це(р)кви дзвонити.
 А колибы не пошовѣ, то дѣкѣ почнетѣ бити.
 Иди голи(ѣ) и боси(ѣ) до це(р)кви читати.
 Чи маешѣ ти чоботи, не бѣдѣтъ питати.
 Але скоро крикѣне(т) дѣкѣ: до це(р)кви встава(ѣ)те,
 Зараѣся небожата до дѣвона хвата(ѣ)те,
 То нищи(ѣ) за поворозѣ скоро тилко порветѣ,
 Ю(ж) рѣки о(д) морозѣ не прѣдко ѡдорветѣ.
 Памята(ѣ)мо(ж) ту(т) ѡсѣ на ща(с)ты ѡбротѣ,

Бо е(д)ними входимо на свѣтъ то(т) вороти.
 З живота матки нашо(й) е(д)накоса родимъ,
 Хо(ч) нее(д)наково з свѣта того зходимъ.
 Ле(ч) чл[о]века фо(р)туна не е(д)на пѣтуеъ,
 (обор.) Бо Б[о]гъ и ща(с)ливо(с)ти в неща(с)ти ницѣеъ.
 Самъ бывши Створителе(ш), з свое(й) вѣчности
 Взялъ на себе збозтво нашо(й) мѣзерности,
 Вбоги(х) калѣкъ, мѣве(р)никъ братнею назвалъ
 И щинъ богати(й) дошъ з в[е]бѣ зготовалъ.
 Самъ звиваеъ нище(т)ни(х) на ба(н)кетъ до себе,
 Самъ себе видалъ на сме(р)ть, чл[о]вече, для тебе
 Самъ не мѣлъ где на свѣтѣ приклонити глави,
 Абы тебе впровадилъ до вѣчної слави.
 Самъ тежъ до пекельной пуцалъся темъности,
 Бы тебе з не(н)дви вирвалъ, а ввелъ до свѣтло(с)ти.
 Самъ нищимъ и збогимъ до на(с) пре(й)ти рачилъ,
 Бо нашъ недо(с)та(т)ки из неба ѡбачилъ.
 Тепе(р) на(с) поратовалъ в щ(с)та(т)ние лѣта
 И животъ нашъ даровалъ Творе(ц) всего свѣта.
 Южъ не бѣдешъ, чл[о]вече, на вѣки вмерати,
 Тилко рачъ побожно(с)ти и цноти зберати,
 Бы(с)са з ними понисалъ з сольне(ч)номъ в[е]бѣ
 Пре(д) своимъ Створителемъ, зва(ж) т[о]е[с] себѣ.
 Здасть ся, кінецъ. Сею карткою кінчить ся і рукопись.

Хто є автором сих вірш, певного нічого не можна ска-
 зати. Можна припускати, що автор їх походив з Галицької
 землі і то з Поділя. Здогадувати ся можна сього на основі то-
 пографічних даних Галицької України, розсипаних в одній
 вірші. Згадують ся тут саме Зборів, Янів, Городок, Яворів, Бу-
 чач, Бу(д)занів і Коби(до)волоки (в Теревовельщині) та Куд-
 ринці (в Борщівщині). З уваги, що аж дві місцевости припа-
 дають на Теревовельщину, з яких одна є вихідною точкою ван-
 дрівки віршописця, можна здогадувати ся, що віршописця вя-
 зало щось ближше з Теревовельщиною і її околицями, отже, що
 автор наших вірш походив з тих околиць. Одначе можливе
 також, що місце походження віршописця треба посунути дальше
 на полудне до границь Буковини, бо в вірші приходить й одно
 буковинське село, а се Карапчіїв.

Нема даних також рішити, чи згаданий в одній записці
 Петро Попович Гученський був автором, чи тільки переписчиком

вірш, чи може навіть тільки властителем збірника. Та що в віршах стрічають ся тут і там перечеркнення, наче би докази самостійного складання вірш, бо на місце перечеркнень є дальше инший поправний текст, можна приймати, що межн тими віршами є також духові продукти згаданого вище Петра Поповича Гученського. На всякий спосіб безсумнівне се, що він любував ся у таких віршах, списував і розширював їх, отже був одним із діяльних українських віршописців другої половини XVII в.

Коли можна би доказати, що вірші, уривок драми й інтермедія походять від одного й того самого автора, що дуже можливе задля однаковіснійкої мови, манери й цілого способу висказування своїх думок і вязання їх у віршову форму, в такім разі мали би ми діло з талановитим предтечею Котляревського 17 в. й то духовником. Що в збірці змішані гумористичні, місцями тривіальні вірші, з проповідями таї ораціями, се не тільки не перечить можливости такого згоаду, але й промовляє за ним, бо збірник представляє в такім разі цілість тих духових інтересів, які захоплювали талановитого школяря, потім дявоучителя, пізнійше священника. Подав *Михайло Возняк*

Борис Грінченко — Василь Доманицький.

Посмертні згадки.

Протягом останніх місяців суспільність наша понесла цілий ряд болючих утрат, і декотрі з них являють ся також болючою щербиною в рядах наших наукових робітників. Такими цінними робітниками були, попри иньші свої інтереси й зайнятя, пов. наші співробітники й члени нашого Товариства Б. Грінченко і В. Доманицький.

Грінченко походив з дрібної поміщицької родини в Харківщині (батько його, Дмитро, був абшітованим штаб-ротмістром). Борис Грінченко родив ся 27 XI ст. ст. 1863 р., учив ся в харківській реальній гімназії, але не скінчив через „незалежні обставини“: за читанне і розповсюдження перших українських революційних видань („Парова Машина“) був видалений з 5-ої класи гімназії. Якийсь час жив у батьків і в сім часі склав іспит на сільського вчителя. Згодом, у 1881 році знайшов собі посаду канцеляриста в харківській казенній палаті, чимало бідував на ній і недовго вибув на сій казенній службі: тепер міг стати народним учителем, бо служба в палаті дала

для сього бажану „благонадійність“. Спершу й вчительський хліб був гіркий: діставав Грінченко 10 р. на місяць, школа була неможлива, а до того й учителювати доводило ся в московських селах. Згодом одначе йому дали ліпшу посаду в чисто-українським селі Н. Сироватці сумського пов. Але через донос в „українофільстві“ Грінченко примушений був кинути учителювання і опинив ся на Херсонщині, де вступив на земську службу статистиком та за 1½ року бачимо його знов народним учителем в селі Олексіївці на Катеринославщині, разом із жінкою, що учителювала разом з ним. В 1894 році Грінченко переносить ся до Чернигова, де вступає на службу до земської управи. Тут видає він привибрані в часах учителювання етнографічні матеріяли, закладає видавництво популярно-наукових книжок для народу, впорядковує разом з жінкою музей В. Тарновського (плодом сього впорядкування явив ся грубий т. II-ий каталогу музея). Непорозуміння з земським вібраннем примусили Грінченка знову кинути службу, на сей раз остаточно. Було се в кінці 1899 року. З того часу Грінченко живе виключно літературним заробітком. В 1902 році переїздить він до Києва, куди запросила його редакція „Кіевскої Старини“ для впорядкування великого словаря української мови. В Києві прожив Грінченко останні роки свого життя в ненастанній літературній праці, беручи живу участь в громадським і культурнім житю. Особливо інтенсивно довело ся працювати після року 1905-го, коли спали пута з рідної преси і коли взагалі наше національне жите дістало сяку-таку змогу для свого вияву. Грінченко редагує „Нову Громаду“ і „Раду“ (в 1906 р.), бере діяльну участь в роботі т-ва „Просвіта“, заснованого в великій мірі з його ініціативи, а також в „Київським укр. науковім товаристві“. Але хвороба, зароблена ще за часів учителювання, найшла добрий ґрунт у змореній ненастанною працею, а також ріжними життьовими невзгодинами людині, і спинила його інтенсивну працю. В минулім році Грінченко мусів виїхати за кордон в теплий край. Та було вже запізно. В 48 році життя Грінченка не стало.

Грінченко з молодих літ виступив на укр. літературній ниві, як белетрист і публіцист; пізнійше дав ряд публікацій в українознавства. Важнійші з них:

Етнографическіе матеріяли, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. З випуски. Чернигів, 1895, ст. IV+308, 1897, ст. II+390, 1899, ст. XX+765, вел. 8°. Їх до-

повнює: „Изъ усть народа. Малорусскіе разсказы, еказки и пр.“ Чернигів, 1901, ст. 488, 8^о.

Се одні з ліпших збірок етнографічного матеріалу на Україні російській. Велику прислугу дослідникам укр. фольклору зробив Грінченко також своїм показником:

„Литература украинскаго фольклора. Опытъ библиографическаго указателя“, Чернигів, 1901, ст. 317, 8^о.

При всіх своїх пропусках, цілком зрозумілих у кожній такій праці¹⁾, — а Грінченко працював над своєю збіркою далеко від столичних книгозбірень в глухій провінціальному місті Чернигові, ся книжка являєть ся одинокою в тім роді бібліографією питання.

Про споруджений ним каталоґ музею Тарновського згадали ми вище. Далі йде зроблене під його редакцією видання українсько-російського словаря:

Словарь української мови. Зібрала редакція журналу „Кіевская Старина“, упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко, 4 томи, Київ 1907—1909, 2136 ст. вел. 8^о (в дві шпальти).

Се найкращий досі словар нашої мови. Праця дістала другу нагороду ім. М. Костомарова від Спб. Академії Наук. Недостачі її були свого часу відмічені як офіційальним рецензентом Словаря акад. Шахматовим, так і іншими критиками: се неувага до північних діалектів нашої мови (галицького матеріалу в тім числі). Проте словар становить дуже корисний підручник нашої мови, особливо для наріч східньо-українського.

Крім того написав Грінченко кілька дрібніших наукових розвідок. В 1905 р. умістив він в наших Записках „Огляд українського язиковнавства“ („Записки“, т. LXVI), витяг з котрого дав по російськи в передмові до першого тому „Словаря“. В 1906 р. оголосив статю „До історії Кулішевих „Досвідок“ (Науковий Збірник в честь проф. М. Грушевського... Львів, 1906). В часописи „Рідний Край“ за 1908 р. вийшла його статя „Три питання нашого правопису“ (осібно Київ, 1908, ст. 38, мал. 8^о). В „Записках Київського укр. наукового т-ва“ Грінченкови належить статя „Пісня про Дорошенка й Сагайдачного“ (кн. I, ст. 44—71 і окремо — Київ, 1908, ст. 30). По російськи, на доручення спб. Академії Наук, написав покійний „Отзвъвъ о сочиненіи А. Малинки, Сборникъ матеріа-

¹⁾ Доповнення в 44 т. наших Записок (дра Фравка).

ловъ по малорусському фольклору (Черниговъ 1902)“. Рецензія була уміщена в „Отчетъ о присужденіи премій имени Н. В. Гоголя“ і вийшла окремо (Спб. 1907, ст. 64, вєд. 8^о). За неї дістав Грінченко рецензентську медаль. Крім того написав він декілька життєписів та критичних силветок наших письменників — Л. Глібова, Т. Зіньківського, Куліша, Кузьменка, Кримського, Ганни Барвінок і т. и., друкованих по різних виданнях, українських і російських, і багато популяризацій для народу.

В порівнянню з Грінченком Василь Доманицький був репрезентантом молодшого покоління. Родив ся він 7 Ш ст. 1877 року в родині священника в Звенигородщині. Скінчивши гімназію в Києві, вступив на історично-філологічний факультет київського університета і студював під проводом пок. проф. Антоновича. Скінчивши в 1900 р. університет, вступив на гімназіальну службу, але вже за рік мусів кинути посаду, тяжко захорувавши на сухоти. З того часу Доманицький майже кожную зиму перебував в кліматичних курортах. Проживаючи на селі в Звенигородщині 1905—1906 рр. брав живу участь в громадськєм житю і з'єднав собі любов і повагу селянства, а ненависть з боку поліції та поміщиків. Коли почалась реакція, Доманицького, не вважаючи на тяжку хворобу, призначено на заслани до Вологодщини. Він мусів виїхати за кордон (1908 р.). Тут жив він спершу в Закопанім, а потім переїхав до Аркашону на півдні Франції, де й помер. Останніми часами, коли Доманицький задумав вертати до дому, родина виведнала в уряду дозвіл на поворот. Але було вже пізно: Доманицький умер в Аркашоні 10/IX н. ст.

Писати Доманицький почав рано. Дрібні його замітки й рецензії від давна вже почали появляти ся в „Київській Старині“ та „Літературно-Науковім Вістнику“. Плодом його наукових студій явив ся ряд розвідок і публікацій з історії, етнографії, археології, історії літератури, друкованих головно в наших „Записках“, також в „Київській Старині“, чи в інших виданнях. Покійний був одним з найдіпших знавців текстів Шевченкового Кобзаря, написав спеціальний „Критичний розслід“ його, що являєть ся підставовою працею для всіх дослідників Шевченка. Під його ж редакцією вийшло перше в Росії повне виданне поезій Шевченка. Готував він і нове, друге виданне „Кобзаря“, але смерть перепинила пляни. Далі, відомий він в нашій літературі також, як реабілітатор Марка Вовчка, вяснивши автентичність її творчости (статі в „ЛНВ.“: М. Ол.

Маркович — авторка „Народніх Оповідань“ і „Марко Вовчок про Куліша“, в „Записках“: „Авторство Марка Вовчка“, т. LXXXV, та ряд дрібніших заміток). Крім того написав Доманицький ряд популярних книжок для народу, головню в області кооперації і сільського господарства. Під ред. Доманицького вийшла також популярна „Історія України-Руси“ Аркаса, котру готовив він до другого видання, значно переробляючи. Не згадуємо вже про журнальні і газетні статі покійного — в „ЛНВістнику“, „Новій Громаді“, „Ділі“, „Раді“, „Економісті“, „Самопомочи“, „Народнім Богатстві“ й ин.

В наших „Записках“ умістив покійний такі праці:

1) Причинок до повстання Наливайка, т. XL.

2) Козаччина на переломі XVI—XVII вв., тт. XL—LXIV і окремо: Львів, 1905, ст. 171.

3) Піонер української етнографії. — Зорян Доленга Ходаковський, т. LXV (окремо: 1905, ст. 43).

4) Невідомі вірші еромонаха Климентія (з початку XVIII віку), т. LXXXI.

5) Авторство Марка Вовчка, т. LXXXIV.

Крім того умістив він тут багато рецензій, між ними кілька довших рефератів з нових збірок документів. З уміщених в інших виданнях згадаємо ще його статю „Чи була реформа Баторія?“ (в „Науковім Збірнику“, присвяченим проф. М. Грушевському, Л. 1906) і „Критичний розслід над текстом „Кобзаря“, друкований в IX—XII кн. „К. Старини“ (вийшов окремо, Київ, 1906, ст. 365).

Писав Доманицький сі праці, як і масу рецензій і статей, що виходили з під його пера, вже буди хорим, нераз на ліжку, і се не могло не відбивати ся на його здоровю. Але покійник не міг бути без праці. Був се теж рідкий в своїм ентузіазмі до праці робітник!

В. Дорошенко.

Наукова хроніка.

Памятки Македонії.

Македонія — Археологическое путешествие. Н. П. Кондакова (сз 12 табл., 1 цветн. автогипіей и 194 рисунками в тек-стѣ). Спб. 1909.

Відомий історик Н. Кондаков, авторитетний знавець візантійської й старословянської штуки, в сій своїй книзі дає багато цікавих для нас думок і спостережень, цілком слухних і нових. Як результат їх виникає важний і далекосяглий вивід, що наука даремне носила ся досі в візантійською „фікцією“, називаючи візантійськими деякі памятки XIII—XIV в. (в XIII в. візантійської штуки вже не було, а було ремество), бо багато памяток візантійського типу в православного сходу не були візантійські, а словянські як по походженю, так і по стилю, складенім під впливом сходу й західнього раннього ренесансу.

Се найбільше Кондаков завважає що до штуки сербської та староруської. Болгарська штука у нього так само самостійна. Вона звязана із сходом азійським і в'явила ся тоді, відколи Араби, взявши Єрусалим (VII в.), відкрили собі дорогу на Волгу, звідкіль Болгари прийшли на Балкани.

Матеріалу в сій праці прикладено багато, а збирав ся він цілою науковою експедицією, відправленою до Македонії російською Академією Наук. Книга цікава своїм різнородним змістом, а автор багато місця уділяє етнографії, історії й навіть описам природи.

На початку підкреслює тенденцію різних груп македонського населення й різних дослідників в закрашуванні на мапах Македонії дійсної її етнографічної краски. Всі раси, релігії в Македонії по Берару, напр. змішані, — на ділі-ж словянська народність тут виступає дуже ясно, а одноцільної національності не було ще в часів римських.

Македонія — се назва територіяльна, така сама як назва старинної української території іменем „Скифії“. При сїм автор зачеплює деякі питання історичної географії: звідки з'явилися Слов'яни й Болгари, відколи знає Візантія Слов'ян й т. и. Слов'яне, гадає Кондаков, прийшли на Балкани разом з першим нападом Болгарів (IV в.), а коли Болгари втікли, то самі почали посувати ся далі до Греків в Македонію в міру того, як військо ромейське забезпечувало тут місце від ворожих нападів. Так простягли ся вони аж до Солуня.

Історична доля Македонії була взагалі дуже неспокійна: в VI, VII і VIII вв. напади болгарських орд; до 809 р. вона в руках Ромейців; р. 809 Македонію бере Крум болгарський, скоро вона знов під Візантією, потім знов кілька разів в руках болгарських й врешті в X в. опанована Болгарами остаточно.

Історична етнографія Македонії спосеред Слов'ян на перше місце висуває Альбанців, очевидно колишніх тубольців не лише тут, а й на всіх Балканах, бо вплив їх там помітний всюди — особливо на будівлі. В початковому типі се Тракійці на сході й Ілїрійці на заході Македонії. Посеред них Волохи, в V в. тут прийшло ся селити ся Слов'янам. Оповідючи за се, автор торкаєть ся між иншим слов'янського походження Юстиніана й каже, що то байка вигадана Брайсом по легендах IV—XVII в., а що Юстиніан на ділі був Альбанцем.

Кольонізацію Слов'ян пояснює Кондаков двома чинниками. Він поділяє Слов'ян на моряків й хліборобів. Останні підходили в Македонію через Балкани тихо (були справжніми кольонізаторами), перші-ж набигають оружно, і то лиш морем.

На Балканах організує Слов'ян орда Болгарів, але Маврикий, Іраклій, Фока, Василій Македонянин та Василій Болгаробовець воюють ще не в Болгарами-Слов'янами, а в болгарською ордою.

Так само похід Святослава руського Кондаков вважає не за слов'янський, а варязький, бо Святослав виглядає за ватажка мандрівних орд.

Словом, Македонія до VIII в. населяєть ся Слов'янами, але не через війну а миром. Так згодом складають вони з себе силу не малу, бо вже при Цимісію Доростол, обидва Переяславці, Філіппополь падають й на заході виростає царство Шишманів, а на сході болгарське. В Македонії переважають сї останні Болгари, а не шишманські.

Маючи на увазі кількість усяких народів зайшлих і місцевих аборігенів можна гадати, яка культура мусіла тут розцвісти.

Щоб яснійше показати сю етнографічну мішанину, автор бере так званий „Скарб Атлії“ (названий так невірно), в IX в., й порівнює один образок кінного ватажка, представлений там на посуді, з старими слов'янськими й грецькими мініатюрами, переходить до нинішнього етнографіч-

ного огляду Македонії (з етнографічного боку цілої від VIII в. й установлені через недостачу доріг для зносин з сусідами), звертає увагу на одягу, бачить часом близькість її до української, часом великоросійської, туркестанської, коптської (основна форма одягу у Македонців — сорочка, так само як на Україні й Великоросії, в вишивкою зверху й на кінці рукавів, рівняє плахти Сербів до українських, розглядає народний орнамент й підкреслює за Буслаєвим важність напр. болгарського орнаменту для словянської археології, бо звідти пішло писемство й т. и., тератологічний стиль й всілякі інші східні елементи занесені туди з Єгипту через Сирію (зайшли аж в Тамбовщину). До сього східного з грецькою замішкою стилю автор відносить і „Скарб Атілі“.

З XII в. в Македонії входять в силу Сербі. В руках у них Македонія в 1281 р. В сю пору до 1330 р. тут в'явили ся ті пам'ятки, що звертають і тепер увагу дослідників. Після Косового поля Македонія падає й під турецькою зверхністю нового не творить нічого. Зістали ся лиш старі пам'ятки, цілком ще не розслідувані, а важні для підтвердження багатьох нових висновків, що йдуть поки що з невеликого числа пам'яток опублікованих.

З відом Кондаков описує самі пам'ятки, почавши їх з сербських руїн й церков в Солуню (Тесалоніки), колись (тай тепер ще) важного торгового пункту, що зміг утворити багато красного.

В Солуні багато старовини ще ранньої візантійської доби: триумфальна арка на вулиці Via Egnatia (мал. 18—20) в виріваних на ній сценами бою Римлян з варварами (часів Галерія 296—311 р.), церква св. Георгія й др.

Церква св. Георгія (мал. 9—10), круглої архітектури (ротонда), відома в літературі вже від давна, але цікаві мозаїки її (IV—V в.) понищені й позамальовувані Турками (тепер в церкві зроблений мечет) ще опубліковані не були. Вони тим інтересні, що представляють на собі конструкцію старинних християнських вітарів в християнських церквах: кілька разів (м. 23—26 в тексті і мальована таблиця № 1) тут намальована трохвежна базиліка в абсидю, ківорієм, престолом, ставниками, лампами й завісою. Ся декорація складна, але вже відійшла від римської, без ландшафтів й жанрових сцен, бо чисто архітектонічна, в стилі славних палат Діоклетіяна (в Спалато), Константина Великого (в Римі) й ин.

Колишня катедрал Солунська „св. Софія“ (мал. 29—31) також вражає своєю архітектурою як і Софія Константинопільська: та сама система стовпів (з коломи), лиш в більше виступаючою вже банею. По орнаменту на одній капітелі (м. 36) Кондаков залічує солунську Софію до VII в. Мозаїки сеї церкви зроблені в 780-х роках під час пори „іконодулів“. А що се пора бідна на пам'ятки штуки, то мозаїки солунські

вартні, не зважаючи на свою грубість і неформенність. При тім же вони визначають ся своїм натуралізмом: Христос в образі вознесення менший від Богородиці й апостолів, бо вже віддалений від них; також хмари під ногами Пречистої помальовані в різні тони — заходячої соняшної заграви (Редин, Тексьє гадали що се гори); під ногами Христа ангели тримають омфал подібний до щита імператорів.

Повернути тепер в мечет, давню церкву св. Дмитра — патрона Солунського (м. 41—45). Вона має форму базиліки на 5 нефів, дуже гарна (збудована в V в.): в ній мармурові інкрустації, колони, капітелі, але все в руках турецьких гине, бо запусчене.

Про другу базилічну церкву (VI в.) св. Параскеви (мечет Ёски-Джума) Кондаков хоче думати, що в поганську пору був там храм Венери, але довести того не береть ся.

Знов Солунська церква Божої Матери (мечет „Казан-Джилар-Джамі“) X—XI в. з банями (м. 48—51) має стовби поділені на кольони як і церква св. Софії; тим нагадуєт ся архітектура льомбардська (й новгородська).

Мечет „Якуб-Паша-Джамі“ (м. 52) теж перероблений з церкви, має 5 бань й становить з себе зразок справжньої візантійської архітектури XII в.

Церква Ілії (м. 54—55) з півкруглими нефами й банькою, вікнами в два ряди з віку XI—XII. Церква св. Пантелеймона (м. 56—58) — характерної візантійської архітектури.

Церква 12 апостолів (м. 59—61), тепер „Соук-Су“, тим визначаєт ся, що як збудована на початку XIV в., так стоїть ціла досі.

Церковна старовина є ще й по інших солунських мечетах, але далеко більше її в церквах, що тримають ся в руках християн.

Першу таку Кондаков описує церкву св. Мини (IX в.). Се базиліка з єпископським троном (м. 67) із східцями (тип VII—XIII в.). В стіни її вкладені різьби (окремі плити з різьбами вмащені ще в церковну огорожу) з образами звірів (на звір модільонів), птахів, барав, пса, вовка, ведмеда, льва. Тут рядом ще античні різьби й середньовічні. Явище се характерне для Візантії й тим цікаве, що в сю пору бачимо звірячі окраси на будівлі Владимирського й Суздальського краю. Від італійських різьб звірячого стилю суздальські різнять ся лиш тим, що уміщені не на капітелях й консолях, а на стіні як тут; та ще на італійських різьбах є дух антику, а на Русі він згублений, бо передав ся через треті руки, деь через схід (Кондаков вказує тут і сі можливі пункти на сході: Херсонес, Теодовія, Кавказ, Атени, Арт, Софія болгарська, Трапезонт“.

Далі йде опис малої й великої церкви св. Миколая XIII—XIV в.

Мала церква добре затримала ся (м. 68—70); вона базилічна, росписана житєм св. Миколая — стилем близьким до мініатюр євангелія палестеймонівського монастиря на Атосі.

Велика церква св. Миколая нова, за те має багато старовини, між иншим: срібний прикрашений ажуровими декорацією і емалією ковчег на славу св. Евстахія Плакиди. На нїм східні орнаменти (м. 73—74).

В церкві св. Атаназія Олександрійського визначаєть ся різблений образ Божої Матери (XIV в.).

Цікава ще своїм пляном церква Преображення (м. 76), а образами кипрської школи (під впливом заходу) (№ 77) й старою плащаницею (м. 78) — церква Панагії Декси (Праворучиці).

Знов в церкві Константина і Олени в орнаментовані плити. Вони є і в церкві Божої Матери Палагуди, в підлозі (з образом грифа (XIII—XIV в.). Там же-ж багато старих образів й рідка плащаниця (XII—XIII в.) цінна як по своїй чудовій роботі так і композиції причастя (μεταδότης) тіла й крові Христової (м. 81—84).

В церкві Божої Матери Лагудиви є шматки старих кольон, голов до них й оден образ XIV в. словянського письма.

Манастир Чауш (м. 85) звертає на себе увагу малесенькою церквою XIV в., збудованою Іваном Кантакузеном. Там є капітелі на кольонах, прикрашені акантом й незвичайна емальована плита з мармуру — закрашена в техніці перегородок (XII—XIII в.) й інтересна для ознайомлення з поліхромією тої пори. Там же показують *αγιοκούβνη*(v), чашу, здаєть ся XVІІІ в. (ніби то саму чашу тайної вечери).

Після Солуну й його околиць д. Кондаков переходить до другого торговельного осередку, вже заселеного Греками й Болгарами. Се Серри (Сѣръ, Σερρα, Σιραι), так багаті на сербські пам'ятки.

Катедрa в Серах, базиліка імени св. Теодора Тирона (XI—XIII в.) відновлена Стефаном Душаном (м. 90); в підлозі її є орнаментовані плити тої пори (XIV в. а не XI, як гадали Perdrizet й Chesnay). В вівтарі цілий ще мовачиний образ причастя догматичного змісту (м. 91, 92), характеристичний для київської Софії й михайлівського монастиря, але низкий по техніці й шаблонний (належить до XIII в.). В ризниці є пара ріпід (XVI в.), де перегородками й емалею представлені літургічно-символічні теми (м. 93—94).

В церквах св. Таксіархів (Арханг. Гавриїла й Михайла), св. Антонія й Марини, в церкві Панагії Кондаков відзначає образи (з емалі) й дороге шите (м. 98—99), а потім переходить до Мениклеїського монастиря (м. 100) св. Івана Предтечі (X—XII в.).

Церква монастирська збудована 1340 р., візантійської, вже попсованої архітектури. В ній мальовання XVII в. й цікава ризниця: емальові

ріпіді (м. 103—104) XVI в., хрести, чаша (м. 105) й особливо незвичайна дарохранительниця в формі одностовпчастої церкви (м. 106) з емальованими вікнами, на вразок церкви. Модель церкви вироблена дуже штучно: в віттаром, во всіма подробицями. „Се, каже д. Кондаков, справжній скарб після того, як завше здиваєш на сході одні лиш браковані російські вироби синодального типу“ (с. 167). Тут же-ж на м. 107 автор подає вишиваний образ Івана Предтечі, крилатого й благословляючого; чаша з головою коло його ніг з одного боку, а деревце й сокира з другого.

За Меицклейським монастиром (м. 98—99) д. Кондаков переходить до памяток міста Скопія. Се була колись столиця Стефана Душана й Серби тепер доводять, що се їх місто, хоча тут їх зовсім мало; д. Кондаков каже, що в культурнім значінню се справді стара Сербія.

Вельми характеристичні тут сусідні села: Нерев, Любитин й інші.

В першому (Нереві) церква св. Пантелеймона 1164 р. (м. 109—111) дуже бідна, а через те не зіпсована. Збудована Олексієм Комненом, тим самим, що дав жезл сербському єпископови Саві. В нартексі церкви є римська плита з різьбленими фігурами (надгробок), а також орнаментовані плити (м. 112) з образками птахів, яйців, дерев, вірок і коліщаток (XII—XIII в., бо стиль фігур сухий). В іконостасі Пантелеймонівської церкви д. Кондаков знайшов шматок чудового ківорія (м. 113) XII в., що несе на собі сліди влясичної штуки.

В Любитині залишились руїни церкви св. Миколая (м. 114—115), збудованої за короля Стефана Душана. Архитектура її визначає ся гранчастим віттаром, одною стрункою банею й підтягнутими луками й склепінням. В стінописі її автор вазначає образ „деїсуса“, в якому молить ся сам Стефан з жінкою, сином і святыми; вазначає також євангельські події там змальовані, причастє (*μεταδοσης*), й особливо образ „нерукотворного Спаса на черепиці“, характерний pendant для другого і єдиного здаєть ся такого-ж самого образу в новгородській „Нередиці“.

Всі мальовання сеї церкви натуралістичні, напр. вознесенне Богородиці (м. 117).

В околицях Скопії лежить також найбільша історична святиня македонська — Марків монастир (м. 118) XIV в. Церква монастирська збудована ще „кородем Валькшипом й королицею Єленою з синами (р. 1345) в дні царя Стефана“, як за те говорить напис на стіні. Се гарна будівля сербського типу з одним верхом по середині, трьома аркадами для головного нефа та одною аркадою для внутрішнього нартексу. В сих аркадах є луки на вікна, внизу сліпі й отверті вгорі. Віттар церкви з трьох гранів, а прикрашено її аркадами в два рядки. Верх під банею

теж гранчастий, стрункий, в орнаментальними луками й вузкими вікнами. В середині церкви убогість. Були колись портретні образи фундаторів храму, тепер же чудові окраси XIV в. (сама пора розцвіту сербського мистецтва) замальовані ворожим до Сербів болгарським причтом (чудова ілюстрація до того, що робить ся також в українською штукою в Росії). Царські вратниці ще востали тут в XIV в., а іконостас (м. 120) весь був в мармурових кольон, прикритих потім образами й зруйнованих. У віттарі ще цілий образ причастя (*μεταδοσης*), тайної вечері Христа з жонами після воскресення й др.

В сусідньому знов, сербському селі Кучевищі, в двома церковцями XV в. (м. 121—122) орнаментованими на заході цеглою, автор описує народне убраннє, що має на собі сліди впливу коптського, й переходить до монастиря Архистрата Михайла XVII в. в дровом бсея на західній стіні й до монастиря Успенія так зв. „Матки“ (м. 128). Його церква (1370 р.) заховала на собі сучасне (XIV в.) мальовання: в віттарі — Божа Матір на престолі, на східнім луці під банею — святий обрус, євангелисти на заламах під шиею; між луками — пророки, а серед них „Ангел великого Совіту“ (Христос в крилах).

Далі описане село Каманове в монастиром Нагоричахи й Матейцями. В Нагоричах стародавня церква базилічної форми (м. 131), а в ній стінопис XV в.: причастє (*μεταδοσης*) й ин. Цікаво, що на композиції несення хреста на Голготу несуть аж три хрести, а на образі распятого Христа намальовано дві драбини. Після огляду цілої церкви д. Кондаков догадуєть ся, що се либонь похоронний склеп сербських королів і царів.

Тут саме майже, в Нагоричах, в так званих Старих Нагоричах, варта уваги церква св. Георгія (м. 132—133): величавого виду, півневізантійського типу, на 5 бань, з живим виглядом від цегли, накладеної тут пасмами по стінах, та від аркад на верхах. В середині кольони в вінцями й стрункі зводи. Се памятник розцвіту будівництва Сербів. Напис (м. 134) на церкві відносить її до батька Душанового, Степана Уроша. Мальовання в ній чудове: в банях Спаситель, Вседержитель, Емануїл, „Старий Денни“ (пор. в церкві Сп. Нередицькій в Новгороді); звязок між новим а старим заповітом становлять пророки; в абсиді — Божа Матір, причастє; на стовпах віттарових — благовіщення; на західній стіні — страшний суд. Тут ще старий іконостас (м. 135), в мармурового архитраву на двох колюмнах, між якими вставляли ся образи.

В Матейцах церква вже напів зруйнована, а була колись чудовим зразком сербської архітектури XIV в. з півкруглими абсидами для жертovníка, віттаря й діяконика. Мальовання ще подекуди можна розібрати (м. 140—141). Там є родовід сербських королів.

Саме цінне одначе, що є для сербського будівництва й штуки взагалі, то се коло Косового поля славна Грачаниця, колишня столиця й свідок могутої сербської сили. Славний сербський храм в Грачаниці, по оцінці Кондакова, стоїть вище своєю чепурною та пишною архітектурою за численні церкви в самій Сербії. Первісна будівля його поцсована в XVI в. з західної стіни прибудівлею, але вона й тепер ще близька до суздальських церков тої пори, лиш негрівно штучнійша, — легка й своєрідна. Особливо незвичайно високе склепіння в середині церкви й чудовий мур стін з тесаного каміння й цегли попеременно, а також орнаментція цегляних рядків коло вікон й на аркадах в шії церкви й весь взагалі убор, чим власне різнять ся сербське будівництво від широкого й тяжкої (більше візантійської) манери в церквах болгарських.

В середині церкви в Грачаниці пілони розділені кожен на три стовпи (пор. в церкві Солунської Софії), а обидва закапелки в бокових нефях з частками нефів цілком відділені від середини. Се мабуть були усипальниці. Стінопись: цоколь розмальований під мармур, в нартексі на західній стіні страшний суд, при чім рай на ньому намальований з правого боку, а пекло з лівого. Крім того тут цілі ще фрескові портрети Стефана Уроша (м. 146) й його жінки Симоніди кралиці (м. 147), з якою оженив ся він коло 1321 року (а не 1300 як гадали досі). В середній частині — Успеніє в кількох моментах (м. 148), події євангельські, в бані — Спаситель сицилійського типу як і всюди на Балканах в XIV в. У вітварі — Оранта з Емануїлом, ангели, святі.

У Водені, де багато руїн, експедиція не була. Натомість чимало памяток неоцінених для історії словянської штуки знайти пощастило в Охриді недалеко Битолю або Манастиря, колишньої столиці болгарського царя Гаврила Радомира (XI в.). Тут вже чути Альбанців; Охрида дає багато знати, що в ній була колись досить висока культура.

Охриди перш за все Кондаков не змішує з Лихнидою й Першою Юстиніяною, як то роблять другі (Голубінский, архим. Антонін), бо се чиста вигадка тирновських єпископів, які зробили се для збільшення свого положення й титулу, при тому-ж і кладка стін окридської кріпости, найдавнішої в місті, належить не до часів Юстиніяна, а до XII в.

Більшість населення охридського — Болгари й памятки Охриди для болгарської штуки проф. Кондаков вважає найбільш типовими.

Славна св. Софія в Охриді тепер повернена на мечет. Се бавиліка (XI в.) з банєю (XIV в.) (м. 157—158), величавого вигляду, але з стиснутою й темною серединою. В підлозі її є орнаментовані плити й „мембир“ (м. 161, таб. II) — колишня амбона, що стояла серед церкви, як описує то Пав. Селенціарій (пор. амбону в Софії Новгородській).

Амбона орнаментована різьбою в глибину, заповненою чорною пастою (мастею), на східній спосіб і східнім орнаментом (як чернь на металі).

Хочаби далі описати всю охридську старовину, проф. Кондаков каже, що всіх тих церков, за які згадували до нього інші подорожники й вчені (напр. славіст Григорович), в Охриді нема.

Є лиш церква Івана Богослова XIII в., вже збавлена, а ще гарної архітектури з восьмигранною банею й шпильастими луками, маленька церква св. Константина й Єлени, Дмитра й Миколая. Ся остання XIV в., і в ній саме зроблені ті знаходи, які викликають стільки нових думок і виводів.

Тут проф. Кондаков перш за все знайшов двері (таб. III) з різьбою на дереві по окремих дощечках. Сі двері разом в скринію з собору м. Террачина становлять деяку єдність. Дослідники зачисляють скриню до різних віків з VIII аж до XIII. Стржіговський в'яже її з коптською штукаю, але найбільше там елементів західніх, романських, доказом до того численні двері на заході й навіть у Суздалі й Новгороді. Коли одначе композиції на скрині в Террачини шабьонові й сухі (там фігури кентаврів, левів, грифів...), то в охридських дверях вони жвавішої роботи, хоч і не старійші за XIII в., бо льви на них вже стилізовані.

На думку проф. Кондакова, сі двері не що инше, як така-ж сама скриня, розібрана на дощечки, при чому декотрі більш широкі дощечки були позрізувані в потрібну міру й набиті на прості двері. В різних обрачках тут находимо орла, зайця, пташку, що чистить своє пір'ячко, якусь гру двох людей, хижих звірів, як вони роздирають птаха або зайця, звірів, що їдять мерлих; далі східна, гриф, орел, що беть ся з гадиною або несе зайця. Кінні фігури уявляють в себе великомучеників Георгія й Дмитра, кентавра, кінного вояка що беть ся списом і т. и. Коло кентавра зроблене дерево в перспективі, на нім птах, а перед птахом лис на шпиньки підняв ся; в споді якась жінка. На новгородських дверях такий самий кентавр тримає маленьку фігуру Соломонову й „мечеть, як каже підпис, брата свого Соломона въ об'їтованную землю“. На двох табличках, близьких до суздальських різьб, а також фресок у вході на хори київської Софії й золотих бляшок з церковної одежі в Суздалю, вироблені пара мавп в поводитором, пес що гавкає на мохнатого звіря на дереві, два аспиди з пташиними головами, дві ви-вірки...

В тій самій церкві св. Миколая експедицією Кондакова знайдені ще утвори античної грецької різьби приблизно I в. до Р. Христового (м. 166).

Найбільш знаменита в Охриді церква св. Климента. Вона знаменита в болгарських літописях й стоїть на вершку горба вищого за все місто

(м. 168—169). Тут проф. Кондаковим теж були знайдені плити в стіні з виріваними на них хрестами, птахами й розводами варварського стилю; плащаниця (таб. IV) часів Андроніка Палеолога XIV в., з тонким шитєм, хоч не така красна як Солунська, а цікава тим, що візантійських плащаниць ми зовсім не маємо. На плащаниці вже є емблеми евангелістів. Тіло Христа лежить на ложі, за яким стоять ангели. Мальованне в церкві потемніло. Заховав ся напис над гробницею Климента й деревляна постать святого в XIV в. (м. 171—172). Тут же интересна Голгота, де замість Адамової голови сидить сам Адам.

В тій самій церкві Кондаков відкрив ще дев'ять чудових дуже давніх, які лиш відомі, вмістних вкладних образів у срібних обкладах, прикрашених кованим орнаментом і емальми.

„Сей незвичайний ряд памяток, каже автор, має тим більше цінні, що ми досі нігде не знаємо нічого подібного“. Найдавніший образ — Архангела Гавриїла віднести треба до XI віку. Видані образи на окремих таблицях (таб. V—XII).

На V—VI таб. образи Спаса й Душе-Спасительниці. Тип Христа як на мозаїках XII в., величний; в рамі є ковані образки свободної манери розцвіту візантійської штуки. Богородиця — Іверського типу; в горі два замилованих ангели, а в рамі — пророки й святі.

На таб. VII Божа Мати „Періблєпта“, що нагадує собою грузинський образ, мабуть копія в Чудотворної Божої Матері в монастирі Періблєпті (збуд. в XI в.). На таб. VIII—IX Одігітрія. На останній набитий оден образок типу Київо-Печерської Божої Матері (м. 177) з написом: $\eta \epsilon\pi\iota\sigma\chi\alpha\phi\iota\varsigma$ = опіка, покров. Се, власне, тема грецької покрови: покриває на ній мир сам Христос, що сидить у Діви на лоні. Образ Б. М. на таб. X проф. Кондаков зове „Страсною Б. М.“, через її близькість до образу в Московському Страсному монастирі. Орнамент кругом неї не візантійський, а сєрбського штибу. Імя Христа написано арабськими літерами (зв'язок в сході).

Таб. XI—XII уявляють в себе складний образ Благівіщення: на одній дощці Гавриїл, на другій — Діва на троні з веретеном. Роздільна манера на образ Благівіщення перейшла в стовпів коло вітваря й царських воріт. Лице Гавриїла на сїм образі обведене чудесним емальвим вінком (м. 184) в срібла й золота.

В ризниці церкви знайдені ще деякі річи й між иншим представлений на XIII таб. оклад євангелія, де по боках розп'ятого Христа представлені відомі досі лиш на заході фігури старого й нового завіту.

На тім проф. Кондаков кінчить свій опис македонських памяток старовини й далі викладає ще деякі свої *pia desideria* та думки що до візантійської й словенської археології. Спинають ся між иншим над тер-

міном „візантійський“, доводить, що се умовний термін як і термін „романський“. Штука візантійська після свого розцвіту в XI в., в XIII в. вже не існує й її відживлюють нові народи. Росписи церкви в Нередиці в Мирожському монастирі показують, що не Константинополь був прототипом їм, а мабуть словянські сторони.

Кондаков згадує при сім сербський псалтир (XIV—XV в.), виданий Стржіговським й віднесений ним до впливів східних, сирійських. Від певних виводів, правда, Кондаков ще стримується, але про псалтир не погоджується в Стржіговським що він сирійський, бо деякі мініатюри його є лиш в книгах словянських.

Сербія, виходить, мала свою штуку, яку й послала на Атос, в Болгарію, Буковину, Галичину й Молдаво-Волощину; взявши сама багато західних елементів від Дальмації й Венеції, вона дещо різнить ся від візантійської штуки.

Творчість артистичну признає Кондаков виключно за Сербами, а не за Болгарами через те, що сї потомки орди вміють иншої штуки — військової.

Так Македонія має на собі усякі впливи, а найбільше сербського.

Закінчує свою книгу Кондаков загальним поглядом на нинішній етнографічний склад македонського населення, торкається там боротьби національностей, сподівається поділу Македонії між Австрією й Сербією й бажаної тут ролі Росії. Але то не цікаве, а думки автора про самостійність славянської штуки й звязки з нею штуки староруської цілком слушні і варті повної уваги.

К. Широцький.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Історія політична й культурна до поч. ХVІІ в.

Труды В. Г. Васильевскаго, изданіе Имп. Академіи наукъ, т. I і II. 1, Спб. ст. VIII+401, 1908 і 295, 1909.

Минуло повних десять літ від смерти покійного історика, поки з'явилися отсі дві книжки його писань. Правда, видаються писання його прекрасно. Видавці не тільки перевірили друкований текст по рукописах автора і додали його пізніші дописки, але доповнили їх від себе вказівками на пізніші видання текстів і літературу. Але час не стоїть, наукові роботи не ждуть, і можна було б сильно побажати, щоб гарні прикмети видання були сполучені з скоршим темпом.

Видавці в першу чергу поставили, зовсім оправдано, праці в історії русько-візантійських відносин і звязей — в тої сфери, що була центром занять покійного. В першій томі маємо дві більші праці: „Византия и Печенѣги“ і „Варяго-русская и варяго-английская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣковъ“, в додатком одної полемічної відповіді; в першій випуску II тому знаходимо п'ять статей в циклі „Русско-византийскія отрывки“ (Листи Мих. Дуки, З історії 976—986 рр., Замітки про піших і кінних, Записка топарха, Ап. Андрій в краю Мірмідонян). Другий випуск, очевидно, принесе докінчення сеї серії, і тоді прийде черга на „Русско-византийскія ислѣдованія“ й на статі по-за серіями. Буде того чимало, і через те власне було б пожадане припшення видання. Видавці тримаються в головнійшій хронологічного порядку, а неважаючи на високі наукові прикмети праць пок. історика все таки і для них не минає безслідно час, і те, що ще перед кількома

роками мало вповні актуальний інтерес, мати-же вже історичну вагу, коли проміне ще десятилітє до його опублікування. *М. Грушевський.*

Henryk Chodynicki — Sejmiki ziem ruskich w wieku XV. (Studia nad historią prawa polskiego, wydawane pod redakcją Oswalda Balzera, tom III, zeszyt 1). Львів 1906, стор. 120.

Студія опираєть ся передовсім на звіснім збірнику судових записок Akta grodzkie i ziemskie; акти розпочинають ся 1430 р., а кінчать ся в початком 1500 р. — се й зачекнуло границі праці автора. Матеріал не дуже повний: судові записки вгадують майже виключно тільки про законодавчу і судову діяльність соймиків, а про участь соймиків в справах господарських, адміністраційних, скарбових, у виборі земських урядників — не маємо майже ніяких звісток; притім жерела сі є фрагментарні, займають ся соймиками тільки принагідно.

Соймик зветь ся в актах звичайно conventio; назви parlamentum і dieta стрічаємо тільки випадково. В Галичині були подвійні соймики: генеральні для цілого руського воеводства і партикулярні, окремо для кожної з чотирох земель (львівської, галицької, перемиської сянїцької). Між партикулярними соймиками й генеральним нема ніякої лучности ані підпорядковання; генеральний соймик не був вищою інстанцією для партикулярних, ані відом делегатів земель, — організація його така сама як звичайних соймиків. Що до участі земель в соймиках, замітне се, що в генеральних соймиках частійше видно представників земель перемиської і львівської, а партикулярні соймики частійше відбувають ся в галицькій і сянїцькій землі. Генеральні соймики збирали ся найчастійше в Судовій Вишні і в Мостисках, рідше в Коросні, Коломиї, Львові, Городку, раз в незвіснім Кутищкові. Постійного речинця зборів нема; найчастійше сходять ся весною в цвітні-маю. Генеральні соймики скликавав воевода, партикулярні мабуть каштелян; але збирати соймики міг також король. Участь в соймиках беруть земські урядники і шляхта; не знати тільки, чи могла бути на соймиках також низша шляхта, як мани, *nobiles servitotes*; ин. — чи ні. Число учасників звичайно не означене докладно і в львівськїм соймику 1464 р. брало участь 60 шляхтичів, — се не був весь загал шляхти, очевидно не всі користали з своїх прав.

З діяльності генеральних соймиків знаємо найліпше їх участь в судових справах. В сушнівних правних питаннях суди удавали ся до соймиків по поясненне; форма відповіді соймика називаєть ся *inventio*, *informatio*, *laudum*. Сі соймикові відповіді мали по думці автора велике значінне для розширення польського права на Руси. Бо хоч польське право захищувало ся в руських землях вже від окупації Казимира й хоч

1435 р. наступило зрівняння Галичини з іншими польськими провінціями, — то все таки, каже автор, „не дали викоринити ся всі властивости давнього руського права з місцевих відносин — деякі в них удержали ся і пізнійше“ (с. 71). Соймики дбали, щоб консеквентно переводити норми польського права. Був нпр. такий кауус. Суд питає двох шляхтичів, на яким праві держать свою маєтність: „*quo iure protegerentur pro huiusmodi bonis*“. Ті відповідають, що се їх батьківщина, „*quod sit eorum patrimonium ab antique tentum, ab avis et proavis*“, і жадають, щоби їх трактовано, як інших дідичів, „*se circa eadem bona remanere eo iure, quo alii haeredes*“. Тоді воєвода питає їх, до якого стану належать, „*quid fuerint in terra Russiae*“; вони визнають, що є дідичами і шляхтою по руському праві „*sumus haeredes et terrigenae ab antiquo Rutheni*“. Воєвода не знав чи таку руську шляхту можна вважати за рівноправну з рештою шляхти і подав запит до соймика, як мають такі дідичі виводити свої права (Akta grodz. XIV, 946). Інша справа: ті самі шляхтичі хотіли складати присягу на хрест як католики, „*recusabant ad colcza ecclesiae ruthenicalis iurare, sed voluerunt ad crucem, sicut christiani*“; і в сім питанню воєвода звертаєть ся о рішення до соймика (Akta grodz. XIV, 2777).

Але соймики не лише давали законодавні оречення, але також були вищою судовою інстанцією для земських і гродських судів; тоді цілий процес переводив ся перед соймиком. Справи, які судив соймик, се були злочини крадіжки, обманства і ин., що дотикали чести шляхтича, а вкінці тут переводив ся вивід шляхотства.

Рішення генеральних соймиків обовязували ціле руське воєводство; партикулярні соймики рішали справи одної землі. Діла, які тут рішали ся, належать найбільше до оборони землі, до торговельних справ, а також в дечім доповняють недостачі в рішеннях генеральних соймиків, — скільки сього вимагали льокальні відносини. За приклад дає автор деякі ухвали соймику галицької землі. В порівнанню з іншими землями руського воєводства тут бачимо деякі окремішности: перше, велика власність має перевагу над середньою і дрібною, друге, селянське заселення тут невелике. Дятого шляхта галицької землі дбає дуже про збільшення числа підданих: 1435 р. соймик овначає рід і розміри данин, соймик 1444 р. накладає кари на панів, що задержують чужих селян, соймик 1445 р. овначає час виходу селян і т. ин.

Побіч соймиків існувало в Галичині судове віче (*colloquium generale*). Віче не звязане нічим з соймиками; не стрічаємо відкликів від одної інституції до другої, ані ніяких слідів підпорядковання; се рівнорядні візди. Але для судів віче — подібно як соймик — було вищою

інституцією; суд мав цілковиту волю відкликувати ся до котрого небудь з'їзду, — відкликавав ся звичайно до сього, який відбував ся скорше. З часом беруть соймки перевагу над судовими вічачами і відбирають їм значну частину власти.

Ів. Крип'якевич.

Dr. Jan Fijałek — Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność (Przegląd historyczny т. VIII, стор. 63—88, 167—197, 284—312).

Розвідка дає більше, як зазначено в заголовку: хоч річ іде головно про рід Тарлів, але притім автор обговорив історію кількох давніх галицьких родів і вібрав звістки про цілий ряд сіл і місточок на середнім Подністровю. Рід Тарлів виводив ся із Щекаровиць в Сандомирщині; до галицької землі прийшов вперше Закліка Тарло за Ягайла коло 1430 р. Дістав тут державу в жидачівській землі і загосподарив ся добре; 1415 р. надав місту Стриєви пімецьке право; 1448 р. дістав на власність село Дашаву. Донька Тарла виїшла за Юршу Ходоровського в Ходорова, а недовго і сам Тарло перейшов за Дністер і до своїх давнійших маєтностей долучив державу Дроговижа, Горбачів і інших сіл коло Миколаєва; сі села були в роді Тарлів цілі два століття. На кінець набув Закліка Тарло також Підгайчики, Рудки і Новосільці в перемиській землі, але звідти впер його рід Тарновських. Поза тими маєтковими справами про жите Тарлів знаємо небогато; докладнійше можна б хіба сказати тільки про фундації латинських парохій, про зносини в кляшторах і т. ин. Взагалі рід Тарлів цікавий хіба тільки як типове шляхотське гніздо в XV в.

Стільки про самих Тарлів. Але на вступі розписав ся кс. Фіялек ще про вагу студій над історією польської колонізації в Галичині; сі його замітки такі незвичайні, що треба їх повторити в цілости (курсиви всюди наші):

„Nie pierwsi Tarłowie ani ostatni przybywają w te strony z tyłu rodami Małopolski i Mazowsza, jakie osiadały nad Dniestrem i w dopływach jego w wieku XIV-tym i XV-tym. Trudem kultury rolnej, miast budową i obroną rycerską swojej krainy przeciwko napadom wołosko-tatarskim, a później tureckim i innym, na nowo w niej kładą i utrwalają zagony ojczyste wraz z cywilizacją i wiarą Zachodu. Przybyszami teraz tutaj byli na swej własnej ziemi, odzyskanej wreszcie przez ostatniego z Piastów dla pługa i kościoła polskiego. Świeżej daty między nami panosząca się doktryna historyczna, co z rezygnacyi politycznej na użytek dnia płynie i nawet Litwę śmie na Ruś przekuwać, zamyka sama oczy a milczeć drugim zaleca i nakazuje wobec źródeł i dokumentów przeszłości. Tak np. grupa między

niemi przywilejów lokacyjnych Kazimierza Wielkiego, samegoż Niemca, księcia Opolskiego i Jagiellonów, przechowuje onomastykę topograficzną o charakterze polskim — już nie osad tylko, z grodami włącznie, ale samych rzek i gór, od Przemyśla wzdłuż Dniestru, przez Sambor, Halicz aż poza Kołomyję; oblicze więc odstania szczeropolskie tej ziemi czerwiennej, jaką się dzisiaj i po naszej stronie za odwieczny kraj ruski zaczyna głosić. Tempus est colligendi lapides — świadectw dokumentalnych o przeszłości polskiej Rusi halickiej, zaborem książąt ruskich i najzdaniami Mongołów zniszczonej i wyludnionej, lecz przecież doszczętnie nie startej. Wydobywały ją we Lwowie czasy i badania Szajnochy, Stadnickich i Tadeusza Wojciechowskiego, wskazując one osady stare, jawne już swą nazwą i wyłącznie polskie, jak Przemyśl, Sambor, Belz i Rawa, bądź też wyświetlając zasługi rządów i ziemian polskich koło zaludnienia i uprawy tej dzielnicy po objęciu jej przez Koronę polską. To był tempus loquendi, chociaż nie rozporządzał jeszcze takim zasobem źródeł dyplomatycznych i postępami nauk pomocniczych, jakie obecnie istnieją. Nie dopuścił by on nadto do korsarstwa, co w maskę elokubracyi naukowej przystrojone, waży się przesuwac granicę etnograficzną jakoby Rusi pierwotnej aż po Rzeszów; lecz tego jeszcze mało: przerzuca ją za Wisłę, do Opatowa! — szkoda, że nie w głąb Niemiec, z którymi miał już stosunki Roman halicki, wykarmiony przez Polskę, co zginął pod Zawichostem“ (с. 81—82).

Короткий зміст сеї вимовної тиради такий: східна Галичина від Перемишля по Коломию була колись ширю польською країною і тільки пізнійше вручили її руські князі; польська історіографія повинна доложити всіх зусиль, щоби вислідити сю давню польську колонізацію в півнійшій Червоній Русі. Кс. Фіялек розпочинає сю вдячну роботу вже в сій статі. Що до роду Тарлів, то про нього не можна було нічого сказати; але в в Галичині інші старі роди і про них можна розвивати інтересні гіпотези. Такий наприклад рід Дідушицьких. Колись уважали його руським — але в часом показало ся, що всі грамоти, які говорили про початки Дідушицьких — півнійші фальсифікати. Першу певну звістку про сей рід маємо аж в 1448 р., а про національне походження Дідушицьких нема ніяких свідоцтв. Кс. Фіялек тої думки, що Дідушицьким треба признати волоське походження, — адже-ж волоського походження в також їх сусіди Татомири в Балич, Сваричовські в під Рожнятова, Чолганські в Чолган (с. 180). Другий рід — Даниловичі. Традиція виводила їх в Угорщини, звідки мали прийти до Галичини ще за князя Данила; в дійсности основателем роду треба вважати Данила Дажбоговича в Задеревача, що згадуєть ся 1371 р. Але хоч се назвиско виглядає на

руське, кс. Фіялек не відважуєть ся признати Данилови руського походження: „imię przecież Dadzibog ogólno-słowiańskie, a starozakonne Daniel nie wyłącznie ruskie, także Polakom owych czasów od Śląska do Mazowsza właściwe“ (с. 171). І так справа приналежности Даниловичів лишаєть ся нерозвязана... Таксамо неясна справа в їх вірою: „gdyby się dało stwierdzić istnienie kościoła parafialnego w Rudzie w wieku XV-tym, należałoby uważać Daniłowiczów za przynależnych do wyznania rzymsko-katolickiego, lackie bowiem nadto niektórzy brali wtedy żony“ (с. 176). Зате в цілою певністю Поляками є Ходоровські в Ходороставу, „na którychby się przysięgało dotychczas, iż gniazdo i pochodzenie mają szczeroruskie, bo i ruskie imiona noszą, i co nadewszystko, pieczętują się wrębami Korczaków“ (с. 183).

Дуже цікаві і симптоматичні виводи, але ледво чи змінять вони наукові погляди на етнографічний склад давньої Галичини.

Ів. Крисякевич.

М. К. Любавский — Отзывъ о сочиненіи А. В. Стороженка: Стефанъ Баторій и днѣпровскіе коваки (Записки Имп. Академіи Наукъ истор.-фил. отдѣл. т. VIII, № 8, ст. 141—181).

Книжка А. Стороженка про т. зв. Баторієву реформу була в своїм часі обговорена в Записках; предложено їй до оцінки петербурській Академії Наук, що заряджує науковими нагородами гр. Уварова, і в сеї нагоди в „Отчеті о сорокъ восьмомъ присужденіи наградъ графа Уварова“ явила ся на неї рецензія звісного дослідника М. Любавского. Замітки Любавского о стільки інтересні, що треба звернути на них увагу.

Кілька поправок рецензента має більш формальний характер. Так завважає він, що боброві „гови“ се не будівлі, які будують бобри, тільки ті місця, „уходи“, де жили бобри. Назви села Кара-Тули, що згадуєть ся в XVII в., не можна ідентифікувати з Кара-Калпаками і з тюркськими Чорними Клобуками; рівно-ж небезпечно в топографічній номенклятурі робити якінебудь висновки про національність мешканців: людність часто міняєть ся, хоч назви місцевостей лишають ся ті самі. Походи Оришовского на Крим відбули ся не 1585 р., але в осени 1584 р. Другорядні поправки поминаємо.

Найціннійша замітка Любавского про економічну еволюцію козаччини в часах Баторія. Стороженко доказував, що в другій половині XVI в. коваки в рибалок і ловців заміняють ся під натиском Татар в ровбійників, які тільки луцять татарські улуси. Любавский годить ся з поглядом, що в тім часі рибальство і лови вже не вдоволяли всіх козаків і примушували їх шукати інших промислів; але не можна ска-

зати, щоби козаки займали ся тільки грабованням Татар: протинно, бачимо, що в другій половині XVI в. козаки починають займати уходи і переходять від рибальства і ловів до осілого, хліборобського життя. Сі факти козацького розвитку були вже завважені давніше, але тут дуже влучно підхоплена та зворотна точка в еволюції козацтва XVI віку: перехід від ловецько-рибальської господарки до хліборобства.

Иша річ, чи сю зміну можна докладно сконстатувати в жерельнім матеріялі. Любавський дає, як доказ, звісне місце кївської люстрації 1552 р. про козаків на сіверських уходах, „которые уставпчѣне тамъ живутъ на мясе, на меду, въ пасекъ, въ селетовъ, и сытять тамъ себе медъ, яко дома“. Сей уступ безперечно свідчить про се, що козаки перейшли до осілого життя, але про хліборобські занятя тут властиво нема згадки; козаки, хоч сидять „безнастанно“ в однім місці, не беруть ся ще до рільної господарки, не роблять вкладів в землю, але далі вдоволяють ся тим, що дає їм сама природа.

Що до „баторіянської легенди“ Любавський думає, що оповідання Пясецкого і Грондского про шестисячний реєстр і інші реформи короля Стефана не опирають ся на козацьких переказах; польські письменники були познайомлені з устроєм козащини і сучасні собі факти з сього устрою перенесли в епоху Баторія. Аж пізнійший розвиток легенди відбув ся в козацьких кругах і в інтересах козащини.

Ів. Крип'якевич.

В. П. — Початки історії (Учитель 1909, ч. 8—9, ст. 133—140). Се реферат зі статі німецького дослідника Курта Брейсіга: *Ursprung der Geschichtsschreibung* в „*Österr. Rundschau*“ (т. XVIII, вип. 5). Йде тут мова не про початки „історії“ в значінню тих подій, котрі має за собою людскість, а про початки історії як суми виображінь і понять про минушину людскости, про ембріональні почини історичної пам'яті й уваги, котрі йшли довго перед періодом літописців. Брейсіг шукав сих початків серед індієських племен північно-східної Америки. Результати своїх дослідів виложив він в праці, котру й реферує В. П.

Др. Г. Моно — Метод в історії (Наша Школа 1909, кн. I—II, ст. 68—93). Се популярна статя, в котрій автор обмежує ся на вазначенню головних рисів та способів методу в історії і головних питань, які він викликає. Точна і докладна аналіза умовин і трудностей історичного досліду й будови історії не являєть ся завданням автора. Статя складаєть ся з двох частин — аналітичної і синтетичної. В кожній з них автор коротенько спинаєть ся на ріжних питаннях історичного методу (критика джерел, фактів, праці історичної критики і т. д.).

Др. І. Демянчук — Землетрясеня в старині (Учитель 1909, ч. 3—4, ст. 54—56). Автор переказує звістки про землетруси у різних письменників старинного світу. В. Д.

Ө. Титовъ — Бѣлгородка въ ея исторіи и въ современныхъ археологическихъ раскопкахъ на мѣстѣ ея (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 45, ст. 1079—1090 і чч. 51—52, ст. 1240—1247). Автор статі подає літописні відомости про Білгород і потім описує зроблені розкопки і досягнуті ними результати, а саме: знайдено місце стародавніх будівель і між ними устави з слідами фрескового малювання, мозаїки і ин.; також багато річей, що належать до часів X—XII вв. Автор підносить, що Русь в ті часи була вже доволі культурною: деякі галузи мистецтва і ремісництва стояли вже так високо, що й нашим просвіченим часам можна б де-чому навчити ся від них.

Древнее преданіе о Борисоглѣбскомъ монастырѣ, составленное Полоцкимъ архієпископомъ Іосафатомъ Кунцевичемъ въ дѣлѣ съ Корсакомъ (Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 34, ст. 622—626). Наведено в перекладі (з початку XIX в.) позов відомого уніятського діяча Йосафата Кунцевича, внесений коло 1620 р. на Корсаків, що незаконно посідали добра Борисоглѣбського монастиря біля Полоцька; сі добра захопили вони коло 1563 р., коли на полоцкій катедрі був єпископом Глѣб Корсак. В пові Кунцевича коротко виложена історія Борисоглѣбського монастиря. Ю. С.

Історія політична і культурна XVII—XIX вв.

Проф. П. Жуковичъ — Козацкій погромъ и Куруковскій договоръ 1625 года (Христіанское Чтеніе 1909, цвітень, ст. 515—532, і май, ст. 769—789).

— Первый польскій сеймъ послѣ Куруковского разгрома казаковъ (ibid. 1909, червень—липень, ст. 906—932).

Проф. Жукович, продовжуючи свої статі, які спершу друкували ся в „Христіанскомъ Чтеніі“ і вийшли окремими випусками п. н. „Сеймова боротьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей“, в сій статі представляє, як Поляки, користуючи ся догідним для себе часом, післали узброєну комісію під проводом польського кор. гетьмана Станислава Конєцпольского для присмирєня козацтва. Переговори тої комісії і запорожських козаків під Кременчугом над Куруковським озером не довели до нічого, бо польські комісарі ставили важкі домагана, які зводили ся майже до знищеня Запорожя, наслідком чого прийшло до довгого бою

над Куруковським озером. Поляки мали коло 30.000 війська, між яким була й добре вимуштрована німецька піхота, а козаків було коло 20.000, з чого в бою лягло коло 8.000. Козаки мусіли піти на уступки і підписали з польськими комісарами т. зв. куруковський договір, дуже важкий для козаків. Він призначував, що в реєстр могло бути записаних тільки 6.000 козаків, решта ж мала стати селянами-кріпаками; реєстрові козаки мали присягнути польському королеви на вірність і не відбувати без його дозволу ніяких походів; козацьких начальників мало назначати польське правительство і вони мали діставати від нього плату. Автор статі користувався як друкованими матеріялами (польськими і російськими, а також працею Ст. Рудницького „Козацько-польська війна в 1625 р.“ в „Записках“ т. XVII), так і рукописними, які знаходилися в Петербурській Імператорській Публичній Бібліотеці.

В другій статі автор оповідає історію 1626 р. Серед інших біжучих тогочасних справ (як напр. війна в Густавом Адольфом і ин.) не останнє місце мали на сім соймі питання про „заспокоєнє православних“ і про козаків. На сойм прибула особна депутація від козаків, що, хоч і були пригноблені Куруковською умовою, однак поставили на соймі дуже рішучі домагання, як напр.: потвердження від правительства відновленої в 1620 р. православної єрархії, збільшеня платні козакам, віднагороду за шкоду, яку зроблено було родинам козаків підчас походу Поляків до Куруковського озера і т. и. Але сойм сі питання здебільшого відročив до слідуєчого сойму, як се роблено було нераз і на попередніх соймах. Статя ся тіснійше вьжеть ся в попередніми статями автора про сойшову боротьбу православних в приводу унії і за свої права. Ю. С.

Z czasów wojen kozackich. Przyczynki do dziejów z lat 1648—1655 (Przegląd historyczny 1909, т. IX, ст. 228—248, 342—362).

Сі матеріяли видані в посмертної теки Броніма Допадіньського; зібрані тут деякі записки з монастирських і консисторських книг і опубліковані в перекладі оден друк про облогу Люблина Хмельницьким, — цілість дав досить інтересну картину в історії Люблинської землі. Вісти про се, що Хмельницький наближається до Люблина, викликали тут великий страх: 10 жовтня 1648 р. лімітовано всі справи в трибуналі. Але Хмельницький вернув ся в дороги. Відворот козацького війська приписували жінчане незвичайному чуду: над костелом Домініканів в Люблині показала ся „jasność wielka na niebie, która stała się z wielkim szumem y hukiem; a ta jasność taka była wielka, żeby mógł czytać przy oney jasności... W tey jasności wczyniła się pręga iasna, z ktorey się miecz powoli formował z główicą y krzyżem, ktorego miecza koniec

był ku Zamosciowi a głowica ku miastu była... Potym z tegoż miecza wczyniła się strzała ognista, która grotem ku Zamosciowi końcem obrocona u wielkim pędem z jasnością biegła tam ku Zamosciowi"... Козацьке військо налякало ся чуда і стало втікати! В костелі Домініканів в Люблині заховав ся старий образ, мабуть в другої половини XVII в., що представляє сю утечу. Другий раз були козаки під Люблином 1655 р.; облога описана в німецькій брошурі 1656 р. „Relation oder auszuführen Beschreibung... der schönen Stadt Lublin von den Moscowitern und Cosacken“ (примірник знаходить ся в бібліотечі петербурського університета), в сій статі наємо її в перекладі. Реляція дає лиш побутовий опис облоги, не входить глибше в політичні події; причиною відступлення військ від облоги автор вважає се, що прийшло до непорозумінь між московським воводою і козацьким полковником, Данилом Виговським (с. 248); до міської ради в Люблині по облозі вийшло двох Русинів (с. 246).

Інші матеріали зреферовані в статі, належать до історії католицьких монастирів і до жидівських погромів. *Ів. Крипякевич.*

С. А. Бѣлокуровъ — Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7165—7183 гг.“ (Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при московскомъ университетѣ, 1908, кн. 1 і 2. Ст. III—X + 1—346.)

Приказ Тайних Справ повстав в ініціативи царя Олексія Михайловича й перестав існувати разом з його смертю; усі його справи було віднесено до різних інституцій, так само було розіслано по різних інституціях і його документи. Та деякі документи не були нікуди послані і в них склав ся окремих фонд. Докладнійше про се оповів в своїй передмові д. Белокуров. Між документами, що не були нікуди послані, опинили ся й „Дневальныя Записки“ приказу. Вони складають ся в щоденних відомостей трьох родів: 1) про царя Олексія Михайловича — де він був і що робив даного дня; 2) про те, яка погода була і 3) який приказ стрільців стояв на варті біля палацу. Докладнійшу характеристику сих „Записок“, їх літературну історію й опис книг, якими вони були писані, знаходимо в передмові до видання. „Для осіб, що займають ся русскою історією XVII в. — каже д. Белокуров — сі „Дневальныя записки“ мають величезну цїкавість через щоденні вістки про царя Олексія Михайловича і про його діяльність.“ Та дещо цїкавого дають вони й для українського історика. Ми переглянули сі „Дневальныя Записки“ й винотували звідти все, що має якийсь інтерес для української історії.

Загалом беручи, записи кожного дня подають ся в дуже ляко-

вічній, сухій формі; більші вони бувають хіба тоді, коли вилічують ся особи, що були в царя на авдієнції або брали участь в церковній процесії. Часом такий вапис складаєть ся тільки в кількох рядків, наприклад: „Өввраля въ 7 день (7165 року М. З.) в суботу был день і в ночи было холодно. А на государеве дворцѣ и около дворца стоял на карауле стоял голова Иван Зубов с своим приказом.“ („Днев. Записки“, стор. 2). Через таку надмірну ляконічність багато звісток про українські справи має характер тільки звичайних згадок, наприклад: „Марта въ 6 день в пяток (1657 року, М. З.) было во дни вѣдрено, а в ночи былъ моров. Того же дни былъ у государя на отпуске гетмана Богдана Хмельницкого посланецъ. И того же дни был у государя греченин Дмитрей Астаѣевъ с товарищи в дарами. А на государеве дворѣ и около двора стоялъ на карауле голова Василей Путятников“; отсе і кінець ваписови цілого дня. Подібні згадки, що відносять ся до українських справ маємо на ст. 12, 16, 18, 27 („Августа въ 4 день во вторникъ (1657 р. М. З.)... І в тот день был у государя от Хмельницкого посланецъ Павел Тетеря с товарищи, а был на Красномъ крылцѣ“), 29 („Августа въ 19 день в среду (1657 р. М. З.)... Того же числа послан войска Запорожского к писарю к Ивану Выговскому полковникъ и голова Артемон Матвѣев*“); „Августа въ 21 день в пяток.. А в вечеру за часъ былъ у государя на отпуске гетмана Богдана Хмельнитцкого посланникъ Павел Тетеря на Переднемъ крылцѣ, а на крылцѣ на перилах обито было коврами золотными“), 36 (Въ 9 день в недѣлю (жовтень, 1659 р. М. З.) великий государь слушал всенощного бдѣнія и божественные литургии в церкви преподобномученицы Евдокѣи. А после литургии великий государь ходил в Золотую и жаловал к руке Черкасских городов посланцов; а кого имяны, тому роспись ниже сего. А тот день был ведрен и холоден, а в ночи потому же. А на карауле стоял голова Андрѣй Остаѣевъ с своим приказом. Запорожские посланцы: Переясловского — наказной полковник Богдан Колющенко, ясаул полковой Семен Гладкой, Остап Семенов с товарищи 8 человекъ. Нѣжинцы: судья Роман Ракушина, сотникъ Мринской Ѳедор Завацкой. Черниговские: сотник Иван Ѳбрамов да Иван Домонтов с товарищи. Прилуцкие: сотники Дмитрей Чернавской, Иван Малой, Лубенской сотник Петръ Омелянов. Нѣжинские мещане: Андрѣй Чановской, Василей Мартынов, Клеменей Яковлев, Черниговской войт Григорей Иванов“), 38, 47 („Въ 25 день в недѣлю (грудень, 1659 р. М. З.) на праздникъ Рождества Господа нашего Исуса Христа великий государь слушалъ всенощного бдѣнія и божественные литургии... А после божественные литургии жаловал великий государь к руке стольника князя Дмитрея Волконскаго да Черкас Миргородскаго полковника Павла Апостола с Чер-

касы»), 48, 49 („168 генваря въ 1 день были у великаго государя у стола Запорожские посланцы: Черкаской полковникъ Ондрѣи Одинаецъ, Чигиринской Петръ Дорошенко, Киевской Василей Дворецкой, Корсунской Остаеи Оедцковичъ, Уманской Максим Булыга, Миргородской Павел Апостол, 3 ч. судей, 2 ясауда, 36 ч. сотников, писарей 2 ч., казаков 168 ч.“), 53, 54, 56, 61, 62, 63, 85, 93, 96, 114, 115, 128, 145, 158, 170, 192 (Сентября въ 13 день в среду (1665 р. М. З.) великій государь слушал заутрени и бож. литургіи в ц. преп. Евдокїи. А въ 7-м часу был у великаго государя въ Столовой на приѣзде войска Запорожского гетман Иван Брюховецкой з полковники, и с сотники и с Черкасы у руки; а какъ шли къ руке полковники и сотники и Черкасы, і в то время гетманъ Иванъ Брюховецкой сидѣл“), 193, 197, 198, 200 (Въ 6 день в понедѣльник... (1665 р. М. З.) Того ж дни был у великаго государя боярин и гетман Иван Мартынович Брюховецкой в передней для того, что он вчерашняго числа женился“), 204, 250, 260, 261.

Та опріч сих коротеньких звісток находимо й більші, дуже цікаві записи. Вони показують нам, як в Москві святкували перемогу над „вжѣнпками“-Черкасами. Такі наприклад записи на стор. 43—46:

„Декабря въ 7 день в среду (1659 р. М. З.) великіи государь слушал заутрени в передней, а в 1-м часу дни изволил итти за Земляной город в Колуские ворота встречать Спасова образа, которой был в бояриномъ і воеводы со князем Алексѣемъ Никитичемъ Трубецким с товарищи в Черкаских городехъ. И как тот образ несли изъ монастыря Донские Богородицы, а великіи государь того образа дожидался у Колуских ворот в караульной избѣ. И какъ принесли к Земляному городу блиско, і великіи государь з бояры и окольничими, и з думными и з ближними, и со всяких чинов людьми, вышел за город, тот образ встрѣтил и изволил прикладыватца; а ево государевы пѣвчие дяки в то время заѣли Пречистому и Чюдесодѣтельному образу Господа Бога и Спаса Нашего Іисуса Христа ис стихѣр 3-й стих: „Кто ты, всечестный и чудотворный образе Спасовъ, не величаетъ“. А какъ тот стих пѣвчие дяки пѣли, и бояре и окольничие и думные и ближние люди в то время к Спасову образу прикладывались. А великіи государь в тоже время жаловал к руке боярина і воевод князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи, и стольников, и стряпчих, и дворян московских, и жильцов, и полковников, и голов стрелецкихъ, и полуполковников, и полуголов, і всяких начальных людей, которые с нимъ боярином і воеводы приѣхали; и ево же, боярина і воевод с товарищи и полчапъ всѣх спрашивал о здоровье и службу их похвалял. А какъ пѣвчие дяки тот стихъ пропѣли, и Чюдова монастыря архимандрит

Павел начал молебень, и начав, тотъ кадил с четырех сторон, потом великого государя і всѣхъ людей. И какъ пѣвчие дьяки запѣли: „Богъ Господь“, и тот образ понесли в город; и идучи дорогою, пѣли канон Всемиловитому Спасу, что празднуют августа в 1-м числѣ. А по 3-й пѣсни пѣли ис стихѣрь 1-й стих: „Днесъ раби Твои“; по 7-й пѣсни ис стихѣрь же 2-й стих: „Днесъ темномрачный Вавилон“, 4-й стих: „Кто ты, о всесечный и чудотворный образ Спасовъ, днесъ достолюбно не почитает“; 8-го гласу воскресной Богородиченъ: „Царь Небесный“; после того пѣли 8-ю и 9-ю пѣснь. И какъ тот образ принесли в церковь преподобномученицы Евдокѣи, и после 9-й пѣсни Чюдовской архимандрить чол евангелие; и после евангелия говорил диаконъ ектенью большую, а пѣвчие дьяки пѣли „Господи помилуй“ трестрачное. И отпустя молебен, поставили тот Спасов образ в той же церкви“....

Далі йде докладний опис, через які саме місця по Москві несено сей образ. Так святкувази в Москві перший день повороту своїх вояків в щасливої експедиції на Україну. Благочестивий царь подбав насамперед, щоб боже воздати Богови. Та на сьому ще не кінець. Се діяло ся в середу, дальші три дні нічого особливого не було, а „Въ 11 день в недѣлю великий государь слушал всеношного бдѣние и божественные литургии в церкви преподобномученицы Евдокѣи. А после божественные литургии ходил великий государь в соборную и апостольскую церковь и слушал молебню пѣние; а в службѣ был Сарскіи и Подонскіи митрополит Петірнш со властью и со всѣмъ освященным собором. А после молебного пѣние думной дьяк Семен Заборовской говорил рѣчь: в прошлом во 167-м году, какъ изменил великому государю (титул) по тайным ссылкамъ с королем польским гетман Івашко Виговской, и совѣтникъ ево Івашко Нечай великому государю изменил же, і в Быхов вошел обманом, и Быхов засѣд, і великого государя ратным і всяких чинов людям многую пакость чинил, и с королем польским беспрестанную ссылку держал и писался его королевским подданным, і великого государя в города в Смоленскъ і в-ыные многие ссорные и прелестные листы подсылал; так же и многую шляхту царского величества подданных иных ласканием, а иных принуждением ис-под государевы высокие руки ис подданства отвел. І великий государь, милосердую о народе христианскомъ и не хотя душъ ихъ видети в пагубленіи клятвопреступном, и не хотя допустить до большого кроворозлития, посылал к нему свои государевы милостивые грамоты, чтоб он, памятуя свое крестное целование и ево государеву к себѣ премногую милость, от клятвопреступления обратился і вину свою к нему, великому государю принесть; а великий государь христианскіи милосердіи пожалует, вину ево отдать велит. Так же по указу ево, великого государя, околничей і воеводы, князь Іван Івано-

вичь Лобанов-Ростовской с товарищи к нему Івашку в Быхов многижды посылали, чтоб он, свое крестное целование и государскую премногую милость памятуя, от такова злаго дѣла обратился и поискал великого государя милости и город Быхов здал. И он то все поставил в презрѣннїи и против ево государевых воевод і ратных людей бился и многое кроворозлитие чинил. І в нынешнем во 168-м году декабря в 10 день писали к великому государю (т.) окольничей і воеводы князь Иван Ивановичь Лобанов-Ростовской с товарищи, что милостию всемогущаго Бога и заступлением пресвятыя Богородицы и молитвами московскихъ чудотворцов і всѣхъ святыхъ, і в. г. ц. в. к. Алексѣя Михайловича, в. в. и м. и б. Р. с., и сына ево государя нашего благовѣрнаго ц. і в. к. Алексѣя Алексѣевича, в. в. и м. и б. Р. с. счастьем, усмотря они, окольничей і воеводы, к промыслу благополучное время і видя то, что города Быхова жители ему, великому государю, чинятца противны и города Быхова здать не хотят, а ожидают себѣ помощи от полского короля и гетмана Сапѣги выручки, — городъ Быховъ приступом взяли декабря к 4-му числу в ночи; а великого государя ратнымъ людем на приступе урон немногой. А измѣнника полковника Іванка Нечая з женою и з братом и Самошка Выговского з женою же взяли живых, и шляхту, и мещан, и козаковъ взяли многихъ, а иныхъ многихъ в приступное время побили. И с сеунчем о той своей службѣ прислали к великому государю князь Івана Косаткина Ростовского да Дмитрея Бердяева.

А после того говорил рѣчь Питирим митрополитъ: А великіи г. ц. и в. к. Алексѣй Михайловичъ, в. в. и м. и б. Р. с.! Передъ симъ, государь, времянем благополучнымъ †¹⁾, вашего царского величества счастьемъ †, дѣло пре(ве)лие о Малей Росїи сотворшеса, † всѣ надежды слышахом, всещедрого і всемогущаго Бога молебне благодарихом; † ныне же достовѣрно вѣруем, яко повсюду вся Малая Росія † под святую вашего царского величества скипетродержавную десницу подклонися † вѣчно и незыблемо быти на веки обещася, † безчисленное множество христіанскихъ душ, † милостию Божіею и пречистіе Богородицы и московскихъ чудотворцовъ молитвами, † а вашего царского величества благосчастием и премудрѣйшимъ промыслом, † от темныя прелести свободишася и к свѣту истинному приидоша. † Сего ради мы, богомолцы твои, днесъ наки молебне Господа Бога благодарихом, † о вашемъ царского величества многолѣтномъ здравїи молихом, † якоже и присно желаем и молим. † Дай, Господи, вы, великіи государь нашъ † глаголи полное, возвратив старобытнюю свою вотчину, множество градов и ве-

¹⁾ В рукопису в прозовїи мигр. Питирима теж стоить хрест.

сей, † всю Малую Росію и присовокупил к своему благохранимому царству на веки неподвижно.“

Далі на сторінці 51 знаходимо ще один опис стрічки образу „великого чудотворца Николы, который былъ в Белѣгородѣ и в Черкасскихъ горѣдѣхъ с окольничимъ і воеводою со княземъ Григорьемъ Григорьевичемъ Ромодановскимъ“. Сей опис цілкомъ подібний до того, який ми навели вище й через се ми його тут пропустимо. Натомість цікаві записи маємо на стор. 58—60 „Дневальныхъ Записокъ“, де говорить ся про царські нагороди князеві Трубецькому й його товаришамъ за те, що добре усмиряли повстання І. Виговського. Особливо характеристичні записи, де подано промову, виголошену в імені царя, в котрій вичислюють ся заслуги князя й його товаришів.

„Въ 23 день в четверток (лютий, 1660 р. М. З.)... І в тот день у великого государя был стол на Золотой полате; а у стола были бояре: князь Алексѣй Никитичъ Трубецкой, князь Ѳеодор Ѳеодоровичъ Куракин, окольничей князь Григорей Григорьевичъ Ромодановской; дьяки: думной Ларион Лопухин, Ѳеодор Грибоѣдов, да полчане полку боярина князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи, столники, и стряпчие, и дворяне московские, и жилцы, и головы стрелецкие. А после того жаловал великий государь своимъ государевымъ жалованьемъ боярина князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи кубками, и шубами, и еникями и ковшами; а кого, и то писано ниже сего в скаске.

„Бояринъ князь Алексѣй Никитичъ с товарищи! Великіи г. ц. и в. к. Алексѣй Михайловичъ, в. в. и м. и б. Р. с., велѣл вамъ сказать: в прошломъ в 167-мъ году генваря в 13-мъ числѣ по нашему государскому повелѣнню послалъ ты, бояринъ нашъ, в Черкасские города для успокоения христіанские крови. И какъ ты, бояринъ нашъ, пришелъ в Черкасские города, и к измѣннику к Ивашку Выговскому писалъ и посыладъ многожды, чтобъ онъ измѣнникъ, помня крестное целованье, от прелестіи обратился и былъ бы по прежнему под нашею государскою высокою рукою и кровью христіанскую успокоил. И онъ, измѣнникъ, ни мало обратился, ещеже к тому и всѣхъ Черкас на кровопролитія привел. И ты, бояринъ нашъ, видя то ихъ непослушанія, с Черкасы бился и товарищей своихъ на Татаръ и на Черкасъ посылал. И товарищи твои многихъ Черкасъ и Татаръ побивали и города многие имали. И видя к намъ, великому государю, твою боярина нашего службу, и радѣнье, и крѣпкое стоянье и промысль, а ратныхъ людей службою, измѣнникъ Ивашко Выговской призвалъ к себѣ в помощь хана Крымского со всѣми ордами и иныхъ многихъ розныхъ земель Мутьяновъ, Волоховъ, Сербовъ и, соединяясь с Польскимъ королемъ и с войсками ево, пришелъ на тебя, боярина нашего, и на нашихъ государевыхъ ратныхъ людей изневѣстнымъ дѣломъ.

И ты, бояринъ нашъ і воевода, с товарищи против хана Крымского і измѣнника Івашка Выговского и против Польскихъ войскъ і иныхъ ровныхъ земель стояли мужественно, и билися и шли к рекѣ Семи оборонною рукою, и многих Татар, и Черкас, и Поляков, и Сербов, і Волохов і Мутьян побили і в полон поймали. И милостію непреоборимаго воеводы Небеснаго царя, и заступницы нашее пресвятыя Владычицы Богородицы, и молитвами московскихъ чудотворцовъ, и нашимъ в. г. ц. и в. к. Алексѣя Михайловича, в. в. и м. и б. Р. С., и сына нашего благовѣрнаго ц-ча и в. к. Алексѣя Алексѣевича счастьемъ, оточили к Семи рекѣ в добромъ здорově. И будучи у реки Семи, ты, бояринъ нашъ, с товарищи, собрався с нашими великаго государя ратными людьми, пошел в Черкаскіе города на измѣнника Івашка Выговского, и на Польскіе и иныхъ ровныхъ земель войска. И видя ханъ Крымской, и измѣнникъ Івашко Выговской, и Польскіе и иныхъ ровныхъ земель войска, что ты, бояринъ нашъ, идеш на них с товарищи своими и с нашими великаго государя ратными людьми пришел в город Переяславль. И Божию милостію и пречистые Богородицы помощію, а нашимъ в. г. и в. к. Алексѣя Михайловича, в. в. и м. и б. Р. с., и сына нашего, бла-го ц-ча и в. к. Алексѣя Алексѣевича счастьемъ, кровь христіанскую успокоил, и подданныхъ нашихъ войска Запорожского от прелести обратил, и под нашу великаго государя высокую руку привел, і вѣру дали на томъ, предъ святымъ евангеліемъ, что гетману і всему войску Запорожскому быти во вѣки неотступнымъ. И мы, великіи государь, жалуемъ тебя, боярина нашего, и товарищей твоихъ за вашу службу своимъ государевымъ жалованьемъ: тебя боярина князя Алексѣя Никитича: шуба под бархатомъ золотымъ, кубокъ серебрянъ золоченъ с кровлею, денежныя придачи 200 рублей; да тебя же боярина великіи государь жалуетъ за твою службу прарадительною вотчиною городомъ Трубчевскимъ съ уѣзды. Тебя боярина князь Ѳеодора Ѳеодоревича Куракина: шуба под отласомъ золотнымъ, кубокъ серебрянъ золоченъ с кровлею, денежныя придачи 160 рублей, 8000 еемков. Тебя околичей князь Григорья Григорьевича Ромодановского: шуба под отласомъ золотнымъ, кубокъ серебрянъ золоченъ с кровлею, денежныя придачи 70 рублей, 6000 еемков. Тебя думнаго діака Лариона Лопухина: шуба под(дѣ) отласомъ золотнымъ, кубокъ серебрянъ золоченъ с кровлею, денежныя придачи 50 рублей, 3000 еемков. Тебя діака Федора Грибоѣдова: шуба под отласомъ золотнымъ, кубокъ серебрянъ золоченъ, помѣсные 150 четі, денежныя придачи 20 рублей, 600 еемков. Тебя дьяка Никиѳора Великоселского: помѣсные придачи 100 четі, денегъ 15 руб., 400 еемковъ, 40 соболей в 40 руб.

„Головы и сотенные люди! Великіи г. ц. і в. к. Алексѣй Михайловичъ, в. в. и м. и б. Р. с., велѣлъ вамъ сказать: были вы на нашей

великого государя службе с бояриномъ и воеводами со княземъ Алексѣемъ Никитичемъ Трубецкимъ с товарищи, и нам, великому государю, служили в приход Крымскаго хана и измѣнника Івашка Выговскаго, бились, не щадя голов своих. А как боярин и воеводы князь Алексѣй Никитичъ со всѣми ратными людьми пошел от Крымскаго хана и от измѣнника Івашка Выговскаго оборонною рукою, и вы потому же за милостию Божиею стояли мужественно и крѣпко, и бились не щадя голов своихъ, и отошли от хана Крымскаго и от измѣнника Івашка Выговскаго вѣгле. І великіи государь жалует вас за вашу службу своим государевым жалованьем к прежнему окладу по 150 четѣ, денег по 15 рублей, по казѣ, сотенным людям по 100 четѣ, по 10 руб.

„Полковникъ рейтарской Венедихтъ Змеевъ, полковники и головы стрелецкіе! Великіи г. ц. и в. к. Алексѣй Михайловичъ, в. в. и м. и б. Р. с., велѣл вам сказать: были вы на нашей великого государя службе, и нам, великому государю, служили, и в шанцах сидѣли, и промыслъ всякой промышляли, и в приход Крымскаго хана и измѣнника Івашка Выговскаго бились, не щадя головъ своихъ. А какъ бояринъ и воеводы князь Алексѣй Никитичъ со всѣми ратными людьми пошел от Крымскаго хана и от измѣнника Івашка Выговскаго оборонною рукою, и вы потому же за милостию Божиею стояли мужественно и крѣпко, и обою разорвать не дали, и бились, не щедя головъ своих, и отошли от хана Крымскаго и от измѣнника Івашка Выговскаго совсѣмъ воцгле. И великіи государь жалует вас за вашу службу: Венедихту Змееву, Семену Полтеву, Артемону Матвѣеву — по ковшу, по 40 соболей, по 800 еемковъ. Василью Философову, Авраму Лопухину, Матвѣю Спиридонову, Зилич Волову: по ковшу, по 40 соболей, по 600 еемков. Полуголовам по 5-ті пар соболей, по 400 еемков. Рейтаром придачі против сотенных лждей, драгуном и салдатом по 50 четѣ, денег по 3 рублн.“

Отее і все, що дають цікавого для української історії „Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7 165—7 183 г. г.“, видані С. А. Белокуровим в першій і другій книгах за 1908 р. „Чтеній московскаго „Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ“. *М. Залізняк.*

Szymon Askenazy — Galicya a Węgru (Nowe wczasy, Warszawa 1910, ст. 264—274).

Із зазначеної вище збірки історичних статей проф. С. Аскенази приготовуємо одну, яка обговорює небезітересну й для нас справу, а то: апетит Угорщини на Галичину.

Жаданне інкорпорації Галичини до угорського королівства (на тій підставі, що при її окупації Австрія покликала ся на „права угорської корони до неї“) належало до постійних правнодержавних постулятів

угорських майже від першої хвилі прилучення цього краю до австрійського цісарства. Піднесене перший раз ще за часів Марії Тереси й пропаговане пізнійше (в 1790 р.) в самій Галичині, воно виступило дуже рішучо на першій дволітній пресбурській соймі (1825—1827) (у його нижшій палаті) і тільки завдяки впливам палати магнатів не поміщено тоді цього жадання в адресі до цісаря. Зложено його одначе у формі мотивованої ухвали до соймових актів. Незабаром справу сю піднесено з угорської сторони на ново, ще з більшою силою, чим перше. Коронаційний сойм, який був скликаний в 1830 р. до Пресбурга, мав між ин. (супроти гровячої тоді австро-російської війни) ухвалити також найголовніше коронне жадання — 50.000 рекрутів. Користаючи в нагоди, угорські стани виступили й собі в довгою лістою постулятів, між якими перше місце заняли територіяльні жадання, а між ними як 4-та точка — жадання прилучення Галичини до Угорщини. З якою серіозністю трактувало тоді сей постулят — свідчить те, що первісно був плян вмістити його навіть в самій коронаційній дилломі. Згадані територіяльні жадання зложила низша палата в окреміх *punctium* палаті магнатів, а потім цілі стани вручили їх в адресі королеви. Спеціально 4-ту точку, що дотикала нашого краю, аргументовано й підпирано доволі сильно не тільки зі становища угорського, але також зі загально-державного (таким чином — казали — Угри будуть безпосередно інтересовані в задержанню Галичини). Для спопуляризованя сеї думки в ширших кругах оголосив саме тоді гр. A. Dessewffy (який провадив королівський соймовий діярій) у Пешті (очевидно не без урядової ініціативи) широкий трактат п. в. *De iure sacro Regni Hungariae in terras Russiae rubrae*. Відповідь на адрес станів дав король дня 24 вересня т. р. У ній між ин. заявляв, що дотично 4-тої точки територіяльних постулятів (отже — справи прилучення Галичини) вія установляє у Відні зараз же спеціальну мішану комісію, зложено у Угрів (представників станів і надворної угорської канцелярії) і з представників галицької губернії. При коронаційнім акті, який відбув ся дн. 28 вересня у Пресбурзі, перед молодим королем несли вже хоругв з гербом Галичини й Володимирії.

Заходи сі одначе й тим разом не довели до ніякого результату. З одного боку — проти такого проекту виступив дуже рішучо тогочасний президент галицьких станів і губернатор Галичини кн. Льбковіц, з другого (найважнійше!) — саме тоді вибухло в Росії польське т. зв. падолистове повстання, яке відразу звівечило всі пляпи Миколи I дотично Галичини. Супроти того праці мішаної угорсько-галицької комісії були перервані й проект прилучення Галичини до Угорщини пішов у непамять.

Ів. Кривецький.

Ф. И. Свистунъ — Акты бережанской Рады русской 1848—1849 гг. (Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв. 1909, чч. 2—9).

Головним мотором українського руху у Галичині (національно-культурного, суспільного, політичного і т. д.) в рр. 1848—49 була, без сумніву, політична організація т. зв. „Головна Руська Рада“ (1848—1851) у Львові й її 38 філій, розкинутих по цілій українській частині краю. Ні одна справа, що дотикала австрійських Українців (не тільки галицьких!) — навіть менш важна, не була лишена без уваги згаданою інституцією, ні один крок у справах національно-культурних і суспільно-політичних не був зроблений з боку Українців без її відома й згоди.

На жаль, повної історії згаданої інституції доси ще не маємо. Не вібрано ще доси потрібного для такої монографії важнішого матеріялу, не маємо навіть оригінальних протоколів її засідань і зборів. Все, що знаємо про неї, оперте або на неповних комунікатах із засідань (у формі ніби протоколів), оголошуваних від часу до часу в її органі „Зорі Галицькій“, або на доривочних записках у т. зв. парохіяльних протоколах, куди занотовувано часто акти, які виходили з її канцелярії до провінціальних духовних діячів, або вкінці зі скупих споминів деяких одиниць, що брали в її працях живішу участь.

Стільки — про „Гол. Р. Раду“ у столиці краю — Львові. Що одначе робили її провінціальні відділи, про се знаємо ще менше.

І добре зробила редакція „Вѣстника Нар. Дома“, що приступила до публікування матеріялів дотично сих провінціальних „Рад“ (протоколів, актів й ин.), які знаходять ся у бібліотечі „Н. Д.“ у Львові. Богато інтересних даних для характеристики тодішнього українського руху, яких не подібємо у друкованих комунікатах з засідань львівської „Гол. Р. Р.“, знайдемо без сумніву в протоколах і записках поодиноких її провінціальних філій, до яких — з одного боку — центральний відділ усе звертав ся в усіх важніших справах о пораді й з повідомленням, й які — з другого — дуже часто були самі ініціаторами різних справ, авторами різних проєктів і плянів, взагалі показчиками потреб широких народніх мас, які обговорювали ся потім на засіданнях центрального відділу у Львові.

В опублікованих д. Ф. Свистуном (редактором „В. Н. Д.“) виїмках з протоколів (по частині й актів) філії „Руської Ради“ у Бережанах з рр. 1848—49 знаходимо крім 3 актів (копія листу з описом мартових дій у Львові 1848 р., нарис просьби духовенства бережанського деканату до митр. консисторії — стати на чолі укр. нац. руху у Галичині, й спис членів бережанської польської „Rad-y Narodow-oj“) також 82 вищих позицій — чи то ухвал на засіданнях згаданої філії, чи різних актів, проєктів, повідомлень й ин., чи вкінці кореспонденції в „Гол. Р.

Радою" у Львові. З важніших справ, до яких знаходимо певні дані в оголошених актах, зазначимо: вибори до першої австр. Державної Ради в 1848 р. в бережанській окрузі (неправильності й надужиття в користь вибору польського кандидата Зайончковського, скарги на неоголошення по деяких селах терміну виборів і непереведення їх там взагалі, протести проти важності вибору Зайончковського до „Гол. Р. Ради“, староства, губернії, Держ. Ради й ин.), організоване укр. нац. гвардії, формованне відділу укр. гірських стрільців й ин. — справи, які для тодішнього українського руху мали велике значіння, а які дотепер з браку матеріалів знані дуже мало. Не менш інтересна сама історія засновання бережанської філії „Р. Ради“, дальше — її предложення „Гол. Р. Раді“ у Львові, щоби ціс. патенти оголошувалися простонародньою мовою, протест проти заборони держ. урядникам бути членами „Р. Рад“, заходи в справі поділу Галичини на дві провінції (українську й польську) й ин. Взагалі — матеріали важні й інтересні.

Було би бажаним, щоби ред. „В. Н. Р.“ опублікувала протоколи й акти інших провінціальних „Руських Рад“, які зберігають ся в бібліотеці Н. Д. — пр.: „Р. Ради“ у Гліпцях (ркп. NN. LVIII, LXI), „Р. Ради“ в Жовкві (ркп. відд. Петр. NN. XXVIII) й ин. (пр. N. LI).

Ів. Кривецький.

X. Fr. Starowieyski — Polacy we „Wzmocnionej Radzie Państwa“ 1860 roku. Przyczynek do dziejów porozbiorowych. Z przedmową St. Tarnowskiego (Przegląd polski, 1909.

По розв'язанню першого австрійського парламенту в 1849 р. і по звiшенню взагалі конституції в Австрії в 1851 р. австрійський центральстичний уряд покликав в сім останнім році до життя нову т. зв. Державну Раду, яка одначе була вже тільки пародією першої з рр. 1848—49 (мала тільки дорадчий голос). По програній одначе італійській кампанії в 1859 р., якої наслідком була втрата для Австрії одної з її найкращих провінцій, показало ся, що бахівського централізму не можна вже довше затримати і — ціс. патент в марта 1860 р. покликав до життя нову інституцію т. зв. збільшену державну раду, яка мала становити перехід до правдивого парламентарного систему.

Істновала ся збільшена держ. рада всього кілька місяців. Крім членів, що належали до давньої державної Ради, покликано (цісарем) до неї ще цілий ряд нових ві всіх країв. З Галичини заіменовано до сей Ради (з поручення А. гр. Голуховського) трьох членів: М. Країньського, Ст. Старовейського і адвоката Ф. Полянського. Сей останній був вправді Русином — одначе, як вазначає се зрештою і сам автор, „nie trudno

się domyśleć, że daleko mu było do później powstałych moskalofilów, a jeszcze dalej do dzisiejszych ukraińców!“

Автор, якого батько був власне одним із трьох галицьких членів згаданої Ради, подає на підставі батькової кореспонденції в часів його участі в засіданнях Ради деякі небезітересні причинки до пізнання сеї мало відомої парламентарної креації взагалі і до пізнання діяльності в ній галицької делегації. Найбільшої уваги заслугує одначе адрес, в яким п'ятсот-кількадесят галицьких Поляків (шіж ними багато визначних тогочасних польських діячів у нашім краю) звернули ся в маю 1860 р. до новоіменованих трьох галицьких делегатів, а в яким поставлено отсих 5 жадань: 1) щоби польська мова була викладовою по всіх школах у Галичині; 2) щоби всі судові й адміністраційні власти урядували в „języku krajowym“; 3) щоби всі урядові розпорядки, видані в тих справах уже до тепер, були забезпечені перед власновільністю властей; 4) щоби „mowa nasza przygodzona“ була урядовою на зібраннях заповіджених уже: загально-краєвої й окружних організацій; 5) щоби наші змагання до піднесення нашої народньої освіти, літератури, штуки, користували ся свободою, а навіть опікою й помічю Уряду; щоби заходи коло збереження наших народових традицій і памяток не вважали ся за обяв революційних змагань.

Не треба й додавати, що галицька делегація поступала у визначенім що йно напрямі, — і поступала солідарно, не виключаючи її „руського“ члена Ф. Полянського.

Ів. Кривецький.

A. Winiarz — Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie (Przewodnik naukowy i literacki, 1910, I—II).

— Archiwum Namiestnictwa we Lwowie (ibid. 1909, VI—VII).

Архів львівського Намісництва існує від 1772 р. — від хвилі, коли Галичина перейшла під управу Австрії. Одначе аж до найновіших часів користуванне з нього дослідникам краєвої історії було неможливе — тому, що при архіві не було ніякого урядника і що взагалі архів не був приведений до ладу. Стало ся се тільки під кінець 1908 р.

Автор означених висше статей — урядник згаданого архіву — подає в першій з них коротку історію сеї інституції. З неї бачимо, як архівальний матеріал ґрупував ся, зростав, убував — відповідно до сього, який обсяг ділання мали в даних часах львівська губернія, чи пізнійше намісництво. І так — з хвилею повстання нових властей, на яких переходила частина давної компетенції губернії, вилучувано з губерніяльної реґістратурн ті акти, які дотикали справ, що належали тепер до компетенції нових властей. Таким способом передано цілий ряд актів

(у статі вони вичислені по департаментам): в рр. 1850 і 1851 — Краєвій Дирекції Скарбу, в р. 1850 — апеляційному судови, в р. 1866 — державній надпрокураторії і т. д. Найбільше одначе до здекомплетовання архіву причинили ся т. зв. скартовання — вибиранне „менше важних“ актів і — нищення. Як одначе скартуючі урядники розуміли більшу чи меншу вагу даного акту, на се вказує цінна збірка актів до історії Галичини кін. XVIII в., яка переходуєть ся тепер в бібліотеці Оссолінських у Львові, а яка була вискартована в віденських архівів і продана торговцям паперу, в рук яких вратував їх фундатор бібліотеки — Оссолінський...

У другій із зазначених висше статей описує автор нинішній стан архіву. До архіву передано всі акти давньої губернії й пізнішого намісництва від кін. XVIII-го аж поза 1-шу пол. XIX вв. і вони містять ся в трьох окремих (не получених ві собою) льокалях: у президіяльній реєстратурі Намісництва (президіяльні акти з рр. 1791—1867), в архівальнім льокалі (губерніяльні акти з рр. 1772—1859, т. зв. краківська реєстратура, частина сервітувої й індемнізаційної реєстратури з р. 1849 й ин.) і в намісницькій палаті (тут містять ся найбільше число і найцінніші акти, які автор вичисляє детально на 20-тьох сторінках).

Не ві всіх одначе вичислених у статі актів можна користати вже нині. Дуже цінні і важні президіяльні акти з рр. 1791—1867 не відділені ще (з браку місця!) від таких актів в пізніших і навіть найновіших часів і тому доступ до них важкнений аж до часу, коли будуть відділені і перенесені до архівального льокалю, по його розширенню (хоч декому [тільки!], не зважаючи на се, дозволено користати з сього відділу вже й тепер). Не можна користати також з індемнізаційної й сервітувої реєстратури (в намісницькій палаті) й ин., — також з причини браку місця.

В інтересі одначе пізнання історії краю треба вимагати, щоби брак сей як найскорше усунено і позволено користувати ся в наукових роботах недоступними ще нині матеріялами — всім, без роблення певних рижниць.

Ів. Кривецький.

Dr. Kazimierz Hartleb — Stosunki Kalwinów polskich z gminą szwajcarską (Przewodnik naukowy i literacki 1910, кн. I, ст. 16—26). Статя опираєть ся на кореспонденції польських кальвінів з швайцарськими, опублікованій в Archiv für Reformationsgeschichte т. III і характеризує обоільні відносини тих громад. Кореспонденція дотикає передовсім релігійних справ; обі сторони посиляли собі слово підкріщення, розясняли собі догматичні неясности, вели дискусію про свою літературу і школу. Нерідко заїздили швайцарські

кальвіни до Польщі, а польські до Швейцарії. Справою зносин з Польщею цікавився і сам Кальвін, заховалися його листи до Жигмонта Августа, на котрого вільнодумність протестанти дуже числили, та до різних польських і литовських магнатів. *І. Крч.*

Проф. П. Жуковичъ — Жизнеописание митрополита Иосифа Вельямина-Рутскаго, составленное митрополитомъ Рафаиломъ Курскимъ, и сочинение Рутскаго обь улучшеніи внутренняго строя униатской церкви (Христіанское Чтеніе 1909, августъ—сентябрь). Автор статі повідомляє, що в рукописнім збірнику, який переховується в бібліотеці С.-Петербурзької Імператорської Академії Наук, уміщена житєпись униатського митрополита Йосифа Велямина-Рутського і твір його про поліпшене устрою униатської церкви. Переказуючи зміст біографії і статі, автор торкається разом з тим і різних питань, які так чи інакше розв'язують у тих рукописах. Житєпис Рутського почасти знаний в історичній літературі з рукопису Єроніма Стшелецкого (XVIII в.), що переховується в львівськй василіянськй монастирі; сим рукописом користувалися вже Guerin, Pelles і Likowski для своїх праць по історії унії; але проф. Жукович зазначає відміни рукопису Академії Наук і — по доробі торкається різних спірних питань з історії унії першої половини XVII віку. *Ю. С.*

Dr. Stefan Szydelski — Konstanty Zieliński, arcybiskup lwowski. Краків 1910, ст. IV+198. Константий Зелінський, особа зовсім неважлива, як у публичнім житті, так навіть в церковнім. Львівським архідєєпископом став 1699 р. і рядив своєю єпархією кілька років, не вдїявши нічого важливішого. В 1707 р. підчас звісної північної війни захопив архідєєпископа відділ російського війська; заслано його в Москву, де вмер 1709 р.; ся московська неволя покрила скромне імя Зелінського німбом мучеництва і вхоронила його перед забутєм. Для української історії ровідка не приносить нічого інтересного. *І. Крч.*

С. Булгаковъ — Святитель Іоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705—1754 pp.) (Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 11—19). Дуже докладна житєпись сього владики, зложена в приводу сподіваної невдовзі канонізації його. В тим самім виданю надруковані і инші статі, що торкаються життя того-ж Іоасафа Горленка, напр.: „Краткое сказаніе о жизни и подвигахъ святителя Іоасафа, епископа бѣлгородскаго и обоянскаго“, свящ. І. Тимофеева (Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 7) і „Статьи и замѣтки о святителѣ Іоасафѣ Горленко, печатавшіяся въ „Курскихъ

Епархіальнихъ Вѣдомостяхъ“, свящ. Н. Никитина“ (Курскія Епархіальнія Вѣдомости 1909, ч. 28). Ю. С.

Др. В. Щурат — До української пісні про Жидів (Діло, 1909, ч. 263). Відповідаючи д. Фр. Равіті Гавронському, який закинув укр. думам антисемітизм, нагадує др. Щурат про польську поему „Kruk w złotej klatce albo Żydzi w świebodnej wolności Korony Polskiej“, котра показує, що антисемітизм не є плодом виключно української нетерпимости. В. Д.

G. Smólski — Niemcy w Galicyi (Biblioteka warszawska, 1908, т. I, ст. 17—59). Ся стаття — се реферат з праці проф. Р. Ф. Кайндля „Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern“, але рецензент не все вправно зазначає котрі погляди його власні, а котрі Кайндля. Критичних заміток небагато: звертаєть ся увага на деякі некорисні впливи німецького права на польські відносини, передовсім осуджуєть ся фєвдалізм „в путах насильства і неволі“ (с. 24). І. Крч.

Г. Хоткевич — Маленькі образи великої справи (Буковина, 1909, чч. 160—161, 165, 166, 180—182). Спомини автора з часів революції в Росії.

Д. Дорошенко — Відродженє Білоруси (Руслан, 1909, чч. 168 і 169). Є се переклад з числа 3-го київського „Przegląd-у краjowego“ 1909 року. Автор дає стислий огляд білоруського відродження.

В. Доманицький — Про відродженне летголів (Рада, 1909, ч. 7). Фелетон присвячений історії відродження латиського племені Летголів.

С. Русова — Національна освіта у Чехів (Рада, 1909, ч. 270). Се, властиво кажучи, короткий нарис чеського відродження.

С. Русова — Національна школа у Финнів та Болгарів (Рада, 1909, ч. 276). Се властиво нарис фінського відродження, про Болгарів говорить ся дуже мало. В. Д.

М о в а.

В. Поржезинській — Введеніє въ языковѣдѣніє (Пособіє къ лекціямъ), 2-ое испр. и допол. изд. Москва 1910, ст. (4) +214.

Книжка ся дуже користний підручник для кожного, що приступає до занять історією або граматикую якої небудь мови. В ній знаходимо дуже легко написаний вступ до студій над мовами — на підставі Пауля (основи історії мови), Сіверса (основи фонетики) і Бруїмана (порівнявча грамат.); з славянських лінгвістів опираєть ся автор на Потебні, Фортун-

натові і Шахматові. Основа книжки та сама, що у Delbrück'a: Studium der ind.-germ. Sprachen. Головну вагу кладе автор на фізіологію звука, тому й не признає за працями Соболевського, що, очевидно, завершив історично-фактичні студії над руськими мовами Срезневського, Буслаєва і Потєбні, ніякого значіння, хоч признає значну вартість таким же працям Срезневського і Буслаєва. Се вже річ автора. Вражає тільки один великий брак в доказах автора значіння і ваги студій над фізіологією звука. А се -- чи можливо історично мови досліджувати „фізіологію“ звуків давніх часів инакше, як тільки за помічю порівняних студій над писаними словами і звуковими особливостями поодиноких живих говорів даної області й мовної родини? А коли ні, то належало-б признати історикам мови більше ваги, ніж фізіологам, які безперечно, без історичних дослідів розпоряджали-б дуже недавнім, хоч незвичайно важним матеріалом. Загальне вражінє таке, що до історії мови нині ніяк не можна приступати без основного знання фізіології звуків та їх органу. На конструкцію глосового органу, звязану безперечно з певним племінним типом (Гуцул, Бойко, Лемко — Мармарош, Унгвар, Пряшів) прийдець ся дійсно звернути більше уваги, як на інші зовнішні обставини (географічно-кліматичні). Для приміру вкажу на те, що у Бойка в глибоким горляно-високопіднебінним ы ціла скаля звуків пересунена глибоше в сторону горла. У нього всі звуки виходять „чисто по бойківськи“, без всякої натуги, але нам сказати по „бойківськи“ сынъ, волю, хыба — таки тяжко; за те й бойко по понашому „по пільськы“ (подолівськи) не потрафить. Се нове поле дослідів, яке і серед дослідників українських говорів повинно найти собі пильних, але і добре підготовлених робітників. Важні тут експериментальні занятя над мовою, записи на валиках фонографу, а там колекція таких фонограм. З літами можна буде таким робом говорити про „історію фізіології звуків“ якої небудь мови; нині підкладу для неї майже нема. Хто думав би ближче занятись тими питаннями, можна йому звернути ся до праць проф. казанського Богородицького й одеського Томсона.

І. Свенціцький.

А. Шахматовъ — А. Крымскій: Украинская грамматика, I^{1, 2, 6}, II¹, Москва, 1907—8 [Rocznik slawistyczny, II, стор. 135—174].

Рецензент з горячої любови до всестороннього пізнання української мови виступає з річевою критикою всіх слабих сторін нескінченої Укр. граматики проф. Крымського, щоб на будуче остережи його від ненаукового тону, хибних виводів і ріжних недокладностей. Перш усього критик вказує на безпідставність і невідповідність особистого тону полеміки проф. К—ого з Соболевським, що враз з ивними ученими (між якими є і проф.

Потебня) боронить погляду на колишню загально-руську єдність східно-славянських (руських) наріч. Хоч автор граматики з сим поглядом не згоджуєть ся, то все таки він не міг місцями не висловити його, як напр. на ст. 393, де говорить про початкове *о* зам. *ю*. При тій нагоді рецензент стверджує давність гадки акад. Соболевського про розділ руських наріч вже в XII в. і вказує, що Соб. не стане виступати против сього розділу і в X в., який певно мав місце з огляду на великий простір, який сі племена в той період часу заселяли. В дальшій обороні проф. Соб. рецензент відмічає, що оба історики — Соб. і Крим. — могли б легко погодити ся на ґрунті дослідів над найстаршим періодом цел.-рус. мови, хоч вони і розходять ся в області освітлення новітших періодів, та вказує на велике значіне докторської дисертації Соб. в рішеню спору Максимовича з Погодиним, в якій Соб. виказав самостійність укр. мови вже в XII в. Дальша слаба сторона праці проф. Крим. — се брак уступу про походжене укр. мови, хоч автор, як місцями здаєть ся, думає про дуже давнє відділене укр. мови від загально-руського пня, та недостача порівняних студій над основами розділу заг.-рус. мови на галузи східну, західну і полудневу. В нотці (ст. 143) рецензент дає дуже важну увагу, як дивити ся на особливости письма старих памятників, що або повставали в кругах, далеких до простонародя, або задержували в собі численні сліди своїх полуднево-славянських ориґіналів. На се дотепер не звертали належної уваги навіть дуже авторитетні дослідники, через що тільки затрудняли належне зрозуміне перших слідів живої мови в староруських памятках. Не остеріг ся від сеї хиби і проф. Кр., на що рецензент вказує в нотці (ст. 145) про значіне *ю* в староруських памятках. Огляд і критика поглядів проф. Кр. на делю *е* в староукр. мові займають ст. 145--153, в яких рецензент дає свої поясненя, а потім переходить до появ т. н. многотя (по проф. Кр.), та до заміни *е*—*ѣ* в старих письменних памятках. Кінець рецензії (ст. 166) присвячений розглядови появ отвердіня плавних і губних та заміни *о*—*оу*, які проф. Кр. лучить з найстаршими письменними памятками. На ст. 171 акад. Шахм. виступає против ненауковости погляду про мягкі самозвуки, та про неясне розграничене ріжних *и*, *і*, *ы* у автора граматики. Хоч в приведених місцях рецензії акад. Шахматов виказав чимало неточностей і неправильностей в праці проф. К—ого, він все таки знайшов і дуже багато гідного похвали (ст. 173—4), як: багатство матеріялу, бистроумні конюнктури, бистрі спостереженя в області звукових і невзвукових процесів і велике одушевлене автора для предмету. Останнє увільнило граматику від сухости викладу і проявило його талант і ученість, які певно — при великих знанях автора граматики — допоможуть значно до самоозначеня українському племеню. *І. Свєтлицький.*

Іван Огісьяко — Двійне число в українській мові (відбитка з „Записок Укр. Наук. Т—ва в Києві“, 1909, VI). Київ, 1910, ст. 43.

По вібраному матеріалу з живої і літературної української мови, що належить до теми, робота цікава і важна. Особливо в огляду на багатство порівнявчих паралель. Одно тільки разить в сій праці, а то розбіжність заложеня — твердження і доказового матеріалу. На ст. 4 говорить автор про те, як двійня згодом губилась — забувала ся в живих славянських мовах, а задержала ся тільки в словінській, сербо-лужицькій... і українській. Виходило б з його слів таке, що провинить ся кождий против духа української мови, коли не скаже напр. дві яблуці, а тільки два яблука. Але вже на ст. 6 автор обмежує се тверджене словами: „значно заховала двійню і мова українська“, а далі на ст. 7 висказом, що укр. двійня речівників „зберегла ся досить повно до нашого часу по ріжних закутках України, хоч, правда, вже не вавжди з значінем двійні“ (те саме ст. 13, 43 закінч.). І то не у всіх родах та відмінках, бо хіба в пом., ас, voc. женських імеників в dat. instr. мало, а в gen. і loc. зовсім нічого. Обмежене занадто велике, бо через нього заголовок праці з'ужаєть ся до „фрагментів колишнього dual. в пом. ас. voc.“. Вийшовши з неправильно заширокого заложеня, автор — як совісний дослідник-статистик (не в докір авторови говоримо се, а навпаки в похвалу), що хвиля ввужував свої рами, поки статистичним оглядом території живої двійні в укр. мові (ст. 42—43) цілковито не доказав, що ми маємо до діла тільки з фрагментами колишнього dual., який нині безумовно заникає. Сей статистичний підрахунок, одначе, склонює автора знов розширити рами спостережень на цілу територію України, тим більше, що розглянений автором етнографічний матеріал ще не обіймає всеї території. Сей доказ можна б охрестити по схолястичному — *a non entī ad non demonstratum sed possibile*. Дорога за далека, особливо, коли автор хоче сею особливістю укр. двійні придати укр. мові блиску особлившого положеня серед славянських мов (ст. 4, 6).

Переходимо до поодиноких доповнень, не повторяючи заміченого вже проф. Е. Карским в Рус. Фил. Вѣст. 1910, кн. I, ст. 203. І так не розуміємо, чому автор побояв ся сказати, що двійного числа імеників типу „муха“ в шелест. х можна, крім приміру з грамат. Тимченка „чотири мусі“, сотворити скільки треба — дві блосі і т. д. (ст. 19). Що до переходу и — і після шипячих замітимо, що в півн. повітах Галичини вживають постійно отверділого и: дві ночі, три річі, дві діжи (ст. 20). В тих же місцях, а відай і по загальногалицьки буде двісті і двіста, але три поля — слóва — літа, а навіть два літа, а не дві літі (ст. 21). Instr.

dat. паристих іменників (плечима, очима, крилима — крилома, ушима, дверима) мусимо вважати пережитком двійни, але годі видіти в них реальний dual., тим паче, що дуже правильно буде: плечами, очами, крилами, дверми і т. д. По нашому розумінню, се номінальна двійня, а дійсна множина. Найліпший доказ сьому, що нинішній dat. сих іменників — плечам, очам, крилам, instr. тільки ногами, руками, хоч в старорус. було — ма, та що instr. — ма денеде заступив місце — ми: двома, грошима, ключима (ст. 38—39). Коли узгляднити богатство еволюцій, яким підпадала славянська флексія (взаїмний вплив основ, родів), то нам стане зовсім не дивним і вплив чисел. Для приміру можна вказати на паралелізм форм: бігом — бігма, шторцом — сторчма, даром — дарма, крадьком — крадькома, лежом? — лежма. Питане, чому instr. sg. має мати доповнене в instr. dual., а не в instr. pl., тим більше, що людська мова поводить ся все незвичайно тонким льогічним чутем відносно рівнозначности спостережена і понятя йому. В данім разі належить проте видіти в сім окінченю — ма хіба паралельну, але не ідентичну форму в dual. — ма (див. Vondrák — Vgl. Sl. Gr. II, ст. 394—5).

Вкінці принципіальне питане. Чи може мова, розвиваючись, задержати багато старинних форм? Чи обовязані говорячі силою задержувати деякі старинні пережитки? Огляд в хронологічнім порядку письменних пам'ятників всякої мови вчить нас що до першого, що тільки мови дуже глухих, мало культурних закутин не піддають ся довгі часи перемінам. На території України можна се сказати про Лемків, Бойків, Угросинів (учительні євангелія народною мовою сягають XVI в.) та часть Пинчуків і Подеснян, які дійсно деякими фонетичними особливостями переносять нас в дуже глибоку старину (бойк. уг.—р. складове — ъ, ы—о, б.въръхъ — блъха, уг.—р. сів.—у. куонь). Дійсність знов вказує нам, що літературною мовою стає найрухливійша часть мови, яке одно наріче, що виступає немов останнім словом мовного ровитку: в українськім письменстві переважило харк.-полтавське з найменшою скількістю старих пережитків; в в.-руськім — московське наріче, одно з найновійших (пам'ятники не дальше XIV в.). Із огляду на сю дійсність нам живим і не варто журити ся тим, що якась форма марніє: видно слаба і непотрібна. У мові — се великий закон.

І. Свєтлицький.

Д-ръ Петръ М Копко — Исслѣдованіе о языкѣ „Бесѣдъ на Евангелія“ (св. Григорія Великаго папы римскаго) памятника южнорусскаго XII вѣка. Львів, 1909, ст. 103 + (2).

Зазначивши у вступі, що українські пам'ятники представляють кілька груп, та підчеркнувши ріжницю у поділі тих пам'ятників з одного

боку в ак. Соболевського, а другого в академиків Ягіча та Шахматова, др. Конко вважає конечним утворити бодай дві групи з т. зв. галицько-волинських пам'яток. Та ділити пам'ятки з великою точністю, коли нема даних, як назви місцевости, імени та назви переписчика, дуже небезпечно. „Съ другой стороны снова, говоритъ автор на стор. 6 і 7, я не вижу ни малѣйшей причины считать известныя кievскіе памятники не южнорусскими — напротивъ я увѣренъ, насколько могъ до сихъ поръ познакомиться съ кievскими памятниками — что въ XI столѣтіи въ Кіевѣ не говорили нарѣчіемъ великорусскимъ или другими словами не могу допустить, что древне-кievскій говоръ былъ ближе къ говорамъ великорусскимъ, чѣмъ къ малорусскимъ. Я думаю, что никакъ нельзя отказать въ существованіи нѣкоторыхъ проявляющихся въ кievскихъ памятникахъ чертъ и особенностей на югѣ отъ Кіева. Въ это время всетаки надо имѣть во виду тоже и близкость нарѣчій, говоромъ русскаго языка. — Конечно что нѣкоторыя черты могли отсутствовать въ Кіевѣ, кажется сюда нужно отнести употребленіе жч вм. жд, мѣну ч — ц, мѣну в — ѝ, но напротивъ особенность такого рода какъ прим. переходъ а въ е считать, такъ скажу, несуществовавшей въ другихъ южнорусскихъ областяхъ — слишкомъ не оправдано“. Головним доказомъ твердження Соболевського, що „уже à priori можно сказать, что языкъ кievской Руси домонгольской эпохи былъ отличенъ отъ языка Галиціи и Волыни“, галицько-волинське ґ, якого й годі надіяти ся раніше другої половини XII в. В „Бесѣдахъ“ тільки що зачинає ґ появляти ся, тому й автор відносить їх до другої половини XII в. Годячи ся з ак. Соболевскимъ дотично західнього походження „Бесѣдъ“, не пишеть ся др. Конко на його слова, що переклад „Кievскихъ глаголическихъ отрывковъ“ і „Бесѣдъ“ „сдѣланъ однимъ и тѣмъ же лицомъ“, протівно вважає „Отрывки“ давнішимъ пам'ятникомъ.

Після вступу поданий опис пам'ятника та його палеографічні прикмети, а дальше розібрана звучня, морфологія і синтакса (коротенько) пам'ятника. Що до звучні, тут поодинокі розділи присвячені глухим звукам, глухим при плавних, загальнославянській групі: плавні + глухі, звукови ґ, переходови а — є, змішанню ы — и, групам кы, гы, хы, прочим появам вокалізма; переходячи до свізвуків, розглядає автор злуки шипячих і свистячих із йотованими самозвуками, групу сц, уживанне ц зам. ч і на відворот і прочі появи консонантизма. Розгляд деклінацій іменників, прикметників і заіменників та дієслова виповнює морфологію. В додатку поданий текст 28 бесіди. Автор силкуєт ся писати великорусською мовою, але удасть ся вона йому досить слабо. Але праця дає цінний причинок у вивченнє старих українських пам'яток.

М. Возняк.

Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Jagić — Festschrift). Берлін, 1908, ст. 1 порт. + VIII + 725.

В сімдесятлітє професора Ягіча 6 липня 1908 р. піднесли ученики і почитателі великому голові сучасної славянської фільольогії сю книжку своїх праць. 88 ріжних питань на всіх славянських мовах, на німецькій, французській й італійській порушили видавці збірника, наважуючи їх чи-то до давніших виводів ювілята, чи то виходячи з вчеркнутих ним основ славянознавства.

Збірник починаєть ся чеською статьею Фр. Пастрнека „Bibliografický soupis literární činnosti prof. V. Jagiće“ за час від 1861—1907 р. (ст. 1—29). Статі видавців можна розділити на отсі групи: 1) По порівняній і старославянській граматиці — про місце атрибутивного прикметника й іменникового genet. В. Вондрака, 2-га і 3-тя ос. двійного числа в славянським А. Meillet, а зам. ja з праслав. а або ja А. И. Соболевского, індо-герм. суффікс l, принцип скороченя в місцевих назвах, „мяккість“ і „твердість“ звуків взагалі, а в славянським в особливости Бодуена де Куртне. 2) По славянській етимольогії: зьдь 120, славянські імена днів в тижні 212, лит. skuja, неславянське походжене ц. — слав. иногъ = γρόψ, чрьтогъ, Сварогъ акад. Θ. Корша 254, о запозичених словах у Славян Фасмера 271¹⁾, славянські запозиченя в балтійських мовах Бецценбергера 279, быстръ — stěhovati — сусликъ — срб. дѣба — гьнати — дьвашьды — дьвашьди Илїнского 291, osoje 304, воловка 348, напъ — лава — лѣто — ъдль — duńcyk, duński — жрѣбъ, жребій Mikkoła 359, вьнѣ — вьнѣ 396, просо — прада — прудить, прудь, прадъ — броштъ 481, нѣ-кѣто 543, деякі славянські слова в основі мар — 576, абье — абие — альчикъ — baczyć — бесѣда — колбасá — кноровъ,* кьноръ —* кротъкъ —* нктва Бернекера 597, Čech 612, jerića — kudâti — ladrôna — maġânċa — merežâti — râg — skaramucha, скоморохъ — skarga — soł — vidati — voltrîn 711. 3) Взаємини Славян з сусідами: славянські рефлекси самозвуків романських, грецьких і німецьких слів (по італ.) Бартолї 30, Георгій Славянин (Georges d' sclavonie) канонік катедри в Тур XIV—XV в. (по фр.) Leger 112, рефлекси љ (ѣ) і ж (ѡ) в славянських словах мадярської мови Ашбота 235, відгук славянської пороти (присяги) в звичавім румунським праві XV—XVII в. Яцімірського 159, мова найстарших молдавських грамот Боїдана 369, коли стали входити в румунську мову славянські первістки (по хорв.) Барбулеску 433. 4) По граматиці славян-

¹⁾ Пор. критику акад. Истрина на його же праці про запозичені від греків слова в Ж. М. Н. Пр. 1910, фєвр.

ських мов: о впливі на ударні самозвуки твердості і м'якості сусідніх співзвуків в загальноруській мові Богородицького 247, матеріали для пізнання руських говорів Ліфлянд. губ. † В. Боброва 389, дещо до говору бук.-руського Верхратського 423, спостереження над мовою старо-руських й старо-славянських пам'яток Ляпунова 675; зах. болгарські вишел — вишьль зам. видьль Младенова 220, зах. болгарські говори у східній Болгарії Цонева 321, уваги над заміною болг. ж в у 486; чакавське ' Беліча 449; *Roty sądowe polskie XV w.* Брікнера 132, *końcowe — on — oł — oj w polszczyźnie literackiej i ludowej* Нітша 314, *ziemia — ziemię, wola — wola* Лося 334, О впливі язика Іацінського на польські Криньського 363, Носівки польської мови і чеський переголос — а Мілетича 691; заднегубні і гортанні двозвуки (діфтонги) в поморських 310, Поправки до Каліни — *Jana Pagan Szulcego słownik języka połabskiego* Поржевїнського 401, полабські тексти Муки 715. 5) По історії славянських письменств: до питання про час винаходу письмен і перекладу св. письма Лаврова 355, до пояснення сказання Конст. Костенського про письменна Абіхта 206, сказання про переклад книг на славянську мову Шахматова 172, Арістотелівський уступ в Шестодневі Івана Якварха 97, що значить „по закону римського двора“ в титулах глагольських бревярів 230, Слово Ілї трудолюбивого 299, заповіді святих отців по синайському требнику 591, листи Абгаря і Христа 636, причинки до апостольських підаскалій 663, західний лист о неділі в півн.-слав. письменстві 706; Літературні паралелі до „плачу Ярославни“ † Дашкевича (натягнені і невдатні вказівки) 415, малоруський відривок Ізмаргда XVII в. Яворського 618, малі причинки до старо-слав. письменности й історії д-ра Франка 644 (живахоу звѣринимъ образомъ, живоуще скотски = подвоєне в Малали: *θεριώδες μίξαι ἐρίγγυτο*, переказ про переслідованя богомилів в Болг. 1211 р., взятий рівнож в Малали про майїхеїв в Персії, два соколи полетіли у Тматорокань — літописна справка); Пушкін в шведській літературі Єнсена 71, твори Мельникова-Печерського як словарний матеріал руської літерат. мови Будде 223. Дрібні статі про полудневе славянське письменство XVIII до поч. XIX в. найчисленніші: 122, 325, 338, 406, 456 і 464 (про Копітара і Караджіча), 527, 547, 557, 630, 656 і 681. По старшому письменству тільки стаття Кадляца про Пергошічів, переклад Вербецького Тріпартита 209. 6) По історії межиславянських взаємин: Хорватів і Поляків 267, Поляка Коритка і словінців 604. 7) По історії славян: хрисули Івана Калімана I Зографського м=рю 1192 р. 81, Славянське плем'я *Васовѣтаи* 495, напис Аполонія Фебадія в Дальматії V в. 699 та славянські праоселі і археологія проф. Ні-

дерле 670. 8) По народній словесности і легенді: серб. 61, 262, Сліди богатирського епосу в білорус. народ. поезії Карського 143, легенда про Соломона в словінській нар. пісні 65, народні оповідання про походження тютюну 378, основа і значіне народно-етимологічних прикмет християнських святих Калужняцкогo. *І. Свєтліцкій*.

W. Meyer-Lübke — Aufgaben der Wortforschung (Germanisch-romanische Monatsschrift, I, зом. X, стор. 634—647). Звісний віденський професор романської фільології констатує, що фільологія перестала вже займати ся виключно студіями над історією і перемінами звуків і забрала ся до розслідів над розвоєм і значінем слів. Так звернули тепер фільологіи більшу увагу на повставане слів, які дуже часто витворили ся через контамінацію кількох споріднених слів (прим. *auszüglich* з *ausgezeichnet* і *vorzüglich*) або під впливом природних звуків та шелестів. Дальше пробудив ся сильнійший інтерес до розслідів над значінем слів, головно за почином Шухарда, Мусафії і Мерінгера. Зачали ся також студії над розміщенем (географією) слів і довели до гарних результатів. Такі основні розсліди положили також кінець всіляким етимологізованням і витворили вже певні границі, яких треба тримати ся при вишукуваню етимології.

Dr. Karl Brugmann — Ein Wörterbuch der sprachwissenschaftlichen Terminologie (Germanisch-romanische Monatsschrift hrg. v. H. Schröder. Гайдельберт, 1909, IV, стор. 209—222). Бругман показує на численних прикладах, що наша граматична термінологія перестаріла і хибна, бо перенята з чужих мов, в яких мала часто трохи відмінне значіне. Проте поручає зібрати усі дотеперішні граматичні терміни, подати їх історію і видати їх в формі граматичного слівника на взір інших подібних термінологічних слозарів. Проект пов. лінгвіста справді на часі, бо-ж час вже раз перестати опдіювати кожду мову зі становища латинської бесіди.

Al. Doritsch — Gebrauch der altbulgarischen Adverbia (16 Jahreshbericht d. Instituts f. rumänische Sprache. Лпськ, 1910, стор. 81—192). До тепер крім уступів у Мікльосіча і Вондрака не було докладнійшої студії про старославянські прислівники. Відчуваючи сю прогалину, забрав ся автор розслідити деякі питання звязані з прислівниками на підставі старих памятників з X і XI в. Не запускаючи ся в етимології, порядкує автор прислівникові форми відповідно до того, звідки утворили ся (чи з заіменників, чи з імеників, чи в дієсловів, чи приіменників і т. д.) і якого вимагають відмінка, а серед того поазвучно. При кождім слові подано значіне і приміри з церковно-славянських і грецьких памятників: тут і там обговорено коротко і розвій форм. За-

галою згадано около 500 прислівникових форм, між тми і деякі староруські та великоруські (напр. для, долой, отъиноуду, запати).

Erik Björkmann — Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelenglischer Zeit. Ein Beitrag zur englischen Namenkunde (Studien zur englischen Philologie, XXXVII). Галле, М. Німаєр, 1910, стор. XI+[V]+217, 8°. Праця Беркмана, автора цінної книжки Scandlnavian Loanwords in Middle English (Галле 1900—2, 2 томи) варта і для українців більшої уваги задля методи і научного оброблення. Автор хоче подати для фільольогів і генеальогів спис і поясненє слів норманського походженя і використовує для тої ціли старі хроніки і записи з часів Вікінгів. В противенстві до своїх попередників, які звичайно модернізували старинні назвиска, зменшуючи через те науковість своїх праць, нотує автор усі імена в первісній формі з задержанєм ортографічних прикмет. *З. К.*

Про пересопницьке євангеліє (Рада, 1909, ч. 278). Се коротенька замітка про вислід студіювання д. Каманина сього євангелія, що зберігаєть ся в бібліотеці полт. духовн. семинарії. На думку д. Каманина є се пізна копія XVIII в. Оригінал до нас не дійшов.

Мик. Василенко — До історії української мови (Рада, 1909, ч. 255). Автор говорить про значіннє Дмитра Туптала-Ростовського в історії української мови. Статя передрукована в ч. 259 „Руслана“, 1909 р. *В. Д.*

Г. К. Голоскевичъ — Описаніє говора с. Бодачевки (Колодієвки), Ушицкаго у. Подольской губ. (Изв. 2 Отд. АНН. 1909, IV, ст. 106—131). Фонетика, морфологія (ст. 120) з парадігмами, „насколько это важно для освѣщенія указанныхъ нами фонетическихъ явленій и для выясненія главныхъ діалектическихъ особенностей въ области морфологіи описываемаго нами говора“.

В. Г. Ярошенко — Украинская сказка въ фонетической транскрипціи (Изв. II Отд. АНН. 1909, I, ст. 237—240). На підставі записки в грудню 1908 р. в Миргороді полт. від письменного селянина Билиби 25-и літ сказка „Zly³. d'n'i (пор. Чубинській — Гринченко). В транскрипції ужито 16 умовних знаків для самозвуків і 31 для співзвуків, які на нашу думку ніколи не ваступлять фонограми, якби ми не означали положеня звука в устній ямі. Дятого було-б більше вказаним означати поодинокі фонеми викладником звуковим, напр. да[°]ў, пи¹сати¹, сын²ъ². В попередній таблиці можна би всі ті відтінки звуків перенумеровати і описати, як се учинено у Голоскевича, як вище, ст. 108. *І. С.*

В. Антонович — Записка в справі обмежень української мови (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 33—39). В сій записці, написаній в 1905 р. на доручення історично-філологіч. факультету київського університету, покійний історик по пунктах розбиває ті „доводи“, якими оправдувало звичайно заборону української мови і літератури, і доводить повну безглуздість переслідувань українського руху.

О. Пчілка — Наша літературна мова (Рідний край, 1909, ч. 3, ст. 2—4). Авторка, вказавши на немнучість творення неологізмів в нашій літературній мові, звертає увагу на деякі, як вона каже, „незугарности“ сучасної нашої журнально-газетної мови на рос. Україні, та на потребу брати приклад зі старих наших письменників-майстрів у мові — вчити ся мови у народа.

І. Огієнко — Вчімо ся рідної мови (Дещо про мову українську) (Рада, чч. 197, 198, 200 і 202). Автор закликає до вивчення рідної мови і вказує джерела для сього, при чому занадто перехваляє мову нашої старої літератури XVII—XVIII в., котру ніяк не можна рекомендувати як джерело до вивчення мови для тих, що її майже не знають.

Гр. Ков. — Кол. — В справі про нашу мову (Рада, ч. 188). Се коротка замітка з приводу статі д. М. Левицького в VIII кн. Л.-Н. В. з 1909 р. Автор признає слушність деяким поміченням останнього, а в иншими знов увагами не годить ся.

Ів. Верхратський — Замітки явикові (Руслан, чч. 80—84 і 260—262). Се побіжні і привагідні замітки, в приводу і про поодинокі слова або речення, які робив шан. автор „при читанню найновіших газет і книжок“. Уваги автора в більшості зовсім справедливі, але часом з ним не можна згодити ся: він обстоює, напр., такі вже цілком неможливі в нашій літературній мові форми, як: паньство, духовеньство, руский (без ь), его, до него, то що.

Т. Шерстюк — О рідну мову в народній школі (Руслан, ч. 30). Автор підносить велике значінне уряджування „линок“ по народних школах на Україні в справі ширення національної свідомости. Занотовуємо сю замітку тільки з огляду на заголовок, наданий їй тут, бо се передрук з „Ради“, де уміщена вона під заг. „Перші ступні“.

Л. Жебуньов — Як ставить ся український народ до літератури на рідній мові? (Рада, 1909, ч. 253). На підставі листів самих селян автор малює їх велику духовну згагу, їх любов до рідного та пробудження серед них національної самосвідомости.

Магів — Російська мова і українство (Рада, 1909,

ч. 192). Полемізуючи з д. Б. Кляшківським автор вяснює стосунки укр. мови до російської.

Д. Д—ко — Словар української мови (Рада, 1909, ч. 174). Се замітка з приводу словаря упорядкованого д. Б. Грінченком. Автор вказує на велику вагу словаря. Стата передрукована в ч. 176 „Руслана“ під заголовком: „Многоважний добуток українсько-руської науки“.

І. Стешенко — В справі українського словника „Час“, випущеного під моєю редакцією (Лист до редакції). (Рада, 1909, ч. 136). Автор сього листу боронить себе від закидів, пороблених рецензентами словника Дубровського, виданого „Часом“, В. Доманицького (в „Раді“ ч. 85) і І. Огієнка (в „Л.-Н. В.“). До листу додана замітка Доманицького, котра потверджує слушність закидів.

Т. Франко — Наша мова і правопись (S. X., ч. 7—8, ст. 432—437). Автор спиняєть ся на деяких хибках укр. літературної мови в Росії. Опріч деяких спірних питань уваги д. Франка цілком слушні.

Евг. Дмитрів — Українська правопись (Буковина, 1909, ч. 6). Як відомо, „Буковина“ дуже рано (в четвертім році видання) захала етимологію і почала виходити фонетичною правописю. Автор згадує про те, як се стало ся, і як привитали ріжні люди сю зміну. Тім часом, як у Галичині народівці не відважували ся залишити мертво етимологію, Буковинці були сміливіші і не злякавшись зловісних віщувань, зірвали з старовиню. Жяте показало, що були вони праві. В. Д.

Л і т е р а т у р а.

Перетць В. Н. проф. — Новые труды по источниковедению древне-русской литературы и палеографии (Университетск. Извѣстія, кїївські, 1909, № 6, ст. 1—39).

Під таким заголовком умістив проф. В. Перетц огляд найновшої літератури по зазначеним предметам. Не обмежуючи ся на поданю змісту сих нових праць, автор як давнїйше, так і тут робить цїнні уваги що до способу їх виданя, наукового їх значїня, зазначає, що в їх містить ся особливо цікавого, нового і важного, простує деякі помилки і т. н. Більшість занотованих проф. Перетцом видань має інтерес із становища до українознавства; перелїчимо їх: 1) доповнене і виправлене 2 ге видане „Палеографїї“, проф. А. І. Соболевского, випущене Спб. І. Археологічним Інститутом (Спб., 1908); 2) „Дарственные, жалованные, льготные и подтвердительные грамоты молдавскихъ господарей XV вѣка“, А. И. Яцимирського (Москва, 1907, відбитка з 4 т. „Трудовъ Слав. Комм.“); 3) „Образцы глаголицы... Изданіе И. Археологическаго Института подъ

ред. Н. Каринського (Спб., 1908); 4) „Описаніє рукописей С.-Петербуржской Духовной Академіи. Софійская бібліотека. Выпускъ II. Четьи-Миней. Прологи. Патерики. Составилъ проф. Спб. Дух. Академіи Д. И. Абрамовичъ“ (Спб., 1907); 5) И. Е. Евсѣевъ, „Описаніє рукописей, хранящихся въ Орловскихъ древнехранилищахъ. Выпускъ третій. Очеркъ“, 1907 р. (Перепеч. изъ III т. „Сборника Орл. Церк. Истор.-Археолог. Общ.“ за 1907 г.); 6) Труды Воронежской Ученой Архивной Комиссіи. Вып. I. (Воронежъ, 1902) — „Рукописи и древніе акты Воронежскаго Губернскаго Музея“; 7) „Каталогъ выставки XIV Археологическаго Съѣзда въ городѣ Черниговѣ, издавъ на средства пожертв. проф. Д. Е. Самоквасовымъ (Черн., 1908); 8) „Труды предварительнаго Комитета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черниговѣ“ (Черниговъ, 1908); 9) „Видавництво Церковнаго Музея во Львовѣ. I. Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати. Зладивъ дръ Иларіонъ Свѣнцицкій“ (Жовква, 1908); 10) Статі, уміщені в „Извѣстіяхъ Отдѣленія русскаго языка и словесности И. Академіи Наукъ“ за 1907 і 1908 рр. нарешті — 11) Опис колекції рукописів неб. проф. П. А. Сирку, набутих Публичною Бібліотекою, зроблений Г. А. Ілінським.

Значимо одінку праці дря Іл. Свенціцкогго: „після зовнішних прикмет — каже рецензент — ся праця д. Свенціцкогго виконана в більшою увагою, як його опис рукописів Народного Дому. У всякім разі нелегка і стомлююча праця каталюгування знайде в нинішнім випадку вдячну і справедливу одінку в признаню безсумнівної користности сього нового бібліографічного підручника. З дрібниць мимоволі хочеть ся звернути увагу на дивну мову і незвичайну в наукових українських виданях правопись. Чейже не можна припустити, щоби укладач каталюгу, галичанин, співробітник „Записок Наук. Тов. ім. Шевч.“ не змів грамотно писати по українському, в другого ж боку, навіть в обмежених тісних межах бібліографічного виданя кидасть ся в вічі дивна мішанина російської і української мов. Невже не можна було писати одною в сих мов, а не якімсь язичієм, яке уявляє свого роду „mixtum compositum“ в старо-славянського, російського і українського при домішці неунікомих для галичан польоізмів“.

О. Назарів.

В. С. Преображенскій — Славянорусскій Скитскій Патерикъ. Опытъ историко-библіографическаго изслѣдованія, Кіевъ 1909, ст. VII+257, 8 кн.

Вихідною точкою для сеї дуже позиточної студії над історією Скитського Патерика послужила досить уже перестаріла праця Н. И. Петрова: О происхожденіи и составѣ славяно-русскаго печатнаго Пролога (1875 г.), „другихъ изслѣдованій по этому вопросу — автору — ника-

кихъ неизвѣстно“ (ст. V). А жаль, бо можна було обминути всі „трудности новаго, самостоятельнаго изслѣдованія предмета, еще не разработаннаго въ наукѣ (і не) йти на удачу“ (ст. VI). Сього валожєня про необробленість теми не було-б у автора, наколи-б він був догадав ся заглянути в „Византійській Временикѣ“, або *Byzantinische Zeitschrift*, без яких, в давнм разі, не може обійтись нї одєн дослідник славяно-византійського письменства. Після бібліографії тых видань можна було довідатись про слідуєчі праці в обсягу авторової студії. По бібліографії: Ch. Kohler — *Rerum et personarum, quae in Actis SS. Bolland. et Analectis Bolland. obviae ad Orientem latinum spectant index analyticus* (*Revue de l'Orient latin* 1897, ст. 460—561: Палєстина, Сирія, Кипр, Синай); по історії Лавсаїка: *Historia Lausiaca Palladii monachi*, ed. Dr. Preuschen, Giessen 1897 ві статею *Palladius und Rufinus* того-ж Preuschen; Dom Cuthbert Butler — *The Lausaic history of Palladius. A critical discussion together with notes on early Egyptian monachism*, Cambridge 1898 (*Texts and Studies VI*¹, рец. *Theologische Literaturzeitung* 1899, № 4, ст. 122—5); *Revue de l'Orient Chrétien* 1902, ст. 604—617 і 1903, ст. 91—100 текст і студія F. Nau (в ній — *Hist. Monach., Apophtegm. Patr., Prat. Spirituale Ioh. Moschi*, оповіданя обох Анастасієв, авви Данила — рец. *Byz. Ztsch.* 1903, ст. 397—8 і *Or. chr.* 1902, II, ст. 437). Про авву Данила Скитіота невелика студія з текстами його оповідань в *Bibliothèque hagiographique orientale I*, Paris 1901 ed. L. Clugnet (рец. *Виз. Врем.* 1904, ст. 136—152); про душеполезні оповіданя Анастасія Синаїта єсть студія F. Nau а з текстами в *Oriens Christianus* 1902, ст. 58—89 і 1903, ст. 56—90 (замітка *Anal. Bolland.* 1903, ст. 93), і наконець студія A. Bell — *Lives and legendes of the great Hermits and Fathers of the Church*, London 1902 (*Anal. Bol.* 1903, ст. 342—4). Сюда-ж відносять ся і студії Delehaye — *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1905, A. Günther — *Legendenstudien*, Köln 1906 і R. Reitzenstein — *Hellenistische Wundererzählungen*, Leipzig 1906 (з уступами про *Hist. monach.* і *Hist. Lausiaca*, рефер. *Виз. Вр.* 1907, ст. 168—176). З огляду на сі студії заява автора про необробленість теми відносять ся тільки до славянської науки, західні византиністи займались темою — не без успіху — давно. Мимо тої літературно-бібліографічної неповноти одначе студія автора займе належне почетне місце в славянській науці, як справочник про судьбу славянорусского Скит. Патерика і звязаних з ним повістєво-моралістичних (душеполезних) зборників. Зовнішня сторона сеї праці рівнож не без значних хиб. Праця розділена всього на дві часті (I—145) і II (146 до кінця), без підрозділів, уступів і заголовків, ну і розумієть ся, по „припису“ дивної льогіки деяких стар-

ших в.-руських учених — і без загального змісту. Орієнтуватись в праці ніяк, сторінка за сторінкою переглядай все, інакше не знайдеш потрібного. (Надіємось, що автор більше не стане заховувати сю літійську таємничість — і на будуче вискажеть ся більше прозоро!) Щоб улегчити пошукування в сій книжці перейдемо зміст її. Жерела граці, в яких найновіша Кастермана — *Les pères du désert* 1860, а дальше Amelineau — *De historia Lausiaca*, Pag. 1887 і Крумбахера — *Geschichte der byzant. Literatur* 1897, подані на 1-ій ст. За сим 2—4 ст. Склад Скит. Патер. по авторам, уступ про Синайськвй Патер., Лавсаїк Палладія Еленопол., Азбучний Пат. і Старчество; 8 ст. назви в славянських зборниках, починаючи в XIV в.; 10 ст. патр. Фотій про *Ἀνδρῶν ἀγίων Βιβλος* = Скит. Пат. і про його залежність від Великого Лімонаря, в якім описані подвиги Антонія Вел. і його наступників; „Новий Рай“ описував жите і подвиги пізніших мужів до часів імп. Іраклія. Ст. 15 судьба Вел. Лімон. грецького і його звязь в *Ἀποφθέγματα τῶν ἀγίων γερόντων*, 18—25 порівняні таблиці; Азбуч. Пат. і *Ἀνδρῶν ἀγ. Βιβλος* взяті в Вел. Лім.; Єрусалим. Патер. = збірник анонімних оповідань про незвісних отців; ст. 32 порівняні таблиці, передмова книги „Рай“ одвічає змістови Вел. Лім.; ст. 37—48 свідоцтва славянських ркп. про істноване Вел. Лім. в славянськім переводі. Вел. Лімон. дав — патерикки Скит., Єрусал. і Азбучний з передмовою; докази сьому в ркп. Афонських м—рів Зограф. і Пантел. Ст. 48 сл. огляд витягів в В. Лімон., ріжниці в редакції Скит. Патер. — в порядку початкових слів: а) о безмолвіи, б) о совершенствѣ; генева редакції. Ст. 56 редактор Скит. Патерика і автори оповідань. Вплив Заходу на Вєхід. Ст. 62 *Historia Monachorum* і Лавсаїк Палладія — паралелі; ст. 68 автор *Hist. Mon. Руфин*, він же і автор *Hist. ecclesiasticae*; 76 статі в *Hist. Mon.* в Скит. Пат. (149 н-рів); ст. 86 статі Руфина війшли в склад Вел. Лімонаря; ст. 87 Лавсаїк (ок. 420 р.) приписуваний Палладію має більше 30 глав з *Hist. Mon.*; ст. 89 „Рай“ Геракліда і єсть Лавсаїк Палладія; ст. 90 статі „Раю“ в Скит. Пат.; ст. 92 твори Івана Касіяна — *De institutis coenobiorum* (8 глав) і *Collationes patrum* (9 глав); ст. 94 діяльогія Сульпіція Севера і їх вплив на Скит. Пат. В тім місці праці D. C. Butler-a¹) були-б дуже пригодились авторови. На основі дуже совісних доказів Бътлера — Палладій не плягіатор, а оригівальний автор Лавсаїка (Preface); а навпаки Руфин покористував ся тільки грецькими оригіналами для своєї *Hist. Monach.*, яка була первістно зложена по грецьки. Виходить се

¹) Dom Cuthbert Butler — *The Lausaic History of Palladius* (Texts and Studies VI¹), Cambridge 1898, ст. XIV+296; (T. a. St. VI²) Cambr. 1904: The greck Text edited with introduction and notes, ст. CIV+278, 8°.

в порівнянній критики текстів довгої і короткої (основної) редакції Лавсаїка, та Hist. Monach. Критиці теорії Люціуса про залежність псевдо-Палладія від Руфіна присвятив Ботлер § 8. В резюме § 13 1-ої часті (ст. 172) Б—р виказує, на підставі попередньої порівнянної критики грец., лат., сир., вірм., копт., ефіоп. і араб. редакцій Лавсаїка, що Paradisus Геракліда (в версії Rosweyda) і єсть Лавсаїком, оригінальним твором Палладія. В 2-ій часті найважливіші для доповнення студії Преобр. §§ 16—18 і Appendices, в яких нам вияснюють ся склад Hist. Monach., Кассіяна — De institutis і Collationes, Apophthegmata Patrum та життя св. Антонія вел. В Append. (ст. 257 сл.) подана Hist. Monach. в грецькім оригіналі, а не в латинськім переводі, та приведені теорії Lucius-a, Amelineau, ред. Vitae Pachomii і хронологія д-ра Прейшена в життя Палладія ¹⁾.

Супроти сього догадки Преобр. про причини впливу західних писателів на грецький Скит. Патер., до яких між иншими зачисляє він описи подорожі (ст. 116) безпредметні. Дальшими жерелами Скит. Патер. були життя і твори святих Отців (ст. 95), анонімний збірник Aegyptiorum patrum sententiae — 36 статей (ст. 110). З Вел. Лімонарем були знакомі Іван Мосх, авва Дорофей, Ісак Сир. і ав. Зосима (ст. 120). Огляд назв Скит. Патер. на грец. Виході ст. 130, на латин. Заході 131, склад патерика 133 см.; різні додатки і вставки, що збільшили Паренетик (після найбільше уживаної назви Патер. Скит. = Παράκλησις — Adhortatio) межі XI—XIII в. на половину первісного складу (ст. 140).

Друга часть, помічена тільки II (ст. 146), присвячена оглядови Славянського Скит. Патерика. Опираючись на фразу панонської легенди: „Номоканонъ рѣкъше законоу правило и отчьскія книги прѣложи“, автор твердить, що славянські апостоли перевели Патерик, якого найстарші славянські списки дійшли до нас в XI і XIV в. (Моск. Синод. Б—ка) ст. 152. З ними належить злучити Скит. Патер. пол. XVI в. Кієво-печер. Лаври № 159, який відрізняєть ся численними архаїзмами та грецизмами — особливо грецькою формою *ou* зам. *ou* (ст. 156). В тім разі автор помилив ся, бо таке *ou* звісне нам майже в XII в., а в XVI в. воно дуже часте — в чім неможна добачати якого небудь особлившого грецизму. За сим автор прецізує свої вгляди на переклад Скит. Патер. на славянське в Болгарії в грецького (розумієть ся, се-ж ясно). Не менше самі собою зрозумілі і дальші виводи автора, що Козьма болг. полеміст в богоміламі X в. знав Скит. Патер. (ст. 159—160) — бо-ж міг його знати в грецькім оригіналі, та що правопись Патериків XIV—XVI в. середно-болгарський (ст. 163). На Русь міг занести Патерик св. Антоній Печер.

¹⁾ Знакомство з вірцевою роботою Ботлера напевно вплинуло-б і на зверхню сторону книжки Преобр.

в Афона (ст. 164), де їх було значне число — статистика Патер. на Афоні (165—6). Про існування Патер. свідчать і деякі староруські пам'ятники, як Ізборник 1076 р., в яким єсть заголовки „оть Патерика“ і деякі паралельні місця по змістови. З свідоцтвом „оть Патерика“ згода, але паралелізм змісту, не тексту свідчить і про те, що у Патерика і даній статі Ізборника могла бути спільна третя основа, або тільки спільна ідея. Бо-ж єсть випадки, в яких однаково думають люди, незалежно один від другого, особливо проникнуті одним ідеалом віри. На ст. 173 автор перечисляє Скитські Патерики, що заховались на Русі від XIV в. до 1892 р. (виданя Афон. Пантелеймон. м-ря і Душеполез. Чтенія). В тім списі автор не згадав Спѣб. Духов. Акад., в якій по свідоцтву опису одної Софійської Новгород. Б—ки Д. И. Абрамовича 5 Патер. Скит. XV—XVII в. (№ 1366—8, 1390—1) і Виленської Публич. Б—ки в описі Ф. Добрянского ст. 151—9 Патер. азбучний і ерусалим. XV в. В Імпер. Публ. Б—ці в збірці Погодина — Петер. азбуч. XVI в. 878—9, Скит. XVI—XVII в. 880—886; в Моск. Публ. Музею в збірці Ундольского Лавсаїк XVII в. № 220. Таких доповнень, не випадкових — як сі, можна буде більше подати, чи то на основі описів не використаних автором ркп. збірок, чи то на основі близьшої знаємости в не-описаними ркп. бібліотéками. Та се невелика провина автора. Ст. 175 автор присвятив оглядови Вел. Лімонаря на слав. мові по ркп. Хилендар. м-ря № 462 з 1742 р. Далі на 179 ст. переходить до основного типу Скит. Патер. по ркп. К.-печ. Лаври № Допол. 2 в XVII в. Огляд складу різних слав.-рус. Скит. Патериків (189 сл.) — без порівняня в грецькими Скит. Патериками. Характеристична прикмета різних редакцій, се положенє 11—16 глав по старій нумерації. Склад Вел. Лімон. в редакції Вонифатія К.-печ. Лаври коло XVIII в. (№ Доп. 3), ст. 210. На підставі порівняня складу слав. Скит. Патерика з лат. *Verba Seniorum* VI в. і грецькими Патериками Моск. Синод. Б—ки XI—XIII в. автор думає про ближшу зависимість слав. Патер. від Заходу як Веходу (ст. 220), що ілюструє оглядом глав Патерика. Сей уступ мавби тільки в тім равї переконуючу силу, якби автор був доказав оригінальність зборника *Verba Sen.* — сего одначе він не вчинив, і ледви чи мігби вчинити. На Русі доповнено Скит. Патер. статями з творів Івана Зл., Пандектів Антиоха, Лавсаїка, Синайського Патер. (ст. 232). Розповсюдненє Скит. Пат. було невелике: всього 3 прим. на 693 ркп. XIV в., в XV в. скількість збільшилась (як — абсолютно, чи процентово — на скільки?), в XVI—XVIII в. число Скит. Патер. не переходить числа XV в. (скільки-ж їх було?) — а в XIX в. нема вже ні одної ркп. Скит. Пат. (певно! — а все таки варто заглянути в старообрядчеські ркп. збірки). На ст. 234—5 говорить автор про вплив Патер. на Пролог — на основі праці Н. Петрова 1875 р., ігноруючи роботи такого дослідника як Delehaye (*Synaxarium*

Syrmond. i Les légendes hagiogr.) і закінчує сей уступ сентиментальною заявою, що в Пролог ввійшли ті статі в Скит. Патер., які були перейняті духом милосердя і вирокумілости для ближніх. Жаль що автор не додав для ілюстрації сили впливу сих статей згадки про погляд ерархії на рабство (напр. Іосифляне XVI в.) — Патерик не був улюбленим читанем мірян, тільки монахів, до нас дійшло тільки два прим.. з мірських рук. Автор знов забув, що Патерики повстали тільки на монастирським ґрунті для заспокоєня потреб монашої контемпляції. А все таки вплив Скит. Патерика вспів виявити ся в поученю батька синові в повісти „О горѣ — злосчастіи“ та в иньших повістях (яких? автор не згадує — ст. 237). Тут належить повторити сказане при Ізборнику 1076 р. Серед монахів вплив Скит. Патер. був значнійший (241), що виявилось в 15 випадках паралелізму в Печер. Патерику (ст. 246), та у впливі на „Преданіє ученикомъ своимъ о жительствѣ скитскимъ“ Нила Сорского (кон. XV і поч. XVI в.) ст. 254. Кінчить автор свою роботу словами: „Итакъ, если Скит. Пат. не пользовался особенно большою распространенностью въ древней Руси, то все таки онъ не прошелъ совершенно безслѣдно для русской литературы и жизни, и имѣлъ въ той и другой свою долю вліянія“.

І. Свенціцький.

A. C. Croiset v. d. Kop — Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke. Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Bildung Russlands und XVIII Jahrhundert (Archiv f. sl. Phil. Bd. XXX, 57—89).

Авторка учениця проф. Брікнера, не тільки по університету — але і по ідеї. Вона без застережень приймає виводи учителя (Geistige Entwicklung Russlands, O literaturze rosyjskiej i naszym do niej stosunku), а навіть його манеру легкого фелетонного оповідання. Сама праця не дає нічого нового, бо оперта на готових роботах Брікнерів — історика (покійного) і фільольога, Пппіна, Соловьева, Пекарского, Шляккіна, Владімірова, Харламповича, Пташицкого, Соболевского й ин., та на описах рукописів. Додатною стороною можна хіба вважати звід тих розкинутих виводів в одну цілість. Становище авторки дуже вузке, бо говорить про все так, якби Русь завдячувала і письменство, і малярство, і всю матеріяльну культуру одній Польщі. Не видить авторка вічного хвилювання поступу, що обіймає все нові і нові елементи людства. Не бачить факту, що Польща була тільки в певний період і на певнім просторі (XVI—XVII в. для України і Білоруси) посередницею між західною Європою і східним славянством; Польща не передавала нам плодів своєї власної культури, тільки плоди чужих культур. Станувши раз на такій вузкій суб'єктивній (односторонній) точці погляду, авторка в консеквенції дохо-

дить до генералізовання або перецінення певних появ. І так, однорічне панованнє в Москві Лжедмитрія з його хвилиевими польонізаційними планами являєть ся для авторки жерелом мало що не ополчення всієї Великоруси (73 ст.), хоч на доказ сього наводить вона якійсь домок у польськїм стилю, музикантів і польську одїж замість кафтанів у дворянцаредворців. Трохи за мало доказів. Там знов згадує вона про переклад одної — другої книжки з польського на славяноруське великоросами, або про спорадичне ужитє польської мови на царськїм дворі та серед боярства, забуваючи вказати, що все те одиничні факти без загального значіння. На нашу думку сї факти не говорять ні про що більше, як про те, що вплив сей був за малий, коли вважити ротяглість і давність сусідства Москви з Польщею. А се свідчить як раз більше против впливу культурних польських кругів, як в їх користь. Зовсім природно — бо західна культура сього часу була ще дуже екзотичною рослиною і в самїй Польщі, бо мала тільки незначне число осередків між шляхтою і міщанством з Німців, але не пустила корінїв в народню масу, отже не могла лишити по собі такого трївкого впливу, як безпосередна робота Англичан, Голяндців, Французів і Італійців, покликваних від пол. XVI в. на царськїй двір. Ся односторонність авторки дала навіть кілька анахронїзмів, в роді того, що василіянськїй куколь (каптур від схими) вийшов подібним до капузи єзуїтів або капуцинів; друкарське ритівництво пересунуло ся аж на другу половину XVII в., хоч було в Москві вже за Івана Федорова, одним віком скорше; символїзм греко-славянської іконописи, що появил ся в пол. XVI в. на цілій території православної церкви, ва думку авторки належить до другої половини XVII в. і йде з Польщі через Україну в Московщину. — Коротко сказати, авторка зробила одну основну похибку, що не ужила порівняного історичного матеріалу, та стала говорити про річи, яких належито не простудіювати.

І. Свенціцький.

Н. П. Поповъ — Собрание рукописей Московскаго Симонова монастыря, Москва, 1910, ст. 213 (Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Рос. 1910 г., кн. 2).

Бібліотека Симонівського монастиря в XVII в. володіла декількома стародавніми рукописами, але ж ся колекція цілком не дійшла до нашого часу і ті 70 рукописів, що переслано із Симонівського монастиря до Синодальної Бібліотеки належать головним чином до XVIII—XIX віку. Хоча пам'ятки сї не дуже старі, усе-ж вони цікаві для нас, бо в'язуть ся з діяльністю відомого українця Паїсія Величковського, що відродив ідеали чернецтва на Молдавії, Україні та на Московщині. В аскетично-історичному збірнику № LVI, к. 95, читаємо про його таку

замітку: „У св. старца аввы Паісія въ Нямецкомъ монастырѣ, въ котромъ было до десяти яыковъ: чужеземцы — Молдаване, Сербы, Болгары, Вѣнгерцы, Гонцолы, Греки, Жиды, Армяне, Турки и великоросійскія, а болѣе малоросійскихъ — вси едино мудрствоваху о святѣй церкви“. Не менш цѣкава „повѣсть о пустыножителѣ Теофанѣ“, учню Паісія Величковського. Біографічні звістки про нього подає нам рукопис № XLVII „Повѣствованіе о пустыножителяхъ соловецкихъ“, де між иншим знаходимо: Теофан, походженням селянин-українець, прибув до Києво-Печерської Лаври, прислужував тут самітникови Досітею, бажав відвідати Єрусалим, але-ж самітник відослав його на Поділе провідати молдавських ченців. Тут зустрівсь Теофан в Софроном — співробітником Паісія Величковського, котрого послано було „для покупки книгъ“; Софроній взяв Теофана і відвів його в Нямец. Теофана дивує тут, що в келіях у ченців не видко свіцьких речей: „точію икона, книги, постеля изъ роговія и другія, имже рукодѣлія творяху“ (29). Из 700 ченців ніхто не гуляв: „ови книги писаху, друзіи переплетаху, ових вряше (Теофан) волну прядущих, иных клобуки и камілавки дѣлающих и четки вяжущих или волну на рясы и мантии для братіи ткущихъ, иных же ложки дѣлаху, а иные кресты рѣзаху“ (30). Кожен член братерства двічі на день виявляв свої гадки сповіднику-єрею, або ченцєви; садовини, котрої так багато було на Молдавії, на одишбі ніхто не їв. Теофан прохає Паісія прийняти і його у ченці, але ж Паісій відіслав його до Досітея, а для вільного проходу серед Турків дав йому листа. Турки, побачивши папірець „машуще рукама, глаголаху: О, Паісій. Гайда — гайда! то-б то: „аще Паісій далъ, иди, не стой!“ (32) По смерти Досітея р. 1778 Теофан переходить в Соловки тоді саме, коли архимандритом там був Єронім, відбуває тут всілякі „послушанія“ і оповіданнями про пустельне жите так захоплює свого співробітника у печенні просфор Климента, що той іде собі в одно пустельне місце на острові. Настоятель Єронім дізнаєть ся про се, посилає ченців і салдатів, щоб привести пустельника назад, але його і відсилає у просфорню до Теофана, але Климент перезимувавши знову іде в пустелю. Єронім знов гніваєть ся, посилає розшукувати його, але на сей раз безрезультатно. Теофан також просить архимандрита відпустити його на пустельне жите, але дозволу не одержує і утікає потай від архимандрита; біля ягодного озера виконує собі хижку і тут подвизаєть ся, годуючись мохом і корнем вакка. Настоятель розшукує його, закликає облишити пустельне жите, посилає в Суму на монастирське подвірє наглядати за ним і постачати гроші тим, що йдуть ловити рибу на Мурман. В Сумі Теофан попав в сіти діавола і в такому стані пробував 3½ роки, потім його настановлено економом Солов. монастиря при архи-

мандриті Герасимі. Мон. двонар переказує Теофанови, що Климент живий, оповідає його історію і переказує слова, що учень вважає свого вчителя „аки въ блатѣ увязшимъ“. Слова Климента впливають на Теофана, він сідає на човен, відіжджає, прагнучи пустельного житя; хвиля виносить його човен на берег між Кемю і Сорокою. Тут люди злі піймали пустельника та передали ісправникови і він опинився в кемській тюрмі, в підземеллі. Коли сторож заснув, Теофан утік в одній сорочці і оселився у рибальській хижі. Тут його вдбали злодії, мучили, гадаючи, що він утік з монастиря з великими грішми, і спалили його хижу. Теофан з надзвичайною трудністю викопав нову печеру, годувався коріннями і врешті став сіяти ячмінь і жито. Теофан прожив на береві в самоті 24 роки; тут йому з'явився діявол у вигляді кемського протопопа, котрий забороняв вчити людей і обіцяв прогнати пустельника; через 3 дні соловецький еромонах Йосиф забрав Теофана і відвіз в монастир в 1817 році. Тут Теофанови ставлять келію біля Голгофської гори і він пильно повчає братію не пити чаю (особливо до літургії), вина, не їсти з маслом, не пустомовити у келіях та инше. Теофанови з'являється спокуситель „Филузеръ“; але той уловлює в димарі діявола і прикриває хрестом. Раз біси побивають Теофана, сокрушають йому хребет, виривають волосся і зуби. Теофана слабого переводять в монастир; келар Сергій внушає над ним, називаючи лицеміром, пустосвятом, розкольником... Кінця сього рукопису нема.

Найстарша із рукописей Симоновського монастиря — історична „Палея“ початку XVII в., № 59. Згадаємо ще про вначний спис „Киновіона“ українського письменника XVII—XVIII в., Гаврила Домецького, що переховується в Синодальній Бібліотеці під ч. 30.

Он. Трєбін.

А. Л. Петровъ — Рукописные матеріали о. А. Петрушевича (відб. з „Извѣстій Имп. Академіи Наукъ“, 1910, № 7). Спб., 1910, ст. 493—510.

Свійого часу ходили по Львові фантастичні просто легенди про величезний етимольогічний славяно-руський „словар“, який мав зібрати у протязі цілого свого довгого житя відомий галицький канонік о. А. Петрушевич й який як „незвичайно цінний матеріал“ передав по тім до диспозиції петербурської Академії Наук. Близше про сей словарь не було можна довідати ся нічого, хоч кожний, хто знав бодай трохи близше етимольогічно-лінгвістичні писання згаданого автора, мусів нимохіть ставити ся до наукової вартости сього словаря з певною резервою. Нині маємо про сей „словар“ уже зовсім певні відомости — завдяки д. А. Л. Петрову, який з поручення пет. Академії Наук переглянув

його, а також й інші рукописи, прислані о. А. Петрушевичом Академії, доволі детально й подав про се широкий реферат на однім із академічних засідань, дн. 6 лютого 1910 р., та опублікував його в органі Академії — „Извѣстія-х“.

Словар сей (разом з доповненнями), уміщений у 44 скринючках, має заголовок: „Словено-русскій Корнесловъ“. Складаєть ся він в карточок, які — як каже згаданий референт — „заповнені найріжнороднішим матеріалом у зовсім необробленій формі, без ніякої системи й послідовности. Деколи на карточці (або на декількох) подані форми одного й того самого слова в різних словянських мовах, деколи пороблені зближення зі словами споріднених язиків, деколи подані різні історичні відомости, різні виписки в літературних памяток, народніх імен і т. д. На деяких карточках стоїть тільки одно слово, часто — льокальні назви, імена осіб (навіть і не славянські) — майже без пояснень, або в дуже коротким і найріжнороднішого характеру“ (тут наведено кільканайцять прикладів). Взагалі, каже д. Петров, „се — ані етимольогічний словарь, хоч деколи втягнені злогадні коріні, а під ними вивід слів, — ані словарь усїх славянських мов, — ані словарь староцерковно-славянського язика, ані історичний словарь руської, — ані словарь сучасної загальнорусської або української мови“. Користати в такого матеріалу, розумієть ся, не можна; „треба, щоби спеціалісти переглянули цілий „корнеслов“ — каже референт, — вибрали ті карточки, на яких записані слова й вирази 1) живої української мови, яких нема в інших записях, 2) взяті в невиданих або пропавших рукописів, — дальше карточки, які містять різні невані історичні, етнографічні і т. д. дані, а також вдатні етимольогічні догадки, — цілий сей матеріал провели до порядку („корнеслов“ далеко не впорядкований!) й аж тоді — коли покажеть ся потрібним — надрукувати“...

Що тикаєть ся інших рукописів о. А. Петрушевича, вичислених д. Петровим у його рефераті, то ще найбільш інтересні між ними рукописи Ів. Вагилевича, в яких частина не була друкована. Все инше (декілька словарних збірок самого о. Петр. й інших авторів, кільканайцять виписок в різних старших рукописів і т. д.) — не представляє взагалі більшої вартости.

Стільки про зміст рукоп. матеріалів, подарованих о. А. Петрушевичом петербурській Академії Наук. А тепер инша справа.

Що о. А. Петрушевич уважав відповідним вислати поза границі Галичини крім свого „Корнеслова“ (до нього не маємо ніяких претенсій!) також інші рукописи галицького походження й тим самим значно утруднити користуванє ними дослідникам — Галичанам, сьому

ми зовсім не дивуємося, знаючи його курйозний поступок із відривками т. зв. Кристинопільського Апостола з XIII в.¹⁾ В с'єм зрештою пішов він тільки по традиції своїх давних товаришів пок. В. Компаневича, Д. Зубрицького, Я. Головацького й ин., які стільки галицьких рукописних пам'яток і стародруків вислали з границь Галичини — у Росію²⁾. Та кождий мусить уже не дивувати ся, а просто обурювати ся, коли робить ся заграничний (хоч би й такій поважний, як Академія Наук!) інституції дарунок не власністю приватною, а другої публичної інституції — в тім випадку Ставропігійського Інституту у Львові (пор. рукопис під № 13), який через те поніс втрату не тільки моральну, а й матеріальну. Таке поступоване о. жертводавця коїдує вже не тільки в одну загально-принятою у культурнім світі етикою й моралю...
І. Кривецький.

R. Abicht — Das Alphabet Chrabrs (Arch. f. slav. Philol. 1909, I—II, ст. 210—217). Автор старається виказати на підставі ркп. Моск. Дух. Акад. ч. 145 (по виданю Codex slovenicus regum grammaticarum I, ст. 12—14), що Храбр мав на думці глаголицю, коли

¹⁾ Справа така: в Музею Ставроп. Інституту у Львові зберігають ся одна важна пам'ятка гал.-укр. письменства з XIII в. — гарний пергамент т. зв. Кристинопільський Апостол, написаний уставом (опис проф. Е. Калужняцьким п. в. Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice, Відень, 1896). Дивним-дивом 8 карток цього Апостола опинило ся було в руках відомого польського історика Бельовського, по якого смерті відкупив їх у вдови — о. А. Петрушевич. І що-ж зробив він з тими фрагментами? Замість скомплетувати ними згадану цінну пам'ятку у Ставроп. Музею (даром чи — за гроші) — о. А. Петрушевич (який живе постійно у Львові) не мав иншої роботи, як післати їх чим скорше в дарі... імп. Університетови св. Володимира у Києві!... (див. И. С. Свѣнцицкій, Опис Музея Ставропігійскаго Інститута во Львовѣ. Льв., 1908. Ст. 13). — Крім фрагментів Кристинопільського Апостола подарував о. А. Петрушевич київському університетови ще оригінал т. зв. Львівської Літописи(1), Пересторогу й Александрію з XV ст. й ин. (див. Чтенія въ Ист. О-вѣ Н. Лѣтописца, 1901, кн. XV, в. 4, отд. 3, ст. 179; И. Свѣнцицкій, Опис рукописів Народного Дому в колекції А. Петрушевича (Укр.-р. Архів, т. I). Львів, 1906, ст. VIII).

²⁾ Див. пр.: Н. Поповъ, Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861). Москва, 1879—80. Ст. 545—655; Я. О. Головацкій, Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пышина, напеч. въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы. Вильна, 1888. Ст. 35; Ю. А. Яворскій, Два замѣчательныхъ Карпато-русскихъ сборника XVIII-го в., принадлежащихъ Университету св. Владимира. Киевъ, 1909. Стр. 1—3.

говорив про славянську азбуку св. Кирила. Справивши в ряду а, в, к, д, ж — ѿ на основі хилаидар. ркп. (див. Jagić-Festschrift, стаття Лаврова) на „(даже) до а“ (має бути ѿ) і вказавши, що неправильні корелятиви пѣ, хлѣ, тѣ сього ряду для грец. ϑ, ξ, ψ виявилися у переписувача в глаголиці через неувагу, — завдяки якій він думав, що перед ним лігатури, автор установляє азбучний глагол. ряд і вносить дуже влучні поправки у звістний азбучний стих Константина (Срезневскій — Древ. глагол. пам'ятники 23 і Соболевскій — Стихи). Глаголицю вважає автор старшою від кирилиці, однак в геневій статті Храбра (ст. 216—217) він признає, що в Болгарії Храбр застав вже вироблену на грецькій альфаветі уставну азбуку (т. зв. кирилицю), яку Климент побільшив тільки знаками глаголиці для шипячих. Глаголиці посвячені в тім же н-рі Arch. (ст. 288—300) листи Івана Брчіча і Драгутіна Парчіча 1867—1894.

А. И. Соболевскій — Посланіє єпископа Симона (Изв. 2-го отдѣл. Имп. Акад. Наукъ 1909, I, ст. 1—11). Коротка вступна стаття про автора посланія і адресатку княгиню Верхуславу, вдову по Ростиславі Рюриковичу. Текст по списку Моск. Синод. Б-ки № 935, пол. XV в. в варіантах із Унд. № 585 XVI в. і Лопарева XVII в. (ст. 3—9). На ст. 9—11 „Слово ст. смена месопатамискаго како подобаетъ имѣти въ оумѣ ча^е смртныи“ в ркп. Имп. Публ. б-ки, I, 312 в 1422 р.

В. Н. Бенешевичъ — Армянскій прологъ о св. Борисѣ и Глѣбѣ (Изв. II Отд. Ак. Н. 1909, I, ст. 201—236). Сказаніє о св. Борисі і Глїбі було перекладене з грецької на армянську мову можливо вже в XII в. Перекладчик заховав много грецизмів в руських іменах власних. Текст жита з 7-и чудами в паралельним перекладом 218—236.

А. И. Яцимпрскій — Къ исторіи апокрифова и легенда въ ю.-слав. письменности I—V: Апокриф. элементъ у нѣкотор. ю.-слав. писателей, Ю.-слав. списки индекса отреченныхъ книгъ, Сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ, Сказ. о земной жизни Богоматери, Сказ. объ Успеніи Богоматери (Изв. 1909, II, ст. 267—322); VI—VIII: Сказ. объ Іоаннѣ Крт. и апостолахъ, Сказ. о святыхъ женахъ, Ведѣнія загробной жизни (ibid. III, ст. 103—159).

В. Адрианова — Евангеліє Оомы въ старинной украинской литературѣ (Изв. 2 Отд. Ак. Н. 1909, II, ст. 1—47). Авторка оперла ся на 13 ркп. XIV—XVIII в.: 1 серб.-болг. XIV в. Яцимирського, 3-х серб. XIV—XVI в., 1 в.-рус. XVI в., 8-и укр. XVIII в.; досліджує їх взаємну залежність, установлює найповніший укр. текст, вказує на взаємну зв'язь сього апокрифу з народ. легендою

і подає текст Єв. Єоми з ркп. Церк. Арх. Музею в Києві поч. XVIII в. з варіантами (29—47). Праця вірцева. *І. С.*

В. Адріанова — Къ літературной исторіи Палея, (Труды Киев. Дух. Академіи 1909, IX—X, стор. 377—415 і вересень, ст. 134—157). Переглянувши різні редакції т. зв. „Толкової Палєї“ і визначивши, що в тій Палєї говорить ся про істнованє в північно-східній Русі в XIII в. якогось жидівського руху, автор розглядає Толкову Палєю по рукописи, яка зберігаєть ся в київській духовній академії (Аа 1292). Ся Палєя — в окремій редакції, якої ще не розглядали вчені, і появилася на українськїм ґрунті. Різні записки на полях рукописи показують, що та Палєя мала не тільки чисто літературний інтерес, але й житєвий, полемічний, протижидівський. Час написаня тої Палєї можна покласти на XVII в. Принявши, що рукопись була написана в другій половині XVII в., автор кладе побіч того твору факт появленя в 1666 р. на сході в Смирні лжемесії Сабботая Цві, наслідком чого настав неспокій серед Жидів на Україні і навіть серед православних Українців, і тоді Йоаннікій Галатовський написав свій твір „Мессія Правдивый“. *Ю. С.*

Ів. Крип'якевич — Галицьке відродженє („Діло“ 1909, ч. 156 і 157). Се реферат з частини цікавої праці д. М. Тершаковця, Галицько-руське літературне відродженє (Львів, 1908). Референт оповідає про проби галицько-укр. суспільства вибитися з польщини. Кінчить відношеннем уряду до молодого руху.

І. Свенціцький — М. Тершаковець, Галицько-руське письменство („Діло“ 1909, ч. 72). Фелетон представляє широку рецензію вище вгаданої праці д. Тершаковця. Автор визначивши коротенько хибисеї праці, вказує, що вона все таки дуже цікава і пожиточна.

М. Тершаковець — Галицько-руське відродженє (Д-ру І. Свенціцькому у відповідь). („Діло“ 1909, ч. 104). Автор збиває заміти, зроблені йому д-ром Свенціцьким.

Др. К. Студинський — Генева поетичних творів Маркіяна Шашкевича („Руслан“ 1909, ч. 178—196). Праця ся вийшла ще в 1896 році в XVII томі „Rozpraw Wydziału filologicznego“ кривської Академії Наук. Тут же автор подає переклад сеї своєї студії на українську мову, доповнивши розвідку новим матеріалом, що появилася в друку протягом останніх 13 літ. Переклад вийшов і в окремій відбитці.

Др. В. Щурат — Найблизші жерела творчости М. Шашкевича („Учитель“ 1909, ч. 24, ст. 362—368). Автор, дорікаючи по-

війшим дослідником творчості Шашкевича, що вони меншу, ніж належало би, звертають увагу на вплив сучасної польської літератури на Шашкевича, подає за Влад. Дропйовским („Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX wieku, Rzeszów, 1900) нарис польської наукової праці в сфері людовости, показуючи, що саме тут, в польським духовнім життю повинно ся шукати за ґрунтом, на яким вросли духові інтереси молодого Маркіяна.

Др. О. Маковей — Шипітські берези (Замітки до кількох поем Федьковича). („Буковина“ 1909, ч. 232 і 234). В р. 1861 написав Федькович поему Юрій Гінда, котру потім тричі переробляв усе під назвою „Шипітські берези“. Досі не було напевне відоме, звідки Федькович взяв фабулу своїх поем, чи з уст народу, чи позичив у Найбавера, буковинського німця-педагога, свого приятеля. Др. Маковей в старім видавництві „Die illustrierte Bukowina“ з р. 1857 знайшов як раз переказ про шипітські берези, записаний Найбавером. В своїй статі др. Маковей подає переклад свого переказу, а вкінці переводить порівнянне всіх перерібок Федьковича.

І. Воробкевич — Із недрукованих поезій („Буковина“ 1909, чч. 14, 15, 17, 78, 118 і 123). Тут уміщено кілька незаних ще поезій Воробкевича.

Е. Семака — Сидір Воробкевич („Буковина“ 1909, ч. 139). В своїм фелетоні подає автор всесторонній огляд діяльности славного Буковинця, як учителя і музика, письменника і громадянина.

О. Маковей — З переписки двох поетів („Буковина“ 1909, ч. 46). Др. Маковей подав кілька листів в переписки Федьковича з І. Воробкевичем з коротенькою передмовою. Деякі листи були вже друковані ранійше в „Руслані“. Переписка між незаними до того часу поетами повстала з нагоди видання альманаху „Руська хата“. Вона дає нам пізнати деякі риси їх характерів.

Н. Г. — Анатоль Свидницький (Рада, 1909, ч. 149). Фелетон присвячений пам'яті укр. письменника з приводу 75 ліття народження. Автор переказує біографію Свидницького.

І. Липа — Іван Манджура. Біографічний нарис (Укр. Хата, 1909, ч. 5—6). Переказавши біографію етнографа, автор переходить до перегляду його поетичної спадщини, наводячи чимало віршів. Вкінці зауважає, що треба би знову видати вичерпані вже в продажу „Степові думи та співи“, бо поет вартий пам'яті і пошани.

Д. Д—ко — Марко Кропивницький (Рада, 1909, ч. 157). Автор подає короткий огляд діяльности видатного артиста з приводу виступів його в Києві. Статя передрукована в „Руслані“ ч. 159.

А. Вечерницький — По ревізії. Розмова з Марком Лукичем Кропивницьким (Рада, 1909, ч. 159), Автор мавши інтерв'ю з пок. артистом, переказує його погляди на сучасне становище укр. театру. Стаття передрукована в „Руслані“ ч. 162 п. з.: „Про славного артиста М. Кропивницького“.

М. Сріблянський — Поет праці (Б. Грінченко) („Укр. Хата“ 1909, ч. 9). Автор характеризує Б. Грінченка як поета, котрий виспівував працю. Торкаючись діяльності громадської поета автор бачить і в ній на першому плані працю. Ціла постать Грінченка — і як поета і як чоловіка — се постать трудівника, що високо ставить етичність всякої праці на користь народу, хочби й найпуднішою.

Д. Лукіянович — Михайло Яцків (Л.-Н. Вістник 1909, XI, ст. 275—287). Докладно і совісно написаний критичний нарис д. Лукіяновича про творчість так голосного (в деяких кругах) письменника в Галичині, а так мало відомого на Україні російській, як М. Яцків, що недавно своєю збіркою „Чорні крила“ закінчив десятилітє свої літературної праці. Кінцевий вивід його такий: Реалістичні твори Яцкова далеко ближші нашому серцю, ніж модерністичні, бо в них видно наші народні прикмети, вони взяті з вашого життя, в кождім творі кружляє жива кров. Натомість більша частина модерністичних його писань — то щось космополітичне, а коли мають якісь натяки на наше життя, то надто штучно причеплені. Навіть самому авторови легше в реальних своїх творах. В модерністичних творах велика духовна концентрація граничить в якимсь вимушеннєм, часто навіть границі між ними нема. Письменник не виявив в своїх модерністичних творах ані всього хисту, ані правдивого облича.

О. Грушевський — Новини нашої літератури: Останні оповідання М. Коцюбинського (Л.-Н. Вістник 1909, XI, ст. 376—385). Легко, з чутєм написаний етюд з приводу збірки „З глибина“, виданої „Молодою Музою“ (Львів, 1909).

М. Євшан — З нагоди останньої збірки поезій А. Кримського (Л.-Н. Вістник 1909, XII, ст. 570—576). Коротенький критичний нарис про творчість Кримського. Автор одмічає роздвоєннє в натурі поета, брак гармонії між думкою і чутєм. Звідси й брак чистоти в тоні, та наркотична імла, якою окритий в деяких місцях роман Кримського, Лаговський; звідси й прірва у Кримського між життям і поезією. Там де життя кінчить ся, зачинаєть ся що йно роля поезії; в сьому знову криєть ся великий естетизм Кримського.

М. Євшан — Ольга Кобилянська („Укр. Хата“ 1909, ч. 9, ст. 473—482). Коротенька характеристика письменниці, на жаль не

можна сказати, щоб була вона виразна, прозора. Автору бракує гостроти аналізу і ясности вислову. Ідентична стаття автора в „Буковині“, 1909, ч. 290, Літературний додаток.

М. Євшан — Богдан Лепкий (Елементи його творчості). („Укр. Хата“ 1909, ч. 7—8, ст. 396—403). Автор називає Лепкого артистичною натурою, а не артистом. Він цінить його за той настрій, що розлитий у його творах, за поезію, свіжу красками та облиту струями пурпурового світла, але найвище ставить його як людину з моральною ніжністю. Творчість Лепкого — найбільше зрівноважена, гармонійна, найменше має дисонансів в порівнянні з творчістю інших укр. поетів.

М. Євшан — Петро Карманський і нова збірка його поезій (Л.-Н. Вістник, 1909, VI, ст. 537—543). Стаття в приводу збірки „Пливе по морю тьми“. Критик каже, що взагалі д. Карманський якийсь духом чужий Україні, що він не вмів вдержати міри ультрапесимізму, що в нього забагато міркування. З кожною збіркою він нас розчаровує. Найліпша збірка, се видана по повороті з Риму „Ой люді смутку“, котра вабить нас своїм сумом, задумою, такою щирою і природною. Дальші збірки не те, а вже отся остання цілком не приковує нашої уваги. Мимо артистичної форми, в яку поет убрав свої вірші, трудно сю збірку дочитати до кінця.

Л. Старицька-Черняхівська — Новини нашої літератури: Л. Яновської „Людське щастя“ (Л.-Н. Вістник, 1909, VII, ст. 134—141). Се основна оцінка нової драми нашої невтомної письменниці. Вона в сій драмі пробує дати відповідь на питання, чи існує взагалі реальне щастя і в чому його суть. Д. Старицька-Черняхівська вказує на ряд хиб внутрішніх і зовнішніх, технічних внутрішньої необхідности не помічаємо в неї, збудована вона на випадковостях. Нема єдності дії, багато лишаєть ся нев'ясненим. Але ноза тим всім критик одмічає й добрі сторони: глибину задуми, яскраве оброблення характерів, їх виразність і правдивість.

Іван Липа — Олексій Плющ (психографічний нарис). (Укр. Хата 1909, ч. 5, ст. 223—228). Автор оповідає нам про симпатичну фігуру передчасно звівшого рахунки в життєм молодого письменника. Плющ застрілив ся, мавши 20 років життя. Деякі його твори друкували ся в „Л.-Н. В.“ В Одесі готуєть ся до друку збірник його творів. Особливими достоїнствами вони не визначають ся і д. Липа даремно так високо ставить їх автора. До статі додано портрет О. Плюща.

М. Євшан — Василь Пачовський (спроба характеристики) (Укр. Хата, 1909, ч. 6, ст. 306—314). Почавши з характери-

стики любовних віршів Пачовського „Розсипані перли“, автор переходить до розгляду патріотичних творів, в котрих дзвонить поет у великий дзвін. Вкінці д. Євшан характеризує стиль Пачовського і коротенько начеркує літературну фізіономію письменника. Характеристика, яку дав д. Євшан, цікава і нероз цілком правдива.

Г. Хоткевич — Камні отметаєміє („Укр. Хата“, ч. 10, ст. 523—538). Камні отметаєміє — се, на думку автора, Філянський, Артим Хомик і М. Семанюк-Черемшина. Автор гнівний на критиків, що вони замовчують такі таланти, або навіть висмівають їх, як напр. Філянського; при цьому подає автор невеличкі характеристики вище згаданих письменників. Нам здаєть ся, що гнів д. Хоткевича безпідставний: одна, хочби й як несправедлива рецензія не дає права уважальнювати і вину одного критика звальювати на всіх. Се що до Філянського. До речі, О. Пчілка в „Р. Краї“ дуже хвалила цього поета. Що ж до інших двох, то Хомик не так то вже й заслужив на якусь спеціальну згадку, а про Черемшину в своїм часі писало ся; що не пишуть тепер, то винен в сїм сам письменник, бо не пише.

Т. Михальський — Сучасна поезія польська на Україні („Рідний край“ 1909, ч. 29, ст. 12—14; ч. 31, ст. 13—14). Д. Михальський знаєміть з рядом польських поетів і поеток на Україні російській (в Києві). Цікаво, що в їх поезіях майже зовсім не відбив ся той факт, що живуть і пишуть вони на Україні.

М. Сріблянський — Про domo sua І. Наша література („Укр. Хата“ 1909, ч. 7—8, ст. 413—431). Можна б було подумати, що автор пише щось у своїй власній справі, але ні — він говорить про укр. літературу, про сварку „батьків і дітей“, про дух нашого письменства, вплив на нього російського життя і письменства, про суспільство на Україні і його хиб.

Д. Дорошенко — З українських журналів („Рада“ 1909, чч. 51, 74, 83, 84, 127, 148, 184, 210, 252, 262 і 295). Се огляди українських літературних місячників — „Літ.-Наук. Вістника“ (кн. I—XII), котрому присвячена більшість статей, „Будучности“ (кн. 1—7), котрій присвячений фелстон в ч. 83 і „Української Хати“ (кн. I—VI) в чч. 84, 148 і 210. Автор переповідає зміст важнійших статей і подає нероз свої критичні уваги та замітки. В. Д.

Житє суспільне і культурне.

Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за трєхлѣтіє 1906—1908 гг. Составиль и разработаль

фабричний ревизоръ В. Е. Варваръ. Изданіе Отдѣла Промышленности Мын. Т. и Пр. Спб. 1910, ст. 72+220.

Ся статистика забастовок за трохлітє 1906—1908 рр. служить продовженнем видань в сій справі, що з'явились ранійше під назвами „Статистическія свѣдѣнія о стачкахъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за десятилітїе 1895—1904 гг.“ та „Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за 1905 г.“ Таким чином ся праця є ніби то продовженне щорічних оглядів сучасної („текущей“) статистики забастовок, складених тією ж самою особою, по тому ж способу розроблення та трактовки матеріала і на підставі таких же джерел (картки, які постають в Міністерство Торгу та Промисловости чини фабричної інспекції). Так рекомендує книжку, назву якої виписано вище, сам її автор. До сеї оцінки мусимо додати кілька уваг, що так потрібні для тих, хто цікавить ся житєм та долею робітників на Україні.

Говорити про робітників-Українців не доводить ся, бо довідатись про національний склад робітників, про яких мова йде в названій книзі, нема жадної змоги.

Друга і найголовнійша хиба та, що в видруктованих таблицях не всюди додержано територіяльного поділу. Тільки в трьох основних таблицях в девяти зазначено територію, а саме: в першій — число забастовок і забастовщиків по губерніям і групам продукції; в другій — число фабрик та заводів, де були повторні забастовки і в осмій — число фабрик та заводів, що дійсно брали участь в забастовочнім руху і робітників по них. Через те багато питань, що повстають у читача чи фаховця, при знайомости з опублікованим матеріалом лишають ся без відповіді.

Третє — відомости зібрано й видано лише про фабрики та заводи, що під доглядом фабричної інспекції. Для Українців се має не аби яке значінне, бо поминуто всю гірничу та гірничо-завідську промисловість, за винятком Бакинського нафто-промислового району, що в 1906 р. став під доглядом фабричної інспекції. Зазначені дві головнійші хиби в досить значній мірі обезцінюють се виданне.

Загальна картина забастовочного руху в Росії та Україні буде така:

Роки	В Росії без України		На Україні		Разом	
	забастовок	робітників басувано	забастовок	робітників басувано	забастовок	робітників басувано
1905	13.128	2,529.875	867	133.298	13.995	2,863.173
1906	5.703	1,050.868	411	57.538	6.114	1,108.406
1907	3.185	687.092	388	52.992	3.573	740.074
1908	844	168.739	48	7.362	892	176.101

Наведена таблицка досить ясно вказує на той занепад забастовочного руху, що почав ся в 1906 р. Так, приміром, в 1908 р. по всій Росії число забастовок і робітників, які бастували, було шіснадцять разів менше ніж в 1905 р., на Україні вісімнадцять разів.

Причини занепаду забастовочного руху автор поясняє „загальним припущенням температури політичного настрою“ та „спеціальними умовами несприятливої кон'юнктури в промисловості, що викликало (?) в робітничих масах зневіру („равочарованіє“) у всевладність забастовки, як способу економічної боротьби“ (стр. 4). Коли ще в першому висновку автора книжки можна погодитись і то, власне, що до забастовок політично-демонстраційних та чисто-професіональних (по симпатії, то що), то другий мотив викликає чимало пояснень і прийняти його в такій категоричній формі ніяк не можна. „Спеціальні умови несприятливої кон'юнктури в промисловості“ — сей високий штиль має значити просто-промисловий кризіс. Виходить, що промисловий кризіс в Росії прислужив ся розгрому забастовок. Для західньої Європи, на думку В. Е. Варгара, промисловий кризіс служить причиною зросту забастовочного руху. Про се добре свідчить діаграма (стр. 4—5) та й сам він каже, що „в будучому можна сподіватись нового вибуху забастовочного руху під впливом сеї могутньої причини“ (стр. 6) — себто промислового кризісу. Як поглянути уважно на діаграму забастовок по капіталістичних країнах світу, то побачимо, що надзвичайно швидкий темп забастовок в Росії та на Україні, власне, крім специфічно-російських причин — період Sturm und Drang, був викликаний промисловим кризісом. Се ще зайвий раз підтверджує думку, що Росія увійшла в сімю капіталістичних країн і в своєму життю підлягає законам капіталістичного розвитку.

Міг промисловий кризіс прислужитись і занепаду забастовок, але тільки в російських обставинах в спілці з доброю організованістю капіталістів — льокавтами, та депресіями політичного характера.

Вище наведено було дані, що вказували на участь робітників на Україні в забастовках. Абсолютні цифри не досить виразно говорять про суть сеї справи. В 1905 р. робітники на Україні складаючи 19,1% всього числа робітників в Росії дали тільки 6,2% бастувавших, для 1906 р. відповідні дані будуть: 19,7% і 6,7%, для 1907 — 19,1% і 10,9% та для 1908 — 18,7% і 5,4%. Отже виходить, що за винятком 1907 р. робітники на Україні бастували мало не в три рази менше ніж того слідувало-б від них сподіватись згідно з їх числом. Відміни 1907 р. пояснюють ся незвичайним зростом забастовок на Катеринославщині, Київщині, Харківщині та Херсонщині, далеко навіть більшим ніж в 1906 р.; се належить до фабрик та заводів по будівництву машин, обробці металів та „питательныхъ веществъ“ — цукроварні, парові млини, то що.

Причини такої млявості забастовок на Україні лежать в особливостях промисловості: менші розміри підприємств і сільський характер (себто більшість фабрик та заводів розкидано поза городами). Так число робітників в середньому на одно підприємство було в півтора раза менше на Україні ніж в Росії:

Роки	Число робітників на одно підприємство	
	в Росії:	на Україні:
1905	120	83
1906	126	85
1907	129	88
1908	128	90

В 1906 р. — за сей рік тільки і маємо відомости — 58% в усього числа робітників на Україні були заняті по фабриках та заводах одинадцяті групи промисловості, з них більш 70% були заняті по цукроварнях. І в той же час на сих підприємствах було забастовок 29% усього числа і четверта частина бастувалих. Гадати ж, що може фабрики та заводи сеї групи містять ся в городах нема чого. Тим паче, що й для всеї Росії в Україною разом помічаєть ся таке саме явище.

Забастовок було :

За 1895—1904 р.	в городах		поза городами
	в городах	поза городами	
	1.326	439	
1905	11.891	2.104	
1906	5.328	786	
1907	3.258	315	
1908	767	125	

І в той час маємо, що робітників було в городах 46,3% в 1900 р. і 41,5% в 1902 р.

Сі особливости стали причиною малого числа повторних забастовок. В 1906 р. на Україні з 411 заб. повторних було 179, в Росії без України 4375 з 5703. В 1907 р. на Україні 229 з 388, в Росії 1622 з 3175 і в 1908 р. 8 з 48 на Україні та 116 з 844 в Росії. Найбільше повторних забастовок на Україні було по друкарнях та в підприємствах металургічної промисловості; сі дві групи в 1906 р. дали 118 повторних забастовок з 179, в 1907 р. 113 з 229.

Перед, що до повторних забастовок, веде Херсонщина в 1906 р. 82 повторних забастовок з 179 на всю Україну, а в 1907 р. 134 з 229; далі йде Катеринославщина. Зовсім повторних забастовок не було на Поділю та одна за три роки в Чернігівщині.

Робітники поодиноких губерній України взяли таку участь в забастовках :

	1906 рік		1907 рік	
	забастовок	бастувало	забастовок	бастувало
Волинь	3	298	8	1.349
Катеринославщина . . .	78	7.254	77	5.796
Київщина	48	8.593	25	7.159
Поділе	5	1.599	3	1.121
Полтавщина	29	2.753	8	547
Харківщина	58	13.532	52	12.707
Херсонщина	176	19.206	212	22.151
Чернігівщина	14	4.303	3	2.162

В 1908 р. зовсім не було забастовок на Поділю та Чернігівщині. Коли відкинути робітників, що брали участь в повторних забастовках, то побачимо, що причетними до забастовочного руху було в 1906 р. в Херсонщині 56,9%, Полтавщині 31,4%, Чернігівщині 23,9% і Катеринославщині 23,6%. В 1907 р. картина міняєть ся: перед веде Херсонщина з 54,4%, далі Харківщина 22,2%, Чернігівщина 13,9%, Катеринославщина 11,3% та Київщина 11,4%.

В 1908 р. процент бастувавших робітників зменшуєть ся до 21,4% в Катеринославщині, 11,8% в Херсонщині, в чотирьох (крім Поділя та Чернігівщини) сягає від пів процента до двох процентів.

Се, власне, і все, що читач може знайти в вищеназваній книзі що до забастовок робітників на Україні. На такі ж питання, як число витрачених днів на забастовки, поділ їх по місяцям року, причини забастовок, їх наслідки, обставини, при яких забастовки проходили — дармо час гаяти, шукаючи відповіді. Повні розроблені відомости подано тільки за робітників всеї Росії.

Дещо в тих відомостий можна без всякого сумніву, поминаючи особливости продукції на Україні, поренести в цілому і на робітників в Україні. Так число днів витрачених на одного забастовщика було:

Роки	Економ. забастовки	Політ.-демонстрат.
1906	8,9%	2,1%
1907	7,6%	1,4%
1908	9,1%	1,3%

В цілях політичних та класових (стр. 33) забастовки тягли ся не більш півтора дня, тоді як на забастовки, де робітники боронили собі кращі умовини праці, більшу заробітну плату, коротший робочий день, або ж одстоювали старі порядки по фабриках та заводах проти нових гірших — витрачали часу більше в 5—6 раз.

„Загальний характер вимог — пише автор — підчас забастовок дуже змінив ся: до 1905 р. тут фігурували приводи иноді з грубим порушенням закона хазяїнами (не в свій час росплата, невидача або непра-

вильний роцот, вищитуваннє, виплата товаром, купонами і т. д.). Але в 1905 р. робітники стають вимагати більш і більш; підприємці порушують закон дуже рідко („въ видѣ исключенія“), а робітники все частійше і частійше вимагають: перехода від поштучного заробітка до по-денного, щотижневої виплати заробітка, прожикових, „отпусковъ съ сохраненіємъ содержания“, двотижневого в заробітку при всяких причинах увільнення“ (стр. 40). Словом, робітники напосіли зовсім на бідолашних підприємців, за яких так плаче оборонець в міністерства Торгу та Промисловости. Забувши се, автор трохи переогодом пише, що „за ба-стовки тим довші, чим менше успіху мають вони“ (курсів автора І. М. стр. 65), а перед ним умістив таблицю і поясненнє до неї, що має свідчити про наслідки забастовок:

Наслідки забастовок	за 10 рок. (1895-1904)	за 1905 р.	за 1906 р.	за 1907 р.	за 1908 р.
На користь робітників . . .	27,1 ⁰ / ₀	23,7 ⁰ / ₀	35,4 ⁰ / ₀	16,2 ⁰ / ₀	14,1 ⁰ / ₀
Обоюльні уступки	19,5 ⁰ / ₀	46,9 ⁰ / ₀	31,1 ⁰ / ₀	26,1 ⁰ / ₀	17,0 ⁰ / ₀
На користь підприємців (проти робітників)	51,6 ⁰ / ₀	29,4 ⁰ / ₀	33,5 ⁰ / ₀	57,6 ⁰ / ₀	68,8 ⁰ / ₀

„Таблиця ся навіч показує, як згідно в числом робітників забастовщиків, починаючи в 1905 р. наслідки забастовок на користь робітників, цілком або почасти (компроміси) щороку зменшують ся, а навпаки зростають шанси капіталістів проти робітників. В 1905 р. процент робітників, що виграли забастовки, підскочив до нечуваної високости (70,6⁰/₀), яка рідко зустрічаєть ся в історії забастовок російських та закордонних; але потім робітники під впливом неприхильних обставин все частійше і частійше програють, так що в 1908 р. число робочих, що програли забастовки на користь підприємців, доходить 68,8⁰/₀; инакше сказати, успіх забастовок зміняв ся навпаки, порівнюючи в р. 1905“ (стр. 61—62). Забувши про причини занепаду забастовочного руху, які виставлено автором ранійше (стр. 4), він додає: „Отсі невдачі робітників без сумніву вплинули морально на дальше зменшеннє забастовочного руху після 1905 р. (стр. 62).

На прикінці мусимо висловити одну увагу що до тону, яким В. Е. Варвар оповідає в своїй праці про забастовки. Здавало ся б, що часи, коли голосно лунали „справедливі вимоги пролетаріята (стр. 4), коли російська промисловість переживала „пошесть забастовочного фанатизму“ (стр. 22), коли в’явилась „невідома до 1905 р. і несообразна по суті вимога — бастувати за кошт фабриканта“ (стр. 41) — стали здобутком історії і відноситись до них належить ся об’єктивно. Ся проста і зви-

чайна річ чужа авторови, бо він мало не на кожній сторінці виявляє „раздраженіє“ проти „возбужденія рабочихъ, весьма часто подъ вліяніємъ агітаціи, которое сосредоточивалось на излюбленномъ социалистическимъ лозунгъ 8-ми часового рабочего дня“ (стор. 41), та взагалі проти „програмово-соціалістичних вимог“ (стр. 45), то його дратує „общее возбужденіе массъ и полная безтолковщина движенія“ (стр. 59), або невдоволеній він в „овладѣвшаго массами організованнаго керівництва со стороны“ (стр. 48) і т. д. Зате він в незвичайною чемністю і відповідним респектом славословить „потерявшихъ голову предпринимателей“.

Я. Мішура.

Оцѣночно - Статистическій Отдѣлъ Харьковской Губернской Земской Управы. Статистическій Ежегодникъ, 1909 г. Изданіе Харьковской Губернской Земской Управы. Харьков, 1910, ст. 184+236+10 діаграм на окремих листах, ц. 1 р. 25 к.

Харківська земська статистика з кожним новим роком починає випускати все кращі й повніші статистичні збірники. Ще не пройшло повного року, від коли вийшов прекрасний збірник за 1908 рік, а перед нами вже лежить ще кращий і цікавіший збірник за минулий 1909 рік. Можна тільки дивуватись в тої невпинної працьовитости, яку проявляють харківські статистики, й, розумієть ся, треба їм бути за неї дуже вдячними, бо при тій недостатці віригідних статистичних відомостей, який паує в нас, сї збірники представляють надзвичайно цінний і корисний матеріал для кожного дослідника господарського життя нашого краю.

Докладно знайомити читача зі змістом рецензованого збірника в біжучій бібліографічній замітці нема ніякої змоги. Се вимагає окремої й досить великої студії, але знов таки присвячувати велику працю одному тільки річникови статистичного видання одної губернії, хоча б і української — на нашу думку, не варто. Є рація зібрати такий матеріал для кількох губерній і за певний період часу — хочаб за п'ятилітє — й тоді присвятити сьому матеріалови спеціальну розправу. Сподіваючись коли-небудь виконати сю працю, ми тут поки що скажемо лише кілька слів про те нове, що є в останнім збірнику харківського земства й чого не було в попередніх збірниках.

Статистичні збірники харківського земства, як і більшість статистичних видань інших українських земств, розпадають ся здебільшого на дві частини: текстову й числову. В першій частині звичайно містять ся кілька докладніших статей, кожда з яких детально освітлює один який небудь бік соціального життя губернії. Друга частина, органічно не звязана з першою, містить цілу низку статистичних таблиць, які освіт-

люють одними тільки числами по змові все господарське жите губернії. Тут не місце розводитись над тим, на скільки така система раціональна взагалі, але в данім випадку їй не можна відмовити в певній зручності й вигідности.

Отже останній збірник у своїм першім текстовім відділі дав три дуже цінні статі про сільсько-господарські товариства на Харківщині, про базарні ціни на продукти хліборобства на Харківщині й про врожай збіжжя й трав у 1909 р. тамже. Найцікавіша з сих статей, безперечно, перша. Насамперед, вона цікава тим, що се, на скільки нам відомо, перша проба української земської статистики дати описане нашого кооперативного руху, чи хоча-б одного якого небудь його боку. Полтавське земство в своїх календарях, правда, подавало деякі відомости про кооперативну справу, але то тільки про одні позичкові товариства, та й то, здаєть ся, не про всі, а тільки про станові („сословні“) й земські. А в друге, згадана статя дуже цікава й сама по собі, як перший докладний і цілком віригідний опис тих обставин, серед яких нашій сільській кооперації доводить ся розвиватись. Між иншим, статя ся, зважаючи на її великий інтерес, видана окремою брошурою (ц. 50 к.), й ми-б щиро порадили всім, кого цікавить кооперативне питанє, познайомитись з нею.

У цифровім відділі знаходимо теж багато нового й цікавого. Насамперед, сього року значно поповнено відділи сільсько-господарський і робітничий, а також наведено числові дані в двох цілком нових питаннях — про деякі побічні промисли селян і про базарні ціни на деякі продукти. У сільсько-господарськім відділі звертає на себе увагу дуже цікава таблиця, яка ілюструє, скільки зайвого хліба віддають селяне за харчовий хліб, позичений в обіцянку повернути натурою: виявляєть ся, що мало не до кожного пуда позиченого хліба селяне при повороті додають зайвих від 5 до 20 фунтів, що становить від 12·5 до 50% річно. В робітничім відділі цілком повно висвітлено заробіток майже всіх категорій сільсько-господарських робітників; шкода, одначе, що земська статистична реєстрація обмежуєть ся одними тільки відомостями про плату, а не збирає відомостей про число робітників і про умови їх праці.

Таблиці 42—50 знайомлять читача з становищем двох селянських побічних промислів — садівництва й огородництва — в Харківщині. Очевидно, статистичний відділ намірив ся рік за роком описати всі побічні промисли харківських селян: торік описано птахівництво, а сього року — згадані промисли. Розумієть ся, що й за се харківська статистика нічого, крім подяки, не заслуговує. Але й тут мусимо зауважити, що брак абсолютних відомостей значно обезцінює працю наших статистиків. Реєстрація „по числу відповідей“ має свої позитивні риси, але

основною її хибкою є те, що вона ніколи не дасть точно уявлення про дійсне становище даної справи.

Нарешті, в відділі базарних цін — се, очевидно, фактичні ілюстрації до уміщеної в першій розділі статі, — наведено відомости про ціни майже всіх хлібних і інших польових продуктів, що розводять ся й продають ся в Харківщині. При тім, відомости про ціни наведено не за один тільки останній рік, а й за все попереднє п'ятилітє 1904—1908 рр. Се дає змогу не тільки знайомитись з статикою цін, а й з їх динамікою.

Наприкінці мусимо знов підкреслити, що в земських статистичних виданнях пропадає дуже цінний статистичний матеріал. Велика се втрата для української суспільно-економічної науки, що сі видання вилежують ся на полицях земських архівів, припадають пиллом і гинуть під зубами мишей. Воно, звичайно, приватній особі трудно й добратись до сих видань, але трудно ще не значить — неможливо, й очевидно, що той, хто наважив ся-б „пилъ от хартій отряхнуть“ і познайомити ширші кола нашого громадянства з головнішим змістом сих видань, зробив би безперечно добре й корисне діло.

М. Гехтер.

Л. Яновська — Сучасне становище селянки-Українки. (Доклад прочитаний на 1-му Всерос. ж. з'їзді 12 грудня 1908 р.) (Рада, 1909, ч. 9 і 10). Авторка в широкім і цікавім фелетоні описує безвідраднє життя нашої селянки „в маленьку до станку“.

М. Гехтер — Причинок до психології 1906 року (Л.-Н.-Вістник 1909, IX, ст. 551—554). Автор розглядає споживанє горілки в Росії і на Україні в 1906 році і полемізує в урядовими товмачами зросту сього споживаня, котрі пояснювали се визвольним рухом. Проте від власних пояснень ухияєть ся, лишень доводить, що зріст споживаня горілки в указанім році став ся головно коштом міської, а не сільської людности.

С. Єфремов — З нашого життя. (Рада ч. 3—184). Публіцистичні нариси, в котрих автор. обговорює різні факти в українського життя.

С. Єфремов — Життя на Україні року 1908-го. (Рада ч. 1). Автор подає в своїй статі короткий перегляд подій і фактів в українського життя в Росії. Статя передрукована в ч. 7 „Руслана“.

Рожуд — Культурно-просвітний рух на Україні року 1908 (Рада ч. 1). В коротенькій замітці, котра торкаєть ся чомусь тільки України російської, обговорює автор справу в пам'ятником Шевченкови, діяльність „Просвіт“ і Київського Наукового Товариства. Статя передрукована в ч. 11 „Діла“ і 12 „Руслана“.

Л. Цегельський — З австрійської України. (ЛНВ. 1909, X, ст. 177—191 і XII, ст. 602—615). Ряд нарисів з життя австрійської України. Досить цікаві замітки автора на тему про галицько-українську політику, — тему, зрештою, докладно і основно розроблену проф. М. Грушевським.

М. Лозинський — Теократичні змагання на нашій ґрунті. (ЛНВ. X, ст. 119—132). Стаття присвячена клерикалізмови на ґрунті Галицької України. Автор одмічає цілі, які ставить собі клерикальний рух, способи, якими послуговуєть ся він для досягнення сих цілей і шкоду, яку робить клерикалізм нашій національній справі.

В. Гнатюк — З угорської Руси. (Буковина 1909, чч. 287 і 288). В двох широких фелетонах подано з деякими скороченнями ту частину передмови д. Гнатюка до XXV т. „Етнографічного Збірника“, в якій оповідає він про свою подорож по Угорській Україні.

Вол. Бабяк і Вол. Моравський — Вражіння з Угорської Руси. (Діло 1909, ч. 188 і 189). Автори — львівські студенти — оповідають про свій короткий побут на Угорській Україні. Вражіння їх сумні, як і кожного, хто відвідує сю країну суму і скорботи.

о. Й. Гродський — Положене Русинів в Босні. (Руслан 1909, чч. 232—251). Се трохи хаотично, безсистемно написаний нарис сумного становища українських переселенців в Галичині. Автор, що деякий час перебував у Босні, посланий для заспокоєння релігійних потреб Русинів, каже в досвіді, що „в Босні Русинам годі доробити ся хліба“.

В. Косоноцький — Релігійне питання в звязку з національним на Холмщині. (Рада, 1909 чч. 38 і 40). Автор подає огляд відносин на Холмщині, говорить про українську справу, католицизм та обрусіє в православ'їєм.

М. Мандрига — Російська Америка. (Рада, 1909, ч. 195). Се реферат з книжки „Приамурье“, виданої „Общевѣмською організацією“ в Москві р. 1909. Для нас ся книжка цікава тим, що знайомить нас з тим краєм, куди виселяють ся наші селяне з України. Тому й одмічає се реферат.

Ф. О—ч. — По Сибіру з ходаками. (З подорожі переселенського агента) (Рада, 1909, ч. 26). Автор з гуртом ходаків із Київщини побував аж на Амурі. В своїм фелетоні описує вражіння з подорожі, цікаві для нас тим, що малюють умови переїзду наших переселенців та землі, де вони осідають.

П. А. — Хто йде на переселення? (Рада, 1909, ч. 26). Рядом цифрових даних виказує автор мастковий стан наших переселенців

в Україні. Висновок: виселяють ся головним чином люди незаможні, справдешні бідаки. Статя написана на підставі матеріялу „Извѣстїй Областной Земской Переселенческой Организаци“ (ч. 9).

М. Гехтер — Переселенці в дорозі (Рада 1909, ч. 75). Невеличкий нарис яскраво малює сумну долю переселенців в дорозі, цікавий для нас в того боку, що все се малює долю переселенців і в Україні.

Д. Пісочинець — Переселенці в дорозі (по звідомленням переселенських агентів Харк. губ. Земства). (Рада 1909, чч. 219 і 222). Дуже і дуже сумне оповідане про бідуване наших переселенців в дорозі. Матеріал для сього оповіданя взяв автор в „Отчета харк. губ. земск. управы губ. зем. собранію очередной сессіи 1908 г. по переселенческому отдѣлу“.

Д. Пісочинець — Переселенська справа на Харківщині (Рада 1909, чч. 190 і 191). Автор подав в своїй досить цікавій статі скількість виходців з Харківщини за рр. 1885—1909, знайомить в причинами виселеня і мажковим станом переселенців і в становищем їх та потребами в дорозі „на нові гнізда“. Матеріал узяв автор в виданя харківської губ. земської управи „Переселеніе крестьянъ Харьковской губерні“. Вип. I (Харків 1908 р.).

М. Гехтер — Українське робітництво в 1908 р. (Рада, 1909, чч. 34 і 35). Д. Гехтер подав в своїй досить цікавій статі огляд життя і становища фабричних і інших робітників на Україні. Огляд сей, складений головно на підставі часописних відомостей (і російської і української преси), малює сумний стан робітництва.

М. Гехтер — Наші білі негри. (Рада, 1909, ч. 158. Статя трактує про становище сільсько-господарських робітників на Україні.

І. Огієнко — Нариси в духовного життя наших селян. IV. Українська самосвідомість наших селян. (Рада, 1909, ч. 125). З гори можна сказати, що ся самосвідомість досить слабка через темноту народню. Д. Огієнко зібрав цікаві ілюстрації що до сього.

А. Товкачевський — До становища сільської інтелігенції. (Укр. Хата, 1909, ч. 5, ст. 254—260). Автор говорить про пробудженя укр. села під впливом могутніх рухів кінця 1900 рр., про повстанє серед селянства своєї інтелігенції та про тяжке, самітне її становище в наших часах. Вкінці закликає укр. інтелігентів йти в своєю працею на село, там знайдуть вони собі щирих прихильників і помічників серед „свідомих“ селян. Статя не визначаєть ся ніякими достоїнствами.

П. А. — „Куца“ медицина. (Рада, 1909, ч. 254). Автор говорить про стан земської лікарської допомоги на Київщині та її недостачі.

Стефан Ковалів — Борислав. (Буковина 1909, ч. 183, 185, 190). В своїх фелетонах подає автор „історію галицької Содоми“, себто історію розвитку нафтової справи в Бориславі, те лихо, яке ся справа зробила місцевим селянам, той визиск і жостокосердність, які проявляли різні підприємці — гешефтмахери, головно Жида.

о. Д. Щербаківський — До заведення земства в Донщині. (Рада, 1909, ч. 234). Сумний стан народного шкільництва на Донщині і впливаюча з того страшна темнота укр. селян, являють ся, на думку автора, найбільшим доводом в користь запровадження в краю земства.

А. А—ко. — Соціалістичні організації на Україні: І. Українська соціал-демократична робітничка партія. (Праця, 1909, ст. 23—34). Зазначаємо сю статю д. А. А—ка. Вона являєть ся важним причинком до історії української соц. демократії в Росії. Але тільки причинком, бо автор дав тут не історію партії, а тільки зазначив головніші моменти в розвитку партії та зібрав разом важніші революції партійних з'їздів і конференцій. В другій своїй статі („Праця“, ч. 2—3) д. А—ко оповідає про „Спілку“.

М. Лозинський — З'їзд української соціально-демократичної партії. (Рада, 1909, ч. 54). Ся статя цікава для нас деякими увагами автора до історії повстання української соціал-демократії в Галичині.

В. Садовський — Культурна робота. (Слово, 1909 ч. 3—5). Цікава статя, в котрій автор, виходячи з марксієвського погляду, розглядає питанє культурної роботи серед українського народу. Автор каже, що лиш утворючи мійську культуру, ми Українці зможемо забезпечити себе від впливу мійської російської культури, зможемо сотворити своє широке національне жите; міцну і пишну нац. культуру можна збудувати лиш на робітництві, тому автор і кличе до праці серед робітництва.

М. Ч. — Національно-культурна праця і робітничий клас (Слово, 1909, ч. 14—16). Се відповідь на статю д. В. Садовського, Культурна робота. Не згоджуючись в багатьома поглядами критикованого автора, д. М. Ч. розвиває свої думки і вказує, що і як треба укр. марксістам робити на нац.-культурнім полі в наших часах. Статя дуже цікава.

В. Садовський — Ще раз про культурну роботу. (Слово, 1909, ч. 19—20) Автор, обороняючись від критики д. М. Ч., обстоює свої погляди, висловлені в ч. 3—5 „Слова“.

М. Лозинський — Сучасне москвофільство. (З австрійської України). (Л.-Н.-Вістник, 1909, VI, ст. 190—197). Автор оповідає про москвофільство в Галичині в останніх роках, розкриває перед чи-

татами його суть, говорить про його тактику і діяльність, про „течії“ в ньому, про його відносини до українства.

В. Білоцерківець — Сучасне москвофільство в Галичині. (Слово, 1909, ч. 22—23). Автор, користуючись писаннями самих москвофілів, характеризує обі течії — молодшу і старшу — серед сучасних москвофілів у Галичині, далі пробує вияснити суть москвофільства і причини, які його сплджують і піддержують. Статя нескінчена через застановлене часописи.

М. Лозинський — Серед галицьких москвофілів (Рада, 1909, ч. 264 і 265). В своїй цікавій статі подає д. Лозинський докладний огляд новітніх фактів і течій серед сучасного москвофільства в Галичині.

Українець в Росії. — Відповідь „Галичанинови“ і його „галицко-рускому юношѣ“ (Діло, 1909, ч. 21 і 22). Автор збиває обрусительні докази ніби „від науки“ одного з галицьких молодших москвофільських „писателів“ д. С. Бендасюка, доводить їх нестійність як раз з погляду правдивої науки і живого життя.

Др. Ст. Баран — Фундація русько-народний інститут „Народний Дім“ у Львові (Діло, 1909, ч. 196). Автор оповідає про заложене сеї фундації, про те, яким чином опинила ся вона в руках москвофілів, та про заходи Українців одібрати її.

Академик Ф. Корш про українство (Рада, 1909, ч. 152). Се переповідка в N 149 „Голоса Москви“ статі шан. академіка „Нѣчто объ украинствѣ“ (къ вопросу о видѣленіи Холмщины). Вихідною точкою послужила авторові книжка О. Білоусенка, Холмська справа; спочувавучи Українцям д. Корш вважає шкідливим виділене Холмщини як раз для інтересів українства. Єдиний спосіб — не ятрити рани, не роздмухувати релігійних пристрастей. Автор накликає уряд залишити свою антиукраїнську політику і допомогати розвіткови укр. самовідомости на Холмщині.

Ф. Корш. — Суд проф. Филевича (Рада, 1909, ч. 116). Се переклад статі шан. академіка в „Рѣчи“ (ч. 135). Автор стає в обороні українства від напастей „истинно-русского“ проф. И. Филевича в ч. 11899 „Новаго Времени“ („Славянскія замѣтки. Неославизмъ. Австро-славизмъ“).

М. Сріблянський — Поміж сусідами. I. Українство і Великоруси (Укр. Хата, ч. 2, ст. 91—100). Автор гуртує факти негативного відношеня до укр. руху з боку „наших історично-сучасних сусідів“. Багато винна рос. інтелігенція за свій централізм і невідоме обрусительство. Але й автор часто несправедливий, валючи з хворої го-

лови на вдорову, в суміш ставляючи факти різної категорії та ставляючи чорносотенців поруч з поступовими кругами.

М. Шаповалів — Українство і російська культура (Будучність, ч. 1, ст. 11—13). Автор накликає укр. інтелігенцію покинути позицію між двома стільцями і пересісти на свій національний, себто зректи ся російської культури. Статя поверхова і не має жадного значіння.

К. — Общеруська інтелігенція на Україні (Укр. Хата, ч. 9, ст. 489—497, ч. 10, ст. 540—552). Автор говорить про хиби обрусілої інтелігенції на Україні, її байдужість до правдивих івтересів укр. люду, а часто й ворожість їм. Спиняєть ся автор і взагалі на шкідливих наслідках обрусіння. Думки автора не нові, але ніколи не вадить їх пригадувати, лишень не треба обмежатись сим, а працювати самому і кликати до праці тих, хто може і хоче чути.

Василько — Сміливість думки (Н. Г. Чернишевський) (Рада 1909, ч. 158). Автор розбирає в своїм фелетоні відношенє відомого російського письменника до українського питаня. Статя може служити доповненєм брошури д. І. Кривецького про Бєлінського.

Памяти М. Г. Чернишевського (Рада 1909, ч. 235). Статя з нагоди 25-их роковин смерти видатного російського письменника подає його біографію і огляд відносин його до української справи, доповнюючи в дечім статю д. Василька в ч. 158.

Василько — Національна свідомість і літературні симпатії (Рада 1909, ч. 168). В своїм фелетоні д. Василько говорить про відносини до українства покійного московського профєсора Миколи Стороженка.

Novus — Єврейська справа і українські течії (Слово, 1909, ч. 5—7). Автор розглядає голоси укр. преси („Рідного краю“ і „Ради“) в жидівській справі, критикує їх і висловлює свій погляд, як повинно укр. робітництво ставити ся до жидівської справи.

М. Кутовий — Німці-колоністи на Вкраїні (Рідний край, 1909, ч. 35, ст. 4—5, ч. 37, ст. 10—12). Автор, що довго жив на Катеринославщині, добре придивив ся до житя колоністів і тепер оповідає про їх побут та добрий їх вплив на українське населеннє. В. Д.

L. Rzeszowski — Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens. Eine ethnographische Skizze (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1908, V—VI, ст. 178—199). Короткі замітки про німецьку людність Білої, Липника, Альцена і Вілямовиць з пробами діялекту і 11 народними піснями. Замітки, хоч надто скупі і недокладні, дають яке-таке понятє про стан і етнографічний

образ німецьких колоній в західній Галичині, які виставлені на польонізацію і по думці автора упадають. Польський вплив видно дійсно і в мові і в деяких звичаях. *З. К.*

Ю. Сірий — Український театр в Києві в 1908/9 рр. (Л.-Н.-В., V ст. 359—364). Автор спинається тільки на виставах Садовського, говорить про гру артистів, про репертуар і справу оновлення його. Ся справа, на думку автора, цілком в руках суспільности, тим часом як раз київська публіка не піддержала заходів д. Садовського коло такого оновлення.

М. Грушевський — Наша Школа (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 1—5). Автор у сій вступній до нового журналу статі підносить вагу національної школи. „Створення національної школи являється одною в найсильніших запорок національного відродження — говорить він — а утрата національної школи, заміна її школою чужеродною в XVIII—XIX в. була безсумнівно одною з видатніших причин упадку національного життя в українських землях“. І в дальших рядках автор коротко, але докладно доводить шкоду чужої школи. В Росії наш нарід і досі позбавлений своєї школи. В Австрії обставини змінилися на ліпше. Елементи своєї школи укр. нарід тут уже має. Треба лише дбати про їх поширення, поглиблення, очищення. Спинившись коротенько на акції укр. суспільности в Галичині в шкільній справі, на організаційній роботі коло народного шкільництва, автор переходить до справи середнього шкільництва та до „Учительської Громади“, завязаної в інтересах піднесення нашої середньої школи та гуртування її учительських сил. Статя кінчить ся переглядом цілей і завдань „Нашої Школи“, нового органу згаданої Громади.

Квестіонар для збирання матеріалів до розслідування і потреб нашого шкільництва та публичного виховання (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 169—176). В сій анкеті просить Головний Відділ тов. „Учит. Громада“ своїх членів подати йому відповіді про: число і класифікацію учеників, життя їх, про учителів і науку, підручники і пляни науки, про утраквізм, а також подати „історичні розсліди“ (історичний розвій закладу, статистику учеників від його початку і т. д.). Відповіді на поставлені запитання повинні дати багатий матеріал для історії і сучасного стану нашого шкільництва.

Ю. Будяк — Записки учителя (1899—1906) (Л.-Н. В., 1909, IV, VI, VIII, IX). Записки сі незвичайно цікаві. Автор був народним учителем по різних школах (земських, церковних, міністерських). Яскравими фарбами малює в своїх споминах він формалізм, бездушність, відчуженість школи від народу, її обрусительство. Для будучого історика

шкільництва на Україні записки сі будуть конче потрібні, як живий „людський документ“.

П. Капельгородський — Як я учив ся в початковій школі? (До історії народної школи на Україні). (Руслан, чч. 248—250). Яскравий малюнок русифікаторської школи. Передруковано в „Ради“.

С. Палій — З учителювання на селі (Рада, 1909 ч. 175). Се безпретенціональні замітки сільського вчителя про невідрадне становище школи на Україні російській.

П. Щ. — Початкова народня освіта на Київщині в р. 1907 (Рада, 1909, ч. 250). Се докладний реферат про сумний стан народного шкільництва на Київщині на підставі виданого кнївською губ. земською управою „Обзора начального народного образования въ кievской губ. за 1907 г.“ Автор наводить число шкіл в губернії і по окремих повітам, число дітей шкільного віку і число учеників з поміж них (загалом і хлопців та дівчат окремо), подає число учителів (і учительок), говорить про їх освіту, їх плату, про видатки на утримуване з боку земства, уряду то що.

Ів. Дубенець — Народня освіта на Полтавщині 1907—1908 шкільного року (Рада, 1909 ч. 209). Автор подає докладний реферат про стан народного шкільництва в Полт. губ. в 1907/8 р. на підставі виданого педагогічним бюро при полт. губ. земській Управі „Очерка положения народного образования въ Полтавской губ. за 1907—1908 учебный годъ“ (Полтава, 1909).

Ів. Дубенець — Народні бібліотеки на Полтавщині 1907—1908 шкільного року (Рада, 1909, ч. 214). Автор говорить про розвій бібліотек, їх число, скількисть томів у них та почитність книжок. Високе місце займає в попиті українська література, не вважаючи на всі неприхильні умови (вона, напр., представлена в бібліотеках значно гірше, як російська).

П. А. — „Куца“ освіта (Рада, 1909, ч. 242). Автор подає огляд просвітної діяльності подільського земства на підставі звітності того земства за рр. 1905—1908. Заголовок статі виразно вказує на стан і успішність тої діяльності.

Др. О. Каднер — Про національний проблем в школі (Учитель, 1909, ч. 14—15, стор. 213—216). Се переклад в чеської „Volna Škola“. Статя присвячена питанню націоналізації школи. Передрукувала її „Буковина“ в ч. 211.

А. Свобода — Вихованє патріотичне і національне (Учитель, 1909, ч. 16—17, стор. 237—240). Се переклад в чеських „Pedagogické Rozhledy“. Вважаючи найважнішою основою вихованя —

природність його, автор каже, що національне виховане є в повнім значіно слова реалізацією природного вихованя. Статя може служити доповненням статі д-ра Каднера.

К. Чайківський — Наука моралі в школах (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 112—124). Автор обстоює потребу викладаня в школі основ моралі як окремого світського предмету, не звязаного з релігією. В своїй статі він подав перегляд поглядів на науку моралі, які були висловлені 1908 р. на 1-ім всесвітнім конгресі, посвяченім сій науці. Статя д. Чайківського ще не скінчена. В тій часті, яку маємо, йде мова про „потребу окремої науки моралі“ (moral instruction), про „мораль і релігію, як предмети шкільної науки“, про систематичне і принагідне научане моралі.

Л. Сальо — Наука німецької мови в середніх школах і підручники до неї (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 98—111). Спочатку автор подає коротенький історичний перегляд розвою науки німецької мови в галицьких гімназіях від р. 1868, далі переходить до новіших часів, котрі ділить на дві ери відповідно панованю певних підручників, розглядає ті підручники, нарешті висловлює свій погляд на справу.

Др. В. Левицький — До реформи науки математики в середніх школах (Наша Школа, I—II, ст. 62—67). Автор вказує на потребу зміни навчаня математики і звертає увагу учителів на підручник „батька реформи науки математики у Франції“ Жіля Таннері.

Др. І. Копач — Новий австрійський „Нормальний план науки для гімназій“ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 14—32; III—IV, ст. 24—77). 20 марта 1909 р. видано новий план науки в гімназіях Австрії. Др. Копач, обговорюючи його, подає спершу погляди різних людей на науку в загально-просвітній школі, далі говорить про організацію сеї науки в Німеччині і нарешті точка за точкою переходить новий план науки, уложений для галицьких гімназій на основі міністерського розпорядку Радою шкільною краювою. Міркуваня автора аж надто густо пересипані цитатами з різних книжок.

Г. Бобяк — Кілька слів про наш гімназійний утравізм (Руслан, чч. 94—100). Автор розбирає шкідливість утравістичної школи, так улюбленої галицько-польськими верховодами, з погляду дидактично-педагогічного. Він каже, що „утравізм є абсурдом дидактичним, є абсурдом педагогічним“ і уарґументовує сей погляд.

А. Крушельницький — Українські підручники в середніх школах у Галичині (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 78—90). Автор спиняєть ся на хибях існуючих до тепер підручників з боку

мови, змісту і звагалі відповідности до потреб укр. суспільности на сїм полі. Статя цікава, але уложена трохи розкидано: автор перекауючи розмови про підручники в коломиїській філії „Учит. Громади“, не схотїв чомусь краще їх систематизувати, а in studo подав замітки ріжних педагогів, чому й виїшли деякі повторюваня і непрворість пляну.

Др. М. Кордуба — Українські підручники в середніх школах на Буковині (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 91—97). В невідрадних відносинах находить ся справа укр. підручників і на зеленій Буковині. Др. Кордуба, росповівши, що зроблено на сїм полі доброго і які є хиби, закінчує бажанем, аби підручники шкільні були спільні для обох укр. країв — Галичини і Буковини. Підчеркує др. Кордуба потребу підручників оригінальних.

Меморіал Головного Відїлу Тов. „Учительська Громада“ у Львові, внесений до Галицького Соїму в справі утравкізму (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 10—17). З поводу глухих чуток про намірену утравкістичну політику краюї шкільної ради товаристо укр. учителїв середніх шкіл внесло до соїму меморіал, в котрім спинившись на фїрмальній сторонї утравкізму — пониженю укр. мови супроти польської, бо число годин, яке припадає на науку предметів в польській мові переважає число годин в українській, а урядова мова також польська, — переходить до розгляду шкідливости утравкізму з погляду педагогічного і національного та кінчить домаганем від соїму: 1) не піддержувати на дальше утравкізму, 2) перемінити існуючі рівнорядні утравкістичні класи при гімназіях у Бережанах і Стрию на самостійні гімназії в укр. викладовою мовою і 3) перемінити всі утравкістичні учительські семінарії на семінарії в укр. викладовою мовою для всіх предметів.

Педагог — Наша відповідь (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 1—9). В статї йде мова про справовданє, яке предложила галицька краюва шкільна рада краювому відїлові з нагоди торічної ухвали краювого соїму: „щоби в пропозиціях дотично нових середніх шкіл узгляднити потреби обох народностей“. Автор звертає увагу укр. суспільности на становище, яке заняла в сїм справовданю шкільна рада супроти потреб укр. суспільности на полі середнього шкільництва. А саме рада стремить до того, аби не допустити до заложєня української гімназії там, де нема польської, ба навіть більше — з цілого справовданя недвозначно показуєть ся укрити в ньому провідна думка тої політики, якої хоче тримати ся рада на будуче: не допустити до заснованя нових самостійних гімназій, а існуючі перемінити на утравкістичні. Д. Педагог витягає на денне світло укриті думки і дає їм належну відпираву. Вкінці

автор підносить постулат цілої нашої суспільности: розділ шкільної ради на дві автономні секції — українську і польську та віддане укр. шкільних справ самим тільки Українцям.

А. Алиськевич — Стан і вигляди приватних шкіл Рус. Тов. Пед. в 1909/10 р. (Учитель, ч. 24, ст. 374—376). Автор, вказавши на вагу сих шкіл і вичисливши видатки товариства на них (дефіцит обчислює він на 10.000 К.), закликає суспільність до підмоги.

Наукове Товариство ім. Шевченка в 1908 р. (Діло, 1909, ч. 100—101). Стаття докладно знаємить (за справозданнем Виділу) в діяльність Наук. Товариства в 1908 р. Аналогічні статі в Раді ч. 121 і Руслані ч. 104—5.

Загальні збори „Наукового Товариства імени Шевченка“ (Діло, 1909, ч. 105). Стаття оповідає про перебіг зборів і знаємить нас в промовою голови, проф. М. Грушевського.

В. Лікаренко — Бібліотека Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові і наш обов'язок національний (Рада, ч. 220). Автор горячо закликає до завомагання бібліотеці і музею нашого товариства через надсиланє книжок та інших потрібних річей.

М. Возняк — Українське Наук. Товариство в Києві (Діло, 1909, ч. 103). Представивши коротенько огляд укр. наукових змагань в Росії, кінчаючи „К. Стар.“ і „Україною“, автор переходить до новозаснованого в Києві „Укр. Наук. Товариства“. Стаття має інформаційний характер.

Хроніка „Українського Наукового Товариства в Києві“ за р. 1908 (Зап. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 153—158). В сій коротенькій хроніці подано потрібні відомости про жите товариства в 1908 р., про склад т—ва, число членів, загальні збори, засідання ради і наукову роботу його секцій і комісій.

В. К—й — Діяльність київського українського Наукового Товариства в 1908 р. (Рада, ч. 4). Автор подає огляд жита і діяльности молодої української наукової інституції в Києві за перший рік існування, на підставі справоздання Товариства. Передр. в Ділі ч. 14.

Київське Наукове Товариство (Рада, ч. 273). Тут подано справозданє в засідання фільольогічної секції т—ва, на котрім проф. В. Перетц прочитав свій реферат „Становище української мови серед інших“. Референт спинив ся спершу на питаню, що таке мова, потім перейшов до укр. мови, вияснив становище серед славянських, відносини до російської, говорив про розвій укр. літературної мови та

встановив ся на „кованости“ мови. На думку проф. Перетца розвій укр. мови взагалі відбував ся органічно, чого не можна сказати про російську, де лишило ся багато скаменіlostей. Зміст реферату переказано в замітці досить повно.

Відовва київ. укр. наукового товариства (Рада, ч. 44). Се відовва медичної секції згаданого товариства в справі збирання між народом термінів дотичних медицини і споріднених з нею наук.

З життя українського клубу в Києві (Рада, ч. 108). В замітці під таким наголовком подано докладне звідомлене про реферат д. С. Шелухина, читаний в укр. клубі в Києві. Тема реферату — німецька колонізація на Херсонщині. Д. Шелухин представив історію сеї колонізації. Замітка досить широко переказує інтересний реферат.

В київському українському клубі (Рада, чч. 222, 227, 229, 268, 269 і 275). В київському укр. клубі нероз уряджують ся різні відчити. Про деякі з них, які мають ширший інтерес, і хочемо ми згадати тим більше, що „Рада“ в кількох числах під вище наведеним титулом подає докладний переказ тих рефератів.

Отже в ч. 222 переказано реферат д. С. Шелухина: Україна, її походження і зміст, в котрім вияснено значіне назви „Русь“, а також простежена назва „Україна“ від найдавнішніх часів. Вкінці д. Шелухин зазначає, що назва „Україна“ відповідає всім вимогам сучасної науки (?) і практичного життя. Наші предки кровю її оросили і ми не маємо ні потреби, ні радії зрікати ся їх спадку. Замітка передрукована в ч. 226 „Руслана“.

В ч. 227 переказано реферат проф. Д. Яворницького: „Південно-західне козацтво перед судом історії“. Д. Яворницький полемізував головно з покійним Соловєвим і доводив, що українське козацтво було чинником поступовим, що в історії має воно величезне значіне. Словом, реферат був повною апольогією козацтва. Дивує нас тільки застаріла назва реферату, що пахне давно пережитим українофільством. Замітка передрукована в ч. 229 „Руслана“ („Наука, штука і література“).

Другий реферат проф. Д. Яворницького переказано в ч. 229 „Ради“ (а за нею і „Русланом“ в ч. 233 у відділі „Наука, штука і література“). Референт дав короткий нарис життя на Запорожю. Він розповів про географію Запорожя, адміністративний поділ, земельне питане у Запорожців, внутрішнє життє Січи, склад її, управу, про зброю Січову, про освіту серед козацтва.

В чч. 268 і 269 переказано реферат д. М. Ловинського про культурно-національний розвиток українського народу в Галичині. В першій частині розповідаєть ся про історію і сучасний стан українського на-

роду в Галичині, в другій розглянено процес творення партій українських. Загальний висновок — в Галичині укр. наріч становить вже націю.

В ч. 275 подано зміст реферату д. Корчак-Чепурковського: Останні твори Винниченка з погляду соціальної гігієни. Автор високо ставить д. Винниченка за те, що він щиро і сміливо порушив питання полового життя в своїх драмах, хоча й не закриває очий на кепське нераз освітлене та переборщене під сим оглядом у Винниченка.

Др. І. Раковський — Засноване Товариства „Учительська Громада“ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 6—10). Автор подає огляд змагань учителів нижчих і середніх шкіл в Галичині до організації, ширше спиняючись на „Учительській Громаді“, котра поставила своїм завданням піднесенє рідного шкільництва до того ступня, на яким стоїть воно в інших культурних народів.

В. Кмицикевич — Засноване товариства учителів висших шкіл ім. Сковороди в Чернівцях (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 18—23). Подавши спочатку коротенький огляд становища укр. шкільництва на Буковині від часів прилученя її до Австрії, автор переходить до організаційних змагань буковинської укр. суспільности („Руська Бесіда“) взагалі, а учительства особіна: про гуртованє спочатку в загально кравім товаристві разом з учителями інших націй, про повстанє т—ва „Руської Школи“ (в останніх часах переініла вона назву на „Українська Школа“), яке згуртувало всіх учителів висших і висших шкіл. Але зі зростом завойовань Українців на полі середнього шкільництва виникла потреба в самостійнім т—ві для учителів середніх шкіл, тим більше, що кравє німецьке т—во „Bukowiner Mittels-Schule“ не могло задовольнити потреб Українців, бо й не розуміло їх. Отже укр. учителі середніх шкіл поволі приходять до думки заснувати своє т—во. Спершу відбувались сходини приватні, вкінці з приватного кружка виникло з початком 1908 р. „Т—во ім. Сковороди“.

Василько — Одеська „Просвіта“ в 1908 році (Рада, 1909, ч. 4). Фелстон д. Василька присвячений огляду діяльности одеської „Просвіти“.

П. — В Катеринославській „Просвіті“ (Рада 1909, ч. 29). Се досить докладне справозданє з відчиту д. Липковського: Українська мова, яко спосіб початкової освіти. Прелєгент вказував на велику вагу рідної мови в научаню і спиняв ся на сучаснім суінім становищі укр. школи в Росії.

П. Стебницький — Десять літ (Рада 1909, ч. 154). Се короткий огляд життя і діяльности першого українського просвітного това-

риства в Росії, передрукований в справозданя „Благотворительнаго Общества изданія общепользовыхъ и дешовыхъ книгъ“. Передр. в Ділі ч. 161—2.

Звіт тов. „Сила“ за 1908 рік (Діло, 1909, ч. 14). В коротенькій замітці знайомить часопись з діяльністю недавно (в кінці 1907 р.) заложеного товариства „руських слуг і зарібників у Львові“, на підставі справозданя сього товариства.

Звіт з діяльності „Львівського Бонна“ за адміністраційний рік 1908/9 (Руслан 1909, чч. 254 і 255). Досить повний огляд діяльності українського музичного т—ва у Львові.

Ст. Колесник — Українські просвітні і економічні тов. в Галичині (Укр. Хата, ч. 7—8, ст. 440—445). Автор подає коротенькі відомости про розвиток, сучасне становище і діяльність т—ва „Просвіта“ у Львові.

К. Ш. — Наукові змагання нашої академічної молодіжи в Петербурзі (Рада 1909, ч. 63). Автор оповідає про кружок українознавства при сіб. університеті і його діяльність. Кружок сей вже виховав кілька молодих початкуючих наукових сил.

Т. — В товаристві українознавства (Рада 1909, ч. 213). Коротеньке справоздане про діяльність укр. студ. т—ва при сіб. університеті за 1908—1909 акад. рік.

Василько — Віденська „Січ“ (Рада 1909, ч. 212). Коротенька історія укр. студентського т—ва у Відні, зладжена на підставі ювілейного альманаху „Січ“ („Січ“. Альманах в память 40-х роковин основання т—ва „Січ“ у Відні, Львів, 1908).

П. Оправхата — Із життя Українців на чужині (Лист в Баку) (Рідний край, 1909, ч. 29—34). В своїй цікавій дописі автор оповідає про жите укр. товариства „Просвіта“ в Баку та про відносини до неї і між собою різних груп тамошніх Українців. *В. Дорошенко.*

Некрологія¹⁾.

М. Грушевський — Вол. Антонович, основні ідеї його творчости і діяльності (Зап. Наук. Тов. в Києві, кн. III, стр. 5—14). В своїй статі автор вияснює „ті провідні ідеї, які переходили через наукову і суспільну діяльність покійного історика і дають ключ для зрозуміння його наукової творчости — її вихідних точок, її напрямів, її виводів“.

¹⁾ З українських часописей за р. 1909. Статі вицислені в алфавітнім порядку осіб, котрим присвячені.

Ф. Матушевський — В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії (Рада 1909, ч. 70—71 і особно). Користуючись даними автобіографії, друкованої в „Л.-Н. В.“, малює автор постать покійного історика і той процес, яким дійшов він до української національної свідомости, — процес відставання від традицій та прищеплювання ідей цілком супротивних і ворожих сим традиціям. А що автобіографія не дає відповіді (вона восталась не викінчена), що викликало сей процес, то д. Матушевський переходить у другій частині статі до огляду ідейних течій серед польського громадянства, які могли мати вплив на молодого хлопця, та спинаєть ся на польськім українофільстві.

Г. Павлуцький — В. Антонович як археолог (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 15—22). Автор розглядає працю Антоновича на полі археології. Заслуги покійного, як українського археолога, величезні — він був батьком укр. археології, сотворив її. Прикметами Антоновича, як археолога — автор вважає рідку совісність, об'єктивну безсторонність, брак передвзятости.

А. Лобода — Праці Антоновича по етнографії та літературі (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 23—28). Автор розглядає критичні ровідаки покійного історика про роман Сенквича „Огнем та мечем“, про історичний зміст творів Шевченка, етнографічну працю про чарівництво (друкована в „Трудах“ експедиції Чубинського, а в укр. перекладі в „Літ.-наук. бібл. Вид. Спілки“), на прикінці спинаєть ся на праці Антоновича, яко співредактора „Историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа“.

Ів. Стешенко — Антонович як суспільний діяч (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 29—32). Коротенька промова д. Стешенка опріч загальників не дає нічого. Автор високо підносить Антоновича, як суспільного діяча, говорить, що заслуги його неоцінені, що все сучасне українство виховало ся під впливом покійника, але фактів не наводить. Нам здаєть ся, що настав вже час об'єктивно-критично подивитись на діяльність Антоновича і показати справдешні його заслуги і помилки. На жаль, промова д. Стешенка не дає нам такої історично-критичної оцінки суспільної діяльности покійника. Се панегірик, не більше.

П. Б. — В. Б. Антонович (Укр. Хата 1909, ч. 7—8, ст. 366—372). Коротка біографія і оцінка значія покійного історика. Самостійного значія статя д. П. Б. немає, бо нового він не дає нічого, а старого не вичерпав дуже багато. Се звичайна ювілейна вгадка, повна похвал для покійного. Автор не мало покористував ся статєю проф. Грушевського в III кн. „Київських Записок“. Він то цитує її, то переказує своїми словами. До статі додано портрет Антоновича.

Микола Аркас (Рада 1909, ч. 61). Коротенький некрольоґ відомого укр. діяча і автора популярної історії України. Передруковано в Ділі ч. 60 і в Руслані ч. 62. Доповненням цього некрольоґу являють ся статі, друковані таки в Раді: П. Недолі, Смерть і похорон М. Аркаса, ч. 64 і статя Останні дні М. Аркаса, ч. 65.

В. Доманицький — Памяти Миколи Аркаса (Рада, ч. 66). Тепла вгадка про помершого українського діяча та про його заслуги коло української справи. Передр. в Ділі ч. 74.

М. Аркас (некрольоґ) (Укр. Хата 1909, ч. 2, ст. 88—90). Невеличкий некрольоґ. До статі додано портрет покійного.

М. Лозинський — Казимір Бадені (Рада 1909, ч. 153). В досить просторій статі автор подає некрольоґ відомого польського діяча, що відіграв таку ролю в житю укр. суспільности в Галичині, і оповідає про польсько-українські відносини в Галичині за часів Баденього.

Казимир ґр. Бадені (Руслан 1909, ч. 143). Коротенький некрольоґ.

М. Вороний — Микола Вербицький (Укр. Хата 1909, ч. 10, ст. 509—512). Коротенький некрольоґ одного з укр. поетів і діячів 60-х років, що помер в кінці мин. року. В своїй замітці д. Вороний подає влучну характеристику старого українофільства.

Хв. Вовк — Памяти М. А. Вербицького (Рада 1909, ч. 282). Коротенькі спомини.

М. Лозинський — Граф Войцех Дзедушицький (Рада 1909, ч. 61). Посмертна вгадка про відомого галицько-польського політика.

М. Лозинський — Богдан Дідицький (Рада 1909, ч. 9). В своїй „посмертній вгадці“ автор подає досить широкий некрольоґ відомого москвофільського поета і діяча, роблячи коротку характеристику його діяльности. Ідентична статя тогож автора в Ділі, ч. 14.

Ів. Дошівник — Володимир Карбулицький (Буковина 1909, ч. 56). Автор в своїм фелетоні подає коротенький некрольоґ і огляд літературної діяльности молодого буковинського поета передчасно помершого.

С. Єфремов — Раз добром налите серце... В роковини смерти Карпенка-Карого (Рада, 1909, ч. 198). Коротенька характеристика покійного нашого драматурґа.

Е. Чикаленко — І. К. Тобилевич (Карпенко Карий). Сторінка з споминів (Рада 1909, ч. 198). Автор оповідає про пер-

ший період своєї знайомості з покійним драматургом (в рр. 1875—1881). Стата невеличка, справжня „сторінка“, але дає дещо до біографії небіжчика.

І. Ем. Левицький — Др. Ярослав Булачковський (Економіст 1909, ч. 9, ст. 1—3). Докладний нарис життя і діяльності недавно помершого визначного діяча на економічному полі галицької України.

А. Вечерницький — Ф. В. Левицький (Рада 1909, ч. 280). Автор подає характеристику таланту відомого артиста і огляд його життя та сценічної діяльності.

М. О. Русов (Рада 1909, ч. 45). Коротенький некрольоґ передчасно помершого молодого українського вченого. Передрукований в Руславі ч. 47.

М. Лозинський — Денис Січинський (Рада 1909, ч. 111). Автор подає коротенький некрольоґ відомого галицько-українського музикана. *В. Дорошенко.*

Видання й статі, ширше обговорені в с'їм томі:

Наукова хроніка.

Македонія — Археологическое путешествие. Н. П. Кондакова, 1909.

Історія політична і культурна до поч. XVII в.

Труды В. Г. Васильевского, издание Им. Академии наук, I—II, 1908—1909.

H. Chodynicki — Sejmiki ziem ruskich w wieku XV, 1906.

J. Fijałek — Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność, 1909.

М. Любавский — Отзывъ о сочиненіи А. В. Стороженка: Стефанъ Баторій и дѣлпровскіе козаки, 1909.

Історія політична і культурна XVII—XIX в.

П. Жуковичъ — Козацкій погромъ и Куруковскій договоръ 1625 года, 1909.

— Первый польскій сеймъ послѣ Куруковскаго разгрома казаквъ, 1909.

Z czasów wojen kozackich. Przyczynki do dziejów z lat 1648—1655, IX, 1909.

С. Бѣлокуровъ — Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7165—7183 гг., 1908.

S. Askenazy — Galicya a Węgry, 1910.

Ф. Свистунъ — Акты бережанской Рады русской 1848—1849 гг., 1909.

Fr. Starowieyski — Polacy we „Wzmocnionej Radzie Państwa“ 1860 roku, 1909.

- A. Winiarz — Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie, 1910.
 — Archiwum Namiestnictwa we Lwowie, 1909.
 K. Hartleb — Stosunki Kalwinów polskich z gminą szwajcarską, 1910.

М о в а.

- В. Поржезинскій — Введеніє въ языковѣдѣніє, 1910.
 А. Шахматовъ — А. Крымскій: Украинская грамматика, 1907—8.
 І. Огієнко — Двійне число в українській мові, 1910.
 П. Копко — Исслѣдованіє о языкѣ „Бесѣдъ на Евангелія“ (св. Григорія Великаго папы римскаго), 1909.
 Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Jagić-Festschrift), 1908.

Л і т е р а т у р а.

- В. Перетцъ — Новые труды по источниковѣденію древне-русской литературы и палеографіи, 1909.
 В. Преображенскій — Славянорусскій Скитскій Патерикъ, 1909.
 А. Croiset v. d. Кор — Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke, 1908.
 Н. Поповъ — Собраніє рукописей московскаго Симонова монастыря, 1910.
 А. Петровъ — Рукописные матеріалы о А. Петрушевича, 1910.
 R. Abicht — Das Alphabet Chrahbs, 1909.

Житє суспільне і культурне.

- В. Варваръ -- Статистика етачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за трехлѣтіє 1906—1908 гг., 1910.
 Одѣбночно-Статистическій Отдѣлъ Харьковской Губернской Земской Управы, 1910.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки :

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0 40
” Чари на Україні	0 45
Барвінський В. Досліди в поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теш	0 26
Брайтенбах В. Біольогія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
” Знадобі для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
” Про говор долівський	1 30
Вовк Хв. Антропометричні досліди увр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1 50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0 50
” Русини Пряшівської епархії і їх говори	0 70
” Словаки чи Русини?	0 80
” Hungarico Ruthenica	0 20
” Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0 55
” Угроські духовні вірші	2 50
” Зносини Українців із Сербами	0 80
” Народна пожива на Бойківщині	0 40
” Як писати замінення ся при дієсловах	0 40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7 50
” Ілюстрації королівщини в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела	
” Вітми з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2 00
” Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12 00
” Останні романи Г. Сінякевича	0 40
” Вступний виклад з історії давньої Руси	0 20
” Хмельницький і Хмельницщина	0 20
” Звенигород галицький	0 70
” Похоронне поле в с. Чехах	0 60
” Описи Ратенського староства	0 60
” Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1 00
” Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0 50
” Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 50
” Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0 20
” Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0 30
” Сірні питання староруської етнографії	0 50
” Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
” Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0 45
” Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0 60
” Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3 00
З. Інгер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст.	2 20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції“ до історії гетьманщини	0 40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 20
” Рай і поступ 2 вид.	1 00
” Микола Ів. Костомарів	0 16
” Літературно-суспільні партії в Галичині	1 80
” Коваки	0 30
” Листи до Ів. Фравка і інших т. I	3 40
” Листи до Ів. Фравка і інших, т. II	4 40
” Шевченко, українфілі й соціалізм	2 00
Еган Е. Економічне подожжене руських селян на Угорщині	0 26
Ентельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1 05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3 00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4 00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6 00

Фремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4:00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4:00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5:00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4:00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4:00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4:00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4:00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5:00
Записки Галицької Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0:40
Заневич — Знесена панщина в Галичині	1:00
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVI по 3:00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5:00, комплети I—XX по 48:00, I—L по	120:00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4:00, в оправі	5:00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3:00, на ліпшій папері	4:00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3:00, на ліпшій папері	4:00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4:00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Берхратський	5:00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4:00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4:00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7:00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство	4:00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6:00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX віку	4:00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4:50, на ліпшій папері	5:50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7:50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7:50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8:00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2:00, т. XI—XIII по	5:00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6:00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12:00
Зубрицький М. Село Мшапець, Старосамб. пов.	3:00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0:10
„ Пачкарство бажуну в горах у Галичині в XIX ст.	0:60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичині	0:20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 pp.	0:20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2:40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4:00
т. III. і IV. Д. Лювайський — Княжий період України-Руси	6:80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3:00
т. VI. Антонович Вол. і Лювайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3:20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні веретви Галицької Русі XIV—XV в.	3:20
т. VIII. Розвідки процерковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2:00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12:80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3:20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїнь	8:40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6:60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3:60
XX. Шульгин — Начерк Колівищини	3:00

XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5:00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5:00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4:00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0:60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1:20
Карєв М. Філософія історії	0:25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2:80
Колеса Ф. Ритмика українських народних пісень	4:00
Конрад и. Національна економія	2:30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1:00
„ Письмо до ред. Колокола	2:00
Кревецький Ів. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848—49 рр.	0:60
„ Помічні дні. Причини до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0:15
„ До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	0:20
„ Цуцилівська тривога в 1848 р.	1:—
„ Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0:10
„ Атарні страйки і бойкоты у східній Галичині в 1848—49 р.	0:12
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1:70
Брицакевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2:00
Др. Кузеля З. Причини до народ. вірувань з початком XIX ст.	0:30
„ Про студії над дітьми	0:30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	1:50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7:00
„ Руська Правда	1:00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16:00, повні річники 1899—1907 по 16:00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12:00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2:80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0:30
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17:00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22:00
„ т. VIII і IX по З К, т. X і XII по Б К, т. XI	2:00
Миколаєвич Я. — Опис камінецького повіту	2:00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8:00, т. IV.	2:00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3:00
Олехнович В. Раси Європи	0:70
Онисьевич Г. — Руська бібліотека т. III	3:00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4:00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5:00
„ т. IV і VI. Апокріфи і легенди з українських рукописів по	5:00
„ т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6:00
„ М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4:00
„ Якуб Іваатович	1:00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6:00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0:20
„ Скандинавщина в давній Русі	0:40
„ Слово о полку Ігоревім	1:60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2:80
Правнича часопись, річник IV—V по 6:00, VI, VII — X по	2:00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3:00, т. IV—V і VI—VII по 4:00, т. VIII—IX по	5:00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4:00
„ з р. 1878 2:00, річн. XIII з доповненням	3:00
Рудницький С. — Українські говаки в 1625—1630 р.	1:00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0:80
„ Начерк географічної термінології	2:00
Свенціцький Ів. „Архаггелови вѣщання Марии“ і благовіщенська містерія	1:00
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0:80
„ Міжнародні революційні партії	0:40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0:45

Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя . . .	0:60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності . . .	1:00
Стороженко М. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4:40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2:40
Студинський Б. Др. — Лірники, студія	0:40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2:00
„ З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0:70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3:00
Тем Г., Філософія штуки	1:00
„ Нариси із старинного світа	0:65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0:30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2:00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3:00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0:10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2:00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0:30
„ Розвій астрономічних поглядів	0:46
„ Розвій поглядів на духу	0:30
„ Розвій поглядів на вселенну	0:90
„ Розмови з Л. Толстим	0:30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4:00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4:00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Руси в 1830—40 рр.	5:00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3:00
Т. V: М. Вовняк, Фільологічні праці Ів. Могильницького	5:00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4:00, IV, 3:00, опрavnі о 1:20 дорожні.	
Умаєць і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12:00
Фер Л. Будда і Буддизм	0:80
Франко Ів. Іван Вишенський	2:00
„ Про панщину і її знесення 1848 р.	0:60
„ Хмельницяна 1648—9 р. в сучасних віршах	2:00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0:50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0:30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0:40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2:00
„ Лугіян Кобилиця	0:40
„ Козак Плахта	0:40
„ Король балагулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0:35
„ Матеріяли до історії колішівщини	0:40
„ Наливайко в мідяніи биці	0:35
„ Пісня про правду і неправду	0:80
„ Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840.	1:00
„ До біографії Івана Вагилевича.	1:00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією	0:30
„ Святий Климент у Корсуні	5:00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства	1:00
„ Студії над народними піснями. Ч. I	3:50
„ Нарас історії українсько-руської літератури до р. 1890	3:60
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2:40
„ Про алькоголізм	0:30
Е. Фрас. Нарис геології	1:60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2:40
Целевич О. Причинки до зноєни П. Дорошенка з Польщею	0:40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1:00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3:50
Др. В. Шурат Чернеца република на Афоні	0:20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0:20
„ Увільнене злочинця дівчиною в Бродях 1727 р.	0:10
„ До біографії і писань Івана з Вишні	0:35

Проф. Мих. Грушевський:

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЧИНИ

частина перша — до р. 1625

(VII том Історії України-Руси, що становить зовсім окрему цілість).

Зміст: Східно-полуднева Україна в XV—XVI вв. Початки козачини. Зріст і організація козачини в передостанніх десятиліттях XVI в. Перші козацькі війни. Східн. Україна і козачина на порозі XVII в. Соціальне значіння козацтва. Політичні обставини перших десятиліть XVII в. і їх вплив на зріст і розвій козачини. Козачина в службі національних українських змагань. Київський освітний рух і відновленне православної ерархії. Від Хотина до Курукова.

Замовляти в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, ціна 8 кор.

Тамже можна мати **нові оправи** для Історії України-Руси проф. Грушевського: **в елегантнім півшкірку** (Halbfranz), **з оригінальними витисками** — гербами, орнаментами і написями, компонованими з українських рукописей XVII в. **по рисункам арт. Ф. Красицького**; ціна 12 К. за оправний том.

Проф. Ст. Рудницький.

ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

з 66 ілюстраціями й 1 мапою.

Київ, 1910. Ціна 75 коп.

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА ІЛЮСТРОВАНА ГАЗЕТА

С Е Л О

виходить, почавши з вересня 1909 року, кожного четверга у Києві, а подає статі і новини про сучасне жите на Україні, в Росії і за кордоном, оповідання, вірші, популярні статі з української історії й письменства, з наук природних, з агрономії і медицини. Пишуть постійно: Ю. Будяк (шкільництво), М. Гехтер (економічне жите, кооперація), М. Грушевський (історія, українське питанне), М. Залізняк (з закордонної України), Майорський (сільське господарство), Ю. Сірий (природні науки), П. Смутко (з столиці), А. Терниченко (сільське господарство), М. Шаловал (з заграничного життя) й інші.

Передплату приймає книгарня ЛНВістника в Києві, Вел. Володимирська 28.

Для галицьких передплатників ціна на рік 6 кор., хто випише просто з київської книгарні; посилаючи гроші переказом, треба доконче карткою осбно пояснити призначенне тих грошей, подати адрес і т. д., бо оригінального переказу адресат не одержує.

З огляду на сі клопоти, і те також, що при висилці з Києва часопись часто гине в дорозі, книгарня Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові приймає передплату по ціні 7 корон на рік для країв австрійських і таким передплатникам буде розсилати часопись уже від себе 2 рази на місяць, приймаючи на себе одвічальність за правильне надсиланне.

Брошуровані комплекти „Села“ за р. 1909 (17 чисел, коло 50 українських ілюстрацій, багато історичних, літературних й ин. статей — дуже користне для читальнь) продають ся в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка по 2 корони (на персилку 40 сот.).

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ,

виходить в обемі 12 — 15 аркушів великої вісімки під загальним проводом Мих. Грушевського.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає Василь Панейко.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 17.

(Lemberg, Supińskijskjgasse, 17. Anzeiger für Literatur und Wissenschaft.)

Редакція й адміністрація в Києві (лише для Росії): Велика Володимирська, 28.

Передплата, платна у львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори. Квартальної передплати не приймаєть ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор., (23 франки, в Америці 4.50 долари, в Німеччині 20.40 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Рекламувати можна найпізнійше по одержанню двох дальших книжок. Інші рекламції полагаджують ся тільки по вирівнанню належитости за книжку.

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журналу до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Далі приймаєть ся передплата на р. 1910, нові передплатники дістають усі книжки.

З огляду що останніми часами ЛНВістник став поширювати ся серед менше заможних верств нашої суспільности, загальні Збори Українсько-Руської Видавничої Спілки з дня 9/VI, 1910 ухвалили:

Установити річну передплату для незаможних учеників, студентів висших шкіл, сільських несталих учителів і учительок, низших урядників, робітників і селян у висоті 14 корон.

НАША ШКОЛА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ.

Орган Товариства українських учителів середніх і висших шкіл „Учительська Громада“ у Львові.

Виходить 4 рази на рік книжками 4—5 аркушів.

Видає *Редакційний Комітет*. — Відповідає за редакцію: *Ів. Кривецький*.

Умови передплати: В Австро-Угорщині: річно 10 кор., піврічно 5 кор.
Для заграниці: „ 12 „ „ 6 „

Члени Товариства „Учительська Громада“ дістають журнал безплатно.

Редакція й Адміністрація: Львів, ул. Супінського, ч. 17.

НБ ПНУС
249236

PUBLIKATIONEN

Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supińskijs-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—XCV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh. II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 7-50 III u. IV B. 7-50 VI u. VII B. 7-50, VIII u. IX B. 7-50, Bd. X—XI 7-50 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyčkyj. Pr. 5 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.
8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Preis 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyškyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX u. XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowackyj, Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč. Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevych. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke: 1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659), Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. VIII (Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II III u. IV à 5 Kronen.
3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 8 Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Meer; M. Rozdol'skyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Syme, Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das galizisch-ruthenische Land und Volk.
- Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw. aus dem Bez. Bučač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien; M. Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere 3 Kr.
- Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde. 6 Kr.
- Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jendyk, Aus den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; Philaret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryj Bez.; I. Franko, Volksglaube im Vorgebirgslande; R. Kaendl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizischen und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge 4 Kr.
- Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen. 4 Kr.
- Bd. VII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen 2 Kr.
- Bd. VIII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) Bd. III 2 Kr.
- Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) 3 Kr.
- Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) 4 Kr.
- Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Chodovyči, Bez. Stryj, mit Noten 5 Kr.
- Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 Bde. 6 Kr.
- Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen 4 Kr.
- Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie 4 Kr.
- Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty — djty) 5 Kr.
- Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatjuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige Volkslieder) à 4 Kr.
- Bd. XX erscheint im Jahre 1910.
- Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien, T. I—II à 6 Kr.
- Bde XXIII, XXIV, XXVII enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djty—Pjatj, Bd. III, Heft 1: Rabunok—Čas) 11 Kr.
- Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien. 3 Kr.
- Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Opryšken 4 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruđa, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Dorfjugend in der Ukraine. Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Huzulen in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen des ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung der Bojken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuchen und Liedern). Bd. XI (Enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volkstrachten der Bojken (mit Illustrationen) und neue Beiträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. Bd. XII. Die Ostereier mit Melodien, 5 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—40 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

НБ ПНУС

249236